

המעמר

את כל המאמרים הנפרדים שנתפרסמו בכל מקצעות
מדע ארץ ישראל ומחקריה בשפתנו הקדושה
בספרים, מאספים שנתיים, ירחונים, ושבועונים
במשך המאה האחרונה (תק"ע—תרס"ה).
נערכו ונסדרו על פי מהותם ותכונתם בלזית נוספות,
הערות ומפתחות מפורטים.

סאת

אברהם משה לונץ
עורך ה"ירושלים" ו"לוח ארץ ישראל".

כרך שני

פעה"ק ירושלים תוכב"א

שנה תרע"ב לפ"ק

בדפוס העורך והוצאתו

אוצר ספרות ארץ ישראל

ספר ג'

המעמר

את כל המאמרים במחקרי ארה"ק

שנתפרסמו בהמאה האחרונה (תק"ע—תרס"ה)

דברים אחרים

מאת העורך

שם המער שקראנו להספר הזה, שהנהו הספר השלישי באוצר ספרות ארץ ישראל יעיד על תכנו ומחותו. כי הוא איננו ספר שלם קדום שיצא לאור במהדורא מתוקנת ובתוספות, כשני אחיו הקודמים לו, רק חנהו מאסף להשכלים הבודדות שצמחו בשדמות ספרותנו במשך מאה שנה החולפות, מהעת אשר החלו נצני המתקר והבקורת ללב לב ולהוציא פרי הלולים בקרן בת ציון. מהם לקטנו כל המאמרים שיש להם רק יחס כל שהוא למדע ארץ אבותינו ומחקריה ונאספם כעמיר גורנה בהספר הזה. את כל המאמרים במקצוע זה לקטנו ממאמרים שנתיים, ירחונים, שבועונים, וגם ממכתבים הנספחים לספרים שאינם מיוסדים על נושא זה, ואת כולם סדרנו לפי תכנם וענינם בארבע מערכות: א) ניאוגרפיים ב) גופוגרפיים ג) ארכיאולגיים ד) היסתוריים. וביהוד השתדלנו לאסוף את כל המאמרים של הגאון והחוקר המצוין שלמה יהודה ב רפפורט (שי"ר) ז"ל המבילים חלק גדול מספרו החשוב ויקר המציאות ערך מילין, וגם כל הערכין שנתפרסמו אחרי מותו בהמגיד, השחר, אור תורה ועוד, ובסוף הספר לא נמנענו מלהביא גם השגות והערות שבאו על קצת ממאמריו במאמרים שונים.

והנה בנוף המאמרים לא נגענו מאומה רק השמטנו את ההפרזות שבאו בקצתם בראשיתם או בסופם שהכילו רק דברי שבה ותהלה או דברים בוטים

כמנהג הזמן ההוא וגם לא נמנענו מלהביא את ההערות של המוציאים לאור שבהם נדפסו המאמרים לראשונה, ובמקומות שמצאנו לנהוץ הוספנו את השנתנו והערותנו אנו. ובסופו נתנו מפתחות מפורטים על פי סדר א"ב: א) לשמות המאמרים ב) לשמות המחברים.

ו א ל ה ה ה ס פ ר י ם ו ה מ א ס פ י ם

שמהם לקטנו השבלים ועמרנו אותם בשני

תכריכים של "המעמר":

א ו ר ת ו ר ה , להחכם יוסף כהן צדק ז"ל. ה א ס י ף :
לר"ג סוקולוב. ב כ ו ר י ה ע ת י ם . ה ח ל ו י ן . י ש ו ר ו ן
להחכם דר. ק ב ק כ ר ם ה ס ד . ה ל ב נ ו ן . ה ס נ י ד .
ע ר ך ם ל י ן . ק ו ר א ה ד ו ר ו ת להרב שלום
הכהן ז"ל. [מכתב הנאון שי"ר שבראשו]. ה ש ח ר .
ה ש ל ו ת . ת ו ל ד ו ת ה ש מ י ם (ווארשא תקצ"ט) לרח"ד
סלוניםסקי ז"ל (מכתב הנאון שי"ר שבראשו).

והיה אם יודעו לנו עוד איזה מאמרים שראויים
לבא בהמעמר או הארות והערות מאתנו או
מיתר חכמי הזמן על המאמרים המובאים בו, נפרסם
בסוף הספר הרביעי מאוצר ספרות ארץ ישראל, מכתבים
מארץ הצבי" שייכיל כל המכתבים, שיש להם ערך היסטורי,
שנשלחו מאה"ק מהזמן היותר קדום עד תום המאה הששית
לאלף הנכחי. ונקוה כי כל חכמי עמנו ומוקירי הספרות הארצית
ישראלית יכירו לטוב את פעולתנו זאת וימחרו להביא את
"המעמר" אל ביתם למען תהיה לאל ידנו להוסיף ולכנות
את בנין האוצר להרחיבו ולשכללו לכבוד עמנו וארץ אבותינו.
ואתה ה' יהיה עוזר לנו.

תכן הענינים

(של כל הספר)

א. מאמרים גיאוגרפיים

ארץ ישראל. מאת הנאון כמוהרש"י ראפפורט א—מו
נחל מצרים. מאת החכם בנימין זאב וויללער מח—ג
ים האדום וארץ אדום. מאת החכם יהושע
לעוינוהאן ג—גב
צמחי ארץ ישראל. מאת החכם ר"י עדעלשטיין נג—קד
חמת גדר. מאת החכם ישראל באהמער קה—קיד
ים כנרת וחמי גדר. מאת החכם ב"ג קטו—קכב
מקומות בגבולי ארץ ישראל: פנה, יבקא, זרכאי,
קצרת, דרך הגדולה. מאת הנאון שי"ר ז"ל קכג—קכד

ב. מאמרים טופוגרפיים

(עפ"י סדר א"ב)

אות א. מאת הנאון שי"ר ז"ל.

אביה, אבל, אוכלין. קכה
אוגדור. קכו
אנניא דקדש, אדום. קכז—קל
אהליא, אשא. קל—קמב
אזכרות שבבעל. קמב

קסב -- קסג	אחא.
קסד -- קסו	אמרי בול'ים.
קסז -- קסח	איילון.
קסח -- קסז	איילות רופולים.
קנז -- קנד	אילת.
קנז -- קסג	אמאום.
קסג -- קסד	אמון.
קסד	אנטוידרום.
קסד -- קסו	אנטיוכיא.
קסו -- קסז	אנטיפטרם, או כפר סבא.
קסז	אנטרידנאי.
קסז -- קסח	אפמיא.
קסח -- קסט	אפקירוס.
קסט -- קע	אקרא.
קע -- קעב	ארבל.
קעב -- קעג	ארקים דליבנון.
קעג	ארתוסייה.
קעג -- קעו	אשמיא.
קעו	בעץ בכי. מאת הנאון שיר ז"ל
קעז -- קפד	בצר, בצרה. מאת החכם ב"ג
קפז -- קצא	גדור. מהנ"ל
קצא -- קצה	גדר, מחתנא דגדר. מהנ"ל
קצה -- רד	גוש חלב. מאת הנאון שיר ז"ל
רד	גירד. מהנ"ל
רד -- רח	דנייא. מהנ"ל
רד -- רח	דריי

רעד--רעה	מהנז'	שרון,
רעה--רעו	"	תפת

ג. מאמרים ארכיאולוגים

רעז - רעט	קורות בלי בית המקדש. מאת ישיר
רפ--רפד	קברי הכהנים לבית חזיר. מאת י. הלוי
רפה--רצא	ספיר
רצב--רצה	רבי מאיר בעל הנס מאת שי"ר
רצה--שא	בי כנשתא דמעון דאבי גובר ועוד. מאת ב"ג.
שא--שד	מובלי שחרית. מאת שי"ר
שה--שיב	תעלת זועץ. מאת בנימין זאב ווילער
שיב--שינ	התראות ככבא דשביט. מאת שי"ר
שיד--שיה	בית הרם. מאת ח"ג ווידאווער הלוי
שיה--שבא	כנסת הגדולה. מאת שי"ר
שבא	בירה. מאת אברהם בער קוידערס
שבב--שכד	מעורדין ונוקפין. מאת שי"ר
שכד--שכה	ממל.
שכה	מתיבתא.
שכז--שכז	נחש קלניתא.
שכה--שכה	שליח ציון.
שכה--	בירה.
שכט--של	חודום.
של--שלא	יעקב מינאה, אבידן.
שלב--שלה	בי אבידן ובי נצרפי. מאת ל. לעף
	משמרות. מאת שי"ר

נשיא, ראש גלותא, וחכם. מהנז'   שלט—שמו:
אב בית דין.   "   שמד—שמו
עבור.   "   שמו—שטט

תולדות סחר ישרון על הים. מאת יהושע

לעווינזאהן   שנ—שעג

תלמיד. מאת שי"ר   שעד—שעה

היכן הוא הארון. מאת מאיר איש שלום   שעט—שצז

מקום משיחת שלמה. מאת ישראל איסר

הלוי לנדא   שצה—ת

השנה. מאת העורך   תא—תב

ד. מאמרים היסתורים

אדר"ינום.   מאת שי"ר   תג—תכד

הערה להמאמר הנז': מאת יה"ש   תכד—תכז

אלכסנדר טיבריום. מאת שי"ר   תכה—תלג

הערה להמאמר הנז'. מאת יה"ש   תלג—תלד

אנטונינוס רבה. אנטונינוס. מאת שי"ר   תלה—תקלח

אספסיינוס.   "   תקלט—תקמו

הערה להמאמר אנטונינוס. מאת יה"ש   תקמז—תקמט

בר ככבא. מאת שי"ר   תקנ—תקנה

ענינים שונים

מאת שי"ר

יושבי צרפין   תקנו

שוק של פטמים   תקנו

בית שקיא.   תקנו

בית השלחין.   תקנז—תקנה

בית אבן.   תקנה—תקנפ

תקנש—תקם	קייף.
תקם	קלדהי.
תקסא	קלקי.
תקסא	קנדיא.
תקסא—תקסג	מכות פרושים.
תקסג—תקסד	תלמי.
תקסה—תקעג	העי.
תקעג—תקעז	מיכתא דכור.

הערות למאמרו של שי"ר.

מאת יה"ש.

תקעז	אדום.
תקעז—תקעה	איילון.
תקעה—תקעט	אמאן.
תקעט—תקפב	ארץ ישראל
תקפב—תקפה	אשא, אושא.
	יתקונים.

מפתח המאמרים עפ"י סדר א"ב
מפתח לשמות המחברים.

מאמרים ארכיאולוגיים

א. קורות בלי בית המקדש.

סאח יצחק שלמה ריג'ו (יש"ר).¹

הכלים המסולאים בפז שהיו בבית אלהינו מלפנים יקרו מאד הן מצד רבוי הוזהב שבהם הן מצד השיבות המלאכה מעשה הרש והועב, וביותר מצד קדושת תשמישן אשר בעבור כן האריכו כל כך הכתובים בסיפור תבניתם ושיעוריהן, ומי זה האיש המרגיש בלבו גודל אבדן הסגולות היקרות שלא ישתוקק לדעת קורותיהם ואת אשר נעשה בהן אחר החורבן. לכן אמרתי אספרה נא לאחי את המעט אשר לקטתי מפה ומפה בעברי על ספרי קורות העתים לחבמי האומות ממה שנוגע לקורות הכלים המקודשים אחרי היות בית המדתנו, למאכלת איש לבעבור תהיה זאת לנו לעדה כי גם העמים אשר היו בעוזבינו נהגו כבוד בכלים המפוארים ההם לגודל השיבותן.

מסיפורי היוסיפון במלהמותיו (ספר ו' פ' כ"ד):
„ודע שהקיסר טיטוס הולך עמו מירושלם אל עיר רומי בין שאר השלל גם המנורה והשלחן וכלי הקודש שהיו במקדש, וכפי מנהג הימים ההם שהשר המנצה בשונו אל עיר ממלכתו בפומבי גדול ינהג אחריו חיל גדול ועבדים נושאים טבחר הסגולות להראות לכל העם את עושר הבות;

¹ נדפס בבכורי העתים לשנת הקצ"א צד 21—23.

אשר בוז מאויביו, כן צוה הקיסר שיסבבו הוצות רומי עם
הבלים היקרים האלה לאות על נצחוננו אחרי כן שם אותם
בהיכל גדול שהיה ברומי הנקרא היכל השלום [Templum
paci] ושם נשארו שנים רבות, שהרז' אליעזר ברבי יוסף
שהיה בימי הקיסר אדריאנוס ראה ברומי הציין והפרוכת
כמסופר בשבת (ס"ג ב') יומא (נ"ז א') סוכה (ה' א') גם
בשילחי אבות דר' נתן כתוב: מכתשת של בית אבטינום
מגורה ופרוכת וציין עדיין מונחין ברומי. אמנם כפי מה
שסיפרו סופרי הקדמוניות (Herodianus, Historiarum
Lib. I. C. 14) בימי הקסרית Comnodus בערה בהיכל
ההוא תבערה גדולה ותאכלהו האש עד היסוד. אך כל-
הקודש לא נשרפו עמו אלא נצולו מן הדלקה ונשארו ברומי
עוד זמן רב, היינו עד הצי המאה החמישית לחשבונם. ויהי
בשנת ארבע מאות וחמשים לחשבונם, היינו שפ"ב שנים
אחרי חרבן בית שני, בא לאיטאליה המלך העריץ
גענזעריקוס (Gensericus Rex Vandolorum) וילכוד את
עיר רומי וישלל בה שלל רב עד מאד, עדותותיהם שמת
וכל חמדתם אסף כאסוף בצים עזובות ויגדל השוד בקרב
העיר כי ארבעה עשר יום שלמים היה שולל והולך, וכפי
עדות הסופרים (Procopius Lib. I de bello Gothico,
Anastasius Hist. eccles) בין סגולות כסף וזהב
שלקח משם בוז נ"ב כלי הקודש הננזים באוצרות
רומי ויתן כל השלל באניות ויבא את הכל לאפריקא
וישארו שם כלי הקודש מונחים באוצרותיו שבעים שנה.—
אמנם בשנת 520 לחשבונם קם בעליוזאריאוס (Belisarius)
שר צבא הקיסר יוסטיניאנוס וילחם באפריקא עם עם

וואנדאלי וינצחם ויבזח מהם כסף וזהב לרוב ובתוכם גם
 כלי הקודש שהיו שם (Anastasius I. C.) ויביאם אל עיר
 קונסטאנטינא, ויצא גם הוא לסבב בהם בחוצות העיר למופת על
 צצהונו, והכותב פראקאפיאוס (Procopius de bello Vandalicis
 Lib. II. C. 9.) בכתבו המעשה הזה סיפר שיהודי אחד
 ראה את הכלים ההם כשהוליו אותם בחוצות קאנסטאנטינא
 ואמר לאחד ממשרתי הקיסר שהיה אצלו: לא טוב הדבר
 אשר צוה הקיסר להביא הכלים האלה אל תוך ארמונו, כי כפי
 הנראה בעיני אין מקום מוכשר לשמור בתוכו הכלים
 המוקדשים זולתי ירושלם הקדושה אשר משם לוקחו בתחלה
 ואתה רואה בעיניך כי כל עוד שבאו כלי הקודש בארצות הגוים
 סבבו רעות רבות למלכיהם אשר עכבו אותם בהיכליהם,
 לבן שלל נענועריקום את עיר רומי, ולבן שללו הרומיים את
 אוצרות אפריקא לפי שהיה בידיהם כלי הקודש. ויגד האיש
 את הדברים האלה אל הקיסר יוסטיניאנוס, ויירא הקיסר
 מאד ולא אבה לאסוף אל ביתו הכלים ההם ויצו לשאת
 אותם לירושלם ולהניחם בהיכלות אשר לנוצרים שם, ע"כ דברי
 פראקאפיאוס. ואפשר שהיהודי ההוא זכר את אשר קרה
 לפלשתים אודות הארון ולבלשאצר בשתותו בכלי הקדש ולבן
 אמר מה שאמר. אך אחרי זאת לא ידענו עוד מה קרה
 לכלים ההם.

ב. קברי הבהנים לבית הזיור (1)

מאת יעקב הלוי כפיר יושב ציון.

למזרח ירושלים בעמק המלך או יהושפט (2) להגלי הדר-
 הוותים—או המישחה מקום שם קבר נקרא: מערת זכריה
 הנביא (בן יהוידע הכהן הגדול) אשר עליה גם מצבת אבן
 אחת גדולה מרובעת אשר המישים רגל יסוב אותה ושנים
 עשר רגל גבהו עד שפועה ובשמנה רגל משפועו עד
 הראש, וכלו נחצב באחד מתוך סלע החר אשר יסובבנהו
 משלש רוחותיו דרום, מזרח, צפון; מעשהו יגיד עליו כי
 כביר ימים הוא, ובצד צפון מהשמואל נכנסים במערה אחת
 גדולה ועתיקה מאדל הדר בחדר; כל הואיהם יעידון על
 קדמות מעשיהן. צד מערב המערה הפתוח נגד חומת
 ירושלים אין לה קיר שמה רק שני עמודים עגולים עומדים
 בתוך הנחצבים מסלע המערה גם יהד ובה שלשה אוירים
 לשני צדי העמודים ואחד ביניהם, ועליהו יאמרו ויקראו:
 בית החפשית שישב בו עזריה—או עזייה—מלך יהודה.

(1) נדפס בהרבנון שנת תרנ"ה גליון 11, עמ' 12.

(2) איננו אחד משני אלה כי"א נחל קדרון, והמחבר קרא
 לו עמק המלך ע"ש המצבה אשר תקרא כפי המסורה בשם יד אבשלום
 שהוצבה בעמק המלך כמסופר בשמואל ב' י"ח, י"ח, אבל כנודע אין שמש
 בהמסורה הזאת, וגם המחבר בעצמו סותר אותה להלן. ובשם עמק
 יהושפט יקראו אמנם התורים הנוצרים להנחל הזה, אך איננו נכון
 וכנזר רק על ההגדה הנוצרית כי כמקום הזה יהיה יום המשפט האחרון.
 וכאשר כבר הוכחנו בספרנו מורה דרך בארץ ישראל.

אחרי נגעו (מלכים ב' ט"ז ה', דבה"י ב' כ"ז כ"א) וכבר באו ציוריהם על מפות תרי הארץ.

והנה ידעתי שעל המשקוף אשר בינות העמודים שכולם נהצבים כאחת, נראה דמות פתוחי אותיות עתיקות (אשר לא כן נראה בשאר שרידי קדמוניות בכל אה"ק) אבל איש לא ידע לקרותם ולבא עד תכונתם, כי שן הזמן הכביר אכלה תואר האותיות; וגם כי קשה מאד להניע עד המשקוף, כי קרקע העמודים גבוה מהניא יותר מחמשה קומות איש והעמודים למעלה קומה וחצי, ומי ישום נפשו בכפו להניע עד הראש לדעת את הרשום בחרט ישן נושן, עד שנתעוררתי יעקב ינעתי ספיר ובעוה"י זכרתי ומצאתי פשר דבר. ושמה אני בכל עמלי כי הם לנו לעינים על כמה הקירות בקדמוניות. וידעתי כי במוני כמו כל הושבי ארץ ה' ושרידי הרבותיה ישמחו על המציאה הזאת (1). והנני מציג בזה כמו שהם שמה בשלשה שורות מה שיכולתי לקרות ולהעתיק היטב והשאר בנקודות המורות על הנמחק.

שורה 1. גק... [בר] וה... ר... 2) לאלעזר חניה יועזר

יהודה שמעון יוחנן

2. " " י... יספ... ספ... 3) ואלעזר מבני חניה

3. " " מבני חוֹיֵר

(1) בין הכמי עמנו היה אמנם הסחבר הראשון שגלה את הכתבת הזאת, אבל היא נודעה עוד משנת תקפ"ח להתוקרים סתרי הארץ, שלא מבני עמנו, ונתפרסמה כבר פעמים רבות ע"י העתקות של כתב ידמוגרפי, ומאשר כי האותיות של הכתבת לא היו חרותות היטב, גם חלק גדול מהן נסחה במשך הזמן, לכן יש שגוים בנוסחתה, ונעיר עליהם במקומם.

(2) זה [ה] קבר והמשכב. [יש שקראו והנפיש].

(3) בני יוסף בן... [יש שקראו עזר]. כ... [ולו]ספ.

זה האיש ראש המשפחה הזור היה כהן ראש בית אב למשמר שבעה עשר בכ"ד משמרות שהעמיד דוד המלך בביהמ"ק, והיה הראשון מבני איתמר בן אהרן הכהן (דבהי"א ט"ז, כ"ד), והאנשים הנקובים בשמותם לראשונה היו בתהלת בית שני בימי עזרא נהמיה, כי איזה מהם נזכרים שמה (נהמיה י"ב ט"ב) הניה נזכר בתלמוד (סוף מנחות) וביוסיפון ובדברי פילון האלכסנדרונה, שהיה אביו או בנו, גם דודו של שמעון הצדיק הכהן הגדול (בימי אלכסנדר המקדוני) והם קוראין לו, חוניו, ופה מפורש: חניה" —, וגם ראיתי על מטבעות עתיקות בכתב עומרונזי מצד א' "שמעון הכהן" ומצד ב' "אלעזר הכהן" ואחרות "יהודה הכהן" (הגדולים), וכתוב שם: "שנה ב' ג' ד' לגאולת ציון", "ירושלם, לחרות ישראל" והחוקרים אמרו שהם "המכביים". ולפי דעתי הם הכהנים הראשונים ששמשו בתהלת בנין בית שני אחר עזרא, אשר בימיהם נבון לאמר: להירות ישראל לגאולת ירושלם, "ע"י כורש דרוש". אבל בזמן המכביים כבר נתפשט המנהג בכל ישראל למנות השנים בכל דבר למלכות יונים (אלכסנדר מוקדון) ויש בזה דברים ארוכים ויבואו א"ה במקום המיועד להם ¹).

¹ בידו הסחבר זיל לא עלה להפיק את מחשבתו, והחפין לרוות צמאנו בענין זה יראה סאמר, מטבעות היהודים" להחכם מר ש. רפאלי ב, "ירושלים" סכרך ו' והלאה, ופה עלינו להעיר: א) אין מטבע במציאות כלל שיהיה רשום עליה שמעון הכהן, ב) המטבעות שרשום עליהן, "שמעון", הן מיוחסות להקופת כר כוכבא, וכמוהן גם המטבעות שרשום עליהן, "אלעזר הכהן", "לחרות ירושלם", "לגאולת ישראל" ועוד. ג) המטבעות הקטנות של נחושת שרשום עליהן, "יהודה הכהן הגדול"

והנה זכינו לדעת מזה שהמערה הזאת היא :
 „מערת קברות כהנים גדולים“ לא בית החפשיית של עזיזה
 המלך (כמאמר עמא דבירו שלם). והידיעה הזאת תאמוץ
 זרעותינו להחזיק בהקבלה הנושנת, כי הציון הגדול המפואר
 שאין כמוהו שבצד המערה הנז' שהוא ציון קבר „זכריה
 הנביא הבהן הגדול“ (דבהי"ב ב"ה, כ) אחרי שנודע לנו
 כהיום שהמקום הזה היה מקום קבר למוזחשי כהנה וראשי
 משמר. וכן (קרוב לודאי) כי מערת הוא בידנו, מה שאומרים
 בירושלם על ציון אחר נפלא מאד פמוך וקרוב לציון הנז'
 מצפוננו, וקוראים לו „יד אבשלום“ (שמואל ב' י"ח י"ח).
 כי גם הציון הזה הוא של קבר מי מהכהנים ההם. גם מה
 שאומרים בירושלם על מערה אחת גדולה בצפון העיר
 בהמשור אשר נגד לשער שכם (באב אל עמוד) ששם קבור
 שמעון הצדיק וקוראים לה : „מערת שמעון הצדיק“ ובכל
 שנה בל"ג בעומר יוצאים שמה כל בני העיר אנשים נשים
 וטף, כמו שעושין היום במירון אצל קבורת רשב"י, ושם יש
 זכר לדבר, ופה אפי' סימן לדבר אין, וזכאמת לא אדע' אבן
 פנה לבנין כוזב הזה ; וכאשר קראו שם למערה הסמוכה לה
 שהיא מערת כלבא שבוע, בעבור ציורי האשכולות וצלילי
 לחם המצוירים על משקוף פתח המערה, אשר יאות לכלבא
 שבוע שהיה מכנים אורחים. (1) —ואולם אחרי הודיענו ה' את

(ועוד כהנים גדולים אחרים) הן של „סלבי החשמונאים“ שהיו אחרי
 „שמעון המכבי“, והוא היה הראשון שהסביב במטבעות ליהודים, ולפניו
 השתמשו במטבעות הפרסיים היוניים, הסורים והצורים.

(1) הסמורה שהקרא את המערה הזאת בשם מערת כלבא שבוע
 נזכרת כבר מהנוסע הקראי בראשית המאה החמישית להאלף הנכתי

כל זאת לדעת של מי היא המערה שאצל זכריה הנביא בנו,
 משמות המפותחים הנקובים בשמותם על משקוף העמודים
 בנו, יותר קרובים לאומר ששם כמו בן משכן הצדיק שמעון
 הכהן הגדול. רק זאת תעמוד מנגד, כי הלא על המערה הקוק,
 "מבני חזיר" וחזיר הוא מבני איתמר כפי הנראה בדה"שמונה
 שם ששה עשר משמרות לאלעזר ושמונה לאיתמר, וקחשיב
 חזיר בשבעה העשר שמוה מוכח שמבני איתמר הוא (ואינו
 מוכרח כ"כ) אם הששה עשר שמונה בראשונה הם מבני
 אלעזר והשמונה שאח"כ הם מבני איתמר ושמעון הצדיק.
 היה מבני אלעזר בן אחרן הכהן:

וכבר העירונו במאמרנו קברי ארין הצבי במאספנו הספרותי, ירושלים
 שנה ראשונה צד 83 שאספר מאד כי כלבא שבוע היה אחד
 מצאצאי הילנא הסלכה, שבוה אין ספק שהיא חצבה לת
 המערה הזאת למקום קבר לה ולכל בני משפחתה.

ג. רבי מאיר בעל הנס.

(מכתב)

מאז הנאון שיר זיל ¹).

לכבוד ידידי הרב הגדול המופלג בתורה וביראה החריף
הבקי החכם השלם הוקר ומעמיק בדברי רז"ל הקדמונים
ומפרשים ופוסקים ראשונים ואחרונים כש"ת מו"ה חיים נתן
דעמביצר נ"י.

א) על דבר הערת כ"ת אלי אשר גם פה בעדת
הקדושה יתעוררו הנבאים של בתי כנסיות כל ישנו כסף
הנדבה הנתון לנשמת ר' מאיר בעל הנס לשום צדקה כ"א
לשלהו לעניי ארץ הקדושה, הנה אין לה מקום ואין לה ענין
פה באשר אין איש בעדה הזאת אשר יעלה על רעיונו
לפלא נדר או נדבה לנשמת איש פלאי, המכונה ר' מאיר
הבעל הנס. ורוב העם מעולם לא שמעו ולא האזינו את שם
האיש הזה, ועין לא ראתה תבה אחת גם באחד מהרבה
בתי כנסיות הקדושים פה, אשר נרשם עליו שם כזה, ורק
בבית הקדום והישן מכלם הנקרא אלטננייא אשר בו נפל
חבלי בנעימים לעבוד בו עבודת הקדש ולהתפלל בו יום
נראה מלפנים (כפי אשר ספרו לנו הזקנים) תבה כזאת אך
שם בעל הנס היה ר' עקיבא פראנקפורט, והיא עמדה כמה
שנים סוגרת ומסוגרת, כי האין בה נשמרת, מאשר נשכחה
מכל עובר ואין משים עין עליה גם מהיראים והשלמים, וגם
זאת ידע כ"ת כי גם אלו ידעו פה האנשים תכלית אסיפת
כסף כזה לשלהו לא"י, היו נמנעים ג"כ מפתוח ידם לדבר

¹ נדפס בה "ישרון" הוצאת הרב ד"ר קאבאק שנה ו' מחברת א, ואנחנו
השמשנו אה הפלפולים, שאינם נוגעים לסי הותו של ר' מאיר בעל הנס.

הזה; כי כפי הנודע מאמצים את לבנם ברוכ ערי אשכנז וכן פה מאחיהם האביונים במקומות אחרים ותמיד עונים למבקשים "עניי עירך קודמים". וכבר דרשתי פעמים רבות נגד המכשול הזה ואזן קשבת לא מצאתי עוד.

(ב) וכדבר הכנוי המצוין ר' מאיר בעל הנס אשר שאל כ"ת את הנודע לי ממנו מה עמו ומה שם בנו (1) כי אדע, הנה באמת יפלא ממני וכ"ת יאמר עוד כי לא נזכר בסה"ד. האמנם נמצא שם השם הנ"ל אך ג"כ בלשון סתום זו"ל (אצל שם אבטליון): "כתב גלילות א"י בנוש הלב קבורים אבטליון ושמעיה ור' יצחק בנוש הלב ור' מאיר בעל הנס לא ידעתי אלו השנים מן הם" עכ"ל סה"ד. הנה כבר הוא לא ידע מי הוא זה ר' מאיר בעה"נ ואצל התנא ר' מאיר בסופו כתב הרב בעל סה"ד זו"ל: "בטבריה לצד החום דרך חמי טבריה קבר ר' מאיר תלמידו ר' אלישע ב"א" עכ"ל. ונראה שבואר התפרש בין זה לזה; וכבר עמד על זה בעל המכתב היקר בכ"ה ח"ב עמוד ס"ב בהערה, והמכתב ההוא עם הקודם לו והבא אחריו הוא סתחבם ר"י י"פ זו"ל, ימתול לעיין בו וימצא דברים ישרים ונחמדים: רק מה שכתב שם נוש הלב הוא בארץ ארם הוא בטעות. רק בא"י בגליל וכבר נדפס ממני מאמר על המקום "נוש הלב" (2) בהקדמה

(1) לדעת המחבר מלת "בנו" (משלי ל, ד') כמו "בנווי", וכן בלשון ערבי "בן" או "אבן" וגם בלשון עברי כמו "בני עני", (שם ל"א, ה') "בני חלוקי" (שם שם ח'); ולדעתי "בנו" הוא כמו "עירו", עיין ס' ירמיה ס"ה מ"ה, וגם ס' בסדרב ב"א ב"ה, ותמצא כי בני דברי—קאבאק.

(2) פרסמוהו בהמעט כרך א' עמוד קצה.

לספר "קורא הדורת" הנדפס בוואדשא תקצ"ה. — ובכפתור ופרח
 (פ"ה דף ט"ו ע"א) ז"ל: "וציונים (של שמעיה ואבטליון) היום
 בנוש חלב אצל ציון אדומלך ושראנצר בנוי שנתגידו ע"ב.
 והנה רואה ב"ת כי לא ידע עדין מן השנים האחרונים והם
 ר"י מגוש חלב ור"ט בעה"נ וזה מפני שהם ציונים מאוחדים
 מן האר"י ואילך, אשר כפי הנודע אמר רק כפי הויזנות וגם
 ציוני הרב בעל כו"פ אינם בטוחים כלל כאשר בודתי במ"א
 וכבר תמחתי (בהקדמה הנ"ל) על אשר לא העמידו את
 המבואר במדרש קהלת (פ' תן חלק לשבעה) ובפסקתא היתה
 בשלה (ערוך ערך ג') כי ר"א בר' שמעון נקבר בנוש חלב. —
 אולם ראה זה חדש בס' "חבת ירושלים" הנדפס מקרוב
 בעה"ק ירושלים שנת וצירובים למחבר ר' חיים הורוויץ חי
 עוד בעת בירושלים כתב ז"ל: (מאמר רננו צדיקים ס"ו י"ג)
 והנה במאמר גולת תחתית כתבתי סה"ד בשם גא"י שר"מ
 בעה"נ שצוה לומר "אלהא דמאיר עיניי" קבורתו בטבריה
 ולכן לא ידע סה"ד מי זה ר"ט בעה"נ הקבור בנוש חלב;
 אולם אחשבה שהוא איזה גדול הדור שנעשה גם על ידו
 ג"כ ר"ט בעה"נ כמו ר' קלונימוס הקבור בירושלים בנובר
 במאמר מבשרת ציון ע"ש עכ"ל. ובמאמר מבשרת ציון
 מספר מר' קלונימוס בעל הנס מעשה ואומר שקבור בירושלים;
 א"כ יש לנו ר' מאיר בעל הנס ור' קלונימוס בעל הנס והו"ן
 מזה ר' מאיר התנא הנקרא ג"כ אצל קצת מאוחדים ר' מאיר
 בעל הנס; ודבר שאצ"ל הוא, כי מה שכתב בעל "חבת
 ירושלים" על ר"ט בעה"נ "שצוה לומר אלהא דמאיר עיניי"
 אינו מדברי סה"ד ולא מדברי גא"י כאשר עיינתי שם ושם
 כ"א הוספת עצמו שכן השב לו הוא. אכן ביותר ערבב

דברים והעמיד עצמו ככותב בלאחר יד במאמר גולת תחתית
 (פי' ט') וז"ל: "איתא בירושלמי מס' כלאים דאמר ר' מאיר
 יהבו ערסא על חוף ימא, והנה מחמי טבריה ולמעלה לצד
 ההר וכו' ובאמצע ציון ואבן ענול מהעמודים הישנים זקוף
 באמצע ואומרים ששם קבור ר"מ וכדאיתא בירושלמי הנזכר
 למעלה. ובסה"ד כתב ר"מ דמתניתין קבור בטבריה ושהוא
 צוה לומר אלהא דמאיר עניני בדאיתא בע"ז דף י"ח עב"ל.
 במעט דברים האלה יש כמה העלמות וסתירות; מה שכתב
 „וכדאיתא בירושלמי הנ"ל, הנה לא נזכר בירושלמי מאומה
 מקבורת ר"מ בטבריה, אך עוד דלג בדברי הירושלמי ענין
 המתניחם, כי שם נמצא ר"מ. הוה אידמוך ליה בעסיא אמר
 אימורין לבני א"י הא משיחון דידכון, אפילו בן אמר לון
 יהבו ערסא על חוף ימא דכתיב כי הוא על ימים יסדה עב"ל
 ופי' ביפ"ת חוף הים בכ"מ יש לו צד שייכות לא"י והביא
 ראיה שא"י מיוסדת על ימים, עב"ל. האמנם בין שבעה ימים
 שסובבים א"י הושב שמה ימא דטבריה, אך בכל זה צריכים
 אנו להוסיף מעצמנו כי בא הארון דרך הים לא"י ושמה
 לקחהו וקברוהו בטבריה מה שלא נמצא בירושלמי דבר
 ואלו היה בן, איך לא הוסיף לספר דבר נפלא כזה. — ועוד
 מ"ש: „ובסה"ד כתב וכו' ושהוא צוה לומר אלהא דמאיר
 עניני וכו'“ נראה מלשונו שכתוב בן בסה"ד, אך באמת לא
 נמצא שם מאומה מזה כנזכר, והוא רק דברי עצמו בהשערה
 כמנהג אלה האוהבים לדבר בשבחה א"י והתנאים שם; והנהג
 בעל „הבת ירושלים“ מוסיף עוד שם וז"ל: „וכתב שבהי
 ירושלים בשם האר"י ז"ל לדרום טבריה וכו' יש שם קברות
 צדיקים וכבר נזכרו שמותם בס' היהוס, והם ר' מאיר ור'

ירמיה וכו' ונלע"ד כי הודה טורי על ר"מ שהיה קבור מעומד כמו שאומרים העולם" ע"כ. ועתה נודע כי כל הציון מקבורת ר"מ התנא בטבריה בא רק מהאר"י ז"ל אשר עשה עוד ציונים הרבה רק עפ"י רוח"ק שלו ור"מ בעה"נ איש אשר קבורתו מצוינת בנוש הלב. — ועוד שם בהבת ירושלים ז"ל: „ובמדרש תלפיות אות א' ענף אבדה ומציאה וז"ל קבלתי, מי שמאבד איזה דבר, אם ינדוד שמן למאור לכבוד נשמתו של ר"מ, מיד מוצא האבידה ובלבד שלא יעבור זמן דק תומי, עכ"ל (של מדרש תלפיות) וישראל קדושים נוהגים בכל תפוצות אם יארע ח"ו איזה גנבה ואבידה ובכל עת צרה ומכאוב ר"ל, נודרין שמן או מעות על קברו ואומרים אלהא דמאיר עינינו בזכותו והוא יענם ויעזרם ויפלטם ויש עתים מיוחדים שיוצאים על קברו בקהל עם ק' ולומדים ומתפללים עבור אחב"י על גאולתנו ופדות נפשינו" עכ"ל בעל „הבת ירושלים". והנה גם בדברי בעל מדרש תלפיות קצר מאוד והוסיף מלה האחרונה המקוצרת ע"י ראשי תבות ולא נודע מה הוא „תומי" — אכן במכתב ההכנס רי"פ שם טובא ג"כ מאמך זה ממדרש תלפיות ושם כתוב וז"ל: „ובלבד שלא יעבור זמן, אם האבדה מעות אפשר שכבר הוציא אותם המוצא בהוצאות ואם הוא בגד או שמלה אפשר שהוליכה למקום אחר או עשה בו שנוי באופן שאינו ניכר ואז אינו מועיל הנדר". ע"כ; ושם מראה עוד מי הוא המהבר מדרש תלפיות אשר שם הספר יתעה להשב כי הוא איזה מדרש ישן בשאר מדרשים, ובאמת הוא מהובר

(¹) כבר העיר מ"ל הישורון שפי' דהית הוה הוא תיכף ומיד.

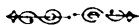
מחדיין מו"ה אליהו הכהן מאומיר אשר לקט מענינים שונים מספרים שונים והציק אותם בספרו הנ"ל, והאיש הנ"ל חי בדור הקודם וסמוך לו; ככה כתב החכם רי"פ ז"ל, אכן כפי הנראה לא ידע כי ר' אליהו זה הכהן הוא המחבר ס' "שבט מוסר" הנודע אשר הדפיסו בשנת תצ"ב באמשטרדם. — ועוד כתב שם החכם רי"פ אחר הראותו כמה שנים בין מנהג הנרשם במדרש תלפיות ובין המתפשט בארצינו ובימינו וז"ל: "אולם המנהג לנדר על נשמת ר' מאיר בעל הנס כאשר הוא אצלינו כעת הוא בלי שום שנוי מכמו שהורה לבר המביא לדפוס את הכתר שם טוב, וכבדי שכל איש יוכל לשפוט אם האמת אתי אציג לפניכם דברי המביא לדפוס הנ"ל וז"ל בהלק השני מספר הנ"ל דף כ"ב ע"ב בשם הבעש"ט, זלה"ה, דאם אדם בא לסכנה וצריך לנס או יתן חי גדולים לנרות בשביל נרות לבהכ"נ ויאמר כפה מלא אני מנדר אותם חי גדולים בשביל נשמת רבינו מאיר בעל הנס אלהא דמאיר עניני וכו' וכן יהי רצון מלפניך וכו' אמן כן יהי רצון עכ"ל. וכמו שנדפסו הדברים האלה בכתר שם טוב, כך אנד רואים אותם על הלוחות אשר תלויים על כותלי ביהכ"נ ובתרי מדרשים הקי וכו' לא תהיה זאת לפלא בעיניכם מה שאמרתי שהמביא לדפוס את הכתר שם טוב שקר העיד בהבעש"ט בזה שתלה בו הדבר הנ"ל, כי מי אשר ראה בספר הנ"ל בעין פקוחה יראה שהמביא לדפוס לא הש לחקוד אחרי הדברים אשר כתב בספרו בשם הבעש"ט אם הם באמת מהבעש"ט אם לא, ואם הם בנוים על קן האמת אנ לא ולראיה אציג וכו' עכ"ל החכם רי"פ ז"ל:

והנה פה בעדתי הקדושה, עדה קדמונית וישנה,

ועוד יודעים זקניה כמה ספורים מרבנים גדולים קדמונים. והנאון ומזפת גם לדור אחרון מוהר"ר ליווא זצ"ל ותלמידו הנאון הנודע בשערים בעל תו"ט ז"ל היו פה רבני העדה ובכל זה אין יודע ואין שומע בה ממנהג הנדרים לנשמת ר"ם בעה"ג ואף כי מן איזה תקנות לשלוח המעות לא"י.

ובאמת המנהג לנדר נרות לנשמת מת—והוא היה התהלה ג"כ לענין נשמת ר"ם בעה"ג כאשר ראינו במדרש תלפיות והקדמה לכתב ש"ט—לא מטעי יהודה יצא: ואלו היה יודע¹) או שומע ממנהג כזה, יותר היה מתאמץ למנעו ולהרהיקו מכל וכל, כאשר לא העמיד גם המנהג של הארת נר ביום פטירת אבות, ודי בזה.

¹) כוונתו על הרוב כפי שהזכיר במאמרו לפני זה שהצטטנוהו מפני שאין לו שייכות להמדובר.

ד. בי כנשתא דמעון, דאבי גובר ועוד.

(סאת ב"ג¹)

אני כאשר מצאתי כי פירוש בי כנשתא דאבי גובר ר"ל קהלה שנקראת אבי גובר ולא בית תפלה כמו מעורדים על זה בעבור ההרגל לחשוב תמיד כי כנשתא ר"ל בית תפלה. וזה לשון רבי אליהו בחור בספרו מתורגמן בשריש כנש כל לשון כנישה כתוב בשין הוין מעטים משרש כנס מתורגמים בלשנא כניסה בסמך כמו נדהי ישראל יכנס גליות ישראל יכנס, לך כנוס (אסתר ד') איזיל כנוס כונס כנד (תלים ל"ג) דמכניס היך בזיקא, אבל כנסתי לי (קהלת ב') תרגום כנישת לי, וכנסתי אתכם (יהזקאל כ"ב) כנשית יתכון, וכנסתי אל אדמתם (יהזקאל ל"ט) וכנשתינון לארעיהון, וכן תרגום של אסף וקבין וקהל וקוה כולן מתורגמים בלשנא כנשתא וכן לישנא עדה ועדת מתורגמים בלשנא כנשתא, וכן למקדיש מעט (יהזקאל י"א) בתי כנשתא וכן קדשו עצרה (מלכים ב' י') זמין כנשתא, עצרת היא (ויקרא כ"ג) כנישין היא, ביום השמיני עצרת (במדבר כ"ט) וביום תמניא כנישין, אבל ביום השביעי עצרת (דברים י"ד) דפסה תרגום וביום שביעי כניש ולא ידעתי מה נשתנה עכ"ל הבחור.

(א). והנה אנהנו רואים כי כל כנשתא בארמי וכנסת בעברי הוא כמו קהל ועדה בלשון מקרא, כי כנשתא וכנסת המה מלות חדשות אחרי הרבן הבית ולא נמצא במקרא ואמרו כנסת ישראל כנסת הגדולה, ואמרו לקהלה ועדה של המקרא כנשתא בלשון ארם שלהם, ואם כן בית הכנסת

¹ נדפס בהמניד שנה י"ז לשנת ה'רל"ג גליון 19.

רצו לאמר בית של הבנסת בית של הקהלה וכן בי כנשתא שהוא בית כנשתא רצו לומר בית של הכנשתא בית של הקהלה כמו בלשון אשכנזי שטאנדטהויו, בלשון צרפת הוטל די וויל ואין הכונה המתכנסים או מכנשים להתפלל כי בלשון קודש היו אומרים בית תפלה ובלשון ארמי היו אומרים בית צלותא.

ונראה לי כי המציאו מלת כנשתא וכנסת בזמן הגלות שישראל נפזרו בין הגוים ולא היו להם ערים מיוחדים לקרוא על שמם כאשר בזמן הבית, ורשומם נכר עד היום ואומרים קהלה קדושה פרים לונדון בערלין ודומיהם ורצונם לומר קהלת ישראל אשר בפריס ולא פרים כי פרים היא עיר גוים.

(ב). אמרו כגמרא בבבלי שבת הולין קי"ט: עובדא הוה בי כנשתא דמעון ביום טוב הסמוך לשבת ולא ידענא או מלפניה או מלאחריה ואתו לקמיה דרבי יוחנן ואמר להו יתעסקו בו עממין עב"ל הגמרא.

ואם יהי הפירוש כנשתא דמעון בית תפלה של עיר מעון מאי שיאטיה דמת בבית תפלה ואם נאמר שמקרה קרה ומת אדם בבית התפלה למה להגמרא לספר זה ומאי נפקא מינה לדינא באיזה בית מת. ועוד מאי שיאטיה דרבי יוחנן במעון יהודה ודירתו היתה בטבריא כאשר ידענו מתלמוד ירושלמי? ועל כרחק שנאמר כנשתא דמעון ר"ל קהלות מעון, ובאמת היתה קהלת ישראל סמוכה ונראה לעיר טבריה ונקראת כנשתא דמעון ושם באותה קהלה מת המת ביו"ט הסמוך לשבת ורבי יוחנן שהיה האב"ד שלהם הורה להם ההלכה ואמר יתעסקו בו עממין.

ואמרו בהולין צ"ז: הוה עובדא בכנשתא דמעון בגדי

שצלאו בהלבו ואתו ושאלו לרבי יוחנן ואמר קילף ואוכל עד שמינע להלבו היתכן שצלאו גדי בבית התפלה?

ואמרו בהגול עצים צ"ט: והא אמר רבה בב"ה אמר רבי יוחנן עובדא הוה קמיה דרבי יוחנן בכנשתא דמעון ואמר ליה זיל אייתי ראי' דמסחית לתרנגולים ואפטרך ואיך שתד מדם תרנגול בבית תפלה?

ואמרו ביבמות ס"ד: עובדא הוה בכנשתא דמעון ביום כפורים שהל להוות בשבת ומל הראשונה ומת שניה ומית שלישית באה לפניו (ר"ל לפני רבי יוחנן) אמר לה לבי ומולי. וכי כל שלשת פעמים הי' בבית התפלה? ועל כרחך שמעשה של אשה זאת הי' בקהלת מעון שהיתה נקראת כנשתא דמעון. וידעתי שהמתעקשים יאמרו כי בי כנשתא ובית התפלה ששם למד ר' יוחנן באו כל השאלות לפניו אך דברי עקש המה.

ג) ועתה נדעה נרדפה לדעת כח המציאה הזאת ותועלתה בתלמידים בראש פרק פרת הטאת (זבחים קי"ב:) איתא שם באו לשילה נאסרו הבמות קדשי קדשים נאכלים לפניו מן הקלעים וקדשים קלים ומעשר שני בכל הרואה ובגמרא שם דף קי"ה: רואה שאמרו רואה כולו ואין דבר מפסיק בינו לבינו א"ל ר"ש בן אליקים לר"א אסברא לך כגון כנשתא דבי מעון ע"כ הגמרא לענינינו.

ונראה מלשון רש"י שהיה הגרסא לפניו כאלו הי' כתוב א"ל ר"ש בן אליקים לרבי אלעזר אסברא לי ופרש"י הראני דוגמא לדבר והשיב לו בי כנשתא דמעון ופרש"י משם היו רואין את שילה ולא הי' דבר מפסיק. ונראה לי שלרש"י הי' קשה מהו אסברא לי כאלו הוא דבר קשה להבין מהו בכל

הרואה ומה זה הקושי בכאן אפילו תינזקת של בית רבן
 וודעין מאיזה מקום אפשר לראות כל העיר ומאיזה מקום
 אינם יכולים לראות כל העיר שהרי אם יעמד אדם במקום
 גבוה יכול לראות כל העיר אפילו היא גדולה כפרים או
 כלונדון ועל כן פירש רש"י שאין הפירוש אסברא לי הבינני
 אבל הפירוש הראה לי מאיזה מקום יכולין לראות כל העיר
 שילה כאלו שאל ראובן לשמעון בפרים הראה לי המקום
 שאוכל לראות כל העיר פרים והשיב לו רבי אליעזר כי
 כנשתא דמעון ר"ל בית הכנסת דמעון והיא היתה גבוהה
 עד שהי' באפשרו לראות משם כל העיר שילה אבל כבר
 הקשה רבי יוסף הצדיק בספרו תבואת הארץ דף צ"ז שבי
 כנשתא דמעון היא רחוקה מהלך יום וחצי משילה ואיך אפשר
 לראות משם שילה ונראה לעניות דעתי שתלמוד בבלי במקום
 זה הוא אחד מהמקומות שנעתק הבבלי מירושלמי ומרוב
 יושנו נשתבש ודבר זה ידוע לתלמידי הכמים התמימים גם
 חכמי קדם ואמרו הבבלי הולק על הירושלמי ולהיפך, ובפרק
 קמא דמגילה במשנה י"ד אין בין ירושלים לשילה אלא
 שבשילה אוכלין קדשים קלים ומעשר שני בכל הרואה ועל
 זה אמרו שם בתלמוד ירושלמי בסוף הפרק רבי שמעון בר
 מיישא בעי קומי רבי לעזר מהו הרואה שילה או שילה ומשכן
 שילה א"ל שילה ומשכן שילה כהדא בית מעון אלא שזה
 מפסיק וזה אינו מפסיק, ועל כן נראה שהפירוש אמיתי בזה
 ששאל אותו מהו הרואה שילה לבדה או שילה ומשכן שילה
 והיא היתה שאלת חכם ששאל המשנה הרואה שילה לבדה
 לא ממקום גבוה אבל פשוט כל הרואה את שילה מאיזה
 מקום שהוא רואה יהי' הקושיא מה היא מעלת העיר שילה

שראיתה הזכה את הרואה אותה לאכול קדשים כי עיקר הזכות הוא למשכן שילה וא"כ הו' ראוי שהמטנה תאמר אלא שבמשכן שילה אוכלים קדשים קלים בכל הרואה את המשכן ולא הרואה שילה. והשיב רבי אליעזר שלא הו' צורך למטנה להזכיר משכן שילה כי כל הרואה שילה רואה משכן שילה וכל הרואה משכן שילה רואה שילה והביא לו דמיון בית מעון ר"ל עיר מעון שהיתה נקראת גם כנשתא דמעון ורבי אלעזר דר שם כמו שדר שם רבי יוחנן רבו וריש לקיש ורבי יהודה נשיאה וזקנו רבינו הקדוש והעיר הזאת היתה נחלקת לשתיים וכל אשר ראה חלק אחד ממנה ראה גם האחר

מעון

מעון

שילה

וזה הציור

משכן שילה

ועל פי זה הציור אנחנו רואים שאי אפשר לראות משכן שילה בלא עיר שילה ולא עיר שילה בלא משכן שילה מאיזה מקום שנרצה לראותם ממזרח ומערב ומצפון ומדרום כן בשילה וכן בבית מעון אך זה מפסיק וזה אינו מפסיק נראה שר"ל שהעיר בית מעון היתה נחלקת לשתיים והפסק ביניהם שאילו לא הו' הפסק ביניהם לא היתה נחלקת לשתיים אבל שילה ומשכן שילה לא הו' הפסק כלל ביניהם אלא שמשכן שילה הו' עומד בזוית עיר שילה.

ועוד נראה מק שראוי לומר מאוד ואין זה סותר למה שאמרתי למעלה אבל אדרבה מחזק אותו יותר הוא זה. שעיר מבריא היתה נחלקת לשני חלקים חלק האחד ממנה היתה נקראת מבריא והחלק השני הו' נקרא כנשתא דמעון

או בית מעון, וראוי לזה שמעשה אחד מיוסי מעונאה הביא מדרש בראשית רבה פרשה פ' וקרא כנשתא דמעונא וזה המעשה בעצמו הביא בירושלמי סנהדרין פרק כהן גדול על שם כנשתא דטבריא, הנה היה להם כנשתא דטבריא וכנשתא דמעונא הכל חד.

והנה אמרו בירושלמי סוטה² בסופה אמר רבי אייבו בר נגרי כגון הדא בית מעון שיורדין בה מפלכטה ועולין בה מטברין.

הנה מהמאמר הזה אנחנו רואים שבית מעון או כנשתא

בית מעון

למעלה בהר

דמעון היתה למעלה בהר וטבריא

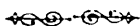
טבריא

למטה בהר וסמוכות היו מאד זה לזה ומי שראה טבריא ראה למטה בהר

בית מעון ומי שראה בית מעון ראה טבריא וזה הי' דומה ממש לשילה ומשכן שילה אך שבין טבריא ובית מעון הי' הפסק, בין שילה ומשכן שילה לא הי' הפסק. הנה אחרי הדברים והאמת האלה, אנהנו רואים כי דברי התלמוד בבלי בזבחים לקוחים מהירושלמי מגלה אך דברי הבבלי סתומים מאד וצריכים נגר לפותהם ודברי הירושלמי נוהים כשמן, ואנהנו לומדים מהם כי חלק מעיר טבריא היתה נקראת כנשתא דמעון ור"ל קהלת ישראל מעון בטבריא ואינה מעון יהודה ורחוקים זה מזה כרחוק דברי תלמוד בבלי בזבחים מתלמוד ירושלמי במגלה, ועוד אי"ה יתבאר לנו כי בקהלת מעון טבריא ישבו גדולי הכמי ישראל מארץ ישראל והמה רבי יהודה נשיאה נכד רבינו הקדוש ורבי יוחנן וריש לקיש ורבי אלעזר תלמידו ושם נתהבר תלמוד ירושלמי. ועוד יתבאר לנו כי היתה עוד קהלת ישראל סמוכה לטבריא

ואמר רב יוחנן שהיא היתה עיקר טבריה ועל בן קרא שם המגילה כמ"ז באדר וזה נאמר בירושלמי מגילה בדפוס קרקוי וויניציא וקזטושין צד 70, והורה להם רבי יוחנן עוד הלכות הכתובים בירושלמי ר"ה צד 59 וירושלמי תענית ס"ה.

איתא בירושלמי פרק אין עוסדין ט' רבי יוחנן הוה יתיב קרי קומי כנשתא דבבל בצפורן עבר ארכונה ולא קם ליה מקומי אתו בעון מתוניה אמר להון (הארכון) ארפוגיה בנימיסיא דבריה הוא עסיק עד כאן. ואם יהי כנשתא בית תפלה או בית מדרש למה למד מהוין לבית התפלה והבנים עצמו בסכנה שלא לצורך אבל האמת הוא כי כנשתא הוא ר"ל קהלה ור"ל קהלת בכליים שבאו לצפורן ליוצא דשוקא ולפניהם דרש או אולי באה קהלה מכבל לצפורן להשתקע שם שהי' אז שלום על ישראל.

ה. טובלי שחרית.

מדברים אחרים של הגאון שי"ר ז"ל. ⁽¹⁾

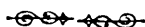
אומרים טובלי שחרית קובלנו עליכם פרושים שאתם מזכירים את השם שחרית בלא טבילה אומרים פרושים קובלנו עליכם טובלי שחרית שאתם מזכירים את השם מן הגוף שיש בו טומאה. (תוספתא סוף ידים בפ"י הרי"ש שם ונוסחתו נכונה יותר מן הדפוסים). הנוצרים עפיפאנוס, אייזעביאוס ואזידרוס מביאים כלם בין כתות היהודים כת העמרוכאפטיסטען ר"ל הטובלים בכל יום וכפי דברי רובם

⁽¹⁾ נדפס בהשחר שנה ה' לשנת תרל"ד צד 74—76.

היו מרחיצים גם את בנדיהם וקצת מזה לקחו הנוצרים
 ויוחנן היה הראשון להם בזה והוא היה בל"ס מכת התוא.
 ואחר שנתבטלה טבילת קרי מאנו אנשי בת החיא בתיקון
 הזה. וכאשר יקרה לרוב רוח הבת יגבור ויעלה על גדותיו
 עד יגרשו מימיו גם רפש וטיט ונשאר להם מבל התורה רק
 הטבילה והשבו כי בזה יזכר כל עון ובטבילתם מתטהרים
 אפילו מטומאת הביאה על אשת איש. ומן הירושלמי פ"ג
 דברכות נדע ענין הסבלים ההם כי היו טמש כמו החמדים
 בארץ מולדתם. כל הטא וכל פשע ביאת גדה וא"א היתה
 קלה בעיניהם אם רק טבלו תיקף ולכן טבלו בכל יום למען
 יהיו נקיים עד טהרה מהטאי אתמול. ור' יוסי בן הלפתא
 ראה אחד מסכן עצמו לטבול והזהירוהו כי יש פה סכנה והאיש
 הודה לו כי מהטא א"א ונדה רוצה לטבול ואעפ"כ הזהירוהו
 ולא שמע לו ונטבע. ונכונה מאד תשובת הפרושים קובלנו
 עליכם—שאתם מזכירים את השם מן הנזף שיש בו טומאה.
 אחר ההרבן נתמעטו ונתדלדלו הכתות בכל זה נשאר
 אנשים מהויקים בסבלותם. אך גם היו כשרים וצנועים אשר
 לא רצו להתפלל בטומאת קרי. וכדי להעלים צדקם לטבילה
 היו גם המה טובלים בכל שהרית וריב"ל אמר על כאלה
 (ברכות כ"ב) מה טיבן של טובלי שהרית ר"ל למה להם
 טבילה בזה והנמרא מפרש דכוונתו שהיה מספיק להם
 בטי קבין. ועכ"פ משיחתו נראה שהיה סגנה טובלי שהרית
 בכלל. והם היו זמן הרבה אחר ההרבן. אך אלה שקודם
 ההרבן היתה כת אחרת כנ"ל והפרושים היו מטאנים בהם.
 ובירושלמי דברכות פ"ג ר' הנינא עבר על תרע דימוסיא
 בקריצתו וטר מה טובלי שהרית עושין בהו יולן ויתנון בההיא

צפרא הוא אמר מן דאית ליה עבידא יוזל ויעבד והמפריש
 נדהק בפירושו והכוונה ג"ל כשראה תלמידיו טובלי שחרית
 אמר מה ט"ש עושין למה להם זה, ילכו וישנו בלא טבילה
 ובשחר אחד ראה גם עמי הארץ והם החוטאים בנפשותם,
 אמר ילכו ויעבדו עבודתם ושם ביומוהי דריב"ל בקשו לעקור
 את הטבילה הזאת מפני נשי גליל ר"ל טבילת קרי אמר להן
 ריב"ל דבר שהוא גודר את ישראל מן העבירה אתם מבקשים
 לעקור—מעשה בשומר כרמים שבא להזקק עם א"א עד שהם
 מתקינים להם מקום לטבול עברו העוברים והשכים ובטלו
 את העבירה, וריב"ל שגנה את טובלי שחרית ואמר מה טיבן
 של ט"ש, לא הניח לעקור טבילת קרי כתקנה לצורך גדר
 נגד עוברי עבירה. ונראה משם דגם הנשים היו טובלות
 וכעין המעשה הזה נמצא בירושלמי בסגנון אחר בכבלי שם
 ובהנם פי' רש"י שם על אותה אשה פנויה היתה, שגם בא"א
 השבו שנתכפר להם החטא ע"י טבילה—ואל נתמה שנשתנו
 השמות בהשתמשות לגנאי ולשבה, כי הנה הפרושים נזכרו
 בסוף ידים לשבת, וכן בכל הספרים, ובכל זה אמרו בירושלמי
 סוטה לגנאי! סכות פרושים נגעו בה וכן גם בכבלי שם
 ולהפך טובלי שחרית נתמעט קצת הגנאי שלהם איזה מאות
 שנים לאחר החרבן בעבור כי גם מן הפרושים החלו אז לטבול.
 ואפשר לפרש המאמר דינאי המלך בפ"ג דסוטה אל
 תתיראי מן הפרושים אלא מן הצבועים ר"ל כת הצבועים והם
 כת טובלי שחרית הנ"ל אשר השבו להסיר רוע מעלליהם ע"י
 טבילה ורחיצה והיו מאנשי חנף אשר יעשו במחשך מעשיהם.
 והנה הערוך כתב בערך צבע וטבלתם בדם ת' ירושלמי
 ותצבעון בדמא וכן וטבל הכהן אצבעו (ויקרא ז') ובשני

המקומות בת"י שלפנינו ויטבול אך בנוסחה אחרת בת"י במקום האחרון ויצבעי, ונראה כי השב בעל הערוך כי הוא מל' צביעת אצבע, ובאמת אינו בן רק הוא תרגום טבל (אולם בדניאל ומטל השמים יצטבעון, נשמיה יצטבע, ר"ל יהיה רטוב במים) ואע"פ שאונקלס ת' כל טבל בל' טבילה שכן דעתו אם ל' הכמים היא שזה ממש ללה"ק בחר בלשון המובן לתלמידים; אך גם באונקלס ת' כמה פעמים על טבילת בגדים וכלים אם הוא לטהרה ולא לכד לרחיצה במלת צבע וכן ת' וכבס שנית סוף תזריע ויצטבע שאינו ללבון אלא לטבול כמו שפי' רש"י שם. ונראה לי עוד שהיו נקראים הטובלים ההם לגנאי צבועים בעבור שטבלו גם בגדיהם. ומה יפה הסיום לפי פירושנו, עושים מעשה זמרי, שהיו שמופים ממש בזנות ורצו להתראות בכל זה ליראים ופרנשים.

תעלת זועץ

מהחכם בנימין זאב וויללער ⁽¹⁾.

תעלת זועץ אשר נגמרה 1869 למספרם ע"י האדון לעסעפס לעבור אניות מים התיכון ללשון ים סוף המערבי אם אחשוב שהיתה תעלה כזאת בימי הבית הראשון בימי המלך שלמה וגם בימי המלך יהושפט והיו עוברים שמה אניות מים התיכון לים סוף רק שאחר זמן נסתמה התעלה מערימות עפר וחול אשר נשאו רוחות סערות לשם, וזה אני

⁽¹⁾ נדפס בהשחר שנה ה' לשנת תרל"ד צד 239.

יראה מדברי הימים ב' כ' ל"ז. כי שם נאמר במלך יהושפט
 .ויחברו עמו לעשות אניות ללכת תרשיש ויעשו אניות
 בעציון גבר". והנה עציון גבר הוא על לשון ים סוף המזרחי
 כמבואר במחקרי ארץ וגיונינוס ולוחות הארץ. ותרשיש הוא
 לדעת המאור עינים פי"א והתרגום קארטאגא הישנה באפריקא
 ולדעת המחקרי ארץ (מלת תרשיש) והחכם גיונינוס, הוא
 בארץ אנדלוסיען ולדעת כולם הוא על ים התיכון. ואני
 שואל היאך הלכו אניות מים סוף לים התיכון הן ארץ הזועץ
 מפסקת ביניהם ובה ששה עשר פרסאות, והמחקרי ארץ
 שם הרגיש בזה וכתב שסבבו את כל ארץ אפריקא ומשם הלכו
 לים אטלאנטי ומשם לים התיכון (דרך לשון ים גיברלטור)
 עכ"ד, אמנם זה דבר שאין הדעת סובלתו כי אז לא היו
 עוד תופשי משוט יודעים לסבב את ארץ אפריקא ונעלם
 היה מכל העולם עד 1497 שאז מצא פאסקא דע גאמא"
 הפורטוגזי הדרך לסבוב ארץ אפריקא לדרומה של גבנוני
 התקוה (קאפ דער גוטען האפֿנונג) ואם היו יודעים מזה אז
 בימי יהושפט דבר כזה לא היה נשכח לעולם. גם לא היו
 אז המלחים ורבי החובלים יודעים מנסיעה רחוקה כזו. גם
 ראיתי במכתב עתי (וועסטערמאנס מאנאטהם העפטי) כי
 בימים קדמונים קודם למספרם לא באו אנשים לא בים ולא
 ביבשה לדרום מקו המשוה (עקוואטור) וכי בימי צ'עסאר
 ספר' רב. הובל אחד שהלכה ספינתו בים למרחקים וספר
 דבר פלאי שבא למקום אחד אשר בעמדו על הספינה
 אפניו למורה היה לו השמש לשמאלו בהצי הנענול הצפוני
 עכ"ל. הרי שלא היה נודע אז הדרך לסבוב ארץ אפריקא
 לדרומה. גם הרי היה זה שגעון והבל מצד יהושפט לבנות

אניות בעציון גבר ללכת תרשישה דרך רחוק כזה של כמה שנים הלא מוטב היה לו לקחת אניות מהצורים על ים התיכון לבנות לו אניות בעיר יפו כי אז היה המרחק רק חלק המישי לבוא תרשישה מאשר הוא לסבב את ארץ אפריקא, אך מזה נראה שהיתה התעלה מחברת הים סוף גם הים התיכון והיו אניות עוברות מזה לזה והיה קרוב מאד לכן הוטב בעיני יהושפט לבנות האניות בעציון גבר כי היה לו עזר שם בארץ אדום.

וכזה יתיישבו הפסוקים כי במלכים (א' כ"ב מ"ט) אומר כי יהושפט עשה אניות תרשיש ללכת אופירה לזהב, ובר"ה (ב' כ' ל"ו) נאמר ויחברו עמו לעשות אניות ללכת תרשיש. ולדעתי הכל נכון לאשר הים סוף והים התיכון היו סמוכים ע"י התעלה הנה היו האניות האלו מועדות לשניהם ללכת תרשיש וגם אופירה שהוא בעדן ערב על הים סוף כמ"ש במחקרי ארץ וגיזניוס.

ובר"ה ב' ה' י"א אומר בשלמה המלך, וישלח לו חירם ביד עבדיו אניות ועבדים יודעי ים ויבאו עם עבדי שלמה אופירה". והנה האניות של חירם הן בצור על ים התיכון ואיך הלכו האניות לאופיר שהיא בעדן ערב על ים סוף עפ"י דעת בעל מחקרי ארץ וגיזניוס הנ"ל, אם לא שנאמר שהיו עוברים דרך זאת התעלה וכנ"ל.

וביחזקאל כ"ג שמדבר ממסחר צור על הימים השב פרס וערב שהם על לשון ים פרס וים סוף ואיך באו אניות צור לשם, רק על ידי התעלה הזאת, וכנ"ל.

והנה נשאל לפי זה למה לא הזכיר הכתוב התעלה הזאת? הנה איננה היאוד כי הפתוב אומר שמות ז' כ"א ולא

יכלו המצרים לשתות מים מן היאור ומימי התעלה המחברת שני ימים (ים סוף וים התיכון) לא היו ראויים לשתיה גם קודם שנהפכו לדם. גם איננה השיחור כי בירמיה ב' י"ה אומר, מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור ומימי התעלה אינם ראויים לשתיה וכנ"ל. ואולי הי' זה הנהל מצרים¹⁾ ונאמר כי היתה התעלה נמשכת מן לשון ים סוף המזרחי מעציון גבר ועברה בארץ אדום וארץ עויץ באלכסון גם בדרומה של ארץ יהודה עדי התחברה קרוב לעזה אל ים התיכון.

ועתה נראה מה הסופרים קורות העתים מעמים הישנים אומרים בענין זה? הנה ראיתי בהלעקסיקאן מבראקהויז מלת זועין שכתוב וז"ל (בהעתקה לעברית) "עוד בשנות קדם במאה הארבע עשרה קודם למספרם נעשתה ההתחלה מאת מלכי מצרים (הפרעונים) לחבר הנילוס עם הטימוזעזע ואת הטימוזעזע עם הים סוף והעבודה הזאת נמשכה גם בימי פוזאמיטיק 660 קודם למספרם ודאריזם היסטאספוס 510 קודם מספרם וחתעלה הזאת היתה קימת עד המאה השמינית למספרם ואז סתמה הקאלוף בשנת 767 עכ"ד. עוד כתוב שם כי גם הסופרים העראדאט ושטרבו הזכירו לתעלה הזאת אך שלא נראה מדבריהם כי הים סוף וים התיכון היו מחוברים ע"י התעלה הזאת. ואני אומר כי נאמנים לי דברי הכתובים בדיה ומלכים הנ"ל יותר, בי אלן הסופרים הישנים הנ"ל לא שמעו לנכון או כי לא נכתבו דבריהם היטב כי הירודוט היה 450 קודם למספרם וכתב דבריו ד' מאות שנים אחרי המלך יהושפט ואולי נאמר כי גם אם הים סוף הי' מחובר אז רק עם הנילוס הי' אפשר לאניות שיבואו מים סוף להנילוס וללכת משם בעת עלית המים דרך זרוע היאור הימנית אצל זאמעטא לים התיכון או דרך זרוע השמאלית אצל ראזעטטא לים התיכון, ואני איני מחליט זאת רק אני מציע זאת לפני גדולי ההוקרים למען יורוני אם שניתני או צדקתי.

1) זה איננו, כי נהל מצרים הוא ואד אל-עריש כנודע, העורך.

התראות ככבא דשביט בא"י

סאת הנאון שייר זיל ¹).

אשוב עוד לככבא דשביט, ואציע לפני כבוד תורתך דבר גדול אלי, כי לפי דעתי לא לכד שידעו חז"ל הקדמונים זמן קבוע למהלכו, אף גם זמן מהלך של ככב ההוא בעצמו אשר עליו ערכת אתה הבורך היקר וכן כמה מהבמי העמים בשנה ההיא (תקצ"ה) זהא הנקרא על שם מהשב מהלכו ככב האללע ידעו התנאים ודברו בסגנו, אך ראוי לפי סדר הזמנים לנסות בתהלה מה נמצא בנביאים על ככבא דשביט, והנה נפנשהו רק במקום אחד והוא בשירי בלעם, "דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל" (במדבר כ"ד), אין ספק שלקח מליצתו מן ככבא דשביט אשר השבוהו בעתים קדמונים למורה רעות על שונאי השם והתחלת פירוש זה כבר ראה רבינו האי (בערוך ערך זק א') שכתב חז"ל "ושביט שהוא עמוד כשבט כדכתיב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל", ע"כ, וכן בלשון יוני ורומי יורה שם קאמעט, גם על שערות הראש גם על סבך האילנות. — ונמצא בדברי פליניוס (ב' ב"ה) שכאשר יעמוד כוכב כזה אצל אהוריים של צורות איזה ככבים יורה גזרות על בעלי זימה וזנות, והנה מולדת מואב היתה בזנות, וגם השחתת ישראל היתה אח"ז ע"י זנות בנותם, ולכן יתכן יפה שיאמר "ומחין פאתי מואב וקרקר כל בני שת" מלשון חשופי שת (ישעיה כ') שית זונה (משלי ז), ויותר לא מצאנו במקרא.

¹ נדפס בתור סכת להח' חז"ס בסוף סגרו תולדות השמים (ווארשא תקצ"ה).

ובאנו אל התלמוד, מתהלה ידע כבוד הכמתך, שנמצא
 לגדול חכם אחד השבון נכון וטעם ברור למה שכל תוכני
 זמנינו המהשבים מהלך ככבא דשביט בשנת תקצ"ה, או
 תהלת תקצ"ו טעו באיזה חדשים, וגם אצלך נרשם כפי
 רשימת החכם באנוסלאפקי תהלת הראתו י"ט אב תקצ"ה
 ובאמת לא נראה עד הצי תשרי (1) והחכם שהזכרתי שמד
 שמיטין, גלה כבר בשנת תקצ"ד בכמה מכתבים עתיים את
 סברתו שכבב האללי יאחר את מועדו באיזה חדשים, ונזכרים
 דבריו בקיצור, במבשרי חדשות (אללגעמיינע צייטונג אויסער
 ארדענטליכע ביילאנע 15 אקטאבער 1835 צד 1650). ורק
 משם ראיתי אותם, כפי דעתו כל הכתבים המהלכים סביב
 השמש ועמהם גם הקאמעטין יתרהקו לאט לאט יותר מהשמש
 אשר ממנה יצאו ועי"ז יתארכו תמיד יותר זמני מהלכם
 סביבה וגם יחלש אורם תמיד יותר ויותר, ולמשל לקח לו
 הכבב האללי אשר נחשב מקדם זמן סבובו מנבל על ע"ת
 וחצי שנה, ועתה נמשך כבר על ע"ז שנה וח' חדשים, ואם
 תהיה גם עתה עוד הלישת אורו נוספת (2) כאשר כבר היתה
 לפלא בפעם האחרונה שנת תקי"ט או תתברר עוד יותר
 התארכות זמן סבובו ועי"ז התמעטות אורו בכל פעם, וכפי זה
 כל אשר נעלה יותר לזמנים קדמונים נמצא תמיד הזמן אשר

(1) התוכנים הכירו אותו כבר מקדם כי חדשים, וכדרי מהלכו
 היה קרוב מאוד כפי שהתווה לפניו החוכן פאנטקולאנטי והרוצת
 לעמוד על כל פרטי ענינו יעיון בס', שוהמאכערס אסראנאמישעס
 יאהרבוך משנת 1836, 1837, שם יכיר מעלה הוכני זמנו וישביע
 בצחצחות נפשו לראות כפי'ל הי ונפלאותיו העצומים. — חז"ס.

(2) החכם הנ"ל כתב זה לפני הראותו בשנת תקצ"ג. — חז"ס.

חלף להתראות כבב זה מפעם לפעם היה קצר יותר, ואהרי שבמשך ה' מאות שנה נתארך זמן הסיבוב מן ע"ה על ע"ז שנה, יעלה זמן הסיבוב לפני שני אלפים ות"ק שנה על ע"ג שנה, ועפ"י כל זה ינע והשב ומצא כמה ספורים מהתראות כבבא דשביט המסכימים עם זמנים ההם, והיה אז הכובב הזה בעצמו רק בשבט ואור גדול יותר הרבה, התראות כבב כזה הנודעה לנו ראשונה היתה בזמן אריסטאקס, בשנת 642 לפני מספרם, נראה בעיני אתונא כבב דשביט, אשר שבטו כסה שליש פני הרקיע, בשנת 180 לפני מספרם והוא אהרי שבעה זמנים של ע"ג שנים, נראה לנו עוד התראות כבב כזה, ועוד נרשם הראותו אהרי שני זמנים של ע"ג וחצי שנים והוא שנת 16 אהרי מספרם, שתי אלה הרשימות האחרונות נעשו בזמן שהחלה הכמת תכונת השמים לפרוה אצל היונים ע"כ מדברי החכם ההוא, וכן בא באמת אח"כ כאשר שיער היינו גם התארכות הזמן גם התמעטות האור, ונודע איך העם הת בעת נראה הכבב הזה בעצמו היה שבטו ואורו גדול כ"כ עד אשר נבהלו כל רואיו, וראש כהניהם ברומי צוה להרבות תפלות בכל עיר ועיר אשר דתו מניע, ועתה בימינו כמעט רבים לא ראוהו, לקוטן שבטו ואורו, ומ"ש עוד מהקאמעט שנראה שנת 16 למספרם, אולי הוא זה הנדבר במלחמות לבן מתתיהו (ס"ו, פ"ה), שנראה כמה שנים קודם החרבן, והי עומד על העיר ירושלים כמו הרב, לאות על הרעות העתידות לבא עליה, ועכ"פ אם נוסף אנהנו על שנת 16 ע"ג וחצי שנה תהיה התראות הקאמעט עוד הפעם בשנת 89 1/2 למספרם והוא בסוף ימי הקיסר דומיטיאן אחי טיטוס

שמלך מן 81 עד 93 למספרם והנה מצאנו בתלמוד ומדרשים
 איזה פעמים זכרון נסיעת כמה גדולי ישראל שהיו בימי הקיסר
 ההוא, מא"י לרומא, ובהם רבן גמליאל ור' אליעזר ור' יהושע
 ור"א בן עזריה ור"ע (סוכה כ"ג א', קדושין כ"ז ב', סוף סכות,
 הוריות י' א', ספרי פ' עקב, מדרש ואתהנן, וסוף איבה).
 ובלי ספק לבטל הנזירות מהקיסר הזה, יעויין צמה דוד, (נגד
 החכם יאסט שרוצה להגביל נזירות הומיטיאן רק על ארצות
 המערביות), מעתה נראה שיהת ר' גמליאל עם ר' יהושע
 בנסיעה זו על הספינה (הוריות י' א'), ר' יהושע לקח עמו
 פת וסולת לאפות, אמר לו ר"ג מי הוה ידעת דאית לן עובבא
 כולי האי דאתית סולתא, א"ל ר"י ככב אחד לשבעים שנה
 עולה [בע"י ובילקוט מלכים רמז קצ"ז, ובזכרון תורת משה
 מלת הכמה, ככב אחד יש שעולה לשבעים שנה] וכן נכון
 ומתעה את הספנים ואמרתי שמא יעלה ויתעה אותנו א"ל
 כ"כ יש בידך ואתה עולה בספינה, א"ל עד שאתה תמה עלי
 תמה על ב' תלמידים שיש לך [בע"י נשטט מלת לך, ובילקוט
 לי במקום לך] שיודעים לשער כמה טפות בים ואין להם פת
 לאכול ולא בנר ללבוש וכו', ע"כ, הרב בעל היוהסין (ד' קראקא
 ל"ה ב') פ"י שבעים שנה אלה על גלגל המזלות שמתנועע
 בכל ע' שנה קרוב למעלה אחת, ואמת שכן השבו כבר
 הקדמונים וכ"כ הראב"ע, ע"כ, וכן מצאתי ברמב"ם ד"ש
 הלכות יסודי התורה, ובוה נבין דברי בן מתתיהו בקדמוניות
 שלו (ס"ג פ"ה ומועתקים במאור עתה פ"ה) המזורה
 המורכבת שבעים חלקים הוראתה על שנים עשר המזלות
 אשר בהם יעברו המאורות הלילה, ע"כ, ולכאורה נפלאים

הדברים, ונפלא עוד יותר שבעל מ"ע העתיקם ולא פירשם, אך הבוונה לדעתי על זמן שבועים שנה שבהם יעברו כל י"ב המזלות מעלה אחת, אולם בדברי ר' יהושע בלי ספק הפירוש רחוק מאד, לקרוא את גלגל המזלות כלו בשם ככב אחד, וחזן מזה לא נבין כלל איך מתעה את הספנים, ואם מתעה הלא יוכל תמיד להתעות ומה זה הדש עתה? ומה זה שמא יעלה, הלא ודאי עולה תמיד במסילתנו מני או? ועוד תמה הרב מהרש"א ז"ל על גוף דברי ר"י שמתהלה דבר בלשון החלט ככב אחד יש שעולה לעי' שנה ותוך כדי דבור כמסתפק בעצמו ואמרתי שמא יעלה? כל מעיין ישער תיכף את מחשבותינו, כי ר"י מדבר מככב זה בעצמו הנראה לנו בתהלת שנה שעברה (תקצ"ו) והיה זמנו אז להתראות בשנת כ"א והצי להרבן בית שני שהוא נ"א תתמ"ט ונצי ליצירה, והיה יודע ר"י שהגיע זמנו להתראות, ונקט שבועים שנה רק מספר מוגבל בעשריות והאחדים ג' והצי או גם פחות מעט לא קא חשיב, והיה זה מדרכם ע"ד לשון המקרא, בשבועים נפש ירדו למצרים, ובפרטן אי אתה מוצא אלא ס"ט (יעויין מאור עינים פ"מ בשם רבינו ישעי') ונכון לדעת מאד מה שאמר עליו שמתעה את הספנים כי הנה הצורה של הככבים היותר עקרית לספנים בימים קדמונים, היתה הענלה או הדוב הנדול, ובעבור שהיא מתהפכת כל הלילה לשעות ידועות, ואך בכללה עומדת תמיד על מקום אחד יותר מכל שאר ככבים לכן ידעו על ידה בלילה לאיזה צד הם הולכים, אולם נודע ג"כ מככב האללי שמשלתו דרך שני האופנים האחרונים של הענלה, נוגע אותם לפעמים כ"ב עד שמשנה צורת כל הענלה, ולא

ניכר עוד מצבו לאיזה צד הוא פונה, וכאשר ראינו גם עתה
 בעינינו בעת עבר עלינו, ולכן אמר עליו ר"י במזב טעם
 שהוא מתעה את הספנים, ואחרי שזמן בואו יתאחר בפעם
 בפעם באיזה הדשים מכפי השבון הקודם, כאשר ראינו ג"כ
 וכפי נתברר בטעם ההכנס שמיטיין, לכן אמר בתהלה בלשון
 החלט ככב אחד יש שעולה לעי' שנה, ר"ל זאת ידעתי ברור
 כי זמנו בקרוב להתראות, אך אפשר יתאחר עוד איזה זמן
 כאשר עשה לפעמים, ואפשר לא יתאחר רק זמן קצר, שמא
 יעלה (בקרוב) ויתעה אותנו, כי לא נבקש מר"י שידע גם
 בירור השבון זה הקטן אשר לא עמדו עליו גם כן כל
 התוכנים שבימינו עד שנתפרסמה השערת ההכנס שמיטיין,
 ועוד דרך ככב זה להתעלם אחרי הראתו בעת התרחקו
 מעט מהשמש, להתראות עוד אחרי איזה זמן קצר בהתקרב
 עוד הפעם אל השמש, ולהתרחק אה"כ על זמן ארוך של
 יותר משבעים שנה, ואולי נסתפק ר"י בעליה זאת השניה
 אם לא תחול בעת הלכס בספינה, — ואפרש עוד סיום כל
 השיחה "א"ל ר"ג כ"כ יש בידך ואתה יורד בספינה?
 הרמ"ה ומרש"א ז"ל דהקו בפירוש שאלה זו ואצלי כוננתה
 שאמר לו אם ידעת הרבה כ"כ בהכמות, איך הרשית לך
 ללכת בספינה ולעזוב את התלמידים בלי מורה בזה?
 ועכ"פ לשון "כ"כ יש בידך" מורה שהיה צריך להכמה גדולה
 למען דעת זמן ביאת זה הכב העולה לשבעים שנה, ולכן
 בהכרה אינו מדבר מכב אחד פשוט, וגם לא מגלגל
 המזלות שעולה בשבעים שנה מעלה אחת שנודע למתחילים
 רק דרך ספור, והשיבו ר"י עד שאתה תמה עלי תמה על
 שני תלמידים שיש לי (כפי גירסת הילקוט הנכונה לדעתי)

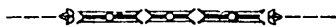
ביבשה זכוי שיודעים לשער כמה טפות בים, ואין להם פת לאכול זכוי, ר"ל אחרי שדבר ר"ג מתלמידי ר"י סיפר לא הוא היך הם יודעים כבר הרכה מן ההכמה, אך הם במצב הדלות ובעניות. וכל זה קרוב אצלי מאד.

נחפש עוד קורות זמן ההוא אחרי חרבן בית שני שנתראה ככבא דשביט גדול כזה, כי אף אם אצל חכמים גדולים כמו ר"י בן הנגיה וחבריו לא היה לפלא, וירא רק שמא יתעה את הספנים ולא יותר לא כן החמון מכל עם ועם הם יאהבו תמיד לראות אותות ומופתים בשמים ובארץ ולהוהיל מהם חדשות ונצורות, ובלי ספק העיר אז רעש גדול בין כל שוכני הלב, והיו מדברים ממנו עוד גם זמן רב אחרי התעלמו, ואף כי אצל אחינו היהודים אשר השניחו על כל הנעשה תחת השמש לשאוב ממנו נוחם אל צרותם וצרי למכתם הגדולה אשר עוד מריה היתה. ....

ונחזור פה בקצרה מה שזכינו לדעת, שכבב האלליי נראה בסוף ימי הקיסר דומיטיאן שנת כ"א וחצי לחרבן בית שני ור"י בן הנגיה ידע מקודם זמן בואו ושיכול להתעות את הספנים (ע"י שמשנה צורת העגלה בדרך הלוכו אצלו). אך אצל המוני כל העמים עלות ככב זה עוררה אז רעש גדול, וכ"ש בישראל כי ראו בו איזה דבר חדש אשר יהי טוב להם ורע לשונאים, ודרשו ע"ז מקראות, ואיש אחד יהודי ושמו שמעון אשר בתחלת זריחתו נולד או החל להתראות נבורתו, השתמש ברעש ההוא, ויאסוף אליו גדודים מישראל, ויעורר מלחמות נגד הרומיים בקיריני אשר באפריקא בעטיאפא ובמצרים ומשם נמלט הוא או בנו הנקרא על שמו עם גדוד קטן לא"י ושם נאספו אליו מהדש גדודים רבים עד אשר כבש ירושלים

ויעש לו עיר ביתר למבצר הזק, ובאהריתו נצחוהו הרומים כפי הנראה ע"י מרסה ותחבולה, כל שמות הכנויים שלו לבד אחד אנדריאס אשר הוראתו בלשון יון איש היל, מורים על שם, ככב ואור, והם בר ככבא בפי היהודים שבא"י, לוקואם או לומינוס בפי הרומים (והסרים שני השמות האלה במהברת החכם צונו על שמות היהודים), ומננס בפי הערביים אשר שם זה האחרון מורה בפרט על ממשלת ככבא דשביט. — ויתר דברי מלחמותיו וקורותיו הלא הם כתובים אצלנו על ספר בשם בר ככבא או כוזיבא. —

בית הרם וכו' (יהושע י"ג כ"ז)

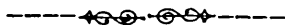
מאת חג ווידאווער הלוי ⁽¹⁾

לפי הנראה היא העיר הבנענית נקראת בן על שם האליל הנודע בשם "הירמוז", האומות הקדמונים הרגלו לקרוא את עריהם ונבזריהם בשמות אליליהם (עי' להחכם הגדול ריב"ל בשרשי לבנון שלו במלת "א ד ר", ומאד צדק בדבריו שהעיר בנהלת מטה יהודה הנקובה בשם א ד ר וכן "הצר א ד ר" נקראו בן ע"ש א ד ר אליל הפרסים) הכנענים בנו את האליל הזה בשם הרם יען כי רם ונשא הוא, ולן הכח והממשלה על נפש האדם ותכונות רוחו, והאליל הזה הי' ג"כ קודש להמצריים ולהיונים. בפי הומירוס ראש משוררי היונים האליל הזה מלאך שלוח הוא ממרוס־הרים, ולו ערסה

⁽¹⁾ נדפס בהמגיד שנה י"ח (תרל"ד) גליון 13, 14.

ותהבולה וערום הוא סבל. בלתי ספק היו המלות הכנעניות והעבריות ערם ערם ה הדומות לשם האליל הנסיבה, ליחס אליו. ערמה ורמיה" ובהיות האליל הזה "ליודע רמות" כנו אותו הרומיים בשם מרקוריוס שם נגזר מן Merix .סחורה" ויהי אליל הסוחרים והכנענים. (המלה הרומית Merix דומה בהיפוך למלת סבר בעברית) ויען כי אי אפשר "למשא מתן", ולמקח וממכר" בלי "מאזנים ומדה ומשקל" לכן יחסו אל האליל הזה ההמצאות "המאזנים והמשורה וכו'".

וכזה תראה הדמות אשר ערכו לה. הוא איש מעופף, כי לו כנפים לעוף ובידו קנה מדה. ועתה בין הבין דברי הושע "בנען בידו מאזני מרמה לעשוק אהב" הוא הוא הסוחר והאליל דמות אחד להם. האליל הזה הי' ג"כ לאליל ממונה על דרכים ועוברים ושבים, ואבנים הוצבו לכבודו לתורות להנוסעים הדרך ללכת בו, ונקראו האבנים על שמו "Hermae" דרך העבודה לאליל הזה הי' בהשלכת ובקבועין אבנים לכבודו, ונדע הדרך הזה לרז"ל, ולכן הורו "שהזורק אבן למרקוליס זהו עבודתו" (סנהדרין). בזה תראה שבדרז"ל שני שם יש כאן. עיי' לריב"ל בשורש לבנון שלו (דף 79) השערה רחוקה על זה. אמנם האמת הוא שמרקוריוס נקרא ג"כ בשם קוליוס, לא ע"ש עיר מולדתו כאשר דמה הרב רמ"ל ז"ל בהערוך עי"ש. אולם השם הזה נגזר ממלה יונית אשר הוראתה הוא "בלי ידים ורגלים" — כי המצבות לכבודו היו, אבנים" בלי שום שנוי או תמונה. ורז"ל הרכיבו שני שמותיו לאחד ויהי מן מרקוריוס וקילוס, מר-קילוס.

כנסת הגדולה

מאת הנאון שיר זיל ¹.)

בריש אבות אמרו נביאים מסרוה לאנשי כה"ג. הוראת
המלה מורה שאחר נסתם החזון היתה באיזה זמן ובאיזה
מקום אספה גדולה מהרבה הכמים, והוקרי זמננו דרשו והקרו
על זה ועוד לא מבורר הדבר על מכונו. ואנכי לא אֶדְסִיף
השערות על השערותם כי על כל אשר הוברר בעיניהם
יש להשיב. האסיפה ההיא נתפרסמה אז לרוב התולדות
אשר יצאה ממנה לשמירת וקיום התורה ולכן נקראה גדולה.
והג' מאמרים אשר נאמרו בשם בפ"א דאבות לא יתכן
לומר שכלם אמרום פת אחד, אך הכונה שמאמרים האלה
יצאו ונראו מכל מעשיהם והיותם שכל מנמתם להעמיד
הדין בישראל במתינות, להעמיד תלמידים הרבה ולעשות
סייג לתורה, וא"ס איפא שראו האנשים ההם בחכמתם
ובטהר לבם שהשלשה דברים ההם היו נצרכים מאד
בזמנים ההם שלא היה דין בישראל והראשים והשופטים
היו נמהרים בדינם, גם עזב רוב העם את התורה מכלי
מלמד ומורה דרך והדלו תלמידים אשר יהיו אח"כ למורים
זהתורה בעצמה היתה לבו ועברו על מצותיה חסון רב
מישראל כאשר נמצא בעוד היותם על אדמתם, רק אז היו
נביאים אשר הוכיחום על דרכיהם ועלילותם, ובסוף ישעיה
הוכיח אותם על אכלם בשר החזיר וכדומה, ואחרי כלות
הנבואה בישראל ראו הכמי החזר שאם לא יעשו גדרים
תתבטל ה"ו ותשתנה התורה ולכן הזהירו על ג' דברים הנ"ל.

¹ נדפס בהשחר שנה ה' צד 174.

באסיפה הזאת נעשו סינים לתורה ותקנות ומתן
נתחוקה התורה וע"י נתחוקה תשבע"פ הנקרא סייג לתורה
באמרם מסורת—סיג לתורה (אולם באמת מסורת נקראת
ג"כ הקריאה הנמסרת נגד הראוי ע"פ הנקוד), אולי אז
החלו אנשים לחלוק ע"ז ועל סיניהם ותקנותיהם ואמרו אין
לנורק מה שכתוב בתורה ונתפרצה הכת ע"י צדוק וביתום
תלמידי אנטיגנוס (אבות דר"נ פ"ה) וביוסיפון לא הזכיר
מזה ואדרבא הוא מביא בריש פו"ה קדמוניות יהודה הגלילי
וצדוק מכת הפרושים אשר יסרו הכת ההדשה של הגלילים
ע"ש, אולם דברי הז"ל מסכימים וקרובים יותר לאמת.

ואח"כ משמאי והלל ואילך היתה חלוקה חדשה בין
הפרושים בעצמם והוא ששמאי ותלמידיו החזיקו ג"כ
בתורה שבע"פ ככל הפרושים, רק היו חולקים על המחדשים
והמוצאים דינים ומשפטים מדעתם ע"י ראיות וסברות
ודמיונות לבד ומצדקת שמאי לא רצה להתנגד הרבה נגד
פשומו של מקרא וקבל מהתורה של בע"פ רק הכלתי
מתנגד, והמתנגד מכל וכל לא קבלו, ולכן נזרו תענית ביום
המחלוקת (סוף מג"ת) כי דבר גדול היה המחלוקת הזאת
לכלל ישראל, וגם אח"כ כשגברה ידם של ב"ה על ב"ש
וביהוד יוצאי הלצי הלל והם כל בית הנשיא אשר ידוע
מנהגם תמיד ללכת לרוח הזמן נשארו תלמידים הרבה
אשר החזיקו עם ב"ש והגדול שביניהם ר"א הגדול¹ אשר

¹ נגד הרעה הזאת כי ר"א לא היה מהנוהגים אחרי שמאי
כבר כתב הרב החכם וויעונער בספרו נבעת ירושלים (השחר שנה ב')
ועיין הקרותי על הספר הזה, ששם הראיתי כי ר"א חולק על שמאי
בכמה דברים.— פירן בן משה סטאלענשקין

פרש ללוד וקבע שם ישיבה והיא היתה למורת רוח מעת שנתסדה עד ימות ר' שמלאי שמעיה דרבי. ובכלל נראה שב"ש היו קפדנים וכעסנים כנראה מרחיותו הגרים וב"ה היו ענוים ואהובים יקרי רוח עם כל אדם ועם כל דת וכבר אמר ר"ג לעולם יהי אדם ענוותן כהלל ולא קפדן כשמאי ומעין זה פלוגתא בר"ה ט"ז ב' בענין יום הדין (ע' דרכי המשנה לרז"ף דף מ"ח).

ונראה לי שהשם הבר התפשט מימי כנה"ג ואילך שאחר התאספס והיו לכניסה אחת בענין תורה שבע"פ נשאר תמיד לכניסה וכל איש מהם היה נקרא הבר. ובפ"ג דזבים מ"ב נקראו אוכלי חולין במהרה בני הכנסת כני" הר"ש שם ובבכורות ל"ו ב' גבי בכור שיש לו מום מובהק דהתרתך ע"פ ג'—בני הכנסת, וכן בתוספתא ריש סנהדרין, כלומר הדיוטות שאינן מומחין, וג"ל דבני הכנסת היינו הברים (איסאי) הבאים תמיד בבית ועד שלהם ואע"פ שאינן מומחים, והיו מוסרים להם דיני בכור בעת התקבלם להבר (ע' סנהדרין ה') שלא היה צריך לזה הכמה רק בקיאות ונסיונות ורב היה י"ה חדש אצל רועים ללמוד מהם מה בין מום קבוע לעובר, והאיסיים היו צריכין לידע דיני בכור שהיה מהן רועי בהמה כדברי בעללערמאן, ולזה אמרו בב"ק ע"ב ואפילו דקה מותר במדבר יהודה ונודע ששם במדבר יהודה היו דרים החברים. וספ"ט דמקואות אמר ר' יוסי של בנאים מצד אחד (רבב על הבגד) ושל בור (ר"ל ע"ה) משני צדדין, ופירשו ר' יוחנן בשבת קי"ד בנאים הם בנאים תתפרש עדי"ן שהרי הוא סכוין נגד בור, אך בב"ב שהם עוסקים בבנינו של עולם כל ימיהם, והנה אף שמלת

בנאים תתפרש עדין שהרי הוא מכויין נגד בור, אך- בכ"ז אין דרך התנאים לומר דברי משל כשאומרים הלכה ברורה ופסוקה, וגם אם נחשוב בנאים ת"ה יקשה עדיין שאפילו מלת ת"ה ממש הוא כאן שלא במקומה דבבל סדר פהרות נקט חבר נגד ע"ה ולמה בחר כאן במלת ת"ה? ורשב"ל פי' שם אלו האוליירין ר"ל של הבלנים שבגדיהם נקיים עי' רש"י ופי' זה רהוק מאד שאיך יהא א"כ הבנאים מתנגד וההפוך מן בור. גם בל' המשנה נקראים העוסקים במרחץ בלנים לא בנאים בשום מקום וחוט של בנאים בפכ"ט דכלים כני' הנכונה בערוך הסהבונים, והאוליירין של המרחץ הם שמשים שמשמשים בני אדם (עי' אוליירין ב'). הן אמנם נמצא בנמרא בי בני על המרחץ עי' מגילה ו' ב' בעין יעקב ולא בש"ס ושם אצל המן ומרדכי ובשבת ל"ב אבן בל' המשנה בלן תמיד בלסד. אלא ודאי ששם בנאים היה ידוע בימיהם לשם תאר לחברים וזה בעבור שכפי דברי יוסיפון ופילא היו האיסיים עובדי שדה ומסכים לזך מלה אשכנזית בויער על כל אבר, שהקורדם ניתן להם לאות שהם בנאים ר"ל שהם בוני עולם ומעמידו במעשיהם הישרים, ואולי נמשך מהם השם והאות לכת הנקרא בימינו בונים הפשים.

והנה שמעון הצדיק היה משירי כה"ג ר"ל האחרון מהאסיפה הגדולה הנ"ל ומ"ש במדרש הוית ע"פ הדודאים נתנו ריה: אנשי כה"ג הלל ושמאי ור"ג הזקן, ר"ל אנשי כה"ג וגם הלל ושמאי וגם ר"ג הזקן, ומעה כזה מחבר אחר והשב הלל ושמאי ור"ג בין אנשי כה"ג. והנה נודע שבשנת

47 למספרם עשו הנוצרים כנסיה גדולה בירושלים על דבר היהודים אשר באו בבריתם שישארו עוד בסנהגיהם ודתייהם רק יאמינו במשיחם, ונ"ל שלזה כיונו באדר"ג ספ"ז כנסיה לשי"ש זו אנשי כה"ג וכנסיה שלא לשי"ש זו כנסת דור הפלגה. ואולי גם לזה כיון ר"י הסנדלר בפ"ד דאבות כל כנסיה שהיא לשי"ש ונוי ר"ל כנסיה של אנשי כה"ג כסוד שמפורש באדר"ג. וכל נכנסו או נתכנסו בשים ר"ל נתקבצו לתכלית ידועה להם, וכן במ' הזית סמכוני באשישות: בשלפי השמד נתכנסו רבותינו לאושא—לתקן תקנות ולהזקק כל רפה עד כה—שלחו אצל זקני גליל ואמרו כל מי שהוא למוד יבוא וילמד וכל מי שאינו למוד יבוא וילמוד.

בירה.

מאת אברהם בער קוידערס

נדפס בהמגיד שנה י"ז לשנת תרל"ד גליון 46.

החכם ה' א' מ' העיר את קוראי המגיד (צופה גליון 43 צד 394) אודות הסתירה ברמכים: בהל' בית הבחירה פ"ה הי"א הביא דעת ר"ש לקיש דכל המקדש קרדי ב ירה ובפ"ז מהל' סעה"ק הי"ד ההויק בדעת ר"י דמקום יש בהר הבית וביר ה שמו. והחכם הנ"ל בעין טובה הבטיח את מי שיבאר דברי הרמכים ז"ל על נכון כי ישא ברכה מאת המברך את עמו בשלום וטמנו, ועל אשר אנכי הפיץ בברכה אנסה את כחי לבאר אה דברי מאור עינינו ואולם אבקש מטובתו כי לא יאצל ממני את ברכתו אם גם ימצא לפי דעתו כי לא באתי אל המטרה, יען כונתי היא רצויה.

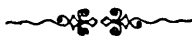
ביומא (ד' ע"א) אהר שהביא התלמוד המשנה ממס' פרה: שבעת ימים קודם שריפת הפרה היו מפרישין כהן השורף את הפרה מביתו ללשכה שעל פני הבירה צפונה מזרחה, הביא את הפלוגתא בין ר"ל לר"ל אודות השם בירה וזאת הפלוגתא הביא גם כן התלמוד בזבחים (ק"ד ע"ב) על המשנה ואם אינן נשרפין כמצותן נשרפין בבית הבירה, אמנם התלמוד השמיט מלהביא פלוגתא זאת על שתי משניות אחרים: תמיד פ"א ופסחים פ"ז אשר גם בתוכן נזכר שם בירה, ויש לנו לשאול למה בחר התלמוד להזכיר את המהלוקת בין ר"ל לר"ל ביומא ובזבחים, ולא יעשה כזאת בפסחים ובתמיד מה נשתנו אלה מאלה הלוא מחלוקתן יש מקום בכל מקום שנמצא שם בירה וכאשר הריש במס' תמיד והתווי"ט אמרו כי אין כאן חילוק ביניהן? ועוד יש לנו להבין במה חולקין ר"ל לר"ל למה לא הסכים ר"ל עם ר"ל דכל המקדש קרוי בירה באשר שמצינו במקרא ולבנות הבירה אשר הכינותי, כי אם גם לפעמים שונה הוא לשון המשנה מלשון המקרא כרחלים רחלות, דיו אם אנו מוכרחים לאמר כי יש שינוי ביניהן ולמה נפרד בין שניהן אם אין לנו הכרח לזאת. על הראשונים אנו מצטערים ולמה נוסף פירוד על מנן, ועל ר"ל יש לנו להקשות גם כן האם חלק על המציאות דמקום יש בהר הבית ושמו בירה. כל זאת היה קשה להרמב"ם ז"ל ועל כן הוא סובר דמחלוקתן היתה בשנוי גירסתן במשנה דמס' פרה ובמשנה דמס' זבחים זה שנה מרבו הבירה בה' הידיעה והאהר למד מרבו בירה בלא ה' כי אם מכנים אנהנו את כל המקדש בשם בירה השם הזה הוא שם כללי כי כל בית

גדול נקרא בירה ושם כללי יכול להיות מהובר עם ה-
 וכאשר הרומיים קראו את עירם עיר רומא Urbs יען עדים
 אחרות ככפרים היו בעיניהן וכן בית המקדש להבדיל בה"ק
 לחול נקרא בשם ה ב י ר ה ר"ל רק להבית הזה יאות שם
 ב י ר ה בית גדול, אמנם אם על מקום אחד בהר הבית
 נפל למנה השם ב י ר ה או אין השם הזה בנדר שם כללי,
 כי אם בנדר שם פרטי, יען המקום בהר הבית אין לו תיבור
 כלל עם שם בית, ורק בהסכמה באין טעם נתן לו שם זה
 אולם באופן זה הוא נגד הקי הלשון לחבר עם שם זה
 ה' ה י ד י ע ה. ר"י היתה בידו קבלה מרבו בשתי משניות
 אלה ב י ר ה בלא ה' ועל כן יאמר דשם זה נפל על מקום
 אחד בהר הבית הנקרא כן בשם עצם פרטי. אולם לר"ל
 היתה קבלה מרבו ה ב י ר ה וע"כ אמר דנפל שם זה על בית
 המקדש. אמנם במשנה דפסחים ודתמיד היו שונים בנדרסתן
 ה ב י ר ה על כן מודה ר"י דכשם זה נכלל כל בית המקדש
 נגד דעת הר"ש במס' תמיד. ועל מה שאמר ר"י (יומא
 ט' ע"ב): בירה תוכיה או דצריך להיות הבירה תוכיה עם
 ה' מודה גם כן ר"י דבית המקדש נקרא ה ב י ר ה או
 דהפירוש הוא בירה תוכיה דאין לנו רק בירה דהיינו מקום
 בהר הבית דנקרא כן אבל אין לנו ה ב י ר ה דהיינו בית
 המקדש.

והנה בנדון הסחלוקת בין ר"י לר"ל במשנה דזבחים
 אין כאן נפקא מינה לרינא כי אם בפירוש המשנה. אם
 היתה שנויה במשנה ה ב י ר ה כר"ל לרבה בר אבוח
 הפירוש הוא בנפל פסול קודם זריקה, וללוי גם אם נפל

פסול לאחר זריקה קודם יציאתן דהיו נשרפין בבית המקדש
 בבית הדשן הגדול שהיה בעזרה, ואם היתה שנויה במשנה
 ביר ה כר"י לרבה בר אבוח סיירי גם כן
 בנפל פסול קודם יציאתן בתנאי אם היה
 לאחר זריקה, וללוי רק אם נפל פסול לאחר יציאתן
 אבל כ"ע מודים דמקום בית הדשן בהר הבית היה
 נטרא ביר ה ובוה דברי הרמב"ם ז"ל נכונים, על משנה
 בתמיד אין כאן מהלוקה ולכ"ע המסכה ההולכת תחת
 ה ביר ה הפירוש הוא ההולכת תחת בית המקדש וגם
 כ"ע מודים דמקום בית הדשן בהר הבית ביר ה שמו.
 והרמב"ם ז"ל פוסק כלוי כאשר העיר הכ"מ.

ענינים שונים

מאת הגאון שי"ר ז"ל

מעוררין ונוקפין.

נדפס בהמגיד שנה י"ח לשנת תרל"ד גליון 12.

אף הוא ביטל את המעוררין ואת הנוקפין (סוף
 סוטה) ובבלי וירושלמי נדחקו לפרש מאי מעוררין ומאי
 נוקפין, ובמקום שאין הלכה, נוכל לפרש המשנה ע"ד
 אחר, ונראה שהכונה למשנה מדות פ"א ט"ב: איש הר
 הבית היה מחזר על כל משמר ומשמר ואבוקות דולקין
 לפניו וכי ניכר שהוא ישן הובטו במקלו ורשות היה לו

לשרוף את כסותו והם אומרים מה קול בעזרה קול בן לוי
 לוקה ובגדיו נשרפין שיטן לו על משמרו והנה זה המנהג
 היה באמת מסוכן מאד שהיה האדם בסכנת שריפה וגם
 אכזריות שילקה כל כך עד שצעק בקול וכל זה בעבור
 שתקפה עלי ושינה, ואין מי שיאמר בזמננו כרמי שם אשריהם
 הראשונים שאפילו על אונם שינה עושין דין. והמנהג
 האכזר הזה ביטל יוחנן כ"ג וזה הביאור של המעוררין
 ונוקפין ר"ל המלקות הנ"ל וזה אחת היא. ואל תתמה
 על מה שאמר ראבי"י פעם אחת מצאו אחי אמא ישן
 ושרפו את כסותו, אע"פ שבטלו כבר יוחנן כ"ג, שכן נתבטל
 בל"ס כמה מנהגים וחזרו ונערו בימי הורדוס כשלא השגיח
 עוד על מנהגי בית המקדש.

ממ

גרסם בהסניד שנה י"ח לשנת תרלי"ד גליון 7

ע' הערוך. מלת ממל נראה בודאי משארית לה"ק ולא
 נמצא מקורה בלשון אהר. והנמרא ב"ב ס"ז פ"ר' אבא בר
 ממל מפרכתא ר"ל אבן שכותשים בו זתים. והנה ממל מן
 מלל כמו ממר מן מרר ותבל מן בלל ע' געזעניאום שורש
 ממק וכן לדעתי מסך מן סכך אע"פ שהוא בקמין, והנה
 מלל בתלמוד חטים הנפרכים ונמללים ביד וגם בדיגרי זהב
 אמר רב אשי (כתובות ס"ז) ב מ ל א. ופ"י רש"י דק דק
 של זהב שקורין פלאלה (?) וע' תוס' שם. ונמצא רק פעם
 אחת במקרא: וקטפת מלילות, וגעזעניאום אמר שלא ידע
 לו מקור לסמיכה בלשונות הקרובות ותרגם געשניטענע

עהרען ואינו כן שפתם שבלים לא יקראו כן רק בעת
 שנקטפים ביד ונפרכים, ותיי על מלילות פרוביא ועי רדיק
 ולכן גם כאן המשנה האירה על הוראה העברית וקטפת
 מלילות בידך ר"ל תוכל לקטפו ולמללו בידך חרמש לא תניף.
 ומשורש מלל היה נקרא האבן שמפריכין בו זתים ותאנים
 בבית הכר ממל, ויפה תרגמו ר' אבא בר ממל מפרכתא.
 ונראה שממל אינו שם איש דק שם עיר הנקרא כן על שם
 שנותשין בה זתים הרבה, עי עירובין נ"א: מעשה באנשי
 בית ממל שהיו מחלקין גרוגרות וצמוקים לעניים בשני
 בצורת ולכן ידע ר' אבא משם הוראות מלה זו, וכן ר'
 יהושע בר ממל, משם. ואולי מקום ממלא שבא שם ר"מ
 ואמר שמא מעלי אתם (כרי) ג"ט בערוך הסמוך). הוא גיב
 ממל רק בל' סורי הוסיפו אלה, ויתכן בעבור כי נקראים
 ע"ש המקום ממל והיינו מפרכתא וכן הוראת שם עלי
 בעברית (מערוער) וכן בתענית כ"ה א', ור"מ אמר להם
 זה דרך מליצה ויתכן עוד להבין עייז דברי רב פפי לרב ביבי
 בר אבוי, נ' פעמים (כ"מ ק"ט ב"ב קל"ז קנ"א) משום דאתיתו
 ממולאי אמריתו מילי ממולייתא כה"ג בערוך עי' מל ז' ופ"י
 משום שאתם מבית עלי שהם התוכי שנים תאמרו דברים
 התוכים שאין להם טעם, ורשב"ם פ"י שרבה ואבוי מבית עלי
 קאתו (ר"ה י"ה) ועל שם מקומן נקראו בני עלי ממולאי
 כבב"ר הנ"ל ויתכן לפי דברינו שהוראת עלי הוא מכתשת
 או מפרכתא ובני עלי כמו בני מפריכים ולכן אמרו מילי
 ממולייתא דברים כתושים שאין בהם טעם.

ונראה הרבה שמות ישנם בתלמוד שנבנו פמו הנ"ל
 כמו מ ט ש שפ"י המוסיקה שהוא מן משש ע"מ סמר ומתורגם

האנדגרייפלאך, וועזענמלאך, מגב מלבוש שלובשים בעת שזורים החטים (ע"ע שם וע' גב) ותמצא מגב מן גב, וכן במקרא, מגילה מן גלל והה"א נוספת לפי נקבה: מן מן גנן, מגס, קערה מן גסס, ע"ע גסה, שמנערין בה מקדרה, מגז במקרא—לכוס—מן זנג זכוכית שרוב הכוסות היו מזכוכית או מפני שזנג הוא תרגם זכוכית ושניהם נקראו בן ע"ש זך המראה וכן המשקה הזך בתוך הכוס ביהוד כשמצללין היין ע"י המים, מה"ן מן הצין מגוש ע"ע מן גשש משום שהחברים גוששים בעפר לראות אם יש שם מים כל יטמאו אדמתם ולזה מחטמי שכבי (יבמות ס"ג ביצה ו' וב"ב נ"ה) ולא כרש"ם שפי' שהוטמ להפשיט בגדים. ונודעים החברים, שהם מכשדים, ליודעי השבון העתים וצבא השמים ובוה נבין הסמיכה של כאמר לב בשבת ע"ה הלומד דבר, אחד מן המנוש הייב מיתה והיודע להשוב תקופות ומולות ואינו הושב, שלפי הנראה היו לומדים היהודים הרבה בחכמה זו מן האמנושים ואולי גם שמואל בתוכם שלא נודע לו מורה בחכמה זו בין היהודים.

מתיבתא

נדפס בהטניד שנה י"ח לשנת תרל"ד גליון 7.

ע' במוסף תרגום ישיבה מתיבתא, אולם גוף המעם לפה יקרא כן מקום אסיפת התלמידים ללמוד אצל מורה ג"ל ער"ז. שגודע טרפיג במנילה שעד ימות ריג היו לומדים מעומד ואח"כ החלו ללמוד מיושב ואין זה ריג הזקן בני הערוך ע'.

כבר רק כגירסתנו ר"ג כתם והוא ר"ג דיבנה ונודע דרכו לאיום
 על התלמידים ונקרא בסנהדרין תקיפי קדמאי ועמידה היה
 סימן הכנעה וכן במעשה דר' יהושע בירושלמי פ"ד דברכות
 זחיה ר"ג יושב ור"י עמד ולכן מה שאמרו שם שנוספו כמה
 ספסלים יתכן שר"ל שהחלו לישב מה שלא הניחם ר"ג, חוץ
 מרבוי התלמידים בעצמם שמנע ר"ג הרבה מהם לכא לבה"מ
 ע"ש. אמנם נראה שגם אח"כ רק התלמידים הגדולים שהבינו
 כבר כל דברי הרב ישבו כבר ולא כן הצעירים מהם שהיו
 עומדים עוד וזה נראה מרב ור' יוחנן שרב למד בישיבה בעת
 שהיה ר"י לומד עוד בעמידה (חולין נ"ד) ועד"ז נבין הירושלמי
 באיזה מקומות שאמר תלמיד להברו שמשתי את—עומדת
 מה שלא שמשת אתה יושבת כמו שאמר ר"י הסנדלר לר"מ
 (רפ"ג דחגיגה וכן בפ"י דשבת ה"ה) ור"ל אני למדתי יותר
 בימי נעורי כשעומדים עוד לפני הרב מאשר למדת אתה
 בימי הנבר כשיושבים לפניו, ומעתה נראה שמקום הישיבה
 הוא נקרא כן בעבור ששם למדו כבר רק התלמידים הגדולים
 אצל הגאון או ריש מתיבתא והם ידעו כבר לעיין כל חצי
 שנה בעצמם ע' ספור ר"ג הכבלי ביוחסין ואיך ישבו בשורות
 ולכן יקרא ישיבה או מתיבתא, והמורה ראש הישיבה או ריש
 מתיבתא והוא להבדילו משאר בתי מדרש שעומדים עוד
 התלמידים.

נחש קלניתא

נדעם בהשגיר שנה י"ח לשנת תרל"ד גליון ו'

יוסא ל"ה גיל שהוא קארינטישעס ערין המפואר מאד
 והיתה באיזה בשל זהב וקלניתא בחילוף ל' בריש—טרניתא

וביוסיפון (מלחמות ס'ה פ"ה) כתוב שכל השערים בבהמ"ק
 היו מצופים בכסף וזהב רק אחד מבחוץ היה מצופה מנחשת
 קרנתא והיה עולה על כולם ביופי ובלים כיון לשער ניקנור.

מלח דורכאי

נדפס בהשחר שנה ה' לשנת תרל"ד צד 235

בירושלמי רפ"ו דשביעית בתחומי ארץ ישראל. ג"ל
 שהוא הנקרא אצל הערבים שם זרקא מעין והוא נהר
 קטן אשר מקורו איזו פרסאות לדרום הר גלעד וההרים
 הסובבים אותו הם מלאים סיד ואבני אש ומי הנהר כמעט
 חמים ומימיו לא ינעמו לחך מפני עצי דעפלא *Solanum*
furiosum שנופלים שם. כ"ב בורקהארד 629 וראזענסילער
 2.131 מסיים שנהר זה משתפך לים המלח ואין להחליפו
 בוודאי זרקא שהוא יבוק ע"כ. וגיל שרוע טעמו הוא ומחלקי
 מלח שבמימיו בעבור שקרוב הוא לים המלח ולא כמעט
 בורקהארד וזה הוא מלח דורכאי ר"ל מלח של /הנהל זרכי
 הנופל לים המלח ושם מקרוב הר הומה בל"ם נקרא בן מפני
 שהיה שם לפנים מקום מקיא אש כמו תל חום.

שליח ציון.

אנשי בבל ממנים כפעם בפעם שלוחים לא"י והשלית
 הוזה נקרא שליח ציון (ביצה כ"ה ע"ב) ונראה שהיו שולחים
 מעות מחו"ל לא"י כמו בזמנינו ובפסחים נ': ת"ר ד'

פרוטות אין בהן סמך ברכה לעולם וחד מנייהו טעות הבאות ממדינת הים ע"ש ברשיי ובנמרא דלאו כל יומא מתרחיש ניסא. ולי נראה פירוש אחר בכרייתא שם ור"ל שנושא ונותן במעות הבאות ממדינות לעניי א"י וכן נראה בהקיא במס' ד"א פ"ג דקהשיב מזה ברבית ומשחק בקוביא עם והנושא ונותן במעות שביעית והמעות הבאות ממדינת הים ועליהם הכתוב אומר ישובו רשעים לשאלה, ואם כפי רשיי ונמרא שם מה פשע בזה דקמנו ליה בין הנז' אלא ודאי פירושו כנ"ל.

בירה.

נדפס בהמגיד שנה י"ז גליון 39.

רב אהא שר הבירה (כתובות פ"ה), ר' יונתן שר הבירה (ביר פ' צ"ה) ובילקוט שופטים סי' מ"ט איתא מאמר מן ר' יונתן איש קבורה וצ"ל ג"כ בירה, ויש לי בזה השערה קרובה. הנה בקדמוניות ליוסיפון סי' פ"א סי' ב' כתוב שנמצא בנין מפואר בעקבאטאנע וצ"ל בשושן כמשי"ב ראזענסיללער בקדמוניות ח"א דף 311. וכן גרס היעראנימוס בפירושו לדניאל, שבנה דניאל בהכמה ומלאכה גדולה עד שעוד בזמנו היה באיתנו ונראה כאילו נבנה מזמן קרוב ושמה נקברו סלכי פרס מאז (ויוסיפון קרא הבנין הזה באריס, וכפי ר"ם שם הוא בירה אשר בשושן המקרא) ובגלל הבונה נמסר הפקודה של היכל זה תמיד ליהודים ע"כ ונ"ל כי פקודת היכל הזה היה עוד בזמן התלמוד בידי היהודים וזה שר הבירה הנ"ל. ונמצא עוד פינחס איש

הכירה תוס' יומא פ"א ^א) ובספרא אמור פ"ג נקרא פנהם
 איש חבתא ונ' שצ"ל ג"כ איש הכירה, והוא פנהם המלבוש
 פ"א דשקלים ופ"ד דמדות וכו', ס"פ כ"ו נקרא פנהם הסתת,
 ובירה זה הוא מהלך נסתר תחת הארץ אשר בנה הורדוס
 אל מגדל בארים (הנקרא אה"כ אנטוניא) לבהמ"ק והיא
 המסיבה ההולכת תחת הכירה" בסוף פ"א דמדות.

תודום.

תודום איש רומי (פסחים י"ג) תודום הרופא (בכורות
 פ"ד ובגזיר) ובהוספתא פ"ד דאהלות: ונכנס תיאודורוס הרופא
 בלוד וכו' ובירושלמי פ"א דברכות סוף פ"א ונכנס תודורוס
 הרופא (ולא ידעתי מאין לקח בעל שמות האנשים בניטין לכתוב
 טודרם בטית) ונ"ל שהוא טוביה הרופא הנזכר כר"ה ספ"א
 שראה החדש בירושלם ובסעריך כתב שתודום בל"י יהונתן
 או מתתיהו וי"ל שהז"ל העתיקו ער"ז טוביה ובסדרש י'
 דברות נקרא טוביה סתניה (צונץ בספרו היקר גאמטעם
 דינסטליכע פארטראגע קכ"ה). ואהשוב עוד שהוא תיאודורוס

¹) שמחתי מאד על דברי הנאון המבקר הגדול שייר ז"ל בהוראת מלת
 ב י ר ה מדברי סופרנו היקר יוסיון בקדמוניות. אך מה שהעיר
 שם (במאמרו הקודם בית אבן) על דברי ר"י ביומא דף ב' ע"ב
 בירה חוכית והוא עצמו 'אומר בדף ב' מקום יש ובירה שמו הנני
 להעיר שכירושלמי ריש יומא נריום בדברי השוכת ר' אליעזר
 ה ב ח י ר ה תחת גירסת הבבלי ב י ר ה, — ח' א' ס'. הסניד שנת
 י"ז גליון 43.

איש ירושלם שכתב נגד סארטיואל (סאטירען מ"ה) ואנשי ירושלים היו קורין לו איש רוסי והרוסיים קראוהו איש ירושלים.

יעקב מינאה

נדפס בהשחר שנה ה' צד 77.

יעקב מינאה הנזכר במגילה כ"ג א' פ"ד א' וע"ז נ"ה דרמא סבא לר' אבהו, אולי הוא סנט יעקב בישאף-מנצבין שהיה בימים ההם תכף אחרי מות קונסטאנטין הגדול והוא היבר כ"ז ספרים בל' סוריא והרבה מהנמוגי הנוצרים היו גם רופאים.

אבירן

ערך מילין צד 5.

רב לא אזיל לבי אבירן (שבת קט"ז). נ"ל שהיא מלה פרסית כי לא נמצאה בירושלמי ומדרשים. אבאדאן בל' ההוא רחוב ושוק מיוחד בעיר, אשר שמה יתאספו אנשים רבים (ראזענמיללער על הקדמוניות ח"א צד 297 וכן בקאסטעללי). ואות א' שאחרי אות ב' נחלפה בתלמוד באות יו"ד, כי בלשון פרס תנוה יו"ד כמו א' שלנו. ובמקום ההוא של האספה היה עוד היכל או בית שהיו מתוכחים בו הכמים.

שם. בהקדמות שבסוף הספר.

י"ה המניד המאוחר בפרס היה יכול—לדבר בלשוננו גם מאבירן שהיה בימי ר' אליעזר ור' יהושע בן הנניה.

ובדברי דאזענמיללער יש לתקן אבאדאן בלשון פרסי מקום
 ביושב היטב אשר יהוו בו אנשים רבים וזה מסכים היטב
 עם ההוראה המושאלת, היינו מקום אשר יתאספו בו אנשים
 הרבה לתכלית ידועה. ואצלי קרובה עוד הוראה זו.
 ועכ"פ לדעתי צריך להשיב למי שירצה להבר אבידן
 עם עביאונטיטען, ואך למותר האריכות בזה, וכל זה ג"כ
 תשובה להחכם הגדול (ד"ר בעער מאדרעוודין) אשר גם הוא
 לא יסכים עם דעה האחרונה הנזכרת.

בי אבידן זבי נצרפי

הישנה להמאמר הקודם מסכתנו של הרב ליבוש לקף בסעניערין גרסם
 בהחלוצ . . .

הרב שי"ר בספרו ערך מלין דחה בשתי ידיים דעת
 המחברים אבידן עם עביאונטיטען אמנם לפי דעתי ברור
 כשמש שצדקו דבריהם. נקרא נא בשום לב את הסוגיא
 בשבת (קט"ז ע"א) בראשונה מובאים דברי ר' טרפון בענין
 ספרי הצדוקים אשר במעט עיון נדע כוונתם, אחר זה יבאו
 דברי ר' מאיר זר' יוהנן החסרים בדפוסים שלפנינו ונמצאים
 בספר המלין להחכם בוקסדארף (ערך אבידן). עם הדברים
 האלה מחובר הענין אשר עליו תטוף מלתי, והמעשה דאמא
 שלום אשר גם הוא מוסב על אנשי הכת הנרמזת בדברי
 ר' טרפון, מכל זה ברור לכל ישר הולך שבשם נצרפי הפ"א
 הוא פרי יראת המעתיקים או המדפיסים ואחר המחק הפ"א
 כל מתחיל יבין כוונת השם הזה, ומתוך הבנת השם הזה
 תצמח מעצמה הבנת חברו אבידן בסיכנו וי"ו תחת דלת.

והנה ידוע מתוך ספרי קורות העתים שכת האביונים—
לפחות רבים מהם—היו שומרים תורת משה עם כלליה
ופרטייה אעיפ שלא היו מחכים למשיח.

על פי הדברים האלה אחשוב לאמת ברורה שגם
בסוגיתנו שתי הכתות Ebioniten und Nazeraer נצבות
לפנינו. רב לא הלך לבי אביון וכ"ש שלא הלך לבי נצרי,
אשר התרחק יותר מדת ישראל כפי עדות הסופרים והספרים.
אמנם שמואל שהיה מעורב בין הבריות יותר מרב לא ירא
לנפשו משבת בחברת האביון.

ורק עיפ דרך זה נבין שאלת יוסף בן חנן על דבר
ספרי דבי אבירן שהטובן ספרי קודש של ישראל שהיו גם
בידי האביונים והיו לוטדים מתוכם. ולזה הן ולא רפי
בידיה דר' אבוה.

אמנם לפי דרך הרב בעל עיפ לא נמצא ידינו
ורגלינו בספקו של ר' אבוה על דבר הצלת ספרי דב"א
להיות שהדבר ברור שגם ברכות וקמיעות שיש בהם
אזכרות אינן נצלות מפני הדליקה ולמה א"כ לא ינתנו
ספרי חול למאכלת אש?

ונבין בזה מאוד שיוסף בן חנן שאל מר' אבוה
שידענוהו מתוכה הרבה עם המינים כמבואר בירושלמי
ברכות פ"ט וביר פ"ח, וכמו שהעיד על עצמו, אנא
דשכיהינן גביכון" (עיז ד' ע"א) ותשובתו המהודדת אדרבה
עיקר טבילה בגורא (סנהדרין ל"ט ע"א) תתבאר היטב עיפ
מה שכתוב בספרי השלוחים (מתתיה ג' י"א). והנה במס' ב"ק
דף קי"ז נזכר באמת שם בי אביוני ולא בארוהו
המפרשים. ולפי דרכנו יתבאר היטב (*).

(* עיין בארבעה עשר 1845 ל"ב נוסר 1 ושם תמצא תקירה
דומה לזו עי"ש.

משמרות (*)

מאת הנאון שי"ך ז"ל

סהמאסף אור תורה להר"י בהן צדק חוכות ב.

ת"ר ארבע משמרות עלו מן הגולה ואלו הן ידעיה, חרום פשהר ואימר (תענית כ"ז) ובפ"י המיוחס לרש"י: ומבעיא ליה דפשהור לא כתיב נבי כ"ד משמרות דה"א כ"ד. נראה מזה שנשתנה הרבה במשך הזמן, ובאמת פשהור נמצא ביהר בין העולים מבבל (עזרא ב' ל"ז) ונחמיה ז' מ"ז מ"ח) ושם נזכרים בסמוך גם ידעיה וחרום, ומבואר מזה שבד"ה השיב המשמרות הישנות בימי בית ראשון ובעזרא ונחמיה השיב רק ד' העולים ונשתנו כבר שנים שלא נמצאו כלל בבית ראשון והם כללו תהתיהם שש ע"ש בתענית ול"ק קושיית רש"י ז"ל. ואדבר עוד מזה להלן. ובקינת איכה ישבה הביא הקליר המשמרות על הסדר קצתן ע"ש משפחתן וקצתן ע"ש עריהם שנבחרו מהם. ובהרוז הראשון כתב ונעו ממשמרותם כהנים בני אהרן כנמסר הבית במסרבי מרון, וזה פירושו: בירושלמי (תענית פ"ד ה"ה) תני ר' יוסי אומר, יום שחרב הבית היה מ"ש ומוצאי שמטה ומשמרתו של יהויריב — א"ר לוי יהויריב נברה, מירון קרתה מסרביי מסר ביתו לשנאיו. א"ר ברכיה

(*) מלת מסרביי ג"ל שהוא שם זר לא עברי כמו מפשטה בחרוז ג'. ואולי הוא המחוץ בפרס על שפת הים Merambie ובשעלו משם כהנים נקראו ע"ש גלותם.

יהויריב יה הריב עם בניו על שמרו וסרכו בו, ידעיה עמוק צפוראי, ידע יה עצה עמוקה שבלכם והנלם לצפורן ע"כ. והק"ע נדהק לפרש ויותר מתקרב פי' בעל פ"ט שכותב: דבספר יחוס משמורת היה כתוב יהויריב סירון וסרכו, ובמשמרת ידעיה כתוב ידעיה עמוק צפוראי, ומפרש ר' לוי דיהויריב נברא (כצ"ל) שם אדם, ומירון קרתה ר"ל שם העיר שהיו דרים בה, ומסרביי (* על שם שבזמנו נמסר הבלית ביד שונאים, ור' ברכיה דריש יה הריב וכו'. וראינו מפיזוט הקליר שהמשמרות היו נרשמים ע"ש המשפחות גם ע"ש עריהם והקליר אחו לרוב הרשימה האחרונה של כל משמר כמו כהני צפורים וכדומה. מעתה נדע שהכונה במסרבי מרון ר"ל כדברי ירושלמי משמרתו של יהויריב עם שני אלה, מסרביי ומרון.

סוף ההרוז הנ': ומעדייה הופשטה משמרת מפשטה אולי זה Mapsuerta בקדמוניות ליוסיפון (ס"ג פי"ג ד'). בהרוז ג': כהן עייתה לו, מלה אחת, שם מקום (יבמות נ"ג תוספתא פ"א דנדה ובבלי ט') היתלו, אכן בירושלמי (שם פ"א ה"ב) איתא עייתלו וזה כהן עייתלו ואולי הוא, ותלה" במטה דן (יהושע י"ט ט"ב) והיונים הוסיפו הא' בראשה כמו שעשו בירושלים, בירמוק, ובהרבה מקומות המתחילים בוי"ד. *) חרוז ה': כבטא שתי הלחם מבית לחם, ר"ל כתני

(*) ראה בעמוד הקודם בהערה, ונדפסה שם בטעות שלא במקומה.
 (1) בספר תבואה"א שהו"ל (ירושלם תר"ס עמוד ס"ב) העירונו שבמטרי סוף פר' עקב וכתוספתא דשביעית פ"ד, הגי' קובעיא (הסלעים והפסגות) דעייתא, והוא המקום הנקרא כעת, עייתא אמאוב".

העורך.

בית לחם. חרוז ו': נלכדה יורפת צ"ל יודפת
 (עירוכין ל"ב, ע' תולדות הקליר דף 102). חרוז ז': כהני
 עיילבו. — חרוז ח': ויצאו ממעיו אל כפר עוזיאל ר"ל כהני
 כפר עוזיאל, ונמצא יהושע איש עוזא (נדרים מ"ח ב') וזה
 כמו יבנה ויבנאל (ע' דברים אחדים בהמניד ע' יבנה) (1)
 חרוז ט': ואין מתכרבל בכהני ארבל (ע' ערך ארבל בערך
 סליון) (2) ואולי רמו בהשכל בעבור שהיו עושין שם בגדי
 פשתן (מ' קהלת פ' כי ברוב חכמה) ועתה כשחרב א"י אין
 מתכרבל, ר"ל מתלבש במעיל בויץ שהוא פשתן. — חרוז י':
 ויצא בכבול כהן כבול, כבול (יהושע י"ט כ"ז) היתה מן
 ג' עיירות שהיו עולין מימנם שלחם בירושלים בעגלה וחרב
 מפני המחלוקת (איכה רבתי בלע ה' וירושלמי תענית פ"ד
 ה"ה) ובספ"ג דמנלה ר"ה בן גמליאל הלך לשם. ובפסחים ג"א
 מעשה ביהודה והלל בנו של ר"ג שרהצו שניהם כאחד
 בכבול ולעזה עליהם כל המדינה. — חרוז י"א: משמרת אלקנה
 שם המשפחה. — חרוז י"ב: כהן צפת שם עיר ידועה (3)
 חרוז י"ג: בית כהן מע ון, ע' המניד ע' מבריה (4). — חרוז
 י"ד: ונשאה עלי קינה משמרת יש בב המפרש כתב ישבב
 הוא חצפון במקרא ע"ש, והוא מתיגע בהנם למצוא לכל משמר
 הנמצא כאן בין של עיר ובין של משפחה דומה לו במקרא.
 וישבב כאן ג"ל שהוא ישבב אב הכתוב בדה"א (כ"ד י"ג)
 יהוא שם ג"כ משמר י"ד. אכן יש ג"כ שם עיר ור' דוסתאי

(1) למעלה עמוד ר"ג.

(2) למעלה עמוד ק"ע.

(3) ע' למעלה עמוד ר"ס ערך צפת.

(4) למעלה עמוד רמ"ז.

משש (ע' סה"ד) ואולי נקראה כן בעת עליית הגולה ונתישבה במקום ההוא משפחת ישבב. — הרוז ט"ז: הוצגה ערם ועריה משמרת מעדיה בדה"א (כ"ד י"ח) נחשב משפחת מעזיה למשמרת כ"ד ויתכן שהיא אחת עם משפחת מעדיה הנזכר בנחמיה (י"ב ה') ע"ש שנזכרו ג"כ ראשי הכהנים אשר עלו עם זרובבל ונשאר מעדיה ממשמרות הישנות ושם בנחמיה היא ג"כ משמרת ט"ז. — הרוז ט"ז: ומצודת בנית יצאה יונית אולם צ"ל תפנית מקום בתחומי א"י (ירושלמי שביעית פ"ז). — הרוז י"ז: ואין שמן ממולה בראש ממולה העיר ממלחיא, והמ"ם עיקר בתיבה כמו מגדלאה והיתה סמוכה לטבריה כנראה מאיכה רבתי (דף ט"ז): כד דמך ר' יוסי ממלחיא סליק ר' יוחנן ור"ל לגמלת הסדא, ונזכר עוד ר' יוחנן ממלחיא בוי"ר (פ' כ"ז) וגם ר' דוסא משם היה (ירושלמי סוטה פ"ג ה"ז) ונקרא העיר מלחיא ע"ש שמולחין שם דגים וכן היה שם לפני עיר Sarieha ג"כ ע"ש מליחת הדגים. בורקהארד (1035). — הרוז י"ח: ובשערי גזרת משמרת נצרת ר"ל עיר הנוצרת הנודעה. — הרוז י"ט: נחוח לא ערב מאכלה ערב אין ספק אצלי שציל מכליא עורב ר"ל ממשמרת שנקראה כן ע"ש נגהיכל שהיה שם צורת כליא עורב. — הרוז כ': ונעה מהנויה מגדל נוניא שער הדגים כמו שתירגם (צפניה א') ונמצא מגדל נוניא לחוק מטבריה מיל (פסחים ט"ז א') והוא מאמר רשב"י שהיה דר בטבריה וקרוב בעיני שהוא מגדל צבועיא, ושם היו אורגים פרכת (ירושלמי תענית פ"ד) ונוניא הוא כמל גיסא (ע' ערכו) ונקרא בשתי שמות בעבור שהיו אורגים וצובעים הפרכת ולא מצאתי שם המקום מוזכר במסעות.

ומקום מניח קרוב לעין-אלהתין שמצא בורקהארד (558) רחוק מטבריא שתי מיל ורביעית (שם 560). — הרוז כ"א : בית הו ביה שם מקום או שם אדם ובעזרא (כ' ס"א) ובנהמיה (ז' ס"ג) כתיב : ומבני הכהנים בני חביה — אלה בקשו כתבם חמתיהסים ולא נמצאו וינאלו מן הכהונה — אשר לא יאכלו מקדש הקדשים, אולי מצאו אה"כ כי בתרומה אכלו גם אז (כתובות כ"ד ב') ואולי משפחה זו קרב בן ציון בזרוע (עי' סוף עדיות). — הרוז כ"ב : כפר יונה שם מקום. — הרוז כ"ג : ובעין צלמים נעה צלמון עי' ערך צלמין ולא מצאתי ברשמיו ר"ק] ובקצת נוסחאות כתיב : נעה גנתין צלמין נראה דחשיב שם עיר ומשפחה ביהד ונתתי נמצא בנחמיה (י"ב ד' וט"ז). — הרוז כ"ד : ומשלחנך תאריח שולי חמת אריה, בתוספתא (ריש כלאים) נחשב תחום אריה לא"י ואולי צ"ל כאן תחום אריה שאריה הוא באמת על התחום אצל אריה. — מכל הנ"ל נראה שלא צדקו דברי שכתבתי בערך מלין שהקליר לקה כל דבריו בקינה זאת מן ס"ט מדות של ר"ג. —

והנה בירושלמי (שם פ"ב) אמרו ד' משמרות עלו מן הגולה ידעיה הרם פשחור ואימר והתנו עמהם הנביאים שביניהם שאפילו יהויריב עולה מן הגולה שלא ידחה את המשמר שלפניו אלא יעשה מפלה לו ע"כ, וכן בכבלי (שם כ"ג) ור"ל שבימי בית ראשון היה יהויריב הראשון וידעיה השני (דה"א כ"ד ז') ולא כן בשני שהרי ידעיה נרשם כאן ראשון לארבעה שעלו ולכ"ד שהלקום אה"כ, אכן ברשימה כאן היה שהוא בלי ספק מבית שני כמו שנראה משמות שאינם נזכרים כלל במקרא — גם משם ננתון בחרוז כ"ג שלא

נמצא רק בשני ולא בראשון ופיוט הקליר והתחלת הרשימה בירושלמי ה"ה ממקור אחד הם. נמצא בכל זה יהויריב ראשון למשמורות וידעיה אהריו ונראה שנשתנו סדרים כפעם בפעם וכן נראה לשון המשנה (ספ"ט דב"ק): נתן הכסף ליהויריב והאשם לידעיה, או נאמר שרשמה מקודם עפ"י הסדר שבבית ראשון (ע"י ערכין י"ג) והנה החשמונאים מתייחסים מזרע יהויריב (מכבי ב' א') וזה שלא כדברי רש"י שם שלא עלו שוב רק כתומ' שם ד"ה שאפילו.

ובכלל אנו רואים שינוים גם במשמרות בית שני, איך נכללה פעם משמרה אחת בחברתה ונכנסה אחרת במקומה. וזה היה כשנתמעטה איזה משפחה עד שלא היתה מספקת להיות משמר בפ"ע (ע"י נחמיה י"ד) ואלה הכהנים אשר עלו עם זרובבל בן שאלתיאל וישוע, וכשאתה מונה מספר כל ראשי הכהנים האלה, תמצא מספרם מכוון כ"ד חסר א', ואין ספק א"כ שראשי משמרות קהשיב הכא, ובכ"ז למעלה (ז' ל"ט) השב רק ארבעה ראשי משפחות: ידעיה, פשהור, הרם, ואימר, שמהם אח"ז (בפרשה י"ב) כי ידעיה נמצא שם, ואימר הוא אמריה, וחרם הוא רחם (כמו שמפורש י"ב ט"ז) ונשאר רק פשהור. גם בארבעה הראשון הוא ידעיה; ובכ"ד, הוא הי"ט. אכן בפרק ז' ל' כתיב: הכהנים בני ידעיה לבית ישוע, נראה שידעיה היה ראש משפחה לבית ישוע כ"ג, ומזה אנו רואים שנשתנו, מי שהיה שני או מאוחר נעשה אח"כ ראשון. ולכן עלה אח"כ יהויריב להיות מוקדם לכולם, כמשפטו בבית ראשון. גם נמצא בפיוט הקליר, משמרת ישבב במספר י"ד כמו שהוא ברשימת דה"א כ"ד בבית ראשון, ולא נמצא כלל ברשימה של בית שני,

וזה היה גיכ כשעלה אח"כ ובא במקומו. ומשמרת אלקנה לא נמצא לא בראשון ולא בשני. וכן אנו רואים ברשימה שבירושלמי היה: ידעיה עמוק צפוראי, ובנחמיה י"ב נרשם עמוק לראש בפ"ע? אין זאת רק אח"כ שנתמעט, נצטרף: לידעיה והיה לאחת.

והנה אמרתי למעלה כי בפ' י"ב בנחמיה חסר משמרת: אחת מכ"ד, כי עם ישוע רק כ"ג הם וזרובבל אינו סך-המנין שהוא לא היה כהן, וע"ש דהשב שני מספרים, מתחילה אותן שהיו בימי ישוע, ואח"ז אומר: וישע הוליד את יויקים, ובימי יויקים היו כהנים ראשי האבות לשריה מריה לירמיה חננאל וגו' ר"ל ברור השני שאחר ישוע היו בני כל אלו הכהנים תחת אביהם, ומתחיל בוויקים בן ישוע והושב עוד כל בני הכהנים, והם במספר רק כ"ב, וזה: כי נחסר אח"כ רשימת הטוף ובנו כמו שנחסר בן מנימין, אע"פ שנרשם שם ט"ז למנימין, אך בנו נשטט ומעתה קרוב מאד שגם ברשימת דורו של ישוע נשטט ראש אחד למלאות מספר הכ"ד, וראש זה נראה שהוא פשחור, אחד מארבעת הראשים שנתחלקו אח"כ לכ"ד. כי שלשה הנשארים נמצאו כאן כמו שראינו. ומה שאמרנו שלפעמים נכללה אהת בחברתה, נראה כי היה זה בהכרח כשעלו אח"ז יוה"יב וכן ישב, וכבר נתחלקו המשמורות, ויותר על כ"ד לא רצו אז לעשות, ועי"ז הווקקו לכלול אחד בחבירו.

נשיא ראש גלותא, וחכם.

פאת הנ"ז

מהמאסף אור תורה להר"י כהן צרק חוכרת ב.

נודע שראשי גלויות בבבל היו מזרע דוד, ונשיאים שבא"י רק מנקבות ע' תוס' סנהדרין ה' בשם הירושלמי. ואולי ע"ד אסמכתא דרשו ומחקק מבין רגליו על בני בניו של הלל, שהוא משבט יהודה רק מנקבות, ומבין רגליו זר הוא, ובמקרא מצינו רק זרעך או היוצא מחלציד, ולכן שמו מלת רגליו ע"ד ושליחה היוצאת מבין רגליה שלא נאמר רק בנקבות. והנה יש שלשה ספרי יחוס מזרע דוד מעת גלות ישראל עד אמצע בית שני, האחד בסדר עולם זוטא, אשר הולך עד ימות הנאונים. השני, בספר העתים מיוחס לפילא ונעתק במ"ע פל"ב, והולך עד ימי הורדוס. והשלישי, בספריהם של סת"י. בכל אחד מהם כל השמות מתחלה ועד סוף משונים מחבריו מאד. ונ"ל שזה של סדע"ז הוא האמתי. שבבבל נכתב, ובימי המחבר היה חי עוד אחד מזרע דוד כנראה מסוף הספר. ועוד גם בימי אברהם בן הרמב"ם ז"ל, ע' סוף אנרת הרמב"ם, ועל ספר העתים אין לסמוך, שהעיקר שמן יואש ואילך מתחיל זרע נתן, הוא נגד פשוטו של מקרא במלכים ודה"י: ונקח יהושבעת בת המלך את יואש בן אחוזה. ואולי חשבו כן עוד איזה קדמונים, בעבור שראו הבטחת הקב"ה לדוד ושלמה שאם יתהלכו לפניו בצדק, והיה כסאם נכון לפניהם עד עולם (ש"ב ז', מ"א ט') ודוד קיים התנאי, אך לא כן שלמה שאמר עליו אחיה השלוני: יען אשר עזבוני וישתחוו לעשתרתת ונ"י. ובכל זה רא

שנשארה הממלכה או הממשלה ביד זרעו עד ימיהם, ע"כ
שערו שמימות יואש ואילך הדל זרע שלמה ונתקיים המאמר
בפי עתליה, אך אין לנו לזוז מפשטי הכתובים כנ"ל.

וחנה יהוס של ס' העתים, מסכים שם בשם ליחוס
הנמצא בלוקס ג' והוא סותר את מ"י שהשב שמות
אחרים פתהלה ועד סוף. גם מוליך היהוס עד לשלמה בן
דוד. ונראה מזה כי ס' העתים נתחבר בזמן מאוהר מאיזה
נוטה למחברת לוקס יותר מלשאר מחברותיהם. ונ"ל שזה
שדרשו לא יסוד שבט מיהודה על ר"ג שבבבל ומחוקק וגו' ^י
על נשיאים, פרושו למה שנודע שר"ג שבבבל היו לרוב ע"ה
רק רבים עשו דבריהם עפ"י הכמים, וזהו ג"כ מה שנאמר
בסע"ז והכמים דברוהו ר"ל הנהיגוהו. ותקיפות היו לר"ג
מאת המלך לדון דיני נפשות ומטונות ע"פ דת ישראל,
והוצרכו להכמים למה שלא ידעו, מקצת מהם סמכו על דעת
עצמם אפילו נגד ההכמים. ולא כן נשיאי א"י שהם היו הכמים
גדולים וראשי ישיבות, ורק מזמן מאוהר מר"י נשיאה נכד
רבי הוצרכו ג"כ להכמים. וזה מה שאמרו ר' יהודה מדרג
דבי נשיאה. ולזה דרשו ומחקק סבין רגליו על בני בניו של
הלל שלמדו תורה ברבים והיו מחקקים בעצמם. ולא כן ר"ג
שכופין את העם במקל, כמו שנראה לקמן.

לנשיאים היו גם עבדים מעמים אחרים. ומצינו עבד
גרמניא, בירושלמי פ"ו דשבת וביומא פ"ה ה"ב (וע"י ברם
חמד ו' צד ק"ע) והעבדים ואנשי בית נשיא הם בי נשיאה
דהוי מצערי לרבנן, כמו לר' טני (תענית כ"ג) לר' הושעיא
זעירא (שם כ"ד) ולא לעזר זעירא הכשוהו דבי ר"ג (ב"ק נ"ט
וע' עירובין י"א וריש ס' שאחזו) וגם ת"ה הזנו לפעמים את

בית הנשיא בדברים, כמו יהודה וחזקיה בני ר'ח (פנהדרין לח) וכאשר אוקמו דבי נשיאה דייני דלא גמיר, נאמר עליהן עתיד הקב"ה ליפרע מן המעמידין. — מושב ר'ג היה בתחלה בנהרדעא כמו בימי שמואל היה כר עוקבא בעירו והוא היה קרוב לר'ג, ושמואל דיינא שם. ואח"ז רב נחמן שם, וקרוב לר'ג או חתנו. ועי' (ביק ג"ט רע"ב) ולפעמים היו שם שני ר'ג בבבל ונשיא אחד בא"י (חולין צ"ב) רבנא עוקבא ורבנא נחמיה. ולפעמים שני נשיאים, כעין זה היו ראביע ור'ג. בפקודת מלכי רומא בשנת ת"ק למספרם (יאסט היד 241) נגד סמונת הנשיא, לראש פרקי, וכן בסדע"ז מר זוטרא ר'ג מליק לא"י ועיילוה בריש פירקי. ומוה נבין פקודת יוסטיאנוס 552 למספרם: שלא ימנעו ריש פרקי ושאר ראשים את העם מללמוד לשונות (יאסט היה 1852) והנה כלה ופרק חד הוא (ערוך). וריניו כלה ביקום פורקן שחובר בבבל הם הנשיאים. ולכן הקדימם לרישי גלותא ולרישי מתיבתא שהם הנאונים ואינם רישי כלה הנזכרים לפעמים באגרת רש"ג, כי הם היו במדרגה קטנה מן הנאונים.

מן הירושלמי (ספ"י דגדרים) נראה שדרך הנשיאים לתת אגרת ביד ההולכים בחו"ל לסייע לפרנסתם, כמו בזמננו דרך הרבנים, ועוד מעניני הנשיאים עי' להלן ערך עבור וערך אב"ד.

לריש גלותא היה כפי הנראה בעירובין ג"ט ערים מיוחדים, אשר שם דרים אנשים הסרים למשמעתה, ועושים עבודה עבורה, ועיר כזאת נקראת בעירובין דסקרתא דר'ג ופ"י הערוך עיר, וכן בלשון פרסי (עי' פערלעס בפ"ע של גרעטין 1870 דף 164) ועי' בעה"ט ברי"ף שם. וכן כתבו

הסופרים הקדמונים שמדרך מלכי פרס לתת לנסיכים ובני
 המלך לכל אחד חלק מדינה לכלכל את נפשם בכבוד וענג
 (העערען ח"א 66—360) וכן היה עוד בימי ר"ב בעל המסעות
 (עי' י"א ב') ור' פתחיה כתב על ראשי הנולה שיש להם שדות
 וכרמים. ואיך היה נפלא בעיני אנשי איי ההולכים לבבל
 תקופות של הראשי נליות שם, נראה בעליל בניטין י"ד:
 א"ל אתון בני אדם הן אמה וכובען אמה—ושמותיהן סבוהלין
 ארדא וארטא—אומרין כפותי כופתין, אמרין הרוני הורגין
 אלו הרנו את דוסתאי מי נתן לינאי אבא בר כמותי, א"ל
 בני אדם הלא קרובין למלכות הן? א"ל הן, יש להם סוסים
 ופרדים שרצים אהריהם? א"ל הן, ועי' בירושלמי ספ"ק שם.
 ור"ה קין ידו של אחד שהכה את חברו (מנהדרין ג"ה). אבל
 בכל תקיפם וקרובם למלכות, לא נתמנה מישראל לא ריש
 נהרי ולא ריש גזירפתא (תענית ב'). וכאשר כתבתי למעלה
 היו עושים כל עסקיהם בעניני הדת והתורה ע"פ חכמים
 וכן אמר ר"ג לר"ג כאשר בנה בית: קבע לי מזוזה (מנחות
 ל"ג) ור"ה הורה לאיתתיה דר"ג מיתן ליברה דדחבה על
 קפיליטרה (ירושלמי ריש פ"ז דשבת) ובערובין כ"ה: א"ל ר"ג
 לר"ה בר הנינא לעבד מר תקנא דלמחר—(בשבת—ניכול
 נהמא התם) בנן—ואחר שרבא ור"פ בריה דר' יהושע ור"פ
 לא הסכימו לתקנת רפב"ה קרא עלייהו ר"ג: חכמים המה
 להרע, ולהיטיב לא ידעו (וכן קרא איש הסוני על ר"ה בר
 אבא בירושלמי פ"ב היו דיבמות וחסרוהו בכבלי) ומי יודע
 אם ר"ג הוה שביזה ת"ח איננו מר עוקבא, שבמע"ז נמצא
 עוקבן בר נחמיא ר"ג בימי רבא (לפי דעתי צ"ל רבה שהר
 רבא גרשם אח"כ בימי הונא אחי עוקבן) והנה עוקבן זה

היה הבעל תשובה שרשם רב יוסף סוף פ"ב דשבת. ויש לי ראיות ברורות שאיננו נתן דצוציתא, והיא הוספה מאיש אחרון מהגאונים. ויתכן איפוא שבוזה היה בעל תשובה, שבנערותו לא כבד ת"ה כנ"ל; ובזקנותו התחבר אליהם ועל פיהם יעשה ונהג. מן פריצות אנשי ר"ג כבשולי מאכל עי' (פסחים ט') וע"ד, ריש מי שאחזו, ביצה כ"ו, ע"ז ל"ח, ועי' ערך מלין עי' אביננאר.) אוכלי שלחנם רבים היו (ברכות ג') ובערוכין ט' כל דאתי לבי ר"ג אדעתא דכולהו רבנן אתי. — ועל מדרגה של חכם (הוריות י"ג) כתב היוחסין (דף ט"ז ד"ק) לא ידעתי מעם לזה. ונ"ל שחכם היה המורה בין אסור להיתר, פסול וכשר, ואכ"ד היה ראש הדיינים בדיני מסונות. וידוע מאמרם בסנהדרין יורה יורה—אסור והיתר— ידן ידן — דיני מסונות. וכן הלכתא כשמואל בדיני, ר"ל בדיני מסונות. ובמדבר רבה פ"ז: דין ששתה רביעית יין אל ידן, חכם ששתה רביעית יין אל יורה. מביא אצל חכם. הוראה והוא מקביל לדין. וזה מה שהבאתי למעלה ר' יהודה. מורנו דבי רבי ר"ל המורה על או"ה.

וכן בסע"ז: פי' חכם שלו ר"ל מורינא שלו כר' יהודה אצל רבי. וזה ר' מאיר חכם (סוף הוריות) ור' נתן אב"ד, ר"ל אצל הנשיא היה ר' מאיר החכם ונראה שזה היה קודם ר' יהודה, ור"ג אכ"ד ר"ל דיינא בדיני מסונות. ור"ג בא סבבל ושם למד דיני מסונות שהיה להם תקיפות אצל המלך כסר שמואל. ואבי ר"ג היה ריש גלותא כבבל. ומברייתא דהוריות נראה שמעלת אכ"ד גדולה על מעלת החכם וגבוה מעל כל אלה היה הנשיא כי הוא היה פקיד גם בעניני הדת וגם במשפט בין איש לרעהו. ובפתיחתא דאיכה רבתי כתיב: רבין—והוא ר' יהודה נשיאה—הוי משלח לר' אמי ור' אסי דיפקון ויתקנון קרייתא דארעא דישראל.

אב בית דין (Gerichtspräsident)

מאת הנ"ז

(בערך מילין עיר אביד)

בימי בית שני כשהיו סנהדרין יושבים בלשכת הנזית
 היה הנשיא על נביהן ואביד שני לא (הנינה ט"ז רע"ב) והיה
 השני יושב לימינו של ראשון (תוספתא סנהדרין פ"ח). וגם
 זמן רב אחר החרבן כשפסקה ישיבת סנהדרין היה עוד אביד
 שני לנשיא, וההכם המורה איסור והיתר שלישי לו, ואביד
 היה רק בדיני מסונות ומלת דין אינה יוצאת מהוראתה
 הראשונה (ריכטען) והוא רק בין אדם להבירו והלכתא כשמואל
 בדיני ר"ל בדיני מסונות כנגד הלכתא כרב באיסורי זר' נתן
 הנרשם לאביד (סוף הוריות) נאמר עליו כמה פעמים בש"ס
 לענין מסון, ר' נתן דיינא הוא ונהית לעומקא דדינא זה
 מפני שהיה בן ראש גולה בבבל שהיה תקיף וכידו תמיד
 לדון ולהקים את משפטיו עפ"י פקודת המלך (ומטעם זה
 נ"כ הלכתא כשמואל בדיני) והתהכם אצלו בדיני מסונות,
 ע"ש בהוריות שאמר רשב"ג לר' נתן נהי דאהני לך קמרא
 דאבוך למיהוי אביד שוינג נמי נשיא? ונראה שר"ל שהיה
 מתחלה מדיינא דבבא בבבל וכא לא"י ונעשה אביד, ושם
 וכן בסו"ק (כ"ג ב') מבואר עוד מעלת אביד שהיא גדולה
 ממעלת החכם בחייהם ובמותם, והעלו רז"ל שם תאר זה עד
 זמן קדום מאד היינו עד ימי המלכים ואמרו שאול זה נשיא
 ויונתן אביד (סו"ק כ"א א') ובסוף פ"ק דיוטא (במשנה אחרונה
 הנמצאת רק בבבלי ולא בירושלמי) אין נשאלין באורים ותומים
 אלא למלך ולאביד ואין סבה מספקת להנחת הגאון ר"א

וילנא שם שציל בי"ד במקום אביד ונראה שטעמו משום שבגמרי' למדו זה מן וכל העדה זו סנהדרין ונם ברמב"ם (סוף ה' כלי המקדש) איתא, לבי"ד אולם הכונה שם בגמרא מופלא שבסנהדרין כמו שאמרו (סנהדרין ט"ז רע"ב) בניהו בן יהוידע זו סנהדרין ופירשי' שהיה מופלא שבבי"ד ע"כ. והוא ג"כ אביד ונם ברמב"ם שם הכוונה לראש בי"ד השקול כנגד כלם. ובפי' המשניות להרמב"ם (יומא שם) מבואר גי' אביד והוא השואל בשם כל הסנהדרין. —

ובבבל לא היה אדם יכול לדון דיני ממונות רק אם קבל רשות מראש גולה ואז היה נקרא בשם דין (ע' סנהדרין ה' א') וכן אמר רב נחמן לרב ששת אנא דיינא ומר לא דיינא (כתובות צ"ז ב' וברשיי) ודיינים כאלה היושבים בשער לשפוט היו נקראים דייני דבבא עי' אגרת רש"י ובברכת יקום פורקן שחברה בכבל רישי מתיבתא ודייני דבבא ורישי מתיבתא הנקרא בימים המאוחרים בשם גאון היה השני לראש גולה ככל דיני כבוד כמו האביד לנשיא ולא נמצא בש"ס כנוי הכבוד אביד בארץ בבל, אמנם הוהל גם שמה כנוי זה באמצע ימי הנאונים שהשני לגאון היה אביד יעויין אגרת רש"י (יוחסין קי"ה ב' דפוס קראקא) ובתריה מר רב איבומאי גאון כו' בשנת קכ"א ולא הוה דוכתיה דהוה מר אהרן קמוי דהוא אביד והוה גמיר ועדיף מפי מיניה כו' קם בתרית מר רב אברהם בר מר רב שרירא בשנת רכ"ז ומלך י"ב שנים והיה מר רב יוסף בר מר הייא אב בי"ד כו' ואף מר רב יוסף אודעזע וקם על רנלוי ואמר סליקית נפשאי מן גאונות ואהדרית לאבות בי"ד ע"כ, ובסוף האגרת: ובתר דשכיב מר רב אהרן בסוף רע"א הדרו מקצתהון דרבנן לקמיה

דבר נחמיה ואנחנא ורבנן נפישו דילנא לא אשוונה עמיה
 זלא אולנא לנביה והוינא ההיא עדנא אב בי"ד ולא קבילנא
 גאונות עד דשכיב מר רב נחמיה ובשנת רע"ט אסתמיכי
 בגאונות וסמכינהו להאיי בננו כאבות בי"ד משיעור ב' שנים
 ע"כ. ומתחלת הדברים שהבאנו פה במ"ש דהוי מר אתרן
 קמוי דהוא אבי"ד וכן מסוף הדברים שרב שרירא ורב האיי
 היו מתחלה כל אחד אב בי"ד ואחיכ גאון תראה שעפ"י
 ההרגל האבי"ד נעשה אחיכ לגאון במות הנאון שבימיו. —
 אולם לענין חלוקת הכבוד היה הנאון בעצמו שהיה שני
 לראש גולה רק במדרגת אבי"ד לנשיא וכן קורא רבינו חננאל
 לרב האיי ג"כ לענין חלוקת הכבוד אחרי מותו אב"ד, אעפ"י
 שהיה כבר גאון כמה שנים לפני פטירתו ע' לקוט"ס ספיר"ח
 על התורה סוף פרשת ויחי עם הגהתנו (בבה"ע תקצ"ב צד
 ל"ח) וע"פ דברינו כאן תדע להישיר דברינו שם.

ע ב ו ר

סאת הנז'

סמאסא אור חורה להר"י כהן צדק חוברת ז'.

ג"ל שקדוש החדש ע"פ הראיה נתבטל בעת נתבטל
 הסמיכה ע"י גזרת הרומים פעם אחר פעם, עד שנהרגו עליו
 כמה גדולי ישראל כמו ר' יהודה כ"כ. וזה היה בימי אב"י
 ורבא שאז עוד לא מצינו סמיכה שר' חייא בר אבא נסמך
 עוד מר' יוחנן ויותר לא מצינו וע' בשו"ת ריב"ש סי' צ"ז.
 זנ"ל שהקפידו הרומים על הרבות הנסמכים בא"י שע"ז דנו

דיני קנסות גם יכלו לעבר השנים כל אחד בפ"ע אבל
 אעפ"כ בית הנשיא היו סומכים את בניהם וקדשו ועברו
 את החדש ומוה נבין התמיה שתמה הרלב"ה במחברת סמיכת
 זקנים שלו; למה אמרו חז"ל על ריב"ב שאלמלא הוא בטלו
 דיני קנסות בישראל ולמה לא אמרו שאלמלא הוא בטלו
 המועדות וקביעות החדשים שצריכים סמוכים? אכן באמת
 נראה שקביעות המועדים היה עוד בבי"ד הגדול אצל הנשיא
 אך דיני סמונות בטלו ר"ל שאין חכם מדייני ישראל שבכל
 עיר ועיר יכול לדון דיני קנסות וזלת הנשיא שהוא היה בלא
 זה תקיף ואלם. ובעדיות פ"ז ס"ז העידו על ר"ג שהלך ליטול
 דשות מהנמון הסוריא, ע"ש ברש"י שפ' ליטול רשות לדבר
 על עסקי צבור וע' בענין סמיכת הנשיא בירושלמי פ"א
 דסנהדרין ה"ב.

אספתם לעבר החדש היה בעלייה (סנהדרין י"א) וזהו
 סליקו לאגרא (שם כ"ו) כאשר רוב למודם היה בעלייה כמו
 עליית חגיה בן גרון ועליית בית גוריא ששם שמעו הבי"ק
 על הלל ושמאי, ועליית בית נחזה בלוד ספ"ק דקדושין, ורבא
 סליק לאגרא לשמוע פסוק מינוקא (יומא ע"ה) ורב אסי
 קאי חד כרעא אארעא וחד כרעא אדרגה ופירש"י סולם של
 עליית בהמ"ד (גיטין נ"ט), ובירושלמי רפ"ט דערובין:
 אר"י בשעת הגזרה היינו נוטלין הספר והיינו עולין מחצר לנג
 וקורין, אולי כוונת רב דאמר לר"ם אי סלקת לאגרא שירותך
 בהך (פסחים ק"ב) ר"ל אם יצטרך לברוח מפני הגזרה על
 לימוד תורה, ואפשר שגם כוונת רשב"י ראיתי בני עלייה והמת
 מועטין (סוכה מ"ה) ר"ל המסתירים עצמם ללמוד תורה

בעלייה בפרט בשעת הסכנה. (ובירושלמי פ"ט דברכות הני' בני עוה"ב וע' רמ"ה לסנהדרין צ"ג ב') ולא נראה לי פי' הר"ש בפ"ה דשביעית מ"ה וכי בעלייה היית (מנחות ה') וכי נזרה דרבנן היא, ונקט עלייה לפי שהיו רגילין לעשות נזרות בעלייה אלא ר"ל לדעתי וכי נהבאת באיזה מקום בעלייה ולא שמעת מזה? וע' מה שהביא שם הר"ש מדברים טובים שנאמרו בעלייה.

מפני נזרות הרומיים לא הלכו לעבר ביום אלא בלילה (סנהדרין ע') והיו צריכים סימנים ותהבולות לפרסם את קביעותם ולהעלים הדבר טרומיים (') וכנ"ל הטעם שאמר ר' יהודה (פ"א דמגלה ה"ה) שבותבין אהר שני תיו (ר"ת תניין) (שם פ"ג ה"א דר"ה) ביומא דר' אבהו אתון בעיי מימר גואלנו ואמרו גואלתנו וקבלן, ר"ל על פהדם מפני הרומיים היו לב"ד סימנים לפרסם קדוש החדש ולא היו מוכרים לעדים כי אם הסימן וביומי דר' אבהו היה הסימן המלה גואלינו ולא כמו שפ"י המפרש שם שהסימן היה כדי שידעו שאמת בפיהם שאין העדים צריכין לאמת עדותם בסימן רק מהפחד נתנו סימן ע"ד קה"ח והעדים לא אמרו רק הסימן ולא ידעו כלל מה ענינו, ובש"ד פמ"ז אמרו מעשה נכנסו עשרה לעבור השנה ונועלין את הלחות (בכ"י ישן הני' הדלתות) נראה שמפני פחד עשו כן.

השינויים בימים טובים ובפרט ביו"כ בין בני בבב לא"י היו מצויים מאד ולרוב עברו אלול בא"י ובבבל לא היו יודעים מזה ונמצא יו"כ של בני א"י מאוחר יום א' מיו"כ

(¹) עיין ערך לוד למעלה עמוד רכ"א.

של בני בבל, ולוי איקלע לבבל בי"א תשרי שלהם ואמר בסים
 תבשילי דבבלאי ביומא רבא דמערכא, ורבא דהוי רגיל למיתב
 בתעניתא כי ימים זמנא הדא אשכח כוותיה, ורב נחמן הוי
 יתיב בתעניתא ביוה"כ ולאורתא אתיא ההוא גברא ואמר לפחד
 יומא רבא במערכא וקללו ר"ג (ר"ה כ"א) ונראה שהיה
 נכון לר"ג בלי לדעת מה נעשה בא"י, וקרא, על המניד קלים
 היו רודפנו, ונראה מזה שלרוב היו מתאחרים השמועות מא"י
 עד אחר יוה"כ והנה נודע איך הקפידו הנשיאים על מעלתם
 ולא הניחו לעבר השנים בהו"ל וכשראו שהחלו שם לעבר
 שנים טהרו מה שטמאו שם החכמים (ברכות ס"ג) ואמר
 בירושלמי (פ"ג דר"ה ה"א) ובתוספתא (שם) קידשוהו ואה"כ
 נמצאו העדים זוסמין הרי זה מקודש וכן פסק הרמב"ם ונ"ל
 הטעם כמו שכתב הרמב"ן ז"ל על כאשר זמם ולא כאשר
 עשה בדיני נפשות כדי שלא יהיו מעשי ב"ד כחוכא ואמלולא.
 בעיני ההמון ומה שיצא מפיהם לא ישוב עוד כי אלהים נצב
 בעדתו וביהוד בקה"ה שהוא דבר אשר הרבה מצוות תלויות
 בו והשלוחים היו יוצאים תיכף לאחר שקבלו העדות ואם
 התבטל אח"כ העדות ע"י הזמא ירבו הקלקולים והמכשולים
 בדבר כזה אנן אומרים מאי הוית דסמך אהני, כמו בהכחשה
 ונפל הדוש על הזמא. —

ונודע היקר שנתנו לעצמם בעבור השנה עד שאמרו
 על המקרא. אקרא לאל נומר עליי שישראל נזורים על אלהים
 מתי יהיה ר"ה. ע' מדרש תילים וירושלמי פ"ה דסנהדרין ה"ב.
 ברכת קדוש החדש במסי סופרים (פי"ט ה"ט) היא
 בסדר אלפא ביתא והבי"ת הסר לפנינו ומוה נוכל לתקן
 איזה שבושים, אמנם הנאון רא"ז לא העיר על זה ולכן היה
 קשה לו הדברים והגיה כרצונו (ועל ענין עבור השנים ע"י
 השבון ע' לקוטי ר"ה צד מ"ה, וכרם המד ה"ו צד קפ"ו). —

תולדות סחר—ישרון על הים

או

קורות עתותי מרכלת היהודים על הים
בהיות ישראל על אדמתו גם הקירה כללית
על אדות הארצות והמקומות ששם הגיע ממות
בנפי סחר יהודה.

סאת

יהושע לעוינואהן.

(נרפס בהשחר שנה ה' לשנת תרל"ד)

א.

קורות סחר—היהודים עד הלוקת הממלכה.

בצאת ישראל ממצרים אחרי אשר עבד שמה בפרך
בארבע מאות בשנים והושם כעפר לדוש, ויעבור שימון יליל
תהו לבא אל המנוחה ואל הנחלה בארץ אשר היא דורש
אותה תמיד, אז—נועד סאת ההשגחה הרוממה להיות גוי
בודד בטועדו ולחיות אך על אדמתו¹ בארצו ארץ זבת חלב
ודבש והיעוד הלז כבר היה תקון גדול לבני אומה, אשר
רועי צאן ובקר היו מימי קדם, ואשר ענו רבות בשנים תחת
ידי גוי לא ידע רהם. היעוד הלז היה נעלה כשעתו! כי אם

¹ על אמת הדבר הלז תעידנה ותגדנה פרשיות רבות אשר
בתורת משה ולדונמא אזכיר בזה אך שתי האזהרות, אה כספך לא
תחן לו בנשך (ויקרא כ"ב ל"ו), סקן שבע שנים העשה שממה שמס

נתבונן על עם מצרים מימים ההם נהזה כי נחלק למפלגות (Kastea) שונות. אלה היו כהנים ואלה שרי מלוכה, אלה עובדי אדמה ואלה עבדי עולם כאשר נראה מפלגות באלה בין העמים ההודים עוד בימינו.

אמנם לא בכמו אלה הלך ישרון! ישראל נועד להיות על אדמתו אי-נקי וכל העם מקצה (זולת בני לוי) עבדו את אדמתם, והריצותם עלתה להם להוציא דבש מסלע ושמן מחלמיש צור, ואם נשים אל לבנו כמה יגיעות דרושות עד עתה בימינו להפך שבטי עבדי עולם או רועים מקנה בקר וצאן להיות עובדי אדמה; אם נשים אל לבנו כמה עשרות בשנים תחלפנה בטרם יהיו הקירגוזים האלאפפן וכו' וכו' שוקטים על שמריהם להנות מיבול תוצאת אדמתם אז — גשתומם לחזות כי היש אחרי כבישת הארץ יצא על נקלה הרעיון הלזה אל הפועל, ואם כי לא למד ישראל בזה מקדם קדמתה בכ"ז עבד באמונה את אדמתו אשר בה דבקה נפשו וכל העמל הרב כל התלאות הנוראות והצרות האיומות אשר כתמן באו על יעקב בימי שפט השופטים מידי ארם, מואב, מדין, פלשת וכו' לא הניעו את ב"י לעזוב את ארץ נחלתם וללכת ולנוע בארצות אחרות ולהיות רועי צאן ובקר כמקדם ונהפך הוא כי בכל עת צרה ומצוקה לחמו בני ישראל בעד ארצם ויחגרו שארית כהם להצילה מכף כל מעול וחוסין

כל בעל זכו' (דברים ט"ו א' ג') וכל זה אפשר אך בגוי עובד אדמתו לא בעם אשר בין כנעני ארץ יחשב כאשר הורה הנסיון כי ברבות הימים היו האזהרות האלה לנזרות שאין רוב הצבור יכול להתקיים בהם וע"כ תקן הלל הזקן פרוככול ומהרי"ם מפדובא שטר עסקא כירוע. —

ובהניח להם מצריהם עבדו ככתחלה את אדמתם ואין פדיון
ואין יוצאת במעונותיהם... אך אצבע אלהים היא!

כן חלפו כל ימי שפט השופטים עד מלך מלך בישראל
וכן נגזו ועברו כל ימי ממלכת בן-קיש עדי יצא חוטר מנזע
ישי ותאתה המלוכה לדוד משיח אלהים נעים זמירות ישראל
אז החלה תקופה חדשה בתולדות ישראל מבחון וכמו כן
החלה תקופה חדשה ביחס מבפנים כאשר יחזה הקורא
במרוצת דברינו ואז תקון שני נהיה באומה הישראלית.

המלך הלז ר"ל בן-ישי בכל אשר פנה הצליח, מאב
סיר רחצו, על אדום השליך נעלו, על פלשת התרועע, אדם
ובני אדום משמעתו, המלך הלז כבש ממלכות וירד רבים
עמים תחת רגליו שם ישראל יצא בלאומים. ומלך צור אשר
עבדיו שמו להם במים עזים נתיבה, לסחר את כל הארץ.
כרת אתו ברית ואז למד ישראל גם הוא אל דרך הנזים,
לעשות מסחר וקנין ולשלה מערכו לא לכד לקצו. ארץ כ"א
גם לאיים רחוקים ויסחר על היבשה ועל הים ויעש לו חיל
באמן נעלה למאד!

ישראל החל לשלה ירו בסחר—הים (Seehandel) אחר
אשר כבש דוד את ארץ אדום, וישם אותה לנוף מארץ יהודה
ויושב בה נציבים⁽¹⁾, ואז היה מלך ישראל שליט על שני
ערי החוף אילת ועציון גבר⁽²⁾ אשר היו עד עתה נחלת מלך
אדום, ובכן היה המלך דוד המיסד את סחר-הים, בארץ
מלכותו⁽³⁾.

⁽¹⁾ ש"ב, חי ב', מלכים א', י"ג, ט"ו—י"ו. דהיי"א י"ח, י"ב

⁽²⁾ מלכים א', ט', כ"ו. דהיי"ב ח' י"ו.

⁽³⁾ Eupolem apud. Euseb. praep Ev. 1. 9.

סהופי אילת ועציון גבר שלחו היהודים את מערכם דרך הים האדום (ים סוף) ודרך מצר באב-אל-מאנדעב, לא לבד לארצות החוף אשר באפריקה ימה, כי אם לארצות ערב, פרס, והודו קדמה, וע"י המסחר הלז אספו מכמני זהב וכסף, ויתעשרו למאד במשך זמן קצר.

בראות המלך דוד את התועלת הרבה אשר תצמח לו ולעמו מהמרכלת הזו, שם עיניו ולבו על שני ערי החוף הנזכרות, ויתאמץ ברב גדלו והכמתו להרים כבודן, לנדלן ולנשאן עד כי עלתה בידו לשלח אניות לאופיר ולתרשיש, להביא משם כל יקר וכל סגולה, והמלך ההרומן הלז ראה שכר בעמלו כי ע"י כנעתו את אופיר הביא רכוש רב לאוצר מלכותו עד כי עצר כח להעניק מנחה לבנין בית אלהים סך שלשת אלפים כבר זהב, מזהב אופיר⁽¹⁾ והזהב הלז לפי הנראה דוּבא לו במסעות שונים מארץ אופיר כי את אשר העניק המלך משלל המלחמות ממסי העמים הסרים למשמעתו כבר נזכר מלפני זה⁽²⁾ במקום אחר וגם הכתנה הלזו גדולה היתה ובכן יהיו שלשת אלפים ככרי זהב יוצאים מהסכום האמור והנם אשר רכש לו המלך לעצמו (Privatvermögen) והנה איכה יכל לרכוש לו רכוש גדול כזה, אם לא מההכנסות שהיו לו ע"י מסחרו על הים? איכה עצר כח לאגד לו שלשת אלפים, ככרי זהב אופיר שהנם בערך 537,600,000 פרנק (ונוסף לזה עוד שבעת אלפים ככרי כסף⁽³⁾) אם לא באופן הנזכר?

⁽¹⁾ רה"א כ"ט ד' — ע"י דה"א א', כ"ב, י"ג. שם

כ"ב, ב' — ב"ח.

⁽³⁾ שם כ"ט ד'.

אלה הם תוצאות סתרהים אשר יסד המלך דוד ראשונה על אדמת יהודה! (1)

המלך דוד שכב עם אבותיו ושלמה בנו ישב על כסא מלכותו (2). המלך החכם הלז אשר פזר כסף רב על בנין אלהים ובית המלך, אשר בנה לו כסא שן, אשר אצר לו אלף יפהפיות בהרמונו להיות שוכבות חיקו, אשר מאכלו ליום היה רב למאד (3) ואשר ארבעים אלף אורות סוסים היו למרכבו ושנים עשר אלף פרשים (4) להמלך הגדול הלז היה דרוש רב כסף וזהב לכלכל את משא ההוצאה הרבה, והמסים והארנוניות הרבות אשר הטיל על עמו לא היה די מלאת מהסרו אשר יחסר לו, ובכן השכיל להרים עוד יותר את קרן סתרהים למען ימלא אוצרותיו בכל סגולות יקר וישלח גם הוא, ולפי הנראה עוד במדה מרובה—אניותיו אופירה (5) והנה הביאו לו בבת אחת ארבע מאות וחמשים ככרי זהב (6) והוא סך 75 מיליאן פרנק!

והנה אם המלך שלמה אצר לו בשנה אחת סך 450 ככרים זהב, לא יפלא בעינינו, כי עלתה ביד המלך דוד לאסוף ע"י מסעות שונות סך 3000 ככרים, יען למן העת אשר

(1) יען לא נמצא רשימות במסרי התולדה האדומים על הים כטרם כבש דוד את ארצם לא נשנה אם כי דוד בנה את החופים אשר כאילת ועציון או למצער הגדיל להיות ראויים למסע—אניות וככן היה הוא הראשון בדבר הלז.

(2) בשנה ב"א תקק"ע הו' 1018 לפני סה"ג.
(3) מלכים א' ה' ב'—ד'—(4) שם שם ו'—(5) מ"א, מ"ג, ב"ן—כ"ח. שם יו"ד ב"א—כ"ג. דהי"ב ח', י"ז—י"ט. שם ט' יו"ד—כ"א.
(6) דהי"ב, ח' י"ח.

מסחר
נשער
אותם

הכניע את ארץ אדום, ר"ל למן היום אשר היה רודה על ערי החוף אילת ועציון גבר, עד שכבו עם אבותיו, עברו כדרך כ"ה שנים. ובכן לא נחזה דבר נפלא ומשתומם!

והנה הזכיר באספקלריא המאירה יראה במבט הראשון כי המלך שלמה הרים את קרן מסחר הים למעלה למשכיל, יען כי בחכמתו הרבה היה נעלה על אביו, ויען כי שלום אמת היה בימיו, אין פריץ ואין צוחה, הרב לא עברה בארצו, כל איש ישב תחת גפנו ותחת תאנתו, וע"כ היה לאל יד המלך החכם מכל האדם הלז לקחת לו מועד לשפט משרים, ולחשוב סחשבות, איך לרוסם את סחר הים, ולמטרה הזאת בא בעצמו ובכבודו אל ערי החוף אילת ועציון גבר⁽¹⁾ ויתבונן בעיניו המהדירות לראות, על מבנה האניות, ויבצר לו את החופים, ויכן הכל כדרוש לסחר ארצות רחוקות, ויהודה שלחה מערבה לא לבד לאופיר כ"א לכל הארצות והמקומות אשר שמה באו הספנים דרך ים האדום!

מלבד תקון החופים ומבנה האניות עמל המלך שלמה להמציא לו ספנים טובים, ולזאת העביר את יושבי ערי חופי פלשתנא אל שני הערים אילת ועציון גבר⁽²⁾ וישלח לשם אנשים רבים הדרושים לחפצו וכפרט באו שמה צורים לא סעטים, אשר נשלחו לו מאת חירם מלך צור, איש בריתו⁽³⁾, והצורים בליים היו למורי דרך לספני היהודים, באשר צור היתה רבתי במרכלת שרתי על הים זה שנים רבות זגם במשך

⁽¹⁾ דהייב ח' י"ו.

⁽²⁾ מדבר בזה בארוכה בס' Das A. u. N. T. in Connexion von Prideaux B. I. p. 9.

⁽³⁾ מ"א, ט', ב"ו, דהייב, ח' י"ה, שם ט', כ"א.

שנות מאות רבות אחרי כן עוד היתה שלטת על הים
ואניות הצורים הניתו אל כל המקומות והארצות הנודעים
בימים ההם ובכל אשר פנו הצליחו ויעשו חיל ולזאת הביאה
חברית אשר כרתו מלכי יהודה את חירם מלך צור תועלת
רבה לממלכת יהודה!

אמנם בימים ההם לא היתה נודעת עוד בין החיים
המצאת המראה-בים-דרך (Compass) והספנים לבל ילפתו
ארחותם ויתעו מני דרך נאלצו לנסוע באניותיהם לא הרחק
מהחוף ובכן נמשכו וארכו אז מסעות הים בזמן רב, כי
המרחק אשר תעבור עתה גם אנית תורן (Segelschiff)
במשך ירח ימים דרוש היה אז להספנים לנסוע משך שנה
או עוד יותר ולזאת לא יפלא בעינינו אם נחזה כי ממסע
כזה ר"ל לתרשיש שבו המלחים אך אחרי עבוד שלש שנים
(¹) באשר אין קצה להמניעים ולהמפריעים שעמדו בימים
הם לשטן לכל עוברי מצולה.

ובכל זאת איך פרה סחר-הים בימים ההם וירם
ונשא וגבה למאד! יען אין מעצר לרוח האדם העולה למעלה
להשכיל, אין מכשול אין פגע אשר יניא אותו לבצע את
הפצו הדרוש לו לתועלתו ולהצלחתו. האדם הילים יגביר
למרות המניעים לבא למטרתו כיד הריצותו הטובה עליו.
ובפרט תחת שלטון מלך חכם מכל אדם לא יפלא כל דבר,
באשר ממושל כביר ברוח כזה לא יבצר כל אשר יזם
לעשות ובכן נקל לדעת עד מה היה נעלה סחר היהודים
על הים בימי המלך שלמה. בימים ההם שלחו היהודים את

(¹) מ"א, י"ב, כ"ב.

מערבם לארצות אפריקה, ערב, פרס, והודו, וכן הובא לארץ יהודה דרך ים הודו ים פרס וים האדום תוצאת הארצות הרחוקות האל לחופי אילת ועציון גבר ומשם הובאו דרך היבשה ירושלמה קרית מלך רב תשואות מלאה ומשוש לכל הארץ, ע"י סחר הים נעלה עיר הכירה הלזו ברכושה הרב ע"י השניא המלך שלמה ויהי לנס בעשרו הרב, כמו בהכמתו הרבה ויעלה מעלה מכל המלכים שהיו בימיו ויוסף דעת והון וכל סגלות יקר מכל המלכים שהיו לפניו (1) בימיו נחשב הכסף כמו אבנים מפני כי מרבו השתפך בראש כל חצות (2) ואין קצה לתכונה כך פרח סחר הים מעת כבישת ארץ אדום עד מות שלמה במשך 66 שנה.

ב.

סחר—היהודים על הים אחרי חלוקת הממלכה.
 המלך שלמה שכב עם אבותיו ורחבעם בנו ישב על כסא מלכותו. העם אשר נלאה נשא נטל המסים והארנוניות הרבים, אשר שם עליהם המלך ההכם מכל אדם אשר הרבה כבוד ביתו ויפזר הון ועשר במדה מרובה, העם בקש מאת המלך, כי לא יכבוד את עלו על צואריו כאשר עשה אביו. אמנם רחבעם נואל לענות להעם קשות כעצת מאשריו המתעים, ולזאת נפרדו ב"י, ונקרעה הממלכה לשתיים. עשרת היבטים שמו מקרבם מלך, ויסדו ממלכה מיוחדת,

(1) הלח, א' מ"ו.

(2) מלכים א', יו"ד כ"ו, דברי הימים ב', ט', כ"ג.

בשכם, תרצה ושמרון, ואך יהודה ובנימין נשארן באמונה את זרע דוד, אשר נקראו מני אז בשם „מלכי יהודה“.

נוסף לחבל הארץ אשר נשאר בידי מלכי בית דוד נספחה למנו גם ארץ אדום, ששם העמידו גם המה נציבים ⁽¹⁾ למשול עליה, ובכך נשארן נ״כ תחת ידם שתי ערי החוף אילת ועציון נבר, ואתן— גם סחר הים.

ובכוואנו לכתוב קורות סחר— הים אשר ליהודים, דבר אין לנו ע״כ עם ממלכת ישראל, ואולי אף בדרך העברה בעלמא, ונשים מבטנו על ממלכת יהודה, לדעת מה היה לה :

אם גם ממלכת יהודה היתה ממלכה קטנה למאד ועוד ירדה פלאים לרגלי מלחמותיה השונות, בכ״ז עוד התחזקה במסחרה על הים, עוד הבניעה את ארץ אדום תחתה, עוד רבות בשנים אח״כ נחזה נציב שמה, ועוד בימי יהושפט מלך יהודה כשטנים שנה אחרי הלוקת הממלכה נחזה אניות יוצאות מעציון נבר להביא זהב אופיר⁽²⁾ וביחוד היתה עציון נבר התחנה הראשית (Hauptstation) לאניות יהודה עד אשר התחבר יהושפט לאחזיה מלך ישראל לשלח אניותיהם ביחד אופירה ונשברו האניות בעציון נבר ⁽³⁾ מני אז ירד כבוד החוף הלו פלאים והספנים הבינו לדעת כי חוף מסוכן הנהו באמת ע״י סעיפי הסלעים ומורי הכפים אשר הרימו את ראשם מבעד נבכי המצולה ⁽⁴⁾ לא הרחק מהחוף, ואם כי היתה לאל

(1) מלכים א', כ"ב, מ"ח.

(2) מלכים ב', שם י"ח ומ"ט. דה"ב, כ', ל"ו.

(3) שם שם.

(4) כפי אשר אשר, נקרא המקום הלו עציון נבר יען כי

יד ספנים חרוצים לעבור בין הכפים בלי פגע אכן בנשב רוח סערה שאינה מצויה אז כל הכמתם תתבלע וכן נשברו שמה אניות יהושפט לפי הנראה ע"י רוח סערה אשר המיל הי אל הים ונתפוצצו על הסלעים והי פרץ את מעשהו בהתחברו לרשע¹) ומני אז היתה אילת התחנה הראשית לאניות יהודה.

בימי יהורם בן יהושפט מלך יהודה אשר הרשיע לעשות, פשעו בני אדום והסירו את עול יהודה מעל צוארם כמו שנאמר: „והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך“²). נרשו את נציב מלך יהודה מארצם ויקימו להם מלך מקרב אחיהם ועוד בימי המלך הלז עשו היל שיהיו למטלכה בפ"ע. וכה הילים הנבירו עד כי מלך ישראל ומלך יהודה באו בברית את מלך אדום ללכת ללחום את מואב אשר פשע במלך ישראל ומני אז לא נכנע עוד מלך אדום מפני מלכי

הסלעים משני העברים נדמו לחוליות העצמים אשר בנוף האדם Rückgrad וכן דברי געועניום Sub voce יו"ל. עציון נבר חוף בארץ אדום, על שפת לשון ים העלאניטי, אשר ממנו שלח שלמה אניותיו דרך ים ערב לאופיר וסחרונו מלשון „לעמת העצה“.

¹ בראשית. ההשקפה יש סתירה בין הכתוב בס' מלכים להכתוב בסדה"י, כתוב אחד אומר כי בהתחברו עם אחויה נשכרו האניות (דהיי"ב כ', ל"ז ל"ו), וכתוב אחר אומר „אז אמר אחויה אל יהושפט ילכו עבדי עם עבדיך ולא אבה יהושפט“ (סי"א כ"ב נ') ושכירת האניות כתיב מקודם (שם ס"ט), ואין זאת כי יותר מפעם אהת שלח יהושפט אניותיו, לאופיר ואך פעם אחת בהתחברו עם אחויה נשכרו האניות, ואחוויה לא שת לבו לוח ניאכה לנסות שנית לשלח את מלך יהודה כחך, ואז לא אבה.

² בראשית, כ"ו, מ'.

יהודה להיות למו למס וע"כ אבדה יהודה את ערי החוף אילת
ועציון גבר וסחרה על הים ירד פלאים או הדל מכל וכל
יודל ישראל באבדן מקור עשרו.

כשמונים שנה אחרי כן, בראשית ממלכת עזיהו,
דרך ככב סחר—הים שנית על אדמת יהודה, כי המלך עזיהו
השיב אז את אילת⁽¹⁾ ליהודה, ויבנה מחדש⁽²⁾ והיש החל
המסחר על הים לפרוח על אדמת יהודה והביא עשר רב
לבעליו, והמלך עזיהו עשה חיל וגדולות⁽³⁾.

לא ארכו ימי האושר! כשבעים שנה אחרי כן במלך
אחז על יהודה, עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך
ישראל ירושלימה למלחמה, ויצורו עליה, ובעת ההיא השיב
רצין את אילת לארם, וינשל את היהודים מאילת, וארמים
האחזו בה⁽⁴⁾: והנה בראות אחז כי רבו משנאיו ועצמו
מצמיתיו, קרא לו לעזרה את מלך אשור, וישלח מלאכים
אל תגלת פלסר לאמור: „עבדך ובנך אני עלה והושיעני“
זבעזרת השוחד אשר לקח מלך אשור מאת בנו ועבדו הלז,
בקחתו את כל הכסף והזהב הנמצא בבית אלהים ובבית
המלך, וישלח אשכר להמושיע והרב, בעזרת השוחד הלז—
נאות מלך אשור להושיט ליהודה עזרתו.⁽⁵⁾

(1) ומעציון גבר אין זכר, יען לפי הנראה ירד כבוד החוף
הלו סטה סטה, מימי יהושפט בהיותו מסוכן למעבר אניות, ולא
כנהו סחרש.

(2) מ"ב, י"ד כ"ב, דהיי"ב, כ"ו כ'.

(3) עיון שם כל הפרשה.

(4) מ"ב, ט"ו ה'—ו'.

(5) שם, שם ח'—י"א.

אבל העזר הלז נהפך ליהודה לרועץ; כעזר אשר הושיע-
השר הרומאי פאמפעיוס בימי מלחמת מלכי השמונאי הורקנוס.
ואריסתובלוס. פאמפעיוס היה העלה למפעלות מיזוס—ותגלת,
פלסר היה הסכה לאכרן יהודה וישראל, כי את אשר ההל-
הוא, כלו שלמנאסר ונבוכדנצר.

כי הגה תחת אשר היה למלך אשור לעמוד בדבורו,
לעזור לאיש בריתו בצר לו, ולהשיב לו את אשר לו, שם.
עיניו ולבו אך לכבוש ארצות לא לו, ויעל דמשקה ויתפשה
ואת רצין הסית ¹) אך לא השיב לאחו אף אחת מהערים
אשר לקח רצין סאתו בלא משפט, וגם אילת לא שבה עוד
תחת שבט ממלכת יהודה עד היום הזה.

ובכן אבדו מלכי יהודה את המקור הראשי להכנסות
ממלכתם כי אף אם לא עלתה בידם להשניא את סהר-
הים ולרוממהו כבימי המלכים, דוד ושלמה, אכן בכ"ז תמיד
תועפות זהב היה למו על ידו להעשיר את ארצם, באשר
המסחר הלז אצר בקרבו, כאמור למעלה, סהר ארצות אפריקא,
והודו, פרס וערב דרך הים האדום. ומימי אהז מלך יהודה,
לא שבה יהודה עוד לגדולתה במהרה וכנעתה על הים,
וגהפוך הוא, כי ירדה מטה מטה, והדלה לעולם.

אין לנו להאציל דבר אמת מספר דברי הימים איפא
אצרו הארמים (בני ארם) את מערבם, ומה שם העיר
אשר אל תוכה נהרו סגלות כל ארצות התבל, כמו ירושלם
העיר, בימי ממשלת יהודה על ערי החוף? רק זאת נחזק
כי כמאה שנה אח"כ כבר משכה צור אליה את סהר—התבל.
לה לבדה ואין לזר אתה, וגם אהרי אשר נמלאו היעודים

¹) שם עיין כל הפרשה.

הרעים הנאמרים מפי חזוי אל קדוש ישראל על צור
 המעטירה, ונמלאה סאתה כמאה וששים שנה אח"כ בימי
 נבוכדנצר מלך בבל, גם אחרי כן—עוד התנערה מעפר
 שממותה, ושנית שבה צידון לתחיה, להיות לאבן ראשה
 מרכלת כל הארצות, וביהוד בימי מלכי פרס, אשר סכבו
 עליה באברת הסדם, ואז היה להם חוק הדש בעיר
 רינוקורורה, (Rhinocorura) אשר בין גבול מצרים ופלשתנא,
 ומשם הביאו את כנעתם לצור רכלת כל הארץ¹⁾ וכה עלתה
 צור למעלה למעלה, עדי היתה לשמה ולמשואה בידי סרגיו
 ממלכות, אלכסנדר הבוקדוני, ומני אז לא הרימה עוד את
 ראשה עד היום הזה.

והמלך הגדול אלכסנדר בנה לו את העיר אלכסנדריא
 של מצרים הנקראת על שמו, למען תמלא היא מהורבנה
 של צור, ואשר צפה ברוח הכמתו כתמו בא בא.

המלכים לבית תלמי, אשר מלכו אחריו בארץ מצרים
 בנו את החופים בערעניצע, מיוס — אורמוז — (Myos
 hormos) ואליהם נהר סתר כל הגוים²⁾ משם יצאו אניותיהם
 אל כל הארצות והמקומות אשר באו שמה לפנים אניות
 היהודים ואח"כ אניות הצורים וביהוד היתה אלכסנדריא שרתי

¹⁾ Strabo I. 16

²⁾ נפלא הרבר לחוות שני סופרים מובהקים אומרים דעות
 מתנגדות זו לזו מן הקצה אל הקצה, הסופר המצוין בקדמוניות ישראל
 Prideaux הנוכר ממני למעלה אומר בספרו ח"א צד 12 כי החוף
 בערעניצע נכנה לעבר המצרי או המערבי מים האדום והחופים אילת
 ועציון נבר היו לפאת קדם, וכנגד זה יאמר כן—סחתיהו כי בערעניצע
 ועציון נבר הכל אחר, (קדמוניות היהודים ס' ח' פרק ב') אתמהה!

במרכלת¹⁾ רבת המסחר גם אחרי היות מצרים לנוף ממלכת רומא האדירה גם אחרי אשר נשבר גאון רומא היתה העיר אלכסנדריא עוד בימי הבינים גברת המרכלת²⁾ עד אשר נגלה בשנת רנ"ז (1497) גבנון—מצד — תקוה — טובה — *Worgebirge der guten Hoffnung* מני אז בלתי דרושים המותרים אשר יסחרו את סחר אפריקא הודו פרס וערב לעבור דרך אלכסנדריה כי אם יכלו לסבב את ארצות אפריקא ולהגיע לים הודו ומני אז התנצלה את עדיה מעליה.

אח"כ היו הפורטוגיזים ואח"כ ההולנדים ימים רבים שרי הים רבי המרכלת עד אשר באחרונה עלתה בידי הבריטאנים להסב את המסחר הלו אליכו וביהוד ע"י אחוזותיהם אשר בהודו המזרחית ובכך נחזה ראשית לסחר — התבל במרכלת היהודים, בימי דוד ושלמה. אמנם כן! בכל פנה שאנחנו פונים נחזה את היהודים לראש פנה.

חקירה ע"ד המקומות אופיר ותרשיש.

סאה הנז' שם.

עד כה דברנו מקורות סחר היהודים על הים. אכן נשארה לנו חקירה גדולה לברר את שמות הנפות והמחוזות ששם באו אניות יהודה עם מערבן וכנעתן. ובדבר

1) vid Strabo I. 17 et. XVII 793

2) לפי עדות הסופר הערבי מאטודי אדריני באו הערביים תחת הצורים אחרי שצקעה שמשם ומסחרם חדל ובכל משך ימי הבינים היתה לכו החקשרות עם הארץ ששם הזהב עיין הצופה להמניד שנה
 מו נמר 10 צד 119.

הלזה ישנה שקלא וטריא גדולה בין החוקרים אל תכלית ענין הלז; והשערות. מהשערות שונות נאמרו בזה עד עתה והנה אם גם אין לאל ידנו להוציא מפי דורשי רשומות דבר אמת לאמתו בכיז נדמה כי לא למותר יהיה לאסוף בזה בקיצור נמרץ את כל הנאמר עד עתה ולהתחקות אחרי שרש הדבר בכל מה דאפשר ובכך אשא עתה דעי אדות המקומות אופיר ותרשיש איפה הנמו ואחל באופיר.

שונות הנן דעות החוקרים ע"ד המקום הלז אלה יאמרו כי אופיר נמצא באפריקה המזרחית ואחרים החליטו כי מקומו במדינת אמארטיא; אלה יאמרו כי מקום אופיר באיי הים, אם האי זכתורא (Zacatora) הנמצא לא הרחק ממצר פפ-אל-מנדב לעמת חוף אפריקא קדמה או האי תף רבנא (Taprabana) הנקרא עתה בשם ציילון (Ceylon) אלה יאמרו כי אופיר נמצא בארץ ערב קדמה ולה יחליטו כי מקומו בארצות הודו כן לא הסכימו החכמים לדעה אחת בימים עברו גם בימינו כמו חוקרים שונים וישאו ויתנו במקצע הלז. יש אומר כי זופלא (Sofalla) היא אופיר שבכה"ק לעמתו חכם אחר יאמר כי מנויה ונמורה בסוד כל חוקרי קדמוניות כי אופיר היא "אפרא" אשר בהודו. אכן עוד דעה אחרת אומרת כי אופיר היא פערו אשר באמעריקא. ועתה נשמע על מה תמכו בעלי ההשערות האלה את יתדותיהם.

אלה האומרים כי אופיר נמצא באפריקא ישענו על המתרגם הכשדי אשר יעתיק "אופיר" "אפריקי" (1) אלה האומרים כי אופיר אחד מאיי הים יביאו ראיה לדבריהם (1) וכן יביא Origenes דעות אחרות האומרות ככה (אינוב כי"ב כ"ד).

מדברי הסיפור הקדמון איפולמוס Eupolemus כפי שמובאים
 סאת אייזעביוס¹) וזה לשונו: „ויבן לו (המלך דוד) אניות
 באילת אשר בערב המדינה וישלה משם את אנשיו החוצבים
 בהר אל האי אורפה Urpa או אופיר אשר בים האדום
 ששם יש מוצא לזהב, ומשם הובא זהב רב לארץ יהודה.
 ואם כי שבוש נראה לעין נמצא בדברי הסופר הלז, האומר
 על אילת כי הנה בערב תחת אשר מקומה בארץ אדום,
 בכ"ז אין לדחות בשתי ידים דברי סופר קדמון כזה, וראוים
 הנם להצרף בכור הבקרת²) ואלה האומרים כי מקום אופיר
 בהודו, והוקו דבריהם על אשר הברות שמות המקומות הנמצאו
 בכה"ק דומות בהברתן בלשון סנסקריט להברת שמות
 מקומו הנמצאו שמה³) ועוד ידמו למצא ג"כ סמוכין לדבריהן
 בהעתקת השבועים. האומרים כי אופיר נמצא בארץ ערב,
 ימצאו סעד לדבריהם, מפני כי להארץ הלזו היה בימים מקדם
 כל יקר וכל סגולה. ומפני כי נמצא לפי דבריהם מקום אחד
 בערב ששמו אל אופיר, והיא במדינת תימן⁴). אולם האומרים
 כי אופיר היא פערו יתנו אותנתם אותות באמנם; אם כי
 בעצם וראשונה מוזר הדבר להשוב כי כבר בימים ההם
 ידעו הספנים מעולם החדש (אמעריקה), אכן יען כי ישנן

1) Euseb, praep. Ev. L. IX.

2) ובכ"ז יוכל היות כי גם אפולמוס ידע אשר אילת חמצא
 במדינת אדום ואולי יכנה הוא את כל הארצות הקטנות בסביבות
 אה"ק בשם „ערב“ כאשר יכנו משוררי הרומאים את כל ארצות הקדם
 Orient בשם „מוריה“ או „אינדיאה“.

3) עיין הצופה להמניד שם צד 119.

4) Vid. Gesenius Wörterbuch sub Voce.

יסודות שונים לההשערה אשר הסינים (Chineseen) ידעו את ארצות אמריקה בשנות מאות רבות בשנים בטרם אתא שמה קאלאמבוס ויהיו ע"כ הראשונים בנילוי הארץ החדשה כמו בהמצאת הדפוס ואבק השרפה. מדוע, זה איפא יבצר מאתנו להשוב כי גם היהודים הקדמונים ידעו מזה? ועוד ידמו ההכמים האלה למצא על אדמת פערו שרידי הנוסעים מימים ההם (1).

על דבר תרשיש נחזה מכובה יותר גדולה מאשר ראינו ע"ד אופיר. יש אומרים כי תרשיש באזיה ויש אומרים באירופה, וביחוד חזקו דברי האחרונים ויהלימו כי היא הקולוניה הצורית Tartessus אשר במדינת ספרד, ואשר סמנו אותה הגיאוגרפים מימים ההם במדינת Hispania baetica בין שתי אשדות נהר Baetis המכונה עתה בשם Guadalquivir ואשר מרוב הזחב ומלכות היקר הנמצא

(1) בש"ע Rigäische Zeitung שנה ואת (תרל"ד) נוסר 240 נעתק הכתוב במה"ע, אמעריקא דבר אחר אשר אם יתאמת יעשה רושם גדול בעולם המחקר וההגיון וז"ל: יומי די אקושטא מצא מצבת אבן אשר הועמדה מאת קלוניסהים כנענים (סהיניצים) אשר באו שמה מצור המדינה בשנה התשיעית או העשירית לממלכת חירם רע שלמה. על האבן חרותים שמונה טורים אותיות יפות בלא נקודות ובלי טורד בין המלים כנהוג בימים ההם, תוכן הכתבת כי האנשים האלה באו שמה מארץ כנען מחוף עניון—צבר וכי אחרי עבוד שתיים עשר חדש אתיו שמה בנסעם דרך מצרים (אפריקין) ויבאו בשלום לפערן, וכן חרותים על האבן שמות הנוסעים, ואם יש שם בדבר או לא רחוקה תהיה ההשערה כי חלוף אותיות יש כאן וצ"ל מחוף עניון—נבר, ואולי ולכו או הפילולונים צעד אחד חלאת ויאמרו: כי בימים ההם נקרא "עניון—נבר" גם כן "עניון—צבר" ע"ס, כשב כנש", שמלה שלמה, אלמונים אלנוסים" וכדומה.

שמה דברו הסופרים הקדמונים¹) וזה כתאים לרבויו הזהב
 גמכות היקר אשר נמצא בתרשיש²) וע"ז יתנו אותותם
 אותות א) כי תרשיש לפאת ים נחזה מדברי הכתוב³)
 המונה ביהד "אלישה ותרשיש כתים ודודנים" ב) כי תרשיש
 תחשבייחד עם האיים⁴) ר"ל איי הים או המערב.
 ג) כי תרשיש תחשב לקולוניא צורית כפי בן-דאמוין⁵)
 חזה קדש ישראל ולדעה הלזו יסכים גם געזעניוס. ולזאת
 יאמר כי אניות שלמה מעולם לא באו תרשישה. ר"ל
 לספרד המדינה, והנה אם גם כתוב, אחת לשלש שנים
 תבא אני תרשיש נשאת זהב וכסף וכו"ו⁶) פתרון הדבר
 כי שלמה עשה אניות תרשיש (כן נקראו אז האניות אשר
 בהן נסעו הספנים לארצות רחוקות) אמנם שלח אותן
 אופירה, ויבוא ראה לדבריו מדברי הכתוב, יהושפט עשה
 אניות תרשיש ללכת אופירה⁷) וגם מדברי הכתוב ברוח
 קדים תשכר אניות תרשיש⁸).

אולם כל הדברים האלה ינעים. ראשונה עוד בלתי
 ברור הוא כי תרשיש היא בספרד ושנית בלתי אמת כפי
 ההנחה כי מעולם לא באו אניות שלמה תרשישה כאשר
 אראה פה לדעת בדברים ברורים.

1) Diob. V. 35—38. Strabo III. p. 143.— 2) Bochart
 Geogr. Sacra. III. Cap. 7 J. D. Michaelis Spic. Geogr.
 Hebr. p. 82. Bredaw Historische Untersuchungen St. 2. p.
 82. — 103 etc.

³) בראשית יו"ד ד. — ⁴) תהלים ע"ב, יו"ד.

⁵) ישעיה כ"ג א', ו', יו"ד.

⁶) מ"א, יו"ד כ"ב.

⁷) מ"א, כ"ב מ"ב.

⁸) תהלים, מ"ח ח'.

(א) מדברי הכתוב, אלישה ותרשיש כתים ודודנים אין ראיה כי תרשיש באירופה. באשר, אלישה לא ידענו עד עתה מה היא. כתים הודה גם המכחיש בשליחת שלמה אניותיו לתרשיש כי הוא שם כללי על ארצות שונות (1) ודדנים נמצא בתרגום השמרוני, ובהעתקת השבעים כתוב רדנים וכן הוא גם במקום אחר בכה"ק עפ"י המסורה (2) ואולי ישוה גם לרדנים (3) אשר הוא בל"ס בארץ ערב בקרבת אדום ואולי היא Daden אשר על חוף ים פרס (4).

(ב) כי תרשיש תחשב לאיי הים ר"ל לאיים אשר בצד מערב והיא חצי-האי-פארן Pirenaische Hallbinsel. וכ"ז מפני הכתוב, תרשיש ואיים הנה נמצא כי המלך אחשורוש שם מס, על איי הים (5) ובכ"ז גלוי וידוע כי מעולם לא משלו מלכי פרס בארץ ספרד.

(ג) גם זה בלתי אמת כי תרשיש נהשבה לקולוניה צורית, והראוי אשר הביאו מפרשה כ"ג בישעיה: כלא היא, באשר מימי אחז מלך יהודה אבדה יהודה את מסהרה על הים ויען כי הארומים לא עשו לפי הנראה היל בסחר הים היתה צור היהידה בזה, ובכ"ן הילילו יושבי תרשיש כי ירד קרן

(1) ולעד ע"ז דברי הכתובים בסדבד כ"ד כ"ד, ירמיה ד' יו"ד, דניאל יו"ד ל'. השמונאים א', א' ח'.

(2) דהיא א' ז'.

(3) ירמיה כ"ה כ"ג, ס"ט ח', יחזקאל כ"ה י"ג.

(4) געזעניום Sub voce. אמנם ביחזקאל כ"ז נחשב דדן שתי פעמים, ואולי הם דודנים ורדנים, וכן תרשיש שתי פעמים, ואולי האחת באירופה והשניה באויה גם יון שתי פעמים וידובר עוד סוה הלאה.

(5) אסתר יו"ד א'.

צור ולא היו למו כנענים כאלה אשר באו אצלם לעשות אתם מקנה וקנין¹).

ד). כי שלמה לא שלח מעולם אניות לתרשיש גם זה יכחיש דברי כתוב מפורש כי אניות למלך הולכות (תרשיש²) ונאמר: „ויחברוהו עמו לעשות אניות ללכת (תרשיש³) ונאמר: וישברו אניות ולא עצרו ללכת אל תרשיש⁴). ואין לנו לומר כי כבר בימי כותב ספר דה"י גשכה המובן „אניות תרשיש“ והוא שנה אותו בלא יודעים, מלבד כי זה יהשב להלול כבוד סה"ק, הנהו רהוק בהאמת לדמות כבה, וביחוד נמצא במזמור לשלמה „מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו מלכי שבא וסבא אשכר יקריבו“ אין זאת כי גם שמה שמע שלמה הניע כמו בשבא, ועשה שמה מקנה וקנין.

אחרי כל הדברים האלה הן הראיתך, קורא יקר לדעת כי נבוכו גדולי החוקרים בחקירה הלזו, ובכן אל תבקש מאתי דברים ברורים כשמלה, ואך השערות הקרובות

¹) עיין ישעיה שם, כל הפרשה, ומתהלים ס"ח אין ראוי זנהאוך הוא כי שם יהיה סגור לדברי האומרים כי יהודה שלחה מערבה לתרשיש. יען כי כל הפרשה הלא זו נאמרת על דבר ביאת ירושלם במצור מאת רצין מלך ארם ושקח מלך ישראל כאשר הראה ב"ן שר"ל לדעת—ואו לקח מלך ארם את אילת סיהודה, ואח"כ נהיתה נחלת מלך אשור, ומה איפא ינעם החרוז „כרות קדים תשבר אניות תרשיש“—כי רוח ה' בכל ששלה, משפיל אף מרומם, ואניות יהודה ההולכות תרשישה היו או כלא היו וארומים האחוז באילת, והדברים ברורים.

²) דהיי"ב, ט' ב"א. ³) שם ב' ל"ו.

⁴) שם, שם ל"ו.

לקבל תשמע ממני. להפיין אור כהה על המקצע הלז אשר עוד ערפל חתולתו, דרושים אנהנו לפי דעתי לבקש מענות כוללות מכה"ק, ואם אין ראיה בחזרה יש זכר לדבר בשלשה. (א) כי המסע מאילת עד תרשיש נמשכה שלש שנים ¹ אכן מאילת לאופיר לא נרשם זמן המסע. (ב) כי אניות תרשיש הביאו זהב וכסף שנהבים וקפים ותכיים ² וכי אניות אופיר הביאו זהב, עצי אלמוגים הרבה מאד ואכן יקרה ³) כי אופיר כתיב בין שבא, חוילה, אוזל ועובל ⁴ ע"י שלש אלה לפ"ד נוכל למצא רשמי המקומות אופיר ותרשיש.

בטרם נאכה להוציא לנו תועלת למחקרנו ע"י הכתובים האלה נדבר דברים מעטים אודות הלאומים הנזכרים בזה. (א) שבא. ידוע כי היא בערב המאושרת, ושם שפע רב בלבונה, בשמים, זהב ואבן יקרה, ⁵ וגריה היו סוהדים ⁶ מפורסמים. (ב) חוילה. שני מהוות בתימן. באחד יגורו בני חם ⁷ ובשני בני שם ⁸ והם יגורו לפי דברי שטראבא ⁹ בקרבת הנבייתים—אשר מהם עוד ידובר הלאה — בני

¹ מ"א. יו"ד, כ"ב.

² מ"א שם.

³ מ"א יו"ד י"א.

⁴ בראשית, יו"ד, כ"ז—ל'.

⁵ מ"א, יו"ד כ'. ישעיה מ' ו', ירמיה ו' ב'. יחזקאל

כ"ז כ"ב.

⁶ תהלים ע"ב י'. יואל ד' ח'.

⁷ בראשית י' ו' ז'.

⁸ שם פסוק כ"ט.

⁹ סזר ט"ז צד 728.

ישמעאל¹) ובמקום אחר נאמר²) "הוילה אשר שם הזהב" ואולי שם, הוילהי שם הכולל לארצות ערב והודו, כאשר כבר הראינו שמות כוללים כאלה. ג) עובל, בדה"י כתיב עיבל³) וכן הוא בתרגום השמרונים ואולי היא היא עיבל בקרבת אדום הנזכר במקום אחר⁴) ולפי דעת געזעניוס היא איבליטוס הנזכר, בקדמוניות היהודים⁵). ד) אוול נמצא ביהזקאל אחרי הזכירו "יון תובל ומשך"⁶) אחרי הזכירו תרשיש ואחרי הזכירו גם, דדן⁷) סופר ומונה "ארם יהודה, דמשק, יון סאוול, דדן, ערב, שבא, אשור, אניות תרשיש".

ממוצא הדברים האמורים עד כה עלגנו לבקש את תרשיש באהת מארצות ששם היה מוצא רב לשנהבים קפים ותכיים ואשר המסע מאילת ימשך לשם כשלוש שנים (לפי מעמד מסע אניות בימים ההם בלי מראה—בים—דרך, כאמור למעלה) וכן עלינו להפש את אופיר בארץ אשר משם זהב יאתה, ודוקא בקרבת שבא, הוילה ואדום, ובכן קרובה אל האמת תהיה ההשערה אשר תרשיש הוא אחד המקומות על חופי ים הודו, ואופיר יהיה בקרבת ים האדום בארץ ערב.

ולאמת את דברי עוד יותר אביא לי עוד ראיות

¹) ועיין כתיבת ארץ ערב מאת גיבהור צד 270—280.

²) בראשית כ' א'.

³) דהייא א' כ"ב.

⁴) בראשית ל"ו כ"ג.

⁵) ספר כ', א' כ"ו. ספר ג' ב' א'.

⁶) יחזקאל פרשה כ"ו.

כוללות, לשבטי ערב היה עושר רב, וגם להמדינים היה רכוש רב (במדבר, ל"א כ"ב נ', שופטים ה' כ"ז—כ"ח) והסופרים הקדמונים הרבו לספר מזה בספריהם, וביחוד מחלק הדרומי שבארץ ערב הובא זה רב (1).

כפי הנראה היה אופיר בלתי רחוק כ"כ כמו תרשיש כאמור למעלה, ובין אופיר ותרשיש היתה התחברות. וכמו כן היתה התקשרות את ארץ שבא, ולזאת שמעה מלכת שבא את שמע שלמה, וכן הוגד לה מאת הרוכלים אשר באו שמה את תקף גדולת שלמה. ולזאת נאמר לשלמה מלכי תרשיש ואיים (אולי אופיר אשר על האי כדברי איפולמוס?) מנחה ישיבו, מלכי שבא וסבא אשכר יקריבו (2), מזה נראה כי היתה לשלמה התקשרות את תרשיש, ולא כדברי געזעניוס כי היו לו אך אניות תרשיש ר"ל אניות גדולות לשלה אופירה, וכן נראה כי היה יחס בין תרשיש

(1) עיין לרוגמא Agathaecides p. 60 edit. ש"ס נאמר: להאלילעמאנים והקאסאנורים Oxan בחלק הדרומי מארץ ערב היה זהב רב, עד כי נתנו שתי למרות זהב בעד ליטרא ברזל, ג' למרות זהב בעד ליטרא נחשת, ועשרה למרות זהב נתנו בעד ליטרא אחת כסף, הקטן ישמרעיוני הזהב אשר הוצואו מסעכה הארמה היה כגודל זית, ולא הוצרכו לוקקו בכור, מפני כי מזוקק היה מטבעו, ולא אדע אם נמצא מסיפר במקום אחר סכמות הזהב אשר ימצא בארץ אחת דומה להאמור פה וכו', אכן נפלא הדבר כי הסופר מאנקרס לא ידע מזה מאומה, ובכן אמר עם הספר: גיאוגרפיה של ארצות היוונים והרומאים, חלק ו' חוברת א' צד 8. כי מעולם לא נחפר זהב בארצות ערב, אתמהר!

(2) תהלים ע"ב.

זשכא, ונאמר שבא ודרן וסוחרו תרשיש וכו' (1) ע"כ נראה
 כי בן תרשיש וכן אופיר לא היו במרחק רב משכא, והם—
 בארצות ערב והודו (2).

(1) יחוקאל ל"ח י"ג.

(2) ע"י ההנחה הלוו לא נצרך לה, ויש ליישב
 ברוחק" של נעזעניום, על הקושיה כי בארצות ערב (ששם
 אופיר) לא נמצא שנהבים זכו', שאילו הביאום שמה רובלים מארצות
 אחרות לסמך לכנעני יהודה, באשר מאופיר הובאו אך זהב עצי
 אלמונים ואבן יקרה, וקשים תכיים ושנהבים הובאו מתרשיש אשר
 בארץ הודו.

תלמיד

מאת הגאון ש"ר ז"ל.

(נדפס בהוצאת שנת ה' לשנת הר"ל צד 695).

דרך התנאים עם התלמידים שגם ברכיבתם על החמור
היו התלמידים מחמרים אחריהם לשמוע תורתם כמו בדיב"ז
(הניגה ג' כתובות ס"ו ב', עירובין ס"ד ב', פסחים י"ג ב').
והתלמידים היו שומרים המעשים והדבורים שיצאו מפי
רביהם בכל מקום בדרך ובביתם (עירובין ס"ה, שבת ס"ו,
ירושלמי ספ"ג דברכות ועוד). לפעמים אמרו בשם רבם
הלכה והיא נובעת רק ממעשה כמו בב"ב ע': אמר רב
ענן אמר שמואל מעות יתומים מותר להלוותן ברכית ושמואל
לא אמר זאת במאמר הלכה כ"א רב ענן ידע זאת ממעשה
דדודא וכמו שאמר ליה ר"נ, אימא לי גופא דעובדא היכי
הוה, וכן בב"ב ג"ד, וע' רשב"ם ד"ה דרב, ולכן אני אומר
שהמאמר בב"ק קי"ג ב': אמר שמואל מעות גוי מותר המתנגד
לכל דרכי שמואל וביחוד למאמרו בהולין צ"ד אסור לגנוב
אפילו דעת גוי, נובע רק מכללו ממעשה המוזכר שם.
ונוכל לומר על המעשה הזה ולא היא, כעין דמצינו הרבה
פעמים בש"ס שאמרו על המעשה ולא היא. וכן בב"ב פ"ג
ב', ונ"ד ב', אמר רב יהודה אמר שמואל וכו' וצ"ל שם אמר
רב יוסף אמר ר"י אמר שמואל כמו שם פ"ב שהשיטה דומה
לזו ואתא גמי שפיר תשובת ר' יוסף אנא לא ידענא ועין
רשב"ם שם, אמנם גם בלמדם הלכה ממעשה חלקן בזה.

בין אדם גדול לבלתי גדול כמו שאמר ר' גורין על ר' יונה :
לא ילפינן עובדא מאנש זעיר (ירושלמי פ"ג דמ"ק). התלמידים
היו משמשין את רבותם כמו ר' יהודה היה גותן סנדלים לר'
טרפון, ור' יוהנן אמר לר"ש בר בא הב לי מסנאי (שבת
ס"א ובירושלמי) ור"ע היה לש עיסה לפני ר"ע ור"י (פסחים
ל"ו) ובירושלמי שם פ"ד א"ר הושע"י רומס הייתי תאנים עם
ר"א הגדול. — מכתובות ס"ב ב' נראה שזמן י"ב שנים היה
משך זמן הלמוד אצל התנאים ואמוראים עד שנשמך התלמוד
אז החל להעמיד בעצמו תלמידים, וספרו כן מבין רב ור"ח
בן חכנאי ור' חמא בר ביסא ור"ע, ור' יוסף בריה דרבא ו'
שנים. והיו לומדים קרבותם גם מילי דעלמא, ורב הונא
הוכיח לבנו על שלא נהשב בעיניו למודים כאלה ואמר הוא
עסק בחיי דברייתא ואת אמרת במילי דעלמא (שבת פ"ב).
התלמידים היו אוכלים בכפרים שסביב הישיבה ולנים
בביה"מ בתוך העיר (פסחים ח', עירובין ע"ג) ולפעמים
נפטרים מרבותם כשהיו מבוססים ביין (שבת ס"ו ב'
ועיין רש"י).

כל שקידתם בלמודם היה לדעת כל מאמרי רבותם.
ע"פ ולהשתמש בהם לעת הצורך, כי ההוא דקידושין ע' :
א"ל רב יהודה הכי אמר שמואל כמה פעמים ובכל פעם
מאמר המתיהם לענין, אפילו מה דאמר שמואל כי קאי חדא
כרעא אארעא והדא כרעא אדרגא במברא, וכן זכר רב
מרדכי מרב אשי כי קאי חד כרעא ונו'. ופעם אחת קרה
לו אצל שמואל שנעלם ממנו מאמר רב שהיה נ"כ רבו דבר
המתיהם שם לענינו ויתר תלמידי רב ידעוהו או ראהו:
שמואל מתרגו (נדה כ"ז ב'). ואלפס תראה גבורת במת

שרצה לפשוט כל מתניתא דר' אושעיא מאיזה מתניתן
 (תענית כ"א). דברי רבותם היו שונים בתיבות ששמעה,
 ונצמח אצלם בזה לפעמים טעות באורך הזמן וחלופי
 גרסאות במאמריהם אם היו ההברות קצת מתדמות וכמו
 שאמר רב יוסף בעירוובין ע"ה ב"י: תני רבי אָם היו ב'י
 אסורין אמר רב ביבי לא תציתו ליה:—ואני קורא בהן רבים
 בחצונה. אמר רב יוסף מריה דאברהם רבים ברבי איחלף
 לי. וכמו שנאמר בספרי שופטים לא תשיג גבול רעך שלא
 יחליף דברי ר"א לר' יהושע ודברי ר"י לר"א. היו נזהרים
 מאד בהלכות לאמרן ע"ש האומר ובשווי השמות נתנו סימנים
 שלא יחליפו כמו נבי רב מלכיא (ביצה ב"ה) ועוד כמוהו
 ועל מאן דמדקדק בשמעתיה דרבותיו אמרו כרחבא
 דפומבדיתא (פסחים נ"ב). ובשבת קמ"ה אמר אביי אתון
 משמיה דרב מתניתן, אנן משמיה דשמואל מתניתן א"ל
 האלהים עיני ראו ולא זר מפומיה דר' ירמיה שמיע לי זר
 מר"ז ור"ז מר"ה ב"א ורחב"א מרב. ובכתובות נ : מאן מרא
 דשמעתא דאושא א"ל ר' יוסי ב"ה תנא מיניה מ' זיסנין
 ודמי ליה כמאן דמנחא בכיסתיה. ובאדר"ג ס"פ כ"ד ובסע"ז
 פט"ז ישב ו' הדשים ואינו חוזר (בלמודו) נמצא אומר על
 מהור טמא וכו'. יביח ואינו חוזר נמצא מהליף חכמים זה
 בזה, ונראה מזה כי היה יותר קשה להם לשכוח גוף המאמר
 וההלכה מלשכוח שם האומר, ועי' רש"י ספ"ב דב"מ ד"ה הדר.
 ואם היו נזהרים מאד בהלכות על שם האומר ולא
 יחליפו רק במעוטא דמיעוטא לא דקדקו כן בספורים
 ונפלאות כי הרבה פעמים נתחלפו השמות בבבלי וירושלמי
 כמו בר"ש בן חלפתא רפב"י ורחב"ד ור' נחוניא חופר שיחין

ורבים כהנה. והרואה שתי ברייתות הסמוכות ביבמות קביא נראה שמספרים מעשה אחד רק בהילוף שמות, ובסנהדרין צ"א נראה בעליל ג' ברייתות בענין גביהה בן פסיסה מאיזה מסדר באחת והם ג' ספורים מורים כלם על ענין אחד ומעשה אחד, וממש כעין זה שתי הברייתות הסמוכות ביומא ל"ה בענין אומני לחם הפנים וקטרת, וכן בברכות ס"ב ב' בר"ע שנכנס אחר ר"י לבה"כ, ועוד ברייתא אחרת ממש כעין זה בבבן עזאי שהלך אחר ר' יהושע, ונקל מאד החלוף בספורים, ומאסף אחד אספם כלם אע"פ שסותרים עצמם. כי רק בע"פ סופרו או גם נכתבו מבלי שמור הלשון, והאומר ולכן לא נתמה על ספורי רבב"ה אם הוגדלו מאשר היו, ואשר לא ראה בהקיץ חזו בהלומם.

ואע"פ שהיו שומרים מאד את דברי רבותם בכ"ג נמצא אם היו האומרים בשם אחרים נוגעים בדבר היו נחשדים, ודין מפורש הוא אם לאחר מעשה אמרו אין שומעין לו (קדושין ע') וכן אמר ר"ש על ר' אבהו, משום שהוא בעי למלפא לבנתיה יונית הוא תלי ליה ברבי יוחנן (ירושלמי פ"א דפאה וע' בנמי שבת פ"ז ה"א), ובקדושין ע"ב אמר ר"פ והאידינא איערבו בהו כותאי ולא היא איתתא הוא דבעי מינייהו ולא יהבו ליה, ורש"י ותוס' כתבו "י"ט דקאי על ר"פ, וקשה בעיני לומר כן ולפי הנ"ל אינו קשה ¹). וכן

¹ לא רמיא מילתא למלתא, כי רכי אבהו רק חפץ להתיר לעצמו ללמד בנותיו יוניות, ועל כן בקש פתח היתר, אבל רב פסא בקש להטיל ססול ולהוציא לעז, ועול גדול הוא לעשות כזאת מכעמו על כי לא נתנו לו אשה, ועל כן היה קשה הדבר בעיני

שם אמר רב איקא אמר רב חננאל הלזון ונהוונד כגודה
 ליוחסין אמר ליה אביי לא תציתו ליה במה נפלה ליה התם,
 עד ששאלו לרב הננאל ואמר כרב איקא. — ואם נאמר
 הלכות חדשות שלא נמצאו במשניות וברייתות היו מאמרים
 באלה יקרים מאד בעיני התלמידים. ורק עיי' נבין מאמר
 ר"ל במגילה כ"ה להווא גברא דמעבר ליה אערקא דמיא —
 א"ל נמור מני הא מילתא דאמר ר"ז בנות ישראל החמיר
 וכו'. משום דהווא גברא למד כבר די סדרי משנה ע"ש.
 ובכ"ז ידע ר"ל שזה המאמר יהיה בעיניו חדוש, וכן בברכות
 ל"א : היכי דמי הלכה פסוקה כי הא דאר"ז בנות ישראל
 וכו' ר"ל אע"פ שהוא מאמר חדש.

מדרך התלמידים לברך את רבם בשעת פטירתם
 (ברכות ט"ז ב' ויומא ע"א) ואולי גם ההולך מחברו
 מברך את הנשאר בביתו, ולכן ג"ל שמיש בתענית
 אצל רב נחמן ורב יצחק כי הוו מפטרו מהדדי א"ל לברכה
 מר ר"ל ר"י הלך וריג נשאר כי ר"י היה המברך ולא כפי
 המיוחס לרש"י שם שר"ג איפמר.

רש"י ותוספות, אבל ממשעות הנמרא נראה כי קאי הדבר
 על ר"ם ולא על הכותי אף כי קשה הדבר בעני הספרשים.

פריץ בן משה סמאלענסקין.

היכן הוא הארון ?

מאת מאיר איש שלום

נדפס בהשלוח ברך י"ג צד 541.

בספר מלכים ב' (כ"ד י"ג) מסופר, במקום שידובר על גלות יכניה: "ויוצא משם את כל אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך, ויקצין את כל כלי הזהב, אשר עשה שלמה מלך ישראל בהיכל ה'". קציצה זו מה היא אנו לומדים מסקום אחר. בעלית סנהריב על יחזק'י נאמר (ט"ב, י"ח, ט"ז), בעת ההיא קצין חזקיה את דלתות היכל ה' ואת האומנות אשר צפה חזק'י מלך יהודה ויתנם למלך. אשורה, והענין מבואר, שהזק'י הסיר את צפויי הזהב של דלתות ההיכל והאומנות נשארו בלא ציפוייהם, אף כאן, אף על פי שנאמר, כלי הזהב, כיון שנאמר, ויקצין, ענינו: הכלים שהיו מחופים בזהב קצין את חפויים, שהרי אין חזהב אלא תכשיט לכלים, ואפשר להשתמש בכלים פשוטים, שאינם מוזהבים. ומה יש ללמוד, כי את הכלים העשויים מזהב לא לקחו בימי יכני, מפני שלא רצו לקחת את הכלים המיוחדים לעבודה, וזה מסכים עם מה שמסופר במלכים ב' כ"ה וירמיה ג"ב, שלקחו בימי צדק'י את כל כלי הנחושת, העמודים והים ושאר הכלים, אשר ישרתו בהם. ונאמר במלכים ב' (כ"ה, ט"ז): "ואת המחנות ואת המזרקות, אשר זהב זהב ואשר כסף כסף, לקח רב מבחים, ובירמ'י (ג"ב י"ט) נאמר: ואת הספים ואת המפתחות ואת המזרקות ואת הסירות

ואת המנורות ואת הכפות ואת המנקות, אשר זהב זהב
 ואשר כסף כסף לקח רב טבהים. ואלה המקראות מוכיחים
 שלא לקחו בימי יכניה כלי זהב וכלי כסף אשר ישרתו בהם;
 רק מן הכלים, שהיה מצופים זהב, קצצו את הזהב ושרתו
 בהם בלא צפויים, ומלשון המקרא: "אשר עשה שלמה מלך
 ישראל בהיכל ה', יש ללמוד שבכלים שעשה משה לא נגעו.
 אולם ברה"יב (ל"ו, י') מסופר על יכניה, ויביאהו בבלה עם
 כלי המדת בית ה'; ובכן מבואר כאן שלקחו את כל כלי
 החמדה, ובנבואותיו של ירמיהו (כ"ז, ט"ז) נאמר:
 תשמעו אל דברי נביאיכם הנבאים לכם לאמר: הנה כלי
 בית ה' מושבים מבבלה ונו'; ושב (פסוק י"ח) נאמר:
 "ואם יש דבר ה' אתם, יפגעו נא בה' צבאות לבלתי באו
 הכלים הנותרים בבית ה' ונו'; ובמקום אחר בספר ירמיהו
 (כ"ה, ג') הוזכרו דברי הנביא, אשר נבא לשקר: בעוד
 שנתים ימים אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה'
 ונו', מעתה, כשנאמר, ויביאהו בבלה עם כלי המדת ביה
 ה" הרי צריך לשער, שלא על כל כלי המדת בית ה' נאמר
 דברים אלו, אלא רק על מקצתם, ומקצת מן הכלים הללו
 נשארו בירושלים. מעתה על כרחנו נאמר, שפירוש "ויקצין
 הוא—שקצין והסיר מבית ה' את כל הכלים שעשה שלמה
 ולא יותר: נבוכדנצר נעתר מתהלה לכהנים שלא לקחו
 את הכלים שעשה משה ולא לקח בימי גלות יהויכין אלא
 את הכלים שעשה שלמה בלבד, ורק בימי צדקיה לקחו את
 כל מה שמצאו. ועל תתמה ע"ז, שהרי כשעלה שישק מלך
 מצרים על רחבעם בן שלמה נאמר: ויקח את אוצרות
 בית ה' ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח; ויקח את

כל סניני הזהב אשר עשה שלמה וְגו' (מ"א, י"ד, כ"ו),
 ונכפלו הדברים בדהי"ב (י"ב ט"ו, ושם כתוב "את הכל");
 ואולם כלי-עבודה ה' לא נזכרו, הרי שלא לקח שישק כלום
 סבלי עבודה ה' ולא ננע בהם כלל. אולם נבוכדנצר הברדיל
 בין הכלים הקדמונים ביותר ובין הכלים שהוסיף עליהם
 שלמה, ורק לבסוף בימי גלות צדקיהו, נלקח הכל. ואפשר
 שאף זה נעשה שלא מדעת נבוכדנצר שהרי הכתובים
 הוסיפו: "לקח רב טבחים".

מעתה נשאל: אם לוקח הארון וְכא לבבל—היתכן
 שלא יזכירו הכתובים דבר זה כלל? ואם נזכור מה שספרו
 הכתובים בספר שמואל א' (ד' וה') על המאורעות שאירעו
 בשעה שלקחו הפלשתים את ארון האלהים אז יפלא בעינינו
 הפלא ופלא, שלא נזכר דבר בשעה שלקחו הכשדים את
 ארון האלהים והיה כלא היה, ואין להשיב שלוקח הארון עם
 כלי חמדת בית ה' בימי יכניה, כי איככה היו מקוים עוד
 בימי צדקיהו להנצל, אם גם ארון האלהים נלקח מהם?
 נשימה גא פנינו אל דברי רז"ל בענין הארון.

שנו במשנה יומא פ"ה (נ"ג ע"ב): "משניטל ארון,
 אבן היתה שם מיסות נביאים ראשונים ושתייה היתה נקראת
 וכו'". ואמרו על זה כנמרא משננו לא קתני אלא משנטל—
 תנן כמ"ד: ארון גלה לבבל; דתניא רבי אלעזר אומר: ארון
 גלה לבבל, שנאמר: "ולתשובת השנה וְגו' ויביאהו בבליה
 עם כלי חמדת בית ה'" רבי שמעון בן יוחאי אומר: ארון
 גלה לבבל שנאמר "לא יותר דבר אמר ה'" (מ"ב, כ', י"ז
 וישעיה, ל"ט ו')—אלו עשרת הדברות שבו. רבי יהודה בן
 לקיש אומר: ארון במקומו נגנז, שנאמר ויראו ראשי הכהנים

ויהיו שם עד היום הזה, (מ"א, ה' ה'. דהיי"ב, ה' ט') (ג)
ופליגא דעולא (רש"י: "הא דתניא: ר"ש אומר ארון גלה
לבבל") דאמר עולא: שאל ר' מתיא בן הרש את רשב"י ברומי

(¹) בתוספתא שקלים סוף פ"ב הנוסחא: ר' אליעזר אומר:
ארון גלה לבבל שנאמר: "ולא יותר דבר אמר ה'". ואין דבר אלא
דברות שבו, ר' שמעון אומר: הרי הוא אומר, ולתשובת השנה וגו'
עם כלי חסדת בית ה"א—אלו הן, כלי חסדת בית ה"ב (אלו לשון
שאלה כמו "אי אלו")—זה ארון. ר' יהודה בן לקיש [אומר] ארון
במקומו נגנו, שנאמר: "ויאריכו הכדים ויראו וגו' ויתיו שם עד
היום הזה" (ובכ"י ערשורט הזשיכו הסלות, אלו הן חסדת
כלי בית ה"א. ובתוספתא פ"ג נשאר בנוסח הכת"י). ובירושלמי
שקלים ראש פ"ו: תני בשם ר"א: הארון גלה עסקה לבבל מאי
מעמא? "לא יותר דבר אמר ה'" אין דבר אלא (שהדברות לתוכו)
(הדברות שבתוכו); ה' וכן הוא אומר, ולתשובת השנה וגו' עם
כלי חסדת בית ה"ב. איזהו כלי חסדת בית ה' (וסכאן ראייה לנוסחת
"אלו הן", וכמו שפירשתי) זה הארון, הני ר' יהודה (בר אילעין:
ר' שמעון) בן לקיש אומר (ג) (בצ"ל ובהוצאות הכנידו ר"י בר
אילעין, ותערובות שמת יש כאן): במקומו היה הארון נגנו (ג)
דכתיב: "ויאריכו הכדים וגו'". והנה הדברים מקושטים ומשובשים
קצת, ועיין בהנהגת דקדוקי סופרים, ובפירושו של רבינו חננאל
הנוסחא בנכרא: דתניא: ר"ש בן יוחאי אומר: ארון גלה לבבל שב'
"ויביאהו בכלה עם כלי חסדת בית ה"א. וכן אמר ר' אליעזר:
ארון גלה לבבל" ולנוסחא זו צ"ל כדברי ר"א הסקרא. של
"לא יותר דבר", וזה כסבים עם נוסחת ההוספתא. ובראה
שנוסחא דיוקנית היא, כי לנוסחתנו סדר התנאים זר הוא:

(א) בכ"י של הר"ש פירילואו שהתקנו בכנרעיש מופלאוס כני' ואלו
דבר אלא שהדברות כחומות ונתנו בו וכן הוא אומר, וכו'.
(ב) כן הוא גם בכ"י הג"ו וככ"י פס פירוש רבינו משולש
שהתקנו כני"ס שבלוקספורד תלמי ר' יהודה בר אילעאי במקומו וכו'.
(ג) ככני הכ"י הג"ו, גנוז"א. ת. ל.

וכי סאהר שרבי אליעזר מלמדנו פעם ראשונה ושניה ארון
 גלה לבבל (רש"י: בלומר משני מקראות) — ראשונה הא
 דאמרן: "ויביאהו בבלה עם כלי חמדת בית ה'" ; שנייה מאי
 היא? — "ויצא סבת ציון כל הדרה" (איכה, א' ו') — מאי
 כל הדרה? [כל] הדרה (רש"י: "בל חדרה — הגנוז בחדרי
 הדרים"; ועיין בהנהות, דקדוקי סופרים, ואין זו מלשון
 הברייתא, אלא הנמרא פירשה לשונו של ר' מתיא) ¹ —
 אתה מאי אתה אומר? — אמר לו שאני אומר (בהנהות ד"ס
 ג"א: "אומר אני") ארון במקומו נגנז שנאמר
 "ויארכו הדרים" וגו'. אל רבה לעולא: מאי משמע? דכתיב
 "ויהיו שם עד היום היה" וכו'.

ואחר זה באים בנמרא הדברים האלו: אמר רבי נחמן
 תנא: והכמים אומרים ארון בלשכת דיר העצים היה גנוז
 (בהנהות ד"ס ג"א נגנז); א"ר נחמן בר יצחק אף אנן נמי
 תנינא: מעשה בבקן אחד שהיה מתעסק וראה רצפה
 משונה מהברותיה (רש"י "אחת מן הטבלאות של שיש

¹ בפ"י ר"ח: ראשונה הא דאמרן, שנ' "ולא יותר דבר אמר ה'
 אלו עשרת הדברות שכתוכו שניה מאי? דכתיב (כך הוגה) ויצא
 סבת ציון כל הדרה; ופליגא דעולא דאמר, דרבי מתאי שאל לרשב"י
 זא"ל: "ארון כמקומו נגנז". ונראה שהדברים מקושעים ומסורסים
 קצת, ועכ"פ המקרא של "לא יותר" עיקר כפי נוסחתי ונוסחת
 החוספתא שלעיל. וכן לשון "ראשונה ושנייה" משמע כך: ראשונה
 בשלמדו מלכים וישעיה, אמר כן, ושניה, בשלמדו איכה, אמר
 כך; אבל לנוסחתנו תהיה ראשונה בדה"י ושניה באיכה. וזה מן
 הזרות הוא, שהיו דה"י ראשונה, שהרי אלה הדברים אינם
 מדברי ר"א עצמו, אלא שהנמרא פירשה את דבריו שאמר, שר'
 מלמדו פעם ראשונה ושניה.

שברצפה ראה גבוהה מחברותיה והבין שסלקוה אחר
 שנסדרה שם^(א). ובא והודיע את חברו, ולא הספיק לנסוד
 את הדבר עד שיצתה נשמתו, וידעו ביחוד, ששם ארון
 נגנו. — מאי הוא עבד? א"ר חלבו מתעסק בקרדומו היה.
 תנא דבי ר' ישמעאל: שני כהנים בעלי טוסין היו שתליעין
 בעצים ונשמטה קרדומו של אחד מהם ונפלה שם ויצתה
 אש ואכלתו^(ב).

ובאמת מעשה זה משנה הוא בשקלים ראש פ"ו שם
 שנו, שלש עשרה השתחויות היו במקדש, של בית רבן
 נמליאל ושל בית ר' הנינה סגן הכהנים היו משתחוים
 בארבע עשרה והיכן היתה יתירה? כנגד דיר העצים
 שכן מסורת בידן מאבותיהן, ששם הארון נגנו. מעשה בכהן
 אחד וכו'. ובנמרא ירושלמית שם אחר שהובאו דברי ר'
 אליעזר שבאו למעלה אמרו: ורבנן אמרו: בלשכת דיר
 העצים היה הארון נגנו. מעשה בכהן אחד בעל טוס,
 שהיה עומד ומפצל עצים בלשכת דיר העצים וראה את
 הרצפה, שהיא משתנה מחברותיה. בא ואמר לחברו בא
 וראה את הרצפה הזאת שהיא נשתנה מחברותיה לא הספיק
 עד שיצתה נשמתו (אולי צ"ל נשמתו) ^(א). וידעו ביחוד
 ששם הארון נגנו^(ב).

והנה סיפור המעשה היה שמור כפי העם באופנים
 שונים. ומבית ר"ג ור"ח סגן הכהנים לא היו יודעים אלא
 זה, שהם היו משתחוים ביד מקומות, אולם את טעמה של
 ההשתחוויה היתירה הסתירו, וע"י המאורע באותו כהן עמדו
 על הדבר, שההשתחוויה היתירה היתה כנגד דיר העצים

(א) גם כתי"ס עד שילאם נשמתו ה' מ. ל.

זשהיתה מסורת בידם ששם הארון נגנו. וכדור אחרון אחרי ד' אליעזר, מזמנו של רשב"י ור"י בן לקיש, החזיקו במסורת זו. והברייתא של ר' נחמן, שתנא "וחכמים אומרים ארון בלשכת דיר העצים", וכו' וכן הירושלמי "ורבנן אמרו בלשכת דיר העצים" וכו', מכוונים לחכמים מאוחרים, שקבלו מסורת זו. כי בכמה ברייתות כתמיות נשנה, שהארון נגנו. בתוספתא סוטה פ"ג אנו מוצאים: משנבנה בית ראשון נגנו אוהל מועד ונגנו עמו קרסיו, קרשיו ובריחיו ועמודיו וארניו, ואף על פי כן (ש)לא היו משתמשים אלא בשלחן שעשה משה ומנורה שעשה משה [ורא] היתה צריכה שמן המשחה, שקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא⁽¹⁾. משנגנו ארון נגנו עמו צנצנת הסן וצלוחית של שמן המשחה ומקלו של אהרן שקדים פרחיה⁽²⁾ וארנו, שהשיבו פלשתים דורן לאלקי ישראל, כולם היו בבית קדש הקדשים, ומשנגנו ארון נגנו עמו דבריה. ומי נגנו ? — יאשיהו המלך נגנו. מה ראה ? — כיון שראה, שכתוב בתורה: "יולך ה' אותך ואת מלכך וגו', פקד ללויים ונגזוהו, שנאמר: "ויאמר ללויים המבינים לכל ישראל הקדושים לה': תנו את ארון הקדש בבית, אשר בנה שלמה בן דוד מלך ישראל;

(1) בצ"ל וכך הנוסחא בבתי ערפורט, אלא ששם הוא מסוים

בשיבוש: "ולא קדשה לעתיד לבא".

(2) רבו בזה הנוסחאות יש גורסים: "שקדיה ופרחיה", וגם יש גורסים

"שקדיו ופרחיו" ובבתי ערפורט כל הנוסחא מקיטעתו שלאחר המלות

"לעתיד לבא" הוא גורס: וכיון שבא יאשיהו נגנו את הארון וצנצנת הסן

וצנצנת של שמן המשחה ומקלו של אהרן וארנו, שנאמר "ויאמר ללויים"

גנו, אמר להם: "נגנו אותה, שלא ימלה לבבל בשאר הכלים". ולא יותר.

אין לכם משא בכתף" וגו'). (דה"ב, ל"ה ג'). אמר להם: גנזו
 אותו שלא יעלה [יגלה] לבבל כשאר כל הכלים, שהחזירוהו
 למקומו שנאמר: "עתה עבדו את ה' אלהיכם ואת עמו
 ישראל" (שם). ונוסחא זו צריכה איוו תקונים. ובתוספתא
 יומא פ"ב נאמר כך: צנצנת המן וצלוחית של שמן המשחת
 ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה וארנו וכו' היו כולם בבית
 קדש הקדשים; משנגנו ארון גנזו עמו. ובנמרא יומא (ג"ב
 ע"ב) מתבררים דברי המשנה: "במאי עסקינן? אלימא
 במקדש ראשון—מי היה פרוכת? אלא במקדש שני—מי
 היה ארון? והתניא משנגנו ארון וכו' דורון לאלהי ישראל,
 שנאמר: "וכלי הזהב אשר השיבותי לו אשם, תשימו מצדו
 ושלתתם אותו והלך". ומי גנזו? יאשיהו גנזו וכו' שנאמר
 "אין לכם משא בכתף עתה עבדו את ה' אלהיכם ואת עמו
 ישראל" (שם). ונוסחא זו צריכה איוו תיקונים. ובתוספתא
 יומא פ"ב נאמר כך: "צנצנת המן וצלוחית של שמן המשחת
 ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה וארנו וכו' היו כולם בבית
 קדשי הקדשים; משנגנו ארון גנזו עמו". ובנמרא יומא
 (ג"ב ע"ב) מתבררים דברי המשנה: "במאי עסקינן? אלימא
 במקדש ראשון—מי היה פרוכת? אלא במקדש שני—מי
 היה ארון? והתניא: משנגנו ארון וכו' דורון לאלקי ישראל
 שנאמר: "וכלי הזהב אשר השיבותי לו אשם, תשימו
 מצדו ושלתתם אותו והלך". ומי גנזו? יאשיהו גנזו כו'
 שנאמר: "אין לכם משא בכתף. עתה עבדו את ה' אלהיכם
 ואת עמו ישראל". ולשון "אמר להם גנזו אותו שלא יעלה
 לבבל" וכו' אין שם. ובהגהות ד"ס הביא נוסחא, שגורסת
 אחר סיום "אין לכם משא בכתף" כך: "ותניא: אמר להם:

לא ירד עמכם לבבל, שתשאו אותו בכתף" ובהוריות (י"ב ע"א) ובריתות (ה' ע"ב) הובא בריתא זו כמו שחיא לפנינו ביומא; והובאה גם כן בירושלמי שקלים פ"ו, ושם מסיים בה: הדא הוא דכתיב: ויאמר ללוים וגו' משא בכתף — אמר להם: אם גולה הוא עמכם לבבל ה' אין אתם מחזירין אותו עוד למקומו, אלא "עתה עבדו את ה' ואת עמו ישראל" וכך הנוסחא בירושלמי סוטה פ"ה ה"ג; ואולם בירושלמי הוריות פ"ג, בענין שמן המשהה, הקשו סתם: "ולא יאשיחו גנזו?" — כאילו היה זה דבר ידוע ומקובל לכל. ועל כן נראה הדבר, שמה שאמרו: "משנננו לא קתני, אלא משניטל" וכו'" לא כווננו בזה, שרבי הכריע שהארון גלה לבבל; שהרי על כל פנים ניטל הארון משם (ובזה מיושבת קושית תוספות ישנים (נ"ב ע"ב) בד"ה: "והתניא משנננו" וכו'. הוה מצי לאתויי בריתא דלקמן, הארון גלה לבבל, דס"ל להך משנה כוותה, דקתני בה: "משניטל הארון". כי באמת רוב חכמים קבלו מסורת זו ורבי גופו הזכירה במס' שקלים, ועל כן הביאו בריתא, "משנננו הארון" וכו' לקבוע בה מסמרות, שלא גלה לבבל).

אמנם, מה שהביאו ראיה מן המקרא של דה"י, שיאשיחו גנזו, ראיה זו סתומה היא וצדיתה ביאור. והלשון שהוסיפו בה בירושלמי שקלים, הוספת: "ותניא: אמר להם" וכו' שבהגהות הד"ס, אינה מועילה לשבך את הלב, ורש"י ביומא פירש: "תנו את ארון הקדש בבית, והא התם קאי? אלא גניזה היא". אך בזה עדיין לא פירש, מהו זה, שאמר

(א) ככ"ד סוטה אגד: אם גולה הוא לבבל וכו' אותו למקומו. ככ"ס:

לבבל בזכ איתו תוזר למקומו, עתה עבדו וגו'. ה. מ. ל.

"אין לכם משא בכתף" ועוד מהו זה, שמוהירם: "עתה עבדו את ה' ואת עמו ישראל". ורש"י ננע בדבר ולא נסרו (ו) ואולי קבל רש"י דבר זה מרבותיו ולא קבל יותר וכתב מה שקבל.

ואמר אני, שכשננוזו יאשיהו לא פרסם הדבר ולא דבר בענין הנניזה בדברים מפורשים, אלא ברמזיה ובהעלמה. הרי ראינו, שבזמן בית שני לא היה הדבר מפורסם, אלא מסורת היתה זו במשפחת דוד—בבית ר' גמליאל הזקן, ובמשפחות הכהונה—בבית ר"ה סגן הכהנים. ורבי אלעזר, שלא אמר דבר שלא קבלו מרבו, אמר, שעל פי פשוטם של המקראות גלה ארון לבבל, ור"י הנשיא גופו אמר, "משנימל" לשון שמשתמעת לשתי פנים. אבל רוב התנאים תפסו במסורת זו ומצאו במקרא שבה"י רמז שיאשיהו נבזז. אלא שהמקרא לא פרסם את הדבר ורק רמז עליו בלבד. ועתה אבוא לפרש, מהו זה שאמר יאשיהו ללויים. ידענו, שבדורות הראשונים, כשהיו בני ישראל יוצאים למלחמה, היה הארון עמהם במתנה. וכן בימי דוד נאמר (ש"ב. י"א, י"א): "הארון וישראל ויהודה יושבים בסוכות". וכשברה דוד מירושלים מפני אבשלום, נשאו הלויים את ארון ברית האלקים ואמר המלך לצדוק: "השב את ארון האלקים! אם אמצא הן בעיני ה' והשיבני והראני אותו ואת נוהו" (שם ט"ז כ"ה). ומאז והלאה היה הדבר כמעט לחוק. כי לא נמצא עוד, שיצא הארון עמהם במלחמה. שלמה לא היה איש מלחמות. ואחרי מותו של שלמה הלכו גם מלכי יהודה אחרי עבודה זרה. והכשרים שבהם, כיהושפט

זחוקיה, התפללו תפלתם בבית ה'. אבל אין לנו מוצאים במקרא, שהלך הארון עמהם במחנה. ומשעה שהניחו את הארון בבית, אשר בנה שלמה, לא יצא משם ולא היה ללויים משא בכתף. ולפי זה דברי יאשיהו הם מקרא קצר, וענינם: כי אין לכם משא בכתף וחסרה מלת "כי"; והכונה בזה הוא—שהארון אינו יוצא עמהם במלחמה; והוסיף: עתה עבדו את ה' אלהיכם ואת עמו ישראל, כלומר, שלא יבטחו עוד על ארון האלהים ובענין שאמר ירמיהו (ז', ג' וד'): כה אמר ה' וגו' היטיבו דרכיכם וגו', אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר: היכל ה', היכל ה' וגו'. ועבודת הלויים תהיה—שיעבדו את ה' ויעבדו את עמו להבינו בדרכי ה' ובתורתו. מעתה מה שאמר: "תנו את ארון הקדש וגו', אינו אלא בלשון העלמה מפני הכבוד ובעין תיקוני הסופרים, שהיה צריך לומר: "ננו".

אמנם, עדיין לא נתפרש טעם הנניחה ומה איכפת להם הארון בבית קדש הקדשים.

לדעתי, מה שבקצת כרייתות נתנו טעם לנניחה זו, שלא ינלה עמהם לבבל גם זה אינו אלא העלמה, שאף חז"ל הסתירו סוד הדבר מפני הכבוד.

וטרם אנלה מה שהעלימו חז"ל, אקדים דברי הכוזרי בענין הכרובים, בטאמר ראשון סי' צ"ב שאל הכוזרי: איך יספר החבר בשבחן של ישראל, והם עשו את העגל? והאריך החבר בתשובתו, שהעגל לא היה ע"ז, אלא שהיו בני ישראל מצפים למה שיעד להם משה, שיוריד להם ענין מאת ה', שיראו אותו ויקבלוהו (מלשון קבל עם) כאשר היו מקבלים עמוד הענן ועמוד האש בצאתם מצרים, אשר היו

מביטים אליו ומקבילים ומגדלים אותו ומשתחווים נבחר
 לאלהים וכו'. ועלה משה אל ההר להוריד להם הלוחות
 כתובים ולעשות להם ארון להיות להם דבר נראה, שיכוננו
 נגדו וכו'. והמאתם היתה בציוה, אשר נאמר להם, ומה
 שיחסו ענין אלהי אל מה שיעשו בידם ורצונם מבלתי מצות
 אלהים וכו', כאשר היה בימי המלכות שהיו מוהים באנשים
 משתדלים, שהיו עושים בתים לעבודה היו נקראים במות
 והיו חסידי המלכים הורסין אותם כדי שלא יגדלו זולת
 הבית, אשר בחר בו האלקים והתכונה, אשר צוה בה, ולא
 היה דבר נכרי בה. הדורות, אשר צוה הוא בהם מהכרובים
 וכו' (סי' צ"ז).

הנה השוה החכם החסיד הזה את הכרובים עם העגל,
 שאין הבדל ביניהם אלא שבאלו נצטוו לעשותן ובשאר
 הדורות הוזהרו שלא לעשותן. ובמאמר רביעי סי' ג' דבר
 על המראות והתמונות, שנקראו בכתובים, כבוד ה' ואמר:
 ויש שיקראוהו הארון ה' כמו שהיו אומרים: "קומה ה'
 ושובה ה' בנוהו, ועלה אלהים בתרועה, ה' בקול שופר"
 והם היו רוצים, ארון ה' וכו'. ועל דרך זו מצא התנצלות
 גם לירבעם ואמר שם, סי' י"ד: "אמר הכוזרי: צריך שנבדיל
 בין סיעת ירבעם ובין סיעת אהאב הבדלה גדולה, כי עבדי
 הבעל הם עובדי ע"ז לנשרי, וכן אמר אליהו: אם ה'
 הוא האלהים לכו אחריו, ואם הבעל לכו אחריו" וכו'. וגם
 אליהו לא דבר בעבודת העגלים כאשר אמר: קנא קנאתי
 לה' וגו'. כי סיעת ירבעם לה' אלהי ישראל היו כל מעשיהם
 ומה שהיה להם מהנביאים היו נביאי ה', ונביאי אהאב
 היו נביאי הבעל וכו'.

ואולם מי לא יראה, שההמון הנשים והטף לא יבדילו
הבדלות דקות כמו אלה ולא יראו שום הבדל בין עבודת
צורת עגלים לצורת הבעל; וכמו כן לא ראו את ההבדל
שבין צורות הברזים לצורת העגל. וראו אנשי כנסת
הגדולה להבדיל את ישראל מן האומות הבדלה נמורת
שלא יהיה לישראל שום צורה ושום דבר מוחשי, שייחסו
אליו כבוד ה' וכל שכן שיקראוהו בשם ה' ומצאו שתקב"ה
יסכים עמם, שהותמו של הקב"ה אמת. אמנם שינויים גדולים
כאלה באמונת העם ודתו אין לעשות בפרהסיא ובפומבי,
שלא יביאו הדברים לידי תקלה, היכולה לגרום הורבן
האומה. כי לפעמים תצא אש המריבה ותאהז ביסודות
האומה על יד דברים קלים, שהעם כרוך אחריהם מפני הרגל,
ובאמת הם כהרגים התלויים בשערה, על כן נעשה דבר זה
בזהירות יתרה. על ידי תחבולות נבונים מנעו מבית שני
דברים, שבני ישראל היו דומים בהם לשאר האומות, וניטלו
הארון והברזים מבית שני (י). ובאמת הגדילו לעשות,
שעל ידיהם בטלה עבודה זרה מישראל לגמרי ונבדלו מכל
גויי הארצות והיו תמימים עם ה' אלהי העולם, אשר לא
יצויר בשום תבנית ותמונה, וכבודו מלא כל הארץ.

ומעתה נבין, מאין באה המסורת, שיאשיהו שבטל
עבודה זרה מארצו וטהר את הבית, הסכים לגנוז את הארון.

(י) ומי שיזי לו עינים לראות ימצא הרבה והרבה שינויים, שנעשו
ע"י התנאים והאסוראים וגם בזמן הגאונים, כפי מה שמצאו צורך לקיום
האומה; אולם מה שעשו עשו בהצנעה ובסתר. ועל אלה שהתחילו
לעשות שינויים בקורי קולות נאמר: נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה
(ירמיה י"ב, ה').

וכרוביו. ולמסורת זו אנו מוצאים סמוכין באחת מנבואותיו
 של ירמיהו, שכתוב בה מפורש, שנאמרה בימי יאשיהו:
 ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו (ג', ו') בנבואה זו מוכיח
 הנביא את בני עמו, שהלכו אחר ההבל ויהבלו, ואמר שם:
 „ונתתי לכם רועים כלבי, ורעו אתכם דעה והשכל ופריתם
 בארץ. בימים ההמה נאם ה', לא יאמרו עוד
 ארון ברית ה' ולא יעלה על לב. ולא יזכרו בו
 ולא יפקדו ולא יעשה עוד, בעת ההיא יקראו
 לירושלים כסא ה' וגו'. כפי הנראה היו קוראים את הארון
 בשם כסא ה', וכמו שנאמר: „יושב הכרובים הופיעה“
 (תהלים פ', ב'). ואמר: „לא יאמרו עוד ארון ברית ה'“
 כלומר, לא יבטחו בו, והוא כענין שאמר: „אל תבטחו
 לכם אל דברי השקר לאמר: היכל ה' וגו' (ירמיה ז', ד')
 אמנם מה שאמר, ולא יעשה עוד“—דבר זה מוכיח, שפרסמו
 בעם, שאבד הארון ואינו; ונראה שתלו הדבר במנשה.
 עהעמיד צלם בהיכל ה'. ולדעתי מקרא זה הוא הולחה
 גדולה, שבימי יאשיהו נגנז הארון. אמנם, מה שלא הובא
 מקרא זה בשום מקום הוא גם כן משום, כבוד אלקים הסתר
 דבר“. וראיה לדבר שהעלימו הדברים ונשכחו מלב העם, היא
 ההגדה, שאנו מוציאים בספר המכביים, (י' חלק ב' פ"ב
 שם נאמר: „וגם נמצא כתוב בספרים, כי ירמיה הנביא צוה
 לגולים לקחת את האש ולטמנה כאשר אמרנו (פסוק א')
 וגם זאת נמצא כתוב, כי הנוד להם על פי ה' לשאת

(1) הוא אחר מכפרי האפוקריפא, שנתרגמו עברית ע"י החכם

יצחק וקיל פרנקיל בשנת תקי"ן, בשם כתובים אחרונים".

אתם את אהל־מועד ואת הארון. ויהי בכואם ההרה, אשר עלה עליו משה לראות את הארון, וימצא ירמיהו שם מערה, ויסתר בה את האהל ואת הארון ואת מזבח הקטורת ויסכר את פיה" (פסוק ד' וה'). „ויאמר אל ידע איש את המקום עד אשר יקבין ה' את עמו ונתן להם רחמים; אז יגלה ה' את המקום" וגו' (פסוק ז' וח'). ואמר שם (פסוק י"ג): „כל הדברים האלה נמצאו בדברי הימים הנכתבים בימי נחמיה". והנה הנדה זו מוכחשת מדברי ירמיהו הנביא בימי יאשיהו שהזכרתה, אלא שהשכיחו את דברי הנביא מפי העם (1).

והנה באמת פשטות הלשון של המשנה כיומא (נ"ג ע"ב). משניטל ארון וכו' אבן היתה שם מיטות נביאים ושתיה היתה נקראת גבוה מן הארץ שלש אצבעות" וכו', מוכחת, שענין זה כבר היה בימי נביאים ראשונים ולא בבית שני בלבד. ורשי פירש במסכת סוטה (מ"ח ע"ב), שהאבן היה בבית שבנה שלמה והארון היה מונח על האבן, ונביאים ראשונים" הם: לפי פירוש רשיי כיומא (נ"ג ע"ב) דוד ושמואל; אבל לפי מסכנת הנמרא בסוטה שם ולשיטת איזה האמוראים בירושלמי הכוונה במלות „נביאים הראשונים" על ירמיהו וברוך. וא"כ במשנתנו ג"כ הם ירמיהו וברוך, וכבר בימיהם היתה שם אבן והיתה נקראת „אבן שתיה" (2).

(1) ועיין להלן בהצרה איך פירשו את דבריו.

(2) במשנה סוף סוטה שנו: „משמתו נביאים ראשונים בטלו אורים ותומים". ועל זה נאמר בנמרא: „מאן נביאים הראשונים? א"ר הונא זה דוד ושמואל ושלמה, וכו'. מתיב רבה בר שמואל „ויהי לדרוש אלהים" וגו' (דה"ב, כ"ו ה'), מאי לאו—כאורים ותומים!— לא בנביאים. ת"ש :

והנני חוזר אל הגדה זו המכהשת בירידת הארון
 לבבל. האגדה הזו מזכרת גם כן גניזת אוהל מועד. ובסדר
 אליהו רבה סוף פכ"ה (צד קכ"ט). במקום שמדובר על
 יחזירתן של ישראל לא"י, אנו מוצאים בדברים האלה:
 מחזיר את המשכן למקומו, ארון ולוחות בתוכו, וצלוחית
 של שמן המשהה, וצנצנת של מן, שנאמר: ויאמר ה' אל
 משה קח צנצנת אהת" וגו'; אמר להם וכו', ארון ולוחות
 בתוכו כאיזה צד? את הדברים האלה דבר ה' אל כל
 קהלכם" וגו'; אמר להם: אלו עשרת הדברות שדברתי
 עמכם בסיני. לפני מה משכן קיים היום? מפני שעשאוהו

משחרכ בהמ"ק ראשון בטלו ערי מניש ופסקו אורים ותומים ופסק מלך
 מביית דוד וכו', אלא אמר רב נחמן בר יצחק מאן נביאים הראשונים?
 לאסקי מחני וזכר' ופלאכי דאחרונים ניהו' וכו' ושלמי שם: ר' שמואל בר
 נחמן בשם ר' יונתן; זה שמואל ודוד, ר' בא ברכהנא בשם רב זה גד ונתן.
 ר' שמואל בר יצחק בשם רב: זה ירמיה וברוך, מלתיה דר' יהושע בן לוי
 אמרה: זה ירמיה וברוך, דאמר ריב"ל: ויהי לדרוש אלהים" וגו' מאן קס
 סבתריה? ירמיה וברוך". — ובאמת לא מצינו במקרא מימי דוד והלאה
 ששאלו באורים ותומים, בשם שלא מצינו, שהיה הארון יוצא
 למלחמה, ובפסוק שבספר ירמיה, ולא יעשה עוד" פירשו רש"י
 שלא יצא עמהם עוד למלחמה, כי שלום יהיה בארץ ולא ישא כוי
 חרב: ונסתייעו בפירושם סתרגומו של יונתן, ולא יגיתון ביה עוד
 אולם זוהי הוצאת המקרא מפשוטו, ומתרגומו זה אנו למדים, היאך העלים
 ענין המקרא ולא הובא לראיה, שיאשיהו גנז את הארון, אבל פשוט
 כששמו וכמו שכתבתי לעיל. עוד אני רואה להעיר, שמלשון הכריתת
 זפסקו אורים ותומים משמע, שפסקו לגמרי ובטלו מן העולם, ולפי זה
 אפשר לפרש את המשנה ששמתן נביאים הראשונים בטלו אורים ותומים
 בטלו לגמרי שנגזו בשם שנגזו הארון ואעתיק לשון הכריתת כללה
 דאם לחשך אדם לומר: ויאמר התרשתא להם וגו' אשר לא יאכלו מקדש

היכן הוא הארון? שנה

כשרין בנדיב לב וקשה לפניו של אבינו שבשמים להפסיק כל שנעשו על ידי כשרין בנדיב לב, ושכרן שעשאוהו בנדיב לב—שעתיד הקב"ה שיבוא וישרה בתוכנו כמדה ראשונה.

ואלה הגנוזים שנמנו כאן הם המשה: טשכנ, ארון לוחות, ושמן המשהה וצנצנת של המן, ונמצא במכילתא מס' ד' פ"ה בענין המן (נ"א ע"ב)! וזה אחד משלשה דברים, שאליהו עתיד להעמיד לישראל: צלוחית המן וצלוחית של מי נדה וצלוחית של המשהה; ויש אומרים אף מקלו של אהרן, שקדיו ופרחיו, שנאמר: "השב את סטה אהרן". וכבר הזכרתי לעיל מה שיטנו בתוספתא יומא וסוטה, ושם לא הזכירו צלוחית של מי נדה (י), אבל הזכירו בין הגנוזים ארגו ששיגרו פלשתים ואמרו ביומא (נ"ב ע"ב): "א"ר אלעזר אתיא שמה שמה ואתיא דורות דורות, ואתיא משמרת משמרת", ולענין גניזה דרש כמפורש ברש"י בהוריות (י"ב ע"א) עיי"ש, ונראה לי שכך

חקרשים עד עסור כהן לאורים ותומים.— אמור לו כאדם שאמר לחכרו, עד שיחיו מתים ויבא משיח בן דוד; כלומר אין לשונות אלו אלא הפלגה וגזומא.

ואנראה שאמרו בן על מי נדה מפני שכתוב: "והיתה לעדת בני ישראל למשמרת למי נדה" (במדבר, י"ט ט') וכתוב בה, לחוקת עולם (שם, י"י) ואמרו כמפרי, שינהיג הדבר לדורות, ועיין בפסיקתא רבתי פ' י"ד (ס"ד ע"ב) בד"ה, "אליך ובפירוש מאיר עין" שם אות ק' מה שפירשו המפרשים, וע"ע באדר"ג פ"א (והערות מוהר"ו שכטר אות י"א) ובנוסחא ב' (בהערה אות ט'), ואולי ר' יוסי שם הוא ריב"ח שבפסיקתא, ועין ברש"י עה"ת בפסוק, המשמרת, ואם כן אף לעתיד לבוא, כשיצטרכו להתהר מטומאת מתו יהיה להם ממי נדה של משה.

פירושו: במן כתיב: "קה צנצנת אחת ותן שמה מלא העומר מן והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם", וכתיב: "ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת" ואתיא שמה שמה שהארון יהיה גם כן קיים לדורותיכם; ובשמן המשחה כתיב: "שמן משהת קדש יהיה זה לדורותיכם", והרי זה מפורש, שהוא קיים לדורות, ואתיא דורות דורות. שיהיה משומר לפני העדות. ובמטה אהרן כתיב: "השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת". ואתיא משמרת משמרת. שיהיה משומר לדורות. (1) ושני דברים למד ר' אלעזר עפ"י גזרה שוה: האחד שהוא קיים לדורות, כמו בכל המצות שנאמר בהם "לדורותיכם" שהם קיימים אף לעתיד לבא; והשני, שיהיו משומרים עם הארון, אם כן משנגנו ארון נגנו עמו.

והנה הדעת נוטה לומר, שמסורת מקוימת היא. שהארון נגזר בהר הבית והלוחות בתוכו (א). ובבן, בימינו שהופרים אחר מטמוני קדם. אם יארע שיחפרו וימצאו את הארון והלוחות בתוכו אין הפה יכול לדבר והלב לחשב את הרעש הגדול, שיהיה בין חבמי כל עם ועם ועד כמה יגדל בזה כבוד ישראל ואלקיו.

(1) ועיין בחוספות ישנים, שנרחקו בפירושה.

(א) ראו לסי' לכו, על דבר גניזת כלי בית המקדש מדובר ככמה וכמה מן הספרים ההלכותיים, הטלעים נכס. פסידהיגראפיס, שנתחברו רכס ככולם כסוף ימי הבית השני או זמן קצר אחר החורבן, וכיחוד נזכרת גניזה זו בקישור עם כרוך וירמיה כספר כרוך כלשון סוכית, ו' ז' י' וכספר כרוך כלשון סוכית, ג' ה'—י"ד ופוד, שמוס נראה, עד כמה אנדה זו פתיקה ומפורסמת בין עובי האומה, (פרכי בשלות).

ולחפור בהר הבית ולבקש מטמונים כאלה אינו אסור לנו גם מצד ההלכה אף שכולנו טמאי מתים וקדושה ראשונה קדושה לעתיד לבא, כמו שיסד הרמב"ם בהלכות בית הכהורה פ"ו הט"ז, כי כל זה אינו אלא במקום ההיכל, אבל בשאר הר הבית מותר טמא—מת ליבנס לשם. ולדעת הרמב"ם מותר לחפור מחילות בהר הבית ולהניע מתחת לארץ דרך מערה אף למקום שהיה המקדש עומד עליו, ישרי כתב בפ"י ה"ט: „המחילות הפתוחות לעזרה והפתוחות להר הבית הולך; ומה שחפרו ועשו מחילה בשעה שטמנו את המטמונים בהר המקדש זה לא מעלה ולא מוריד, שלא עשו מחילה לכניסה ויציאה, ומקומן הול מפני שאין הקדושה בוקעת ויורדת עד התהום.

ואנו רשאים לגלות מה שננוזו אבותינו, מפני שאם היה טעם הנגזיה כמו שביארתי, הרי טעמה בטל, כי עכשו אין לחוש לעבודת הצורות עוד, כיון שעבודת הצורות בטלה ברוב העולם. ואנו רשאים ליגע בכלים המוקדשים אף על פי שאנו טמאי מתים מפני שהכלים הננוזים שוב אינם עומדים בקדושתם, שהרי הגמרא בע"ז (נ"ב ע"ב) באה לידי מסקנה זו ממקרא שדרשה: „ובאו בה פריצים והללוה" ופירש רש"י: „מכיון שנבנסו עכו"ם להיכל יצאו כליו לחולין". ואין להלק בזה בין כלים ננוזים לשאינם ננוזים, שהרי העכו"ם היו יכולים לחפור ולחפש אחר הננוזים.

מעתה כיון שתכלית ההפירה תהיה להיות עדות לישראל זלתורתו ואם ימצאו הכלים הננוזים ינהנו בהם כבוד כל האומות, אין מקום שלא להתיר הפירת מחילות בהר הבית, עד שיגיעו חופשי—המטמונים דרך מערה אל תחת מקום ההיכל ומה שימצאו ימצאו. וכאמת כל מה שימצאו יהיה יקר והשוב בעיני כל העמים ונכבד מאד לידיעת תורת ישראל ודבריו—ימיו.

מקום משיחת שלמה

פ א ת

ישראל-איסר הלוי לאנדא בפאלטאווא.

נדפס בהמגד שנה עשירית לשנת תרצ"ו גליון 14.

במלכים א' א' 32 והרכבתם את שלמה בני זכוי קהורדתם אותו על גיהון, ותרגס יהונתן בן עוזיאל ותהרתון יתיה לשילוהא וכן ברעזי ורדיק עיין שם, עוד באוצר השרשים להחכם געזעניוס, ובספר „פאלעסטינא“ להחכם מונק, ובספר „דאס הייליגע לאנד“ להחכם שווארין מירושלם ג"ע, ואף אם במקצת פרטי שמות מקומות המעינות והכרכות דעות החכמים הנ"ל אינם עולים בקנה אחד אבל השילוהא הוא לכל הדעות זה המעין אשר במזרחית דרומית הדר ציון בתחתית העפל במקום עמק קדרון ונהיגום שחוברו יחדיו, ושם מוצאו טאבני סיד ויורד בתחתית הארץ דרך המלעים בערך 1500 רגל לצד מערבית דרומית העפל, ומשם יוצא דרך הברכה התחתונה (היא ברכת המלך, ג"ע ברכת השילוח, גם ברכה הישנה) ומשקה גנות כפר סילוואן ויכלה שמה, והוא סמוך ונראה גיב למעין עין רוגל, הוא הנקרא בערבי עד היום ביר יואב וכן תרגמו רב סעדיה גאון ז"ל, והוא כאר ובור (ברוננען אונד ציסטערנען).

וז"ל החכם שווארין בספרו „דאס הייליגע לאנד“ צד 220 דיא קוועלע שילוה אונד דיא קוועלע גיהון זינד אידענטיש דעגן 1 קאניגע 1, 33 איבערזעצט דער תרגום גיהון מיט שילוח פינדען וויר 2 בראניק 32, 30 איינע אבערע גיהונים קוועלע, זא בעווייזט דיעזעס עם אויך איינע

אונטערע געגעבען האבען מוסס, אונד ווירקליך הייסט עם
 1 קאָניגע 1, 33 אונד פיהרט איהן ה י נ א ב צום גיהון
 אונד ציהט ארויס, עכ"ל.

בשנה העברה בחורף תרכ"ה כאשר זכני ה' להשתחוות
 על ההר הטוב הזה בירושלם הלכתי יום אחד בהברת החכם
 שווארין נ"ע לשוה במסבי עיר הקדש ומגרשיה, וכשהגענו
 למקומות השילוח ועין רוגל נפלאתי מאוד ושאלתי את פיו
 מדוע כל המפרשים (והוא בכללם) בחרו מקום משיחת
 שלמה על השילוח, הלא מקום זבה אדוניהו היה אצל
 עין רוגל, והמלך דוד צוה למשוה את שלמה על גיהון, וכן
 עשו, ושם נאמר וישמע אדוניהו וכל הקרואים אשר אתו
 בו וישמע יואב את קול השופר ויאמר מדוע קול הקריה
 הומה, והנה יונתן בן אביתר הכהן בא בו ויבשר להם
 משיחת שלמה על גיהון, ותחום הקריה הוא הקול אשר
 שמעתם, הלא זה השילוח ועין רוגל סמוכים ונראים זל"ז,
 ולמה היתה כל החרדה הזאת מאדוניהו והקרואים, בלי
 דעת ובלי ראות את אשר קרוב לעיניהם? ורק קול שופר
 הולך וחוק וקול קריה סואן ברעש החריד אותם, עד שבא
 יונתן והודיע להם מה נעשה בעיר!!

מזה עצמו נראה שמשיחת שלמה לא היתה אצל
 השילוח כאשר בארו המפרשים, ורק אצל גיהון העליונה,
 ותכונתו הוא במערב העיר, בהר קרוב לברכה העליונה,
 וזה רחוק הרבה ממקום זבה אדוניהו אצל עין רוגל אשר הוא
 בעמק ובצד מזרחית דרומית, ובוה יבואו כל הפסוקים על
 מקום בשלום, וממלות והורדותם והעליותם אין ראיה
 שהיתה בעמק כי הירידה תוסב על המעין ולא על העמק.

וכמו שיורדים גם היום במדרגות לכל המעינות והכרסות.
 בארץ ההיא, ובאמת שם גיהון התחתון לא מצינו
 בתנ"ך רק גיהון העליון והתחתון נקרא שלח בתנ"ך
 (וכמדומה לי ברור שמהמת זה נקרא אצל מקורו גיהון סן
 ג'ם כמו נוחי מרחם על ששם תחלת יציאתו, ולאחר התפשטותו
 למטה נקרא שלח כמו שלוחתיה נטשו בו' ובלשון העם נקרא
 אה"כ גם גיהון התחתון) וכנראה היו מתחלה שניהם
 מתחברים דרך עמק רפאים (בערבי וואדי ראפאת) למערבית
 דרומית, והוא מסלת שדה כוכב, ולזה ירמו בד"ה
 ב' ל"ב ד' ואת הנחל השוטף בתוך הארץ, גם שם
 ל"ב ל' "והוא יהוקיהו סתם את מוצא מימי גיהון
 העליון ויישרם למטה מערבה לעיר דוד" מלת ויישרם
 אינו; מוסב על יהוקיהו כי אם על המעין ופירושו
 אשר יישר (הגיהון) מימיו למטה בו' ונמצא כזה בתנ"ך
 ובלה"ק וכן פירשו החכם שווארין ג"ע עיין בספרו צד
 282 — 288. את השערתו זאת אמרתי לפניו ואמר לי
 שירשום זאת בכתביו וכאשר יעזרהו ה' להדפיס יתך
 חבוריו יאמר עם הספר גם הדבר הזה. אבל אהה! ואיננו
 כי לקה אותו אלקים!!

ה ש ג ה

מאת העורך.

אספנו את מאמרו של החכם הזה, שלפום ריהטא קושיתו אמנם צודקת, והשערתו נכונה, אבל כבר הערנו, בתוצאתינו החדשה של הספר תבואות הארץ (צד שני"ד) כי מעולם לא היה בירושלם שני מעיני' בשם גיהון (ואחד מהם נקרא בשם גיהון עליון). ומה שכתוב (בדה"ב ל"ג ל'), "מוצא מימי גיהון העליון", הכונה על המוצא העליון של הגיהון, מפני שבזמן הסופר כבר נעשתה התעלה שהוליכו את מימיו לעמק המריפיון שבמערב העפל, ולכן השתמש במלת "העליון" על מוצא המעין שהוא בצד מזרח העפל, ואותו סתם יחזקיהו, לפני ביאת סנהריב, בעפר ואבנים למען לא יודע להאויב שיש פה מעין, וזהו מה שמסופר במס' פסחים שהזקיהו סתם את מי גיהון ולא הודו לו הכמים. ואת מימיו הוליך ישר דרך התעלה שחצב בתחתית לרוחב ההר, לעמק המריפיון, כמו שיוצאים הם עד היום דרך התעלה, ומאז קבל הגיהון גם את השם שילוח. וזהו ברור ומוחלט שמעולם לא היה בירושלם שני מעינות בשם גיהון. והברכה העליונה או ברכת ממילא שאצלה רצה הררי"ש וגם כותב המאמר לקבוע את מקום גיהון העליון היא רק ברכה שאליה יקוו מי הגשמים, כדברי בעל המאמר בעצמו, ואין לו כל שייכות עם הגיהון, (עיין בתה"א צד שני"ד שהוכחנו כל זה בראיות נפוחות). וקושית בעל המאמר: הלא השילוח ועין רוגל סמוכים זה לזה, ואיך לא ראה אדוניו ואנשיו את אשר קרוב לעיניהם? וכו'". התשובה

היא פשוטה מאד : א) המקום שאותו בחר אדוניו לא
 היה סמך אצל עין רוגל, כי רק עם אבן הזוחלת אשר
 אצל עין רוגל (מלכים א' א' 9) ובנודע לכל מי שבקר
 את המקום הזה, עין רוגל בעצמו עומד מול קרן דרומית
 מזרחית הר הזיתים, ואבן הזוחלת שהיה אצלו היה בלי
 ספק למטה לצד מזרח אשר הר הזיתים וההר שסמולו סככו
 בעדו (ואולי היתה האבן הזה כעין נקרה בסלע ההר הדרומי
 וזהו טעם שמו זוהלת), ולפי זה טובן מאד שאדוניו ואנשיו
 שהיו עוד שקועים בסעודתם ובשפתם.
 ה מדומה לא ראו ולא שמעו מה שנעשה לא רחוק
 מהם, בתהנית הניחון. ב) אצל "משיחת שלמה" כתוב
 מפורש (שם, שם 39). ויקח צדוק הכהן את קרן השמן מן
 האהל וימשה את שלמה ויתקעו בשופר ויאמרו כל
 העם יהי המלך שלמה, ויותר לא היה שם שום טכס
 והתרגשות, והשמה וההלילה בהלילים היה רק כאשר עלו
 אתו על הר ציון (ששם היה ארמון המלך). ובאמת רק אם
 המשיחה היתה אצל השילוח אפשר היה לאדוניו לשמוע
 רעש של הליכת אנשים וליואב גם את קול השופר והמית
 הקריה מה שאי אפשר היה בשום אופן לשמוע אם מקום
 המשיחה היתה—כדעת בעל המאמר—במערבית דרומית
 העיר, אצל הברכה העליונה או ברכת ממילא הנז'. ובזה
 מובנים הכתובים בשמואל למי שמכיר את מקום העין רוגל
 והשילוח שהוא הניחון היחידי כאשר אמרנו.

מאמרים הסתוריים

אדריינוס קסר רומי (Hadrianus)

סאת הנאון שייר זיל בערך מלין צד י"ז.

אדריינוס נזכר הרבה מאד בדברי רז"ל, ובעבור שזמנים הרבה מקורות ישראל נקשרים עם קורותיו וביחוד זמן כבישת עיר ביתר והריגת ר"ע, לכן נציג פה את אשר העלינו בזה אהר העיון.—

(א) המלך הזה נתקשר כפי עדות כל הסופרים בשנת 870 לבנין עיר רומה, והוא כמו מ"ז אחר הרבן ירושלים שהי' בשנת 823 לבנין רומה ולמספר היצירה ג"א תתכ"ח. עד שנוכל לומר כמו שהסופרים שלנו יודעים בקבלה שאחר קע"ב לחרבן נשלמו ד' אלפים ליצירה, כבת קע"ז אחר החרבן ההוא נשלם אלף הראשון לבנין עיר רומה, ואין בין השלמת ד"א למספר היצירה אצלנו ובין השלמת אלף לרומיים רק חמש שנים שצריכות להיות נוספות לראשונים. חזמן הרבן ירושלים נודע אצל הרומיים היטב משנת שוב טיטוס משם לרומה והיא השני למלכות אספסיינוס, ובעבור שספרים הרבה נכתבו מהרומיים בעת ההיא ואחריה, ורובם כבולם חשבו מספר זמניהם לבנין עירם, לכן נקל לנו ג"כ להנביל על ידם בטה זמן כל מעשה אצלנו כמה שנים היו אחרי הרבן ירושלים, ומעתה תדע כי בכל השבועי זמנים שיבואו עוד בספרינו, יהי לנו הזמן ההוא של הרבן בית מקדשנו ליתד תקוע במקום נאמן אשר יתלו עליו כל צאצאי העתים והקורות.—כשנים ושלוש שנים אחרי מלכו שם לדרך פעמיו, ותחל נסיעתו הנפלאה בכל מדינות מלכותו, כי סבב

ארצות גליא, אספמיא, גרמניא, סודיטניא, אפריקא, ליביא,
 סיקיליא, אביי, אביי, מקדוני, מצרים, א"י, ערביא, סוריא,
 לוקיא, קיליקיא, פמפילי, קפודקי, פריגי, אסיא, ביתיני,
 תרקי, מיסי, ודלמטי, והכל ברנליו ובראש פרוע. בימים
 ההם בעת היותו בארץ ישראל דבר הרבה עם ר' יהושע בן
 הנניא, ושיחותם נזכרות הרבה בתלמודים ומדרשים, ורובם
 נאותים לתכונת אדריינוס שנודע תאותו לשמוע הדשות
 בכל נושא וענין ואצל כל עם אם קטן ואם גדול (ע'
 לעקסיקאן הגדול להחכם באילע סוף מלת Hadrianus) גם
 ראה אותו באלכסנדרי' ורמו עליו באגרת לרומה כמו שנזכרה
 במקום אחר אע"פ שאין אנו הוששין לדבריו באגרת ההיא
 שכלה מלאה דברי הבאי, ומראה רב השקו להשמיע נפלאות
 כחשקו לשמוע אותן, תהיינה מיסודות או לא. כפי דברי
 סופר אחר (עפיפאניוס מוכא בקורות ישראל להחכם יאסט
 ה"ג צד 238) היה אדריינוס בא"י עוד בתחלת מלכותו
 בנסעו דרך שם מאנטוכי' לרומה להתקטר שמה. ואם כן
 הוא אפשר שהיו ג"כ אז השיחות בינו ובין ריב"ה, וגם
 נתן אז הפקודה לבנות ביהמ"ק מחדש (כ"ר ספס"ד) וכן
 שיער החכם יאסט (שם בהערות צד 182) וע' עוד לקמן
 רא"י על השערה זו מדברי איזיביוס ולא נמצא בכ"ר שם
 מרכינם גם לא שע"י השתדלות ריב"ה יצאה פקודה זו כמו
 שהשב כ"ז יאסט (שם צד 237) רק בסתם, בימי ריב"ה
 גזרה מלכות שיבנה ביהמ"ק הושיבו פפוס ולוליינוס מרפיזין
 (שלהנות) מעכו ועד אנטוכי' והיו מספיקן לעולי הגולה
 זהב כל צרכם, וע"י מלשינות הכותים נפסק הבנין, ונתכנסו
 היהודים בבקעת בית רימון ורצו למרוד וריב"ה פייסם

במשל יפה מאד, כמשלי אסף היוני (אייזיפוס), אע"פ שאח"כ השב בעצמו שע"י הוספות הנזרות יש תקוה להתאחדות ישראל והתנכרותם ע'י לקמן. והעמדת השלחנות מעכו ועד אנטוכי' כחזקת קצת ההשערה הסמוכה שבנסוע אדריינום מאנטוכיא לרומי דרך א"י הי' כל זה, ועשו כן בפום ולוליינום לכבודו, שאל"כ ירהק יהם עיר אנטוכיא לכאן, ור"ל שהבינו סעודות להקיסר ושריו בכל סהלכו, כי הסעודות נקראו ג"כ שלחנות אצל הרומים, והיו רגילים לעשות משתות לקיסר בכל עיר ועיר בנסעו דרך שם כמו אצל הפרסיים.

(ב) כפי דעתי נעשו אז המטבעות אשר נשאו אצלנו מזמן וארץ ההיא, ומצד אחד נהרת עליהם הקיסר עומד ומקריב קרבנות ביהד עם ארץ יהודה המצויירת כמו כל ארצות הרומיים על המטבעות בדמות אשה [אשר תרמוז יותר עוד על האומה היושבת בה] וסביבם בלשון רומי ביאת הקיסר ליהודה, ומצד השני טקים הקיסר מעפר את הארץ (ויותר נכון, את האומה) הבורעת לפניו על ברכי', וסביבה שלשה נערים אוהזים כפות תמרים, וסביב לכולם באותיות רומיות Judäa (מונטר על מלחמות היהודים תחת המלכים טרייננום ואדריינום צד 32). ויתכן שהורשו אז היהודים להקריב קרבנות כמו שהרשם אח"כ יוליינום בכתב מפורש בהטותו הסדו אליהם, ואולי הקריבו לכבוד הקיסר שהי' שולח או נותן להם מנחתו לדבר הזה כמו שנמצאו טמלכי רומי הקודמים (באיזה מקומות בספרי יוסף הכהן ובנימין ג"ו ע"א) ושלשה הנערים, יהשוב שמורים על שלש ארצות שנחלקה בהם א"י, יהודה ועבר הירדן וגליל

(רפ"ט דשביעית), והרומיים ההליפו פרט בכלל וקראו לכלם יהודה או שכווננו בשם זה רק על האומה, וכל זה שלא כהנהות מונטר שם בכאור כוונות הציורים והמלות על המטבעות ההם, שרונה לפרשם רק על נטות לב הקיסר אל הסוריים והיונים שבא"י, וזה רחוק מאד, שהם היו גרים ונכרים שם ולא בשבילם תתראה האומה כנופלת על ברביה, שהם לא נפלו ממעלותם רק להפך שמחו לספלת ישראל וגדלו והצליחו מצרותם של ישראל, יעויין בספר יוסף הכהן במקומות הרבה. וקרוב מאד שבהם היו ג"כ מן המלשינים אח"כ לבטל הבנין אע"פ שבב"ד מדבר רק מכותיים, ואהשוב עוד כי התחלת בנין ירושלים מחדש, בפעם הראשון ע"י אדריינוס, שהזכירו הסופרים (ע' מונטר צד 38) היתה לטובת ישראל בעת שיצאה הפקודה גם לבנות ביהמ"ק, והתחלת בנין זה נרמזה במטבעות ע"י הקמת האומה מעפר, לא כמו שרצו קצת סופרים ועמם מונטר לראות בבנין זה הראשון, כבר שנאה מקיסר נגד היהודים.

ג) ועכ"פ תראה כי הרב בעל מאור עינים (פ"א) הי' נהפו במשפטו על ענין זה, באמרו כי בספור מעשה בנין ביהמ"ק ע"י הקיסר בב"ד שם הכוונה ליוליינוס ור"י בן חנני' שם איננו זה שבימי אדרינוס רק אחר ומאוחר, ובעל שלשלת הקבלה שהשתמש בו לרוב מבלי הזכיר שמו טעה עוד אחריו להעמיד כל מעשה זו כמו ר"צ לחדבן, ואחריהם וואלף באוצר הספרים שלו ח"ב דף אלף תכ"ה והוא מביא מזה ראי' גם על אהוק, זמן המדרש ומעות כלם מכוררת. והנה גם סופרי העמים מדברים מתחלת בנין

זה בימי אדריינוס, והם קידרינוס וקליסטוס מובאים במהברת מונטר (צד 70), ודבריהם יזכרו עוד לקמן. וככה יספר איזיביוס ממרידה אחת של ישראל שהשקיט אדריינוס בשנה ראשונה למלכותו (שם צד 80) וכוונתו בלי ספק לזו הנזכרת בכ"ד שם [לא כדברי מונטר שם שרוצת לפרשה על יהודים שבאלכסנדרי] ויהיו גם דבריו לראי' על השערה שזכרנו למעלה, שתיכף בנסוע אדריינוס מאנטוכיא צוה לבנות המקדש ועד מהרה לחדול ואז רצו למרוד. וגראה שאש המרידה לא שקעה כולה ע"י פיוס ריב"ה כי במעט זמן אה"ב חרש טורנוסרופוס את החיבל [וזה ג"כ שלא כדברי מונטר שהחרישה היתה אחר הורבן ביתר, רק כדברי הכב עמינו יאסט (בהערות שם צד 182) בראי' ברורה שהביא מספור ר' גמליאל שנזר עליו הריגה אז בעת החרישה (סוף תענית) ור"ג מת קודם ר' אליעזר ור' אליעזר קודם ר"ע וגם קודם הרבן ביתר, ואע"פ שסדר לשון המשנה שם ונלכדה ביתר ונחרשה העיר מסייע קצת לדעה ראשונה צ"ל שלפי גודל הצרה קא השיב ולא לפי סדר הזמנים, ולא נתמה איך נהפך לכב הקיסר בזמן קצר כזה מקצה לקצה, כי על כרחנו נודה שהי' כן, שהרי הנורה על המילה אין ספק שיצאה לפני מרידת בר כוזיבא ועל ידו נתבטלה ע' לקמן. והנה עיקר הפסק בנין ביהמ"ק הי' ע"י מלשינות וכמו ששמענו מביה, ונודע תכונת הקיסר לתת און לדברי הדלטורין, ועל ידם הרג הרבה אנשים בלי משפט ע"י באילא מלת אדריינוס] וחרישת איזה מקום הי' אצל הרומיים לאות וסימן קללה שלא יבנה עוד לעולם, וכפי חוקיהם לא הי' רשאי עוד אדם

לבנותו, על כן אחרי ראה אדריינום רב הכוסף של היהודים
 עוד לבנין ההיכל רצה להראותם שכל תזהלתם מהיום
 ותלאה אפס ואין, וצוה להרוש ההיכל, למען ידעו כבוד כי
 לא יבנה עוד. ויפה פרשו רז"ל בבבלי וירושלמי (תענית שם)
 על המשנה ונחרשה העיר, הרש טורנוסרופוס את ההיכל,
 ור"ל שלא את כל העיר הרש רק ביותר מקום ההיכל
 וסביבותיו, ועי"ז לא נתפלא עוד במה שאחרי הרבן ביתר
 בנה אדריינום ירושלים מהרש ויושב בה גוים ולא היה
 עושה בזה נגד חוקיהם. ואולי התיר לו בנין זה ג"כ בעבור
 ששינה שם העיר ויקראנה איליא קאפיטולינא (עי' לקמן)
 ואין ספק א"כ שמלבד דברי ריצוי של ר"י בן הנג"י הוצרכו
 הרומיים גם לכה אנשי צבאם למען שכך המרידה הקטנה
 ההיא. ולביטול מרידה זו כווננו איזיביאוס ושרטיינוס (טובאים
 מן טונטר צד 30) באמרם שתיכף אחרי מות טריינוס הקיסר
 צטחו מהשבות שנאה אצל היהודים ואדריינום הבניעה
 ונצחהם.

(ד) אולם כאשר יקרה לרוב בנצחון כזה, השנאה
 גברה מאד משני הצדדים, פפוס ולוליינום ראשי המתאמצים
 תהלה בבנין ביהמ"ק נהרגו אח"כ מידי הממשלה בעלילת
 קטנה (עי' סה"ד) והקיסר הוסיף כפעם בפעם פקודות נגד
 היהודים היורדות הדרי דתם, ומהם שלא ישמרו את השבת
 ולא ימולו את בניהם. גזרה זו האחרונה נתיחסה
 לאדריינום מהמפור שפרטיינוס (טונטר צד 36), וכפי
 מאמרים מספרינו הקדמונים המורים עלי, עי' רפי"ט דש"ט
 לענין מילה ובסכנה וכו' ור"ל סכנת המלכות והוא מא
 ר' אלעזר בן דורו של אדריינוס, ושם עוד, פעם אחת גזר

המלכות נזירה על המילה ועל עיר אחת לא גזרה, ויפה הביא יאסמט (שם בהערות צד 179) מהא דירושלמי (אך בציון משובש בדפוס שבמקום ברכות צ"ל פאה פ"א) המפר ברית זה שהוא מושך לו ערלה אין לו חלק לעו"ת. אך יותר מכואר הדבר בבבלי (יבמות ע"ב ע"א) מברייתא קדמונית, משוך צריך שימול ר' יהודה אומר לא ימול מפני שסכנה היא לו. אמרו לו והלא הרבה מלו בימי בן כוזיבא והולידו בנים וכנות ע"כ. ובירושלמי (פ"ט דשבת) בריתא זו ג"כ רק בשינוי קטן שראוי להשניה עליו, א"ל ר' יוסי והרי הרבה משוכים היו בימי בן כוזיבא וכולן מלדו והיו והולידו וכו', ומכל זה מכואר (א) שעוד לפני בן כוזיבא היו משוכים בערלה מיוחד הממשלה רק במרדית בר כוזיבא מלו פעם שנית, ועוד (ב) בימי ר' יהודה שהי' חי איזה זמן אחר הרבן ביתר הי' הנזרה על המילה קתהדשת ומתבטלת (עי' לקמן בסמוך) ולכן היו גם בימיו משוכים שמלו. וגם (ג) פירש"י שם ביבמות על משוכים שמשכום נכרים באונס הוא נגד ירושלמי דפאה הנזכר שמכואר שמשכו בעצמם ולכן הוא מתרעם עליהם וקוראם מפירי ברית שאין להם חלק לעוה"ב, כי באמת רוב ישראל לא היו מושכים רק היו מוסרים נפשם על זה, עי' בבבלי (רפי"ט דשבת) כל מצוה שמסרו ישראל עליהן למיתה בעת גזרת המלכות כגון ע"ז ומילה עדיין מוחזקת בידם, והיו עושים ברית מילה בסתר רק הקרואים היו יודעים ע"י אות שיש בבית זה ברית מילה, כמו שאמרו קול רחים כבורני שבוע הבן שבוע הבן (סנהדרין ל"ב ב' וברש"י) ונראה שגם שינוי השם, שבוע או ישוע הבן על ברית מילה הי' מיוחד הממשלה והיו מחדשים שם בלתי נודע

עוד לרומים. ומצינו עוד במקום אחר מה שראינו בסמוך
 סבריתא דיבמות שהגזרה היא באה ונתבטלה כפעם בפעם
 (עי' מעילה ט"ז א') פעם אחת גזרה המלכות גזרה שלא
 ישמרו את העבת ושלא ימולו את בניהם ושיבעלו גזרו
 הלך ר' ראובן בן אסטרוכלי וישב עמם וכו' ובטלום, הברית
 בו שהוא יהודי החזירום בו אמרו מי ילך ויבטל הגזירות
 ר"ש בן יוחאי ע"כ. ולפי דעתי הי' מעשה של ר' ראובן בן
 אסטרוכלי ושלוה רשב"י בזמנים שונים ורחוקים אעפ"י
 שסמוכים בבריתא (עי' מלת אנדה) וזמן ר' ראובן מסכת
 ממש לזמן אדריינוס ויעויין מהיד ובבריתא אחרת שנמצא
 ג"כ גזירות אלו רק במקום יבעלו גדות, שלא יעסקו בתורה,
 ונתבטלו ע"י ר' יהודה בן שמוע (ר"ה י"ט א') ונקל לציין
 איך הכאיבו פקודות כאלה המפילות ארצה עמודי התורה
 אשר דת ישורון נשענת עליה את לב בני ישראל.

(ה) וכפי הנראה זדון לב אדריינוס הסיתהו לערות תורה
 ישראל עד היסוד רק בגזירות על מצות הנזכרות, בעבור
 שבאחת מהן נצחו ר"י בן הנניה והראהו רב כח דת אלקים
 על פקודת מלך בשר ודם (ובאחרת מהן הראה בן חכם אהרן
 מאוהר לו). וגם על קיום כלל ישראל אמר לו ריב"ז כי ע
 אלקים צופה ומבטת על זה, ונודע בפי הסופרים רב
 הזכרון של אדריינוס לשמור בלבו כל דבר, ואפילו שיחה קלה
 ומעתה שמע ספורם (מדרש קהלת) אדריינוס אמר לר"י
 הנניה אנא טוב ממשה רבך דאנא חי והוא מת וכתיב
 לכלב תקי טוב מארי' המת, א"ל יכול אתה לגזור דלא
 ידלק בר נש נור ג' יומין, א"ל הן. לעת ערב עלו על
 הפלטין וראו עשן עולה מרחוק ושאל אדריינוס מה ה

השיבוהו אנשיו שר אחד הולח והרופא אמר לו בלתי
 שתית חמין לא ירפא ענה ריב"ה עודך בחיים במלה גזרתך
 ומשעה שגזר עלינו משה רבינו לא תבערו אש ביום
 השבת לא הדליק אדם אש בשבת מימיו ועדיין לא נתבטלה
 גזרתו מכמה שנים עד עכשיו התאמר עוד כי טוב אתה
 ממנו ע"כ. ועד"ז ג"כ מאמר מושכל ויפה מדי לוי הדרשן
 המאוחר הנודע במדרשים (שה"ש פסוק סוגה בשושנים)
 בנוהג שבעולם אדם נושא אשה בן ל' שנה בן מ' שנה,
 משמציא יציאותיו הוא בא לזקק לה והיא אומרת לו כשושנה
 אדומה ראיתי ופורש ממנה מיד, מי גרם לו שלא
 יקרב לה, איזה כותל ברזל יש ביניהם,
 איזה עמוד ברזל ביניהם, איזה נחש נשכו
 איזה עקרב עקצו שלא יקרב לה, דברי תורה
 שרכין כשושנה שנאמר בה ואל אשה בנדת מומאתה
 לא תקרב, וכן לענין הלב שנפל בכשר ע"ש. ויש עוד שיחה
 אחרת של אדריונוס עם ר"י בן הנניה אשר נראה ממנה כי
 השתומם הקיסר כבר על קיום הגוי הקטן הזה בין עמים
 דבים העומדים עליו תמיד לבלעהו וריב"ה הראהו מדבר זה
 הנפלא בעצמו, השגחת צורם עליהם וכי הוא המקיימם
 והוא במיד (סוף אסתר) אדריונוס קיסר א"ל לרי יהושע
 גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים א"ל גדול
 הוא הרועה שמצילה ושוברן לפניהם הדא הוא דכתיב כל
 בלי יוצר עליך לא יצלה וגו'. ויצטרף לזה עוד שיחתו עם
 עקילס הנרי, שא"ל אדריונוס לאומה זו אתה מבקש כמה בזיתי
 אותה כמה הרגתי אותה לירודה שבאומות אתה מבקש
 להתערב, מה ראית בהם שאתה בא להתגייר וכו' (שמ"ד פ"ל)

ואף ע"פ שא"ל כמה הרגתי אותה כב"ז היתה שיחה זו לפני הרבן ביתר כמו שיבואר במקום אחר, ולכן נסה לבצע אחר זה את אשר זמם, כי למען הראות רב כח פקודתו יותר מכה הדת, בדבר שהוא בעצמו שהראוהו ריב"ה החפך, צוה בל ישמרו ישראל את השבת, ולפי בריתא אחת מניע גם מבילת נדות שהיא ג"כ אחת מהאותות על עוון חיל תורתנו כמו ששמענו מר' לוי, ובזמן מאוחר אה"ב רצה להשמיד כל האומה (כמו שיבוא עוד) אשר השתומם מכבר על קיומה, והגדיל ריב"ה אליו עי"ז את השנאת צורנו עלינו. אכן אחרית הימים והעתים הראתה לנו כי גבהו דרכי אל הי על דרכי בני אדמה המתנוצצים כרגע כאבני נזר והוגים ריק ואון, כי עד מהרה יחלופו עם כל נבליהם. דור הולך ודור בא ואמרת שדי לעולם עומדת, כי גם בהיותנו בארץ אויבנו לא יפר בריתו אתנו לכלותנו. מלך רב זה עם ממשלתו העצומה יחד על עפר ישכבו מני אלפי שנה ואנחנו בשם אלקינו נזכיר עוד, את חוקותיו נשמור ואת מצותיו נעשה, ושבת ומילת בשר אותות ברית הנה עדין, וכן תהיינה לעולם בינו ובין ישראל למלאות על אומת ישראל דברי הנביא כל כלי יוצר עליך לא יצלה וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיע כדברי החזיון כפי הצדיק האלקי ר"י בן הנגיה.

(ו) נשוב לגזירות אדריינוס אשר בהן ג"כ שלא ילמדו תורה, והנה הרבה מצינו בש"ס איך היו מוכרחים ללמוד בסתר מפני עקת אויב, ומחם מאמר ר' יהודה מעשה בשעת הסכנה והיינו מעלין ס"ת מהצר לגג ומנג להצהר ומחצר לקרפף לקרות בו (עירובין צ"א א') ומאז והלאה היו מוכרחים ללמוד תמיד בעלי' ומצינו עוד מאמרים

מתנאים המורים שברון רוחם ואנחות לבם על
 גזרות קשות אלו. ומהם ר' נתן שהי' מבבל וראה שם
 טוב לב המלכים נגד עם ישראל ואחרי בואו לארץ צבי
 וראה ההפך ממלכי רומה. אמר לאזחבי ולשומרי מצותי
 אלו ישראל שהן יושבין בא"י ונותנים נפשם על המצות.
 מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני מה לך יוצא לישרף
 על שקראתי בתורה (מבילתא פי יתרו). ומאמר ר' ישמעאל
 בן אלישע הוא חזק יותר עוד, מיום שפשטה מלכות רומי
 שנוזרת עלינו גזרות קשות ומבטלות ממנו תורה ומצות ואין
 סנהת אותנו ליכנס לשבוע הבן, ואמרי לה לישוע הבן (ע'
 למעלה שהוא ברית מלה) דין הוא שננזר על עצמנו שלא
 לישא אישה ולהוליד בנים ונמצא זרעו של אברהם אבינו
 [אולי נזכר פה בעבור שחוא ראש למלים] בלה מאלה.
 אלא הנה להם לישראל מוטב שיהיו שוננין ואל יהיו מזדיין
 (ספ"ג דב"ב). ור' ישמעאל זה הי' בן דורו של אהריינוס
 ושלהבת יה בערה בקרבו לעמו והי' גם הוא אחרי כן
 מהרוני מלכות כמבואר עליו באורך בספרי הדורות. וכאלה
 עוד מאמרים מפורדים בתלמוד ומדרשים המלאים יגנות על
 פקודות אלה. ולדעתנו רמו עליהם ועל הקיסר גם ר"י בן
 חנני' בעצמו שאעפ"י שהוא גם הוא השקיט מתחלה את
 המרידה הקטנה כמו שנזכר למעלה. בכל זה כשראה אח"כ
 הגזרות הרבות המתחדשות מרוע לב המלך צמחה תקוה בלבו
 שאולי רק על ידיהן יתאחדו ישראל לאגודה אחת ויתגברו
 ויתקוממו וישוכו לדתם ועי"ז גם אל ממשלתם. זה כוונת
 תשובתו לר' אליעזר (סנהדרין צ"ז סע"ב) אם אין ישראל

עושין תשובה אין ננאלין ? אלא הקב"ה מעמיד עליהם
 מלך שגזרותיו קשות כהמן (והוא אדריינוס) וישראל עושין
 תשובה ומהזירן למוטב. וע"ש בברייתא הסמוכה ראיתו
 עוד ממקרא וכבלות נפין יד עם קדש (ור"ל בעת שיהי
 שפלים ומדוכאים עד מאד) תכלנה כל אלה (הצרות), וכל
 זה מסכים על אנשי דורו ועמו, ואולי החל אז כבר בן
 בזויבא לפעול בסתר על לב העם, יעוין לקמן, ובמקום
 אחר יבואר יותר. ולכן לא נתפלא אם עלה אה"כ להב
 המרידה בין המון עם ישראל אשר רבים מהם זכרו מזמן
 קרוב בעת היותם עוד לעם, את שמירת דתם ומצותם
 בראש הומיות ובקול רנה ותודה. והסבה הקטנה של
 מרידה זו הנזכרת רק בבבלי (גיטין נ"ז א') על דבר שקא
 דריספקא ולא בירושלמי ומדרשים מקום המעשה נוכל
 להוסיף ג"כ לסבות הגדולות שזכרנו כי הספורים אחרי
 מהומה גדולה כזאת שונים בפי כל איש כפי שמין דבר
 הנודע לו במסבתו והברתו, והאמת תוכל להיות בפי
 כולם, כי בעת אשר המדורה תחת האפר רוח קל יעלנה עד
 רום שמים, ובמקום אשר ירבה נעורת וכל דבר מריה אש
 מרחוק ניצוץ קטן יגדיל שלהבת. וגם במקומות הזמנים
 רחוקים יזכרו לרוב סבות הרחוקות יותר מהקרובות הנודעות
 על תכונתם רק בזמנים ובמקומות קרובים.

(ז) ולא באנו לכתוב פה כל המלחמות הנמשכות
 ממרידה זו, כי תבאנה כלן במקום אחר, אך לברר הזמן
 היינו צריכים פה, אשר הי' בו טבוכה גדולה עד הנה, כי
 במה מסופרי עמים המאוחרים ואחריהם חכם עמנו יאסמ
 ירשמו זמן המרידה בשנת המש עשרה והכבישה בשנת שפנה

עשרה או תשע עשרה למלכות אדר"יננו, וזה נגד הבריתא הגודעה לר' יוסי ומובאה בירושלמי ואיכה רבה (פסוק בלע ה') ובס"ע רבה וזוטא, נ"ב שנה גלתה ביתר אחר הרבן ביהמ"ק, שכפי השבון זה עולה עכ"פ התחלת מצודת ביתר בשנת המש למלכות אדר"יננו שנתקסר בשנת מ"ז להרבן לפי עדות כל הסופרים הנזכרים למעלה. אולם כבר בררנו היטב לענ"ד במקום אחר (ע' כרם המד הלק"ז' צד 174 עד סוף צד 186) כי האמת עם סופרינו הקדמונים ולא גובל להטריח עוד את הקורא ולהכפיל דברים באורך, והחוקר המשתוקק לדעת האמת הברורה בענין גדול כזה מקורות ישראל יקחנה משם ויקר עתה מהיר הדפוס והנייר, ויותר יקר עוד הזמן להקורא אשר ראה כבר את הדברים עם כל הראיות במקום הנזכר, אך נוסף פה כי כפי הנראה גם החכם החוקר הגדול יאסט הסופר האחרון של קורות עם ישראל אשר היה מתהלה ביותר מתנגד לדעתנו, נראה כי יודה עתה ויפכים עמנו בכל זה. וזה אבין, מאשר כתב אחרי כן נגד המאמר שהוא בכרם המד, עוד קונטרס אחד במכתב העתי אריענט ושם רוצה להתויק עוד דעתו על דבר אנטונינוס אוהבו של רבי, אל איזה אנטונינוס כווננו דליל, אף אם לא יצדק כפי ענ"ד גם בזה (ע' ערך אנטונינוס). אכן עכ"פ בענין הגדול הזה של זמן מצור ביתר וכבישתה אשר יש הפרט בינינו כעשר שנים, יחריש ולא ידבר עוד מאומה ושתיקה כזו ודאי כהודאה דמיא.

(ח) נשאר עוד לברר שני ספיקות והם, ספק הא' אם גבלל שנת המצור של ביתר ג"כ כאלו ג"כ השנה או לא, והנה בס"ע רבה (פ"ל) מבואר שנכללו בהם, אולם כל

החשבון משובש שם מאוד שכתוב מפוליסום של אספסיינוס
עד טיטוס כ"ד (?) ומפוליסום של טיטוס עד מלחמת בן
כוזיבא י"ז שנים (?) ומלחמת בן כוזיבא ב'
שנים ומהצהה נ"ב שנים אחר הרבן הבית ע"ב. ומי זה
יבין תמיהות האלו. מאספסיינוס עד טיטוס כ"ד שנה
(או ל"ד למלאות השבון נ"ב) וחנה טיטוס נתאחר בא"י
יותר מאספסיינוס רק כשנה אחת, וכן טיטוס עד בן כוזיבא
רק י"ז שנים (?) והסתירה נראית לעין, וסובא עוד סאמר
זה בשינוים ג"כ משובשים מאד ברש"י (סנהדרין צ"ז ב' ע"ש)
ויתכן לגרום במקום טיטוס טריונוס (ע"ש) ויהיה החשבון עולה
יפה, עכ"פ במקום כ"ד צ"ל ל"ד כדי להשלים החשבון של
נ"ב ומהצהה. וגם בילקוט סוף דניאל משובש החשבון והשמות.
אך בסופו כתוב המשים ושתים שנה עד מלחמת בן כוזיבא
ומלחמת בן כוזיבא ג' שנים ומהצהה והיא האמת הברורה,
וכן נראה מלשון ירושלמי ואיכה רבה שהבאנו נ"ב שנה
ע"תה ביתר לאחר הרבן ביהמ"ק, ולמה הרבה כו', נראה
כי היתה בשלוה כ"כ זמן בלי שום מצורה, ולמעלה שם ושם
שלוש שנים ומהצהה אדריינוס מקיף על ביתר, ופה ג"כ ספק
הב' כי כבר ראינו בסע"ד ב' שנים ומהצהה וכן הוא בבבלי
(סנהדרין צ"ז ע"ב) נגד פונטר שכתב החפך בשם חבבלי,
אכן גם פה דברי הירושלמי והמדרש הם עיקר שבא"י
הוברו מקום המלחמה, וכן בילקוט שם, וכן ביאר הירושלמי
(לדני' ט') שלשה שנים וששה חדשים נמשכה המלחמה זכרי
ולפ"ז היתה כבישת ביתר בשנת ג'ה וחצי להרבן הבית והיא
שנת שמנה וחצי למלכות אדריינוס.

(פ) כפי לשון קצת סופרי העמים המאוחרים הי' נראה
שאדריינוס בעצמו לא הי' אצל המלחמה רק שרי צבאו

טורנוסרופוס. והיותר מפורסם ממנו בימים ההם יוליוס סווירוס (מונטר צד 67). אכן בשים ומדרשים מבואר בהרבה מקומות מאד שאדריינום בעצמו היה שם. ובאיכה רבה שם פליגי תרין אמוראי כמה פולמסאות (שלאכטען) עשה אדריינום הד אמר ג"ב והיא נ"ד, וכדומה הרבה ועל דבריהם אנו סומכין שהם היו המקבלים בזה מאבותם שראוהו בעיניהם זנלחמו אתו. וכן יספר מאזעם החורוני איש אהמיני, ומועתקים דבריו בסוף מחברת מונטר. וכבר בררתי ג"ב שם בכרם המד כי דברי הסופרים הקדמונים יוכלו להסכים לזה, רק המאותרים הוכרחו לאמר כי אדריינום לא הי' שם. באשר העמידו המלחמה בשנת ס"ה לחרבן, ואז הי' באמת ברומי מזמן רב. אכן כפי העמדתי על גבון זמן המלחמה בשנת ג"ה לחרבן יפול כל הספק כי אז הי' בארץ יון ושב כפעם בפעם לסוריי וא"י. ומעתה כל הרציחות והענוים שנעשו ביהודים אחר כבישת ביתר אשם בלם בראשו. כל הסופרים ישתוממו על הרג רב ואכזריות כמה אשר עשו הרומיים אז ביהודים ולא נראו ולא נשמעו כמוהם למיזם החלו גוי א גוי לשאת הרב. דיאו קאסיוס יאמר כי מספר היהודים הנהרגים מהרומיים מדי שוטם בארץ ובלחמם אתם, עלה עד תקיפ אף, ויותר מהם הרבה עוד עד בלי מספר מתו ברעב וחלאים וחוסר כל (מונטר צד 83) וגם מצבא אדריינום אשר נאספו מכל מרחקי העולם שנתבלבלו ע"י מלחמה זו (שם 84, 67, 66) נפלו הרבה מאד, עד כי לדעת קצת חדל הקיסר בעבור כן לכתוב באגרתו לרומה כמנהגו תמיד, השלום לכם ולבניכם? אני וצבאי שלמים אנהנו בלי פגע, ולכן לא נתפלא על המספרים הרבים (כפי ארה

שיהות בני קדם) הכאים בירוש' ומ'ר שם ובבבלי (גיטין
 ג"ז ע"א) (מ"ש שם אספסינוס ט"ס וצ"ל אדריינוס) מהרזני
 מלהמת ביתר ודמס הרב שגשפך כמים וממחנות הרומיים
 ע"ש ושם בכל המקומות כל ארץ יהודה נהי' אז למדבר
 שממה (באילע מלת בר כוזיבא) וזה מסכים לדרזיל (ירוש'
 רפ"ז דפאה) החריב אדריתוס את כל הארץ עד שלא היו
 הזתים מצוין עוד. ויש לראות בזה ג"כ רוע מהשכתו וזרון
 לבו, כי זכר עוד משיחה אחת עם ריב"ה, איך שמחו היהודים
 ויתפארו בלבם על רב טוב ארצם המבורכת בעיניהם על
 כל הארצות, כי לא תחסר בה כל מאומה. יעויין מדרש
 קהלת (פסוק עשיתי לי גנות) אדריינוס שאל את ריב"ה
 כתוב בתורה ארץ אשר לא במסכנות ונו' [לא תחסר כל בה]
 יכיל את מייתי לי תלת מילין דאנא שאיל א"ל ומה אינון
 א"ל פלפלין ופסאנין ומטקסא אייתי פלפלין מן נצחנה
 ופסאנין מן ציידין ומיד מן עכברין ומטקסא מן גוש חלב ע"כ.
 וכבר שמענו מרוב כח הזכרון של אדריינוס לכל
 שיהא קטנה, ולכן השב אח"כ לשלול מישראל כל הודם
 והדרם בעשותו כל ארצם לשממה עד לא תוכל להחיות
 עוד יושביה, והזית הוא א' משבעת המינים אשר נתברכה
 בהם א"י, וכסף רב אצרו סוהרי' מהשמן אשר
 לארצות אחרות וגם ביתרון זה רעה עיננו, ועקר
 כל הזיתים, — ויועצי הממשלה אצל הרומיים
 המושל בראשם, לא השבו עוד כמו היום, כי לטובת
 המדינה והממשלה בכלל ראוי להחזיק ולתמוך כל ארץ
 וארץ אשר תחת הממשלה ההיא, במעלות תבואותי' ופירותי'
 רק הכעס והחרון על יושבי הארץ עבר גם על הארץ

בעצמה ועשאה שממה כמהפכת זרים. — ובמקום אחר (שמהות פ"ה) לא עברו ימים (מהריגת ר"ע) עד שבא בולמוס ועירבב את העולם והיתה נבלת האדם מושלכת על פני השדה. וזה מסכים ג"כ לדבריהם (סוף תענית בבבלי וירושלמי) שנתקנה ברכת הטוב ומטיב על שניתנו הרוני ביתר לקבורה, אשר לפי הנראה נמנעו מתחלה מהרומיים בכוונה לקבור את הנהרגים. — השבויים נתרבו מאד מאד ונספרו לעבדים בשוק חברון תחת אלון סמרא (באילע שם) מקום משכן אברהם אבינו הראשון אשר קרא בשם ה' ויבן לו שם מזבה. ערך מהיר העבד כמהיר הסוס, ואשר לא יכלו להמכר שמה הובאו לעזה מקום השוק ג"כ, אולי ידבו שמה הקונים, שאריתם הובאו כאניות למצרים ובדרך מתו הרבה בסער וברעב, ויותר מהם נהרגו מהגוים (שם) כפי דברי אבו אל פרנז הערבי צוה אדריונוס להתוך לכל היהודים הנשארים מהרג רב את אזניהם למען הכירם (מונטר צד 86). אח"ז בנה ירושלים מחדש ויושב בה גוים וישנה את שמה ויקראנה אילי קאפיטולינא על שמו הראשון איליוס ושם ראש איליו קאפיטולינוס (שם 87). והאבנים לבנין לקח מאבני ההיכל הנשארים עוד מהרבן טיטוס (שם 89 בשם איזיביוס) מסכים לדרוז'ל (מ"ר עקב) מהו עת להשליך אבנים עת שיעלה אדריונוס וינפץ אבני ביהמ"ק ע"כ. ותדע מזה כי מ"ש בעל מאור עינים פי"ב על מדרש זה בלשון וכן אפשר וכו' תתהפך לודאי שכן הוא באמת, וכן איצ' לשבש השם כמו שעשה הוא, והם בתנחומא (ריש פקודי) בשנבנס אדריונוס למקדש והי' מהרף ומגדף וכו' ושם (פסוק ראה החילותי) אדריונוס כשכבש את ירושלים

זכו' כי באמת כבש אדריינוס ג'כ ירושלים מחדש מיד
 המורדים ע' מונטר (צר 70) בראיות מהרבה סופרים וכתב
 שם שלא ישניה למה שההרישו מזה רזיל, והנך רואה שלא
 ההרישו. — על ראש השער הפונה בית לחם שם אדריינוס
 תמונה חזיר מאבן, ובמקום המקדש נתן שקוץ משומם
 ויבנה היכל לאליל צו — צעפס — (שם 89, 90). ולכל העמים
 הניה לגור בעיר ההיא אך היהודים לברם נמנעו מהסתפה
 בנהלת אחוזתם אשר ירשו מאבותיהם, ומשפט מות לכל
 הקרב אליה מהם, כה יעידו סופרים רבים, ועוד אחרי
 מאה וחמשים שנה לחרבן בית קדש נשמרה הפקודה
 ההיא בתקפה. ואף לא בסביבות ירושלים היו רשאים לבא,
 גם לא לראות מרחוק הרבות מקדשם ולבכות עליהם, ועל
 זה הופקדו שומרים אשר ימנעו כל יהודי מהתקרב שמה.
 ובזמן מאוחר ניתן להם רשיון להתקרב לעיר על ההרים
 אשר מהם יוכלו לראותה ואחרי כן הורשו ג'כ לבוא אליה
 פעם אחת בשנה בתשעה באב להתאבל בתוכה על
 חורבנה. אז נראו חמון רב מאנשים ונשים וגם זקנים הלוישי
 כה כלם קרועי בגדים, ומוכרחים לתת שוחד לשומרים למען
 יניהום לבא לעיר ממלכתם מאז, ולמפור עליה (שם 96, 97
 בשם סופרים) ומסכים לזה באיכה רבתי (פסוק פרשה צ'דן)
 אספסיינוס [יותר טוב לגרום אדריינוס אכן סוף המאמר הוא
 העיקר לענינינו] קיסר הושיב שומרים רחוק מפומיים י"ה
 מיל וחיו שואלים לעולי רגלים למי אתם והיו אומרים להם
 אספסיינו טרכיני אדריינו [ר"ל שידם עם הקיסר ולא עם
 הלוחמים והמורדים נגדו]. אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי
 אמרה בני לפני הקב"ה לשעבר הייתי עולה בשיהות

זכמירות ועכשיו בכיה סלקה בכיה נחתא, ע"כ, ובמקום אהר
 שם (פסוק על אלה אני בוכי') ונעתיק לשונו פה בלשון
 סובן ובהשמעות מלות כבודות וקשות ההכנה מפני השיבושים
 אדריינום הושיב שלש משמרות הדא בחמתא וחדא בכפר
 לקיטיא וחדא בבית א' דיחוד, אמר מי שיכרה מזה יהי ניצוד
 מזה מי שיכרה מזה יהי ניצוד מזה והוציא כרוזים אם יש יהודי
 יבא שהמלך רוצה ליתן לו דבר ואלו הכרוזים היו צודים את
 היהודים הדא דכתיב ויהי אפרים כיונה פותח אין לב ...
 המבינים בדבר לא יצאו מהמערות ואשר לא הבינו יצאו
 זנתבנסו כלם לבקעת בית רימון, אמר לשר צבא שלו במרם
 אוכל קרן של גלוסקא זו וירך של תרנגול זה אבקש אחד
 מהם ולא אמצא, מיד הקיפום לניונותיו והרגום, והנשארים
 חבושים במערות אכלו בשר הרונים עד שנגלה לאחד
 שאכל בשר אביו, ע"ש. ואומר בלי מעצור כי אהשוב כל
 ספור זה לפשוט בלי שום גזמא וכוונא אהרת, וכל מעיין
 ישר יודה לזה אם ישים לב לדברי דיא"ז שהבאנו ממספר
 היהודים הנהרגים מהרומיים במלחמות וגם בשומם
 בארץ ור"ל בלי שום מלחמה רק כל מקום שראו את
 היהודים הרגום כרצונם או כרצון הקיסר, וחזין מזה מצוינים
 באן הערים בשמם אשר אצלם הוצגו המשמרות לבל ינחו
 לברוח איש מן המצודה אשר פרשו ליהודים. וביתר, נפלא
 באן הזכרת בקעת בית רמון אשר נבחרה
 לדעתי בכוונה מאדריינום לאמוף שם את ישראל במרמה
 ולנקום בהם ולהרגם במקום אשר החלה המרידה הראשונה
 הקטנה על דבר ביטול בנין בית המקדש כמו שהזכרנו
 למעלה (אות א'). וכן הסיפור ממהבוא במערות נמצא גם

בדברי דיא"ז קאסיא"ם באורך (כונטר צד 68) וגם בש"ס מדובר הרבה משיבותם במערות בשעת המלחמות והסכנות ואיך באו אויבים עליהם והרגום ע' לדונמא (שבת ס' א') וגם חכמי התורה טמנו עצמם במערות ומהם ר"ש בן יוחאי ובנו ע' כרם המד הלק ג' (צד 182 עד סוף צד 186) ושם תראה ג"כ כי מתו כמה אלפים מתלמידי ר"ע רק ע"י הרדיפות מאדריינום וסכנת הדרך בברחם, ויש עוד ספור אחד הפשוט לדעתי בלי שום נמיה והמורה על רצון אדריינום לעקור את הכל ח"ו (כמו שהעירונו למעלה על שיחתו עם ריב"ח) והוא (איכה רבה פסוק ראית כל נקמתם) יהודי עבר לפני אדריינום ושאל בשלום א"ל מי אתה א"ל יהודי, אמר לאנשיו היתכן שיחודי יעבור לפני אדריינום ושאל בשלום, לכו הסירו את ראשו, עבר אחר אשר ראה מה נעשה בראשון ולא שאל בשלום וישאלהו מי אתה ויאמר יהודי אמר לאנשיו היתכן שיחודי יעבור לפני אדריינום ולא ישאל בשלום לכו הסירו את ראשו, אמרו יועציו אין אנו יודעים את מעשיך, השואל בשלוםך נהרג ואשר לא ישאל נהרג, אמר להם אתם רוצים ללמדוני איכה אהרונ את שונאי, ע"כ.

בימים הרעים ההם היתה הנזרה על הסמיכה של חכמים ועל לימוד התורה ברבים בעונש מיתה והשמדת המקומות והתחומים סביב (סנהדרין י"ד א'), ונזרה כוללת כזאת לא היתה אפשר לבא רק מאכזר כאדריינום, ונהרגו ר' יהודא בן בבא ור' הנינא בן תרדיון ועוד כמה חכמים מצויינים וצדיקים במיתות משונות ואכזריות המביאות פלצות בלב השומע אותן וקצת סופרים מונים רק עשרה הדרג

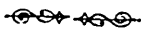
מלכות בימים ההם, והיינו רק מהחכמים המפורסמים, אולם יותר ויותר היו (יעוין ספרי יוחסין ומה"ד), וכמו שריפת ר"ה בן תרדיון בפסולי נעורת וקוצים כן היתה שריפת כמה חכמים קדושים ועוד בעיננו יותר קשים, יעוין מדרש שה"ש (פסוק השבעתי אתכם) א"ר הייא בר אבא אם יאמר לי אדם הן נפשך על קדושת שמו של הקב"ה אני נותן ובלבד שיהרגני מיד, אבל בדורו של שמד איני יכול לסבול, ומת היו עושין מביאים כדוריות של ברזל זמלבנין אותן באש וכו' ע"ש ובאשר היה נקרא הזמן ההיא דורו של שמד, כן היה נקרא הזמן הבא אחרי מותו של אדריינוס, שלפי השמד (ע' מלת אושא), וכן סים הראב"ד הלוי על הריגות האלה, כל זה בא להם בפולמוס של אדריינוס מפני כעסו של בן כוזיבא, ע"כ. ובאמת לא מפני כ"כ בלבד, אך ביותר מפני אכזריות אדריינוס ותאותו הרעה לנקמה נגד כל איש וגם נגד כל עם המתנגד לכבוד המדומה שלו.

אחריתו היתה רק מעט מועד בעוה"ז כפי ערך רשעתו. כי התפרקו כל עצמותיו, והלי כבוד נכנס בכל אבריו העומדים להתפרד, ויגדל כאבו מאד עד כי כמה פעמים רצה להטות את נפשו, וגם ביקש מהשומרים לראשו כי ימיתו ויסירו ממנו מכאוב רב כזה אשר חי' מר ממות הרבה, וירא כי אין איש מטיב עמו בזה ויעשה הכל נגד עצת הרופאים עד נתמלא רצונו ומת בשנת ס"ה להרבן הבית.

ואחרי כל מעשי אכזריות האלה המבהילים נפש כל קורא, אחשוב כי יתפלא עוד על בנויי רז"ל את אדריינוס בשם רשע או שהוק ממיא, וכדומה, מה שלא עשו בן בשאר מלכים כמו דיקליטינוס ושבור מלכא והדומים להם, ובפרט

כי קרבו המזכירים את שמו אל הסצוקות בזמן ובמקום
ונגעו עוד יותר עד נפשם. ומי לא ישא לנדכאים ומעוניים
אשר אבותיהם נלקחו להרג ולשבו, ועיר קדשם גושבת
דק מעריצי גוים להעמיד שמה אליליהם ומקום היכלם נחרש
אם יצעקו מכאב לב ומשבר רוח ילילו, צורנו ישמיענו
תחת יללה שמהה וששון, ולא יוסיפו בני עולה לענותנו
כבראשונה, ויתר דברי בן כוכב וכל תהבולותיו ומלהמותיו
ומסבותן והאנשים אשר היו עמו, הלא המה כתובים אצלנו
באר היטב.

הערה להמאמר הקודם

מאת יה"ש

(בהחלוץ מחברת ב')

מאמר אחד בסוף סדר עולם רבה, אשר לא ירד הרב
שי"ד לעמק באורו הסב לו טעותים למכביר גם בשם
אסוירוס וגם בשם אספסינוס והם גרמו לו לערבב סדר
הזמנים עד מאד, כאשר אראה פה בקצור. הרי לפנינו
המאמר בפי שמוכא ממנו (אדריינוס ואסוירוס): מפולמוס
של אסוירוס עד פולמוס של אספסינוס פ' שנה, מפולמוס
של אספסינוס עד פולמוס של טיטוס ג"ב, מפולמוס של
טיטוס עד מלכות בן כוזיבא ט"ז שנה, ומלחמת בן כוזיבא
ב' שנים ומהצה ג"ב שנה אהר החרבן ע"כ. והנה המאמר
הזה בלו מוקשה, מי הוא אסוירוס זה? ואיך יתכן לומר
מפולמוס של אספסינוס עד טיטוס ג"ב שנה, הלא היו
במערך אחד? גם מה הוא זה שכתב מפולמוס של טיטוס
עד מלכות בן כוזיבא ט"ז שנה? ועינינו הרואות כי הרב

שיד סחויק בסוף דברי הסי' ומלחמת בן כוזבא ב' (או ג') שנים ומחצה נ"ב שנה אחר ההרבן ע"כ, וישימהו ליסוד מסד, נגד כל הפופרים שבשנה זו היינו בשנת ה' למלכות אדרינום (לא בשנת ט"ו או ט"ז למלכו) חרבה ביתר (ראה כ"ה ז' צד 175) גם משבש לפי דרכו כל השמות המובאים בסי', ויאמר שבמקום אסוירוס צ"ל סקוירוס, הוא סקוירוס אשר התערב ראשונה מטעם הרומיים לשפוט ולהכריע בזרוע כה על דברי ריבות בין מושלי יהודה והסרים למשמעתם (אסוירוס אות א'), וזה היה ס"ד שנה לפני מספר הנוצרים ובצירוף כ"ה שנה מני אז עד פולמוס של טיטוס יעלה אל קל"ב שנה (שם). וכי ישאל השואל הלא בס"ע נאמר בפירוש שהיו רק פ' שנים מאסוירוס עד אספסינוס, ואיך הקדים הרב להשוב קל"ב שנה לפני ההרבן, נשיב לו כי ז"ה מוכרח לזה יען לפי דרכו המשך המאמר הזה, מפולמוס של אספסינוס עד טיטוס נ"ב שנה, אספסינוס זה הוא אקמפינוס כי מומנו החלו הצרות והמחומות על ישראל ונמשכו עד ההרבן, ונקרא הפולמוס על שם אספסינוס להיות שמו נודע בישראל (אספסינוס אות ב'). השם טיטוס נסת לשבש ולהעמיד תהתיו טרינוס (אדרינוס אות ה') והוד בו (אספסינוס אות ב'). והנה הדוהקים הרבים והעצומים נראים לעין כל. אולם כל התמיהות יותרו במאמר סי'ע זה וכל הספקות יוסרו אם נתקן הנוסחא כפי שהיא מובאת על נכון במאור עינים (אמרי בינה פי"ט) אשר הביאה גם ש"ד (אספסינוס שם) ולא שם לבו עליה. וזאת היא הנוסחא המתוקנת כפי שמצאה בכ"י: מפולמוס של אסוירוס עד פולמוס רומיים של אספסינוס פ' שנה, מפולמוס של אספסינוס

עד פולמוס של קיטוס נ"ב שנה, מפולמוס של קיטוס עד מלכות בן כוזיבא ט"ז שנה ומלכות בן כוזיבא ג' שנים ומחצה ע"ב. הרואה בעין פקוהה יראה כי סוף המאמר בס"ע הנדפס, נ"ב שנה אחר הרבן הבית אשר עליו בנה הרב שי"ר בנינו להגביל זמן הרבן ביתר בשנת ה' למלכות אדרינוס נגד כל הסופרים המגבילים אותו בשנת ט"ז או ט"ז למלכו (ראה גם באכיענעו היהט' בעשרדייבונג פאן פאלעסטינא הזכרת ג' לחלק א' צד 411) הסר מכל וכל בנוסחת בעל ס"ע. ועתה נבוא לבאר המאמר מי הוא אמירוס זה אשר אמרו עליו מפולמוס של אמירוס עד פולמוס רומיים של אספסינוס פ' שנה? אמירוס זה הוא וורוס (Varus) שהיה לראש בסוריא בימי הורדוס ובימי בא לגיון רומיים במצודת ירושלים והצר לישראל מאד (ראה יאסט אללג. נעשיכטע ה"ב צד 59 וצד 64). ונשתדבב השם אמירוס במקום וורוס להיותו רגיל על לשונם (אנטונינוס אות ז'): ולאשר פולמוס וורוס היה לסוגת ההורדיים, כנה את פולמוס של אספ' בשם פולמוס רומיים כי אז החלו הרומיים למשול בעצמם על א"י. מי הוא האיש קיטוס אשר אמרו עליו: מפולמוס של אספסינוס עד פולמוס קיטוס נ"ב שנה? קיטוס זה הוא Quietus (העירני ע"ז יודי הר"א קראבמאל), אשר היה הנמון על סוריא במות טריינוס וילחם נגד היהודים וילחצם, ואדרינוס במלכו העבירו מהנמנותו ויושיב תחתיו את אניוס רופוס (יאסט שם צד 113), והשבון נ"ב שנה עולה יפה. וגם המשך המאמר: מפולמוס של קיטוס עד מלכות בן כוזיבא ט"ז שנה הוא אמת וצדק לפי כותבי הדורות המגבילים מדידת

בן כוזיבא בשנת ט"ז למלכות אדרינוס ונס סוף המאמר:
 ומלכות בן כוזיבא ג' שנה ומהצה הוא מאומת (באביענע
 שם צד 412). ואולי גם במשנה (סוף סוטה) צ"ל קיטום
 במקום טיטום. — ואם נחשוב לצרף כל אלה השנים היינו
 ג"כ מאספ' עד קיטום, וי"ז מקיטום עד בן כוזיבא, וגי' שנים
 ומהצה מלכות בן כוזיבא, יעלה בין הכל ע"ב שנה, ובודאי
 מזה בא להראב"ד מ"ש שנלכדה ביתר בשנת ע"ג להרבן
 הבית (ראה כ"ה ג' צד 175 א'). — שם אות א': בימי
 ריב"ה גזרה מלכות הרשעה שיבנה ביהמ"ק, הושיבו פפוס
 ולוליינוס טרפיון (שלהנות) מעכו ועד אנטוכיא והיו מספיקין
 לעולי הגולה זהב כל צרכם (כ"ד פ' ס"ד) כו', והעמדת
 שלהנות מעכו ועד אנטוכיא מהזקת קצת השערה הסמוכה
 שבנסוע אדרינוס מאנטוכיא לרומי דרך א"י היה כל זה,
 ועשו כן פפוס ולוליינוס לכבודו כו', ור"ל שהבינו סעודות
 להקיסר ושריו בכל מהלכו כו' ע"ש. אנה נזכר בכ"ר שם
 מנסיעת הקיסר אדרינוס ושריו? גם טעה טעות גדול
 בבאורו למלת טרפיון, שהיינו סעודות משתה ושמהה, ושם
 נאמר בפ' שהושיבו טרפיון להספיק זהב לעולי הגולה (וכי
 הקיסר ושריו מעולי הגולה היו!), וטרפיון הוא Trapezita
 בל' רומי בלומר שולחני המרצה מעות.

אלכסנדר טיבריוס

מאת הנאון שיר ו-ל (שם צד 55).

אלכסנדר טיבריוס שר צבא של הרומיים
האיש הזה מורע ישראל יצא, והיה ראוי להעמידו
בספר אנשי שם, לולא ניאץ את השם ויעזוב
את דת בני ישראל ויאהז בדת הרומיים וככל עבודת
אליליהם, ונעשה נ"ב צורר גדול לעם יהודה עד כי נשאר
שמו הרע גם בפי רז"ל, כאשר נשמע עוד. אביו היה איש
יהודי ושמו אלכסנדר אלאברכום (כינוי לאיוזה ממשלה בלשון
מצרי ועוד לא נתבאר היטב הוראתו, ורק מפני דמיון
ההברות יפרשו קצת מזה בכללות, אלי אשר השבו במקום
היא הידיעה כמו בלשון ערבי, מלת אברך אצל יוסף
המושל במצרים) פקיד על המלה (על הבאתו או על המכס
שלו) באלכסנדריא של מצרים, איש ישר וירא אלקים,
ועשיר היותר גדול והשוב בין יושבי העיר הזאת (קדמוניות
לכן מתתי ס"כ פ"ה סי' ב'). ואהיו של אלכסנדר אלאברכום
היה ההכב הגדול פהילא (שם סי"ה רפ"ה) הנקרא מבעל
מאור עינים ירדני. הוא אלכסנדר אלאברכום אשר מצא
הן בעיני הקיסר קלאודיאוס ויוציאהו מהמאסר אשר הושם
בו מהקיסר האכזר קאיוס קאליגולא (שם סי"ט רפ"ה). אבן
בנו זה טיבריוס הנקרא ג'כ על שם אלכסנדר לא הלך
בדרכו ויעזוב דת אבותיו (שם ס"ב פ"ה סי' ב') ויהפך
לאויב לעמו והוא נלחם במ, כי אהרי עלה לגדולה עפ"י
פקודת הקיסר קלאודיאוס ונעשה שר צבא של הרומיים
והפקיד על ארץ יהודה היתה ראשית מעשהו לצלוב את
יעקב ושמעון, שני בני יהודה הגלילי (שם ומלחמות היהודים

(כ"ב פ"א). מארין יהודה עלה עוד למעלה, ומצאנוהו אחר
 תחת ממשלת הקיסר נירון שר צבא בארץ מולדתו על
 אלכסנדריא של מצרים (שם שם רפטי'ו). ובעת מריבה אשר
 היתה בין יושבי העיר היהודים ובין היוונים שמה, המית
 בפעם אחת המשים אלף יהודים עיי צבאי הרומיים, בהלק
 שבנות היהודים הנקרא ליונים דלתא ובפי רז"ל בקעת ידים.
 המהומה גדלה אז עד מאד כי לא המלו המרצחים גם על
 נשים ואת כל רכושם בווזו בנ. עיין מזה מלחמות היהודים
 (כ"ב פ"ה ס"ו ז' ה') ושם יאמר כי עשה זאת טיבריוס
 אלכסנדר מהכרה אחרו ראה כי לא יכול להשקיט המית
 היהודים, ואז צוה את צבאי הרומיים ללכת אל
 מקום מגורת היהודים דלתא, והיהודים לא יכלו שם להלחם
 גם כי צר להם המקום. אמנם נודע כי מדרך בן מתתי
 יצקת כל כתם מהרומיים כפי יכלתו, ולדעתי המעשה
 זו בעצמה מזכרת בתנא דבי אלי, אשר מהברו לקחה
 לי ספק מאיזה אנדה קדמונית, כמו שעשה הרבה פעמים
 יבורר זה עוד בסמוך. וז"ל (תד"א רבה פ"ל), ר' אליעזר
 גחל אומר אלקים באו גוים בנהלתך בא אדריונוס קיסר
 תפס אלכסנדריא של מצרים שהיו בה עשרים ומאה רבוא
 בני אדם, והיה מפתה אותם בדברים, ואמר להם צאו
 עמדו בבקעת ידים שלא תהא אומה זו שולטת בכם,
 ושיצאו ועמדו בבקעת ידים העמיד עליהם המשים אלף
 דיוזי הרב והרגום עד שלא נשתייר מהם אפילו אחד לכך
 אמר שפכו דמם כמים עכ"ל, והנה המקומות הם שוים
 בימניהם, אלכסנדריא ובתוכה רחוב דלתא שהיא בקעת

ידים ורשימת המספר של היהודים באלכסנדריא
עשרים ומאה רבוא והוא א' מיליואן ובי' מאות אלף ססכים
מאד לדברי פהילא במלאכות לקאיו שהיו שם יותר מאלף
אלפים יהודים, כמו שמוכא משמו במאור עינים פי"ב. (עי'
בערך מלין ערך אלכסנדריא). וגם השינוי שלפי דברי
בן מתתיה' מספר הנהרנים ולפי דברי תד"א מספר ההורנים
ג' אלף יוכיה שטסיפור או מספר אחד נובעים דברי שניהם
ונפל הלוק' במאמר או בכתב. ושם אדריינוס שהוצג במקום
גירון או אלכסנדר (ולקמן השערה קרובה למעם הילוף זה)
אין הידוש כלל למנוסה בסיפורי קדמונים שהי' מדרכם ליהם
כל סיפורי אכזריות לאיש הנודע מכבר לאכזר מפורסם וכן
להפך בשבב הצדיקים ובסיפורי הנפלאות מהם, ואכ"מ לזה.
וכבר נתיחסה בבבלי (גיטין ג"ז ב') הריגת אנשי אלכסנדריא
לאדריינוס, אכן שם נתיחסה ג"כ הריגת אנשי בית
לאספסיינוס ושני שמות האלו שלא במקום, כי אדריינוס
הרג אנשי ביתר ונירון קיסר או שר צבאו אלכסנדר הרג
אנשי אלכסנדריא וכבר עמד על זה בט"ע שם. אכן טק'
הספור בתד"א א"א לפרשו באופן אחר רק על המעשה של
אלכסנדר שר הצבא שאל"כ לא יוכן כלל המאמר צ"א ו
ועמדו בבקעת ידים שלא תהא אוסה ו
שולטת בכ"ס, שעל איזה אוסה כוון אם על הרומיים
למה לא ישלטו עליהם בבקעת ידים, אלא ודאי שהכוונה
על היונים השוכנים בעיר אלכסנדריא אשר בינם וכן
היהודים השוכנים ג"כ שמה היתה או מריבה גדולה ומחומת
רבה, ושר הצבא של הרומיים רימה את היהודים באמר'
אליהם צאו לבקעת ידים (מקום שכונתכם, שברחוב ההוא

של אלכסנדריו גרו מאז עוד מימות אלכסנדר מקדון, עי
(עך אלכסנדריו). שם במקומכם לא תהא אומה זו (של
היונים) שולטת בכם והוא רק להטעות בא, להעתיקם
ממקום רחב, אשר בו יוכלו להקהל ולעמוד על נפשם גם
נגד הרומיים אם יראו כי כלתה אליהם הרעה או לברוח
ע"פ, אל מקום צר הנקרא בקעת ידים והוא דלתא, ושם
הקיפם והרגם כלם. וכל זה נגד דברי בן מתת'י שרק בהכרח
לחם נגדם במקום דלתא. וספור אנדת תד"א נראה יותר
קרב לכל מבקר, והנה שם בתד"א אמר עוד בסמוך:
אמרו חכמים שלשה נהלי דם היו מושבין ויוצאין מבקעת
ידים והולכין לים הגדול ושיערו חכמים ומצאו ג' הלקי דם
זאחד מים ע"ב, ולא יסתפק כל מעיין דקאי אמאי דסמך
ליה ר"ל על הריגת אנשי אלכסנדריו וגם רק שם היה בקעת
ידים כנזכר, אכן בבבלי ניטין שם סע"א הנוסחא במאמר זה
של ר"א הגדול שני נהלים יש בבקעת ידים אחד מושך
אילך ואחד מושך אילך ושיערו חכמים ב' הלקים מים ואחד
דם, ונוסחא זו היא העיקרית שכן נקראה בקעת ידים בלשון
זני דלתא על צורת האות ששמה בן בלשון יוני, והיא משולש
הצלעות, וכן הנחר אשר שם בקצה עיר אלכסנדריו נחלק
לשנים, וכל אחד מהם יעקם קצת את דרכו ונופל לים הגדול
הוא הים האמצעי, ועושין שניהם עם הים המגביל אותם, צורת
משולש, ויפה מאד מאמר ר' אליעזר שני נהלים יש
בבקעת ידים אחד מושך אילך ואחד מושך
אילך וכו' וע"פ הרוהנו בזה ישוב נכון ואמתי לדבר אשר
תמחתי עליה כל ימי, שמאמר ר"א הגדול (בניטין שם)
הוצג אצל הספורים על הרבן ביתר (ע"ש גדע בהרי אף כל

קדן ישראל א"ר יוחנן אלו פי אלף קרני מלחמה שנכנסו
 לכרך ביתר בשעה שלכדום תנינא ר"א הגדול אומר ב' נהלים
 יש וכו') ונראה בהשקפה ראשונה שגם ר"א הגדול מהריגת
 אנשי ביתר מדבר, וכן פירש"י ז"ל בביאור, ב' הלכים דם מהרוגי
 ביתר, ואיך אפשר שר"א הגדול רבו של ריע הנהרג בהרבן
 ביתר יספר מהריגה זו, והוא מת קודם ר"ע כמה שנים
 ובהליו אשר ימות בו אמר לריע היטה עזה יש בעולם:
 וכוון כבר למלחמת אדריינוס אשר ראה אותה קרובה לבוא
 וכל זה מבורר עוד אצלנו יותר במקום אחר! אכן האגדה,
 של תנא דבי אליהו האירה עינינו שבריתא דר"א הגדול
 נישנית רק על ההריגה של אלכסנדריא שהיתה כמו עשר
 שנים קודם החרבן, ובעבור שנמסכה בבבלי להריגת ביתר
 שהיתה ג"כ רבה ועצומה, ומצא מסדר התלמוד מקום להביא
 כאן גם הברייתא של ר"א שמדבר ג"כ מהריגה רבה, השב
 המאור הגדול רש"י ז"ל שמוסב ג"כ על ביתר ובמהילה
 מכבודו לא דקדק היטב אחר סדר הזמנים ולא אחר מצב
 המקומות, ואמת דברינו גלויה לכל מעיין ואולי הסמיכה
 היא בבבלי נתנה ג"כ קצת טעות למסדר המאוחר של
 תד"א, לקרוא את הקיסר אדריינוס, וזה בעבור שראה ברייתא
 זו סמוכה בבבלי לספורים מרשעת אדריינוס בביתר.

אחרי כל אלה יבין הקורא כי השערת החכם ר"י
 אברבנאל ז"ל (בהקדמתו לס' מלכים) על מאי דאמר אביי,
 (סוכה ג"א ב') וכלהו (יושבי אלכסנדריא) הרג אלכסנדר
 מקדון, שמלת מקדון הוספה בטעות, ואלכסנדר הוא זה שלמד
 בדברי בעל מ"ע שם, היא עקרית וקרובה מעט לאין ספק,
 ונוספה מלה זו לדעתי או מאיזה סופר אחרון שטעה בכמו

זה או גם מכבר בפי המספרים בארץ בבל הרחוקים יותר
 במקום וגם בזמן, שההליפו אלכסנדר שר צבא של הרומיים
 באלכסנדר מקדון והרבה הלופים כאלה בשמות שבין זה לזה
 טרחק זמן רב קרו לסופרי ארץ קדם, שעכ"פ ראינו ממאמר
 ר"א הגדול בכבלי גיטין שם, ויותר באריכות בתד"א שהיתה
 ההריגה ההיא של שר צבא אלכסנדר נזכרת בפי היהודים
 לצרה גדולה, וזה שלא כדברי הנאון ר"א ווילנא ז"ל שהגיה
 במקום אלכסנדר מקדון טרכינוס, וזה מפני תימה הנודעת
 שהרב בעל מ"ע (פי"ב) שאלכסנדר מקדון בנה אלכסנדריא
 ויהן ליהודים שמה הירות הרבה ולא הרגם כל ימיו, אכן
 קשה מאד לעמוד במקום שתי התיבות, אלכסנדר מקדון
 "טרכינוס" ומסתבר יותר למהוק מלת מקדון לבד, אע"פ
 שבאמת היתה הריגה גדולה ג"כ בימי טרכינוס ע"ש.

הערה להמאמר הקודם

מאת יה"ש

(בהחלוץ סחורת ב').

המאמר של ר' אליעזר הגדול (גיטין ג"ז) שני
 נהלים יש בבקעת ידים כו', והמעשה טובא באריכות
 בתד"א רבה (פ' צ"י): ר"א הגדול או' אלהים
 באו נזים בנהלתך, בא אדריינוס קיסר ותפש אלכסנדריא
 ט' והיה מפתה אותם בדברים ואמר להם צאו ועמדו בבקעת
 ידים שלא תהא אומה זו שולטת בכם כו' ע"ש, ויאמר הרב
 ש"ד שאי אפשר לפרשו באופן אחר רק על המעשה של
 אלכסנדר טיבריוס, המוכאה מכן מתתיהו (מלחמת היהודים

ס"ב פי"ה) שעשה הרג רב כמו עשר שנים קודם ההרבן
 ביהודים באלכסנדריא בשכונת דלתא הנקרא לחז"ל בקערי
 'דים, ולא אדע מדוע אי אפשר לפרש המאמר באופן אחר
 רק על מעשה של אלכסנדר זה, בוא וראה פירושו של הרג
 הנ"ק ז"ל בספרו טונה"ז (צד 91) והוא יותר נאות ומתיישב
 על הדעת ז"ל : בשנת ס"ה לחרבן וטרכינוס (הוא טריינוס)
 עודנו עומד מוכן לעלות שנית לצבא בעבר הנחר קמו היהודים
 היונים שבערי חוף אפריקא וינקמו בצורריהם היונים כו'
 ובתוך כך קמו היונים והרומים שבמצרים ועשו הרג רב
 ביהודים שבאלכסנדריא וזו הריגת טרכינוס רשיעא
 באלכסנדריא לחרבן האחרון לקהל הגדול שם המוזכר הרבה
 בתלמוד ומדרשים, וביותר באור בכריתא (גיטין נ"ז) תניא
 ר"א הגדול אומר שני נהלים יש בבקעת ידים כו' וירמוז על
 הנילוס ועל שפלות מצרים הנודעה בשם דלתא ע"כ, והמעשה
 הוה מסופרת באורך מהחכם יאסט (ה"ב צד 110) ושם
 נאמר כי טריינוס שלה גם את אדריינוס ללחום ביהודים
 הקמים ואחרי שגם יד אדרינוס היתה בזה ללחום נגדם ושם
 נודע להם לגנאי תלו גם הקלקלה הזאת שבאלכסנדריא
 במקולקל הזה אדרינוס, ויהסו לו גם הריגת היהודים שם
 (גיטין ותד"א) ומאד יתיהם המאמר הזה בפי ר"א אשר
 היה בעצמו באלכסנדריא (כבבלי יבמות פ').

אנטונינוס רבה (Antoninus Pius)

מאת הנאון ש"ר ז"ל בערך מילין צד 123.

כן פירשנו מכבר שם זה עם כינויו הנזכר במדרש (קהלת פרשה י' פסוק ה'). ע' כרם המד (ה"ד צד 206 וה"ז צד 4—201) וכן אנהנו מקיימים פירוש זה בערך הסמוך שאה"ז (סימן ט', י').

אנטונינוס

מאת הנ"ל שם.

הקיסר אנטונינוס הנזכר בשני התלמודים ובמדרשים כמה פעמים לידיו של רבינו הקדוש מסדר המשניות, כבר הקרנו עליו בשני מקומות וזמנים שונים (כרם המד ה"ד לשנת תקצ"ט מכתב כ"ד וה"ז לשנת תר"ג מכתב ה' וט') והראינו ברור לענ"ד כי הוא זה אשר רשמנו בתהלתו בלשון רומי שמו המורגל בפי הרומיים, נגד סופרים זולתנו אשר חשבו כי הוא מקיסרים המאוחרים בזמן לזה הנזכר והנקראים בהייהם ג"כ בשם אנטונינוס. — והיינו מספיקים בדברינו שם ורק במעט ביאור עוד אודות מה שבא בענין הגונע לזה בספרים ישנים כ"י אשר יצאו מהדש בפעם הראשונה לאור כי אין ממנהגנו להכפיל דברים ולהעמיסם על הקורא ולשלול ממנו זמנו להנם לולא כי החכם החוקר דאקטאר יאסט נסה עוד הפעם מהדש להטיל דעתנו בשפק ולהחזיק עוד כפי האפשר דעתו או קצת מדעתו הראשונה אשר נגדה כבר הארכנו בראיות, ודבריו אלה האחרונים הלא הם כתובים על מכתב עתי (לימוראטור בלאטט דעם אריענטים 1849 נומר 11) והוא הכריה אותנו לברר עוד הפעם דברינו אך בקיצור האפשרי אכן לזה צריכים אננו

להראות עוד לקורא מהלך הדרישה בענין זה והמקראות של
המהלוקת בינינו, וזה ג"כ בקיצור.

(א) החכם הנזכר כתב מתהלה על אנטונינוס זה בשני
ספריו על קורות ישראל היינו בספרו הראשון הכולל תשעה
חלקים ובספרו השני הכולל שני חלקים, ובשניהם החלים
כי רז"ל לא כווננו אל אנטונינוס הפילוסוף, כי אם אל הקיסר
קאראקאללא או היליוגבל ובין שני אלה הקסרים היה כנומה
פעם לזה ופעם לזה, ופירוש לו הסיפורים בדברי רז"ל כרצונו
וכפי אשר יאתו לו בתולדות אלה שני המלכים, סיפור
פלוגי כוון לזה וסיפור אחר כוון לשני, ונגד דעתו זה
כתבנו בכרך הסד ה"ד והראינו בראיות כי כל מקום (הו"ל
מאחד) שנזכר בדברי רז"ל אנטונינוס סתם או עם הכינוי
בן אסירוס, איננו אחר זולת הפילוסוף, וכי בימי שני
המלכים ההם המאוחרים לא היה רבי חי עוד והחכם ההוא
כתב על זה במאמר חדש במכתבו העתי (ציון לשנת תר"א)
ושמה יודה לנו רק בדבר אחד אשר מיואן בתהלה, והיינו
כי רבי דבר גם עם אנטונינוס הפילוסוף, אך החזיק עוד
בדעתו כי היה חי עוד בימי קאראקאללא והיליוגבל ודיבר
גם עמם ונגד זה המאמר כתבנו עוד בכרך הסד היו ושם
הראינו ביטול ראיותיו לדעתו וקשיותו נגד ראיותינו, ועתה
בפעם האחרונה עורר הניתו מחדש להלחם, ומתיגע להעמיד
עוד הפעם קצת מדבריו ולא כלם, והיינו כי הוא מסיר כבר
את היליוגבל מקסרי אנטונינוס בתלמוד וכנגד זה מיהם
אליהם עוד את הקיסר סעפטימיוס סעווערוס ובני
קאראקאללא.—ודרכי החיזוק דעתי היה זה, בתהלה הראיתי
כי מספר שנת תק"ל לשטרות הנמצא לפנינו בתשובת רב

שרירא גאון אשר בה ירד רב לבבל ביומי דרבי, איננו מוסכם
 עכ"פ גם מקדמונים ויש כמה מהם הכתובים ת"ק לשטרות
 ויותר מזה הוכחתי מדברי רב שרירא בעצמו כי גם הוא
 בתב ת"ק לשטרות רק הסופרים שבשו אח"כ והוסיפו אות ל',
 ועוד ברתי: א) ג"כ מדברי הגאון כי עכ"פ לדעתו מת רבינו
 הקדוש בקרוב אחרי שנת ת"ק לשטרות ולפי"ז א"א כבר
 לאמר שהיה חי עוד בימי סעווערוס ובנו, ומכ"ש בימי
 היליונבל וזו ראייה האחת רק מדעת הגאון. ב) מדברי
 התלמוד נמצא בו לפעמים ההוספה אנטונינוס בן אסוירוס
 ולפעמים שהיה לאנטונינוס בן ששמו אסוירוס ולא מצאתי
 קיכר אחר אשר יאותו עליו הסימנים האלה רק אנטונינוס
 הפילוסוף שהיה נקרא מתחלה בן אנניוס וירוס ושם זה
 האהרון נתקצר ונעשה אסוירוס, וכן נקרא בשם זה לפעמים
 בנו קומודוס או גם לוציוס וירוס אשר לקח לו הפילוסוף
 לבן. ג) כמה שלא קראו מעולם לא חמון העם ולא הסופרים
 את שני המלכים קאראקאללא והיליונבל אחרי מותם בשם
 אנטונינוס סתם אעפ"י שהם קראו עצמם בן בהייהם ורק
 על שקר כי לא יצא ממשפחת האנטונינוס, ד) נמצא
 במדרש קהלת (פרשה י' פסוק ה') שדיבר רבי עם
 אנטונינוס זעירא בר בריה דאנטונינוס רבה ושמת רבי קידם
 לו, ולא מצאתי ג"כ סלך אחד אשר ראוי להקרא אנטונינוס
 זעירא בר בריה דאנטונינוס רבה רק קומודוס בן אנטונינוס
 הפילוסוף שהיה (הפילוסוף) חתן וגם נהשב לבן אל
 אנטונינוס פיאוס והוא הנקרא רבה בעבור שהיה הראשון
 בקסדים אשר שם משפחתם אנטונינוס, כי בן מורים
 הבינויים רבה וזעירא הנזכרים בכמה מקומות בדברי רז"ל,

כאשר בררתי בכמה ראיות מוכרחות—והראיה היותר נכוחה
 ועשויה לבלי הניעה ממקומה היא: ה) מסה שנמצא בילקוט
 (זכריה י"א) בשם ילמדנו, על רבינו הקדוש ואנטונינוס
 וארטבן מלך פרסי שמתו בירה אחד וקראו עליהם ואבחד
 את שלשת הרועים בירה אחד. ואחרי כי הראתי היטב
 מסופרים אחרים כי קומודוס וארטבן מתו בשנה אחת היינו
 בתהלת שנת 193 למספרם, בררתי אמתת הצי מאמר זה
 הנראה לעין. והשבתי כי לא יסתפק עוד כל קורא מבין
 אשר גם הצי השני היה נודע בזמנו היטב, היינו שגם
 רבינו הקדוש מת בזמן קצר ביהד עם שני המלכים ההם,
 ולא לבד בשנה אחת אך גם בירה אחד מתו שלשתם,
 ובפרט מילתא דתמיה כזו מידבר דכורי אינשי שהעמידו
 בעת ההיא את המקרא ואבחד את שלשת הרועים בירה
 אחד לסימן נפלא על מיתת שלשת הרועים ההם בירה
 אחת, ומעתה א"א כבר שהיה רבינו מדבר עוד עם
 הקיסרים המאוחרים לקומודוס. נניח נא עתה יתר
 הראיות אצלנו מכמה דברים המתיחסים לזה בדברי רז"ל
 היינו ממטמון שמצא אנטונינוס במצרים, ומחסרון הון אשר
 יעין עליו עם רבינו איך למלאותו, ומחזרת שם אשה
 יוסטיני ממשפחת אנטונינוס שתי פעמים. והיא לדעתי
 פוסטינא, וממכת ארבה המתפשטת אז בעולם, ומשיחות
 אנטונינוס עם רבי אשר כמה מהן נאותות רק לאנטונינוס.
 הפילוסוף ומסבימות עם כמה מדעותיו בספרו אשר נשאר
 לנו ממנו, ומימי היי רבי שהיינו מוכרחים לפי דעת המאחרים
 זמנו לתת לו זקנה יתירה אשר לא לבד כי לא היו מחרישים
 ממנה רז"ל אך גם מראים ההפך מזה במקומות, ועוד מכמה

עניני הזמנים ההולכים על סדר נכון רק על דעתי, ונגביל בעת דברינו רק על המש ראיות הראשונות אשר הזכרנו. ועתה נשמע מה כתב ההכם הנזכר לתמוך דעתו הישנה: או ההדשה במקצת ולבטל את דעתי—ואעבור ואהיה כמתעלם נ"כ על אשר כתב בתהלת מאמר זה החדש אודות דרך מהלוקת בינינו דברים לא יתכנו ולא יצדקו, כי הם מתיהמים רק מאיש לאיש ולא לנושא הדרוש בעצמו. ואין מקום להם בספר זה, אשר נועד רק לדרישת ערך מלין הנמצאים בדברי רז"ל.

(ב) ומוכרה אני להעתיק מתהלה מלשון אשכנזי ללהיק את הדברים אשר עשה אותם כמבוא אל הויכוח ואליהם יחובר מה שכתב כעין זה באמצע המאמר, כי הם נוגעים אל ענין הנדרש וגם אל דרך ההקירה בכלל בספרי התלמוד והמדרש, וז"ל: „הנושא אשר הוליד את המהלוקת בינינו הוא אמנם ראוי לחקור ולדרוש בו היטב, אף אם אהשוב כי כל הסיפורים הבאים בתלמוד מקורות הזמנים הם מאוחרים מאד, ונעתקו עוד מסופרים מאוחרים יותר ובלתי מבינים תוכן הענינים, ונשתמשו בהם רק לתכליות מיוחדות להם, ולכן לא רבה התועלת מהם אם לא יקוימו ע"י עדיות וראיות אחרות או ע"י הסכמה ברורה עם ההזה באמת בקורות עולם עכ"ל, וכעין זה כתב באמצע, וז"ל: „ואין הפצי פה להשוות את התלמוד עם סדר הזמנים וקורות עולם, כי זה בלתי מצוי ואפשר רק במעט מועד מן הענינים. וזה כבר מפני אשר הסרון ידיעת המעתיקים שיבש הרבה דברים או שהיה יכול לשבש, אולם אשר ראוי לעורר את עיוננו עליו הוא, אם ימצא בתלמוד שם עצם פרטי אשר

דובר עליו נ"כ מסופרי קורות עולם, כי אז נחקר אל
איזה איש או אל איזה נושא כווננו. כי על היסוד הזה
נוכל למצוא לפעמים דברים אחרים וביהוד אותם הנוגעים
לקורות ישראל. והנה כפי הנודע שם אנטונינוס בתלמוד
גחשב למרכז קבוע למשוך מסנו קיום אל סדר הזמנים
בתולדות עם ישראל (איננערע קראנאלאגיע) ולכן ראוי
לנו לדעת אותו ולהכירחו היטב ע"ל, והמעין יראה כי
הכביד בכל דבריו אלה מאד את דרך הויכות. כי מה
יועילו עוד ראיות לקיום דעה אחת ופירוש על איזה מאמר
בתלמוד, אם כל הנאמר ונשנה בו נחשד ונרהק? ולא ידעתי
איפא איך כתב בסוף מאמרו זה, אשר אם אבוא ראיות
חדשות לבטל דבריו, לא יחדל מהוקיר את האמת. ומאין
אקה את הראיות אם לא משני התלמודים ומדרשים, והוא
כבר הסיר את אהריותם מעליו? הוא ברגליו דלת את
המעין ועשהו גרפש ואת המקור עשה משחת, ומאין
יבואו לו עתה נהלי מים מהורים להשקותו מהם כוס
רויה? ואיך ירצה עוד להוציא תועלת מזכרון איזה שם
פרטי בתלמוד דברים הנוגעים לקורות ישראל, והוא תמיד
בספק שיבוש, וגם כל הקורות הנאמרות ביהוס אל השם
ההוא הן אצלו נחשדות ולפעמים גם נמנעות וא"כ הוא
טועה ולא יותר לאמר כי השם ההוא בעצמו
לא בא על נכון מן הכותבים המאוחרים וצ"ל
במקום אנטונינוס באססיאנוס ובמקום אסוירוס סוירוס
— והנה הוא מתנה תנאי מפורש מתי יוכל לקבל מאומה
מדברי התלמוד, כי זה רק במקום אשר יקוימו ע"י עדיות
אחרות [ר"ל מסופרי העמים] או ע"י הסכמה ברורה עם

ההוה באמת בקורות עולם. ואנחנו אמנם הראינו קיומים
והסכמות כאלה בנושא הזה בעצמי שאנו עוסקים בו, ולכל
זה הוא מסאן ומסרב לקבל אותם, ובפי הנראה בעליל רק
בעבור שאינם מסכימים כלל וכלל עם
דעתו הקודמת אשר גם על ביטול הלק גדול ממנה
הודה בהכרה ע"י הראיות הברורות מאתנו. והנה נשבר
המטה אשר בידו, והוא מהזיק עוד רק במשענת קנה רצוץ
ולא ירפה ממנו, ויאמר ללא אמת שבטך ומשענתך המה
ינהמוני, האמנם אם נהוץ זה התנאי אשר התנה, ואם באמת
עלו בדברי התלמוד יותר הרבה קוצים וברקנים ע"י שיבושים
מסאחרים, מאשר עלו בדברי שאר סופרים, ואם כל הנאמר
שם הוא מאוחר הרבה בזמן מאשר נרשם עליו או נתיחס
אליו, וזה יקרה שם ג"כ יותר מאשר יקרה כן בשאר סופרים,
ולכן לא נוכל לסמוך עליהם מאומה או לקבל מהם איזה
תועלת בהקירת קדמונית, ומצבם בזה למטה הרבה במדרגה
ממצב דברי סופרים אחרים? זה הוא אשר דעתנו מתנגדת
בו ל דעתו סן הקצה ל הקצה, ולנו ישפוק אמנם אם דברי רז"ל
לא יתראו כסותרים אל דברי עצמם או אל הנראה מתברר
מסופרים אחרים, וגם אם יתראו כן נתיגע להקור ולדרוש
היטב אם לא ננה מתעה, כאור תבא לעינינו אשר תטה
אשורנו מדרך הישר, ואל הבירור והראיה לדעתי זאת נגד
דעתו, ימצא הקורא דוגמא נפלאה בענין הזה בעצמו אשר
אנחנו דורשים עליו, כי אמנם ספר קורות הרומיים של
דיאו קאססיוס הוא לפנינו רק בקיצור הנעשה ע"י קסיפולין
שהיה חי יותר מתשע מאות שנה אחריו, ונמצאו בו באמת
כמה שיבושים ושינויים מוכרחים נגד הנוסחא הראשונה

הנאבדת, ובכל זאת ישתמשו בו עוד גם עתה כל דורשי הקורות ויחשבוהו למקור אשר ישאבו ממנו, ואני אמנם הראתי ובררתי בענין אחד הנוגע לנושא שלנו, איך יש לתקן בהכרה הפרקים של דיאו ולסדרם באופן אחר מאשר נמצאו לפנינו, וזה רק ע"י מאמר מבואר בדברי רז"ל אשר הוא קדמון באמת ונאמר בזמן הנעשה, והיינו בענין זמן מלחמת עיר ביתר וכיבושה אשר כפי טעות המתפשטת מבבר בדברי הסופרים היתה מלחמה זו בשנת 88 - 887 לבנין עיר רומא, ובאמת היתה משנת 875 עד 878 לבנין רומא, והמאמר המבואר בדברי רז"ל הוא, המשים ושתים שנה עשתה ביתר אחרי הרבן ירושלים". והאומרו הוא ר' יוסי אשר היה חי בזמן המלחמה ההיא. ואף אם נכתב בזמן מאוחר די לנו קבלת המאמר בעינו מפה לפה כאשר הם כל מאמרי התנאים, ואין לשבש פה המספר כי נשנה בן כמה פעמים במקומות שונים, ונכתב בתיבות לא באותיות וסימנים לבר, והמאמר הזה בעצמו היה לאבוקה בדינו למצא רק על ידו היטב כל סדר הזמנים הבאים אחרי הזמן הנרשם ממנו, ולהסכימו היטב עם כל הנעשה בעתים שונות, עד שא"א להכחיש עוד זה החשבון, ועי"ז באנו עוד אל בירור אחר, והיינו כי הקיסר אדריינוס בעצמו היה אצל המלחמה ההיא, והוא ולא אחר הסב הדציהות והאכזריות הרבות אשר למשמע אוון ידאב כל לב, והה"כ נגד טעות המתפשטת בדברי הסופרים ואחרי חפשו היטב מצאנו ג"כ בכל זה הסכמות עוד בדברי סופדים קדמונים של העמים, אשר לא השניחו עליהם כמה מאוחרים (ע' כל זה כרם המד ה"ז מצד 174 עד צד 186) ואחשוב

כי בכל אלה כבר הודה החכם הכותב אשר הוא מתנגד אל
 דעתנו בענין אנטונינוס, ואם גם אולי לא הודה בדבר
 מלחמת ביתר, האמת תכריח כפי דעתי את כל מעיין הפשי
 מדמיון קדום בלבו או בלבות הקודמים לו לקרב אותה
 ולקבלה—וככה נראה עוד להלאה בעניננו מאמר אחד
 במדרש, והוא ג"כ מוזן קדום ונאמר בעת המעשה, ואמתתו
 מתבררת ג"כ ע"י הסכמה עם סופרי העמים, והוא המועיל
 לא לבד לדרישת קדמוניות ישראל אך גם לדרישת הזמנים
 של מלכי העמים. ובכל זה ימאן זה החכם לקבלהו וידחהו
 רק למען הקם עוד תמונתו אשר עשה לו על עמדה, והיא
 אמנם מנוקבת מכל צד והסרת ידיים ורגלים (עי' כל זה
 לקמן אות י"ב) ובכלל נאמר ונכפול עוד הפעם, כי אוצר
 גדול יש לפנינו בספרי התלמוד והמדרש, ונמצאים בהם
 מטמונים אין מספר יקרים, מועילים לכל הוקר ודורש, ורק
 אם לא מראש הטתו אהבת זרים ברוב לקחה למאוס נות
 בית ולמצוא בה כל ננע אשר פשה רק בעיניו איש כזה
 הוא כמו רואה דרך זכויות המקטנת מאד, כי אז אבני
 קדש ויקר ספירים ופנינים יתראו לעיניו כאבני חול
 ועפרות ארץ.—האמנם יקרה גם בהיפך לרואים דרך
 זכויות הסנדלת מאד אך הי האמת כי אינני סהם ידעתי
 גם ידעתי כי לא הכל נאמר ברוה"ק מאת רז"ל ובסיפוריהם
 (לא בהלכות) לא נשמרו הלשונות לפעמים במהלך הזמנים
 כפי המושגים והמשגים ודרכי ההשגות השונים אך זאת
 אהשוב לברור ואומרה בלי מעצורה כי ישרי לב היו
 מנאמני רוח בסיפורים ההם יותר מכל הסופרים לא בנדו
 כבוונה גם לא ידעו הנופה והלקלקות אשר מהסרון זה גם

הסופר הגדול טאציטוס לא נשמר מהכשל בו. — ויסלה הקורא אם ארכו קצת הדברים האלה בעיניו, כי השבתים למועילים בכלל לעניני ההקירה בספרינו הקדמונים.

(ג) עתה יהל גוף הויכוח וכותב וז"ל: "מקום השאלה הוא מי הוא זה אנטונינוס הנזכר כמה פעמים בתלמוד, ולו יתיחס שם עוד בן ששמו אסירוס ואל זה אסירוס עוד בן ששמו אנטונינוס?" עכ"ל. פה נראה כבר בתחלת הדברים הסרון גדול בהעמדת השאלה אשר לה קשר רב עם כל הענין הנדרש, כי הפך אופן השאלה מטעלה למטה. כי אין אנו דורשים אחרי שני אנשים שונים ששם אנטונינוס זקן ונינו וביניהם אחד אסירוס בן לראשון ואב לשני, רק אחרי שני אנשים שווים ששם אסירוס זקן ונינו וביניהם אחד אנטונינוס בן לראשון ואב לשני. כי אמנם זה אנטונינוס הנמצא במדרשים ותלמוד ירושלמי וכמה פעמים גם בבבלי בסתם, אשר דבר רבי עמו נמצא בעצמו לפעמים בבבלי עם ההוספה אנטונינוס בן אסירוס. והוא בעצמו אמר לרבי בעינא דאסירוס בני ימלוך תחותי (ע"ז י"א). ורבי דיבר עוד עם בת אסירוס בן אנטונינוס כפי חבריתא (נדה מ"ה א'). וכן העמיד זה הכותב בעצמו את השאלה בהיבורו הראשון (הערה כ"ב לספר י"ג) וז"ל: "התלמודיים כווננו בשם אנטונינוס רק לאותו שהיה בן ואב לאיש ששמו סעווערוס. ובהכרח היה זה אנטונינוס קאראקאללא. ואל זה יורו אלה המקומות (פסחים קי"ט א', ע"ז י"א) אך אצל סעווערוס זה השני נשכח תמיד כי הוא סעווערוס לכסנדר אשר מלך אחרי אנטונינוס היליונבל" עכ"ל והנה עתה במאמרו החדש הסיר בעצמו את היליונבל

התחשב בזמנו של רבי ובין אנטוניניים שבתלמוד. ותחתיו
 זשוב את כארקוס אוירעליוס אשר הודה עליו מכבר
 ש באסטיאנוס קאראקאללא. ונשאלהו כעת לפי דעתו, אל
 זה אנטונינוס כוונו רז"ל אשר אמרו עליו שהיה מודעו
 ל רבי, וגם שהיה לו אב וכן הנקראים שניהם אסוירוס.
 יינו סעווערוס לפי פירושו? אם אל מארקוס אוירעליוס.
 ה לא אביו ולא בנו המולך אחריו היו נקראים סעווערוס;
 ש אל סעפטימיוס סעווערוס, הנה בנו קאראקאללא לא
 ה נקרא משום אדם בשם סעווערוס; ואם אל קאראקאללא
 זה זה אמנם היה לו אב ששמו סעפטימיוס סעווערוס.
 ד לא שום בן או אחר המולך אחריו הנקרא בשם
 סעווערוס, כי אלכסנדר סוויורוס לא מלך רק אחרי היליוגבל
 אשר גם הוא (היליוגבל) מאוחר עוד לדורו של רבי
 פי הודאתו החדשה. והוין מזה הנחו מוכרה להודות ג"כ.
 י סתם אנטונינוס בתלמוד מודעו של רבי, איננו
 אראקאללא, כי עליו נאמר במדרש שמת אחרי רבינו
 קדוש כפי פירושו החדש אשר נביא ממנו להלאה (סומן ט')
 ילו על סתם אנטונינוס נאמר בתלמוד כי שכיב אמר
 י נתפרדה התבילה (ע"ז י" סע"ב). והנה בסמוך שם
 ברייתא נקרא ג"כ אנטונינוס זה הסתמי בהוספת בן
 אסוירוס? מה יענה לכל השאלות האלה? אתמהא! הלא
 שם היה לו יותר לפי דרכו לטחוק בכל המקומות שם
 אסוירוס סמטיכות שלו אנל אנטונינוס, ולאמר כי משיבושי
 סופרים המאוחרים הם. האמנם אז לא היתה לו עוד שום
 איה אף למראה עין ולא שום זכר לדבר כי כוונו רז"ל גם

במקום אחד לבד לשם אנטונינוס אל קאראקאללא והוצרכנו להאריך פה קצת, בעבור כי על תהלת דברי אלה ודרך העמדת שאלתו, נבנה כמעט כל מאמרו זה, וכל אופני דבריו יוסבו על הציר הזה של שם אסוירוס שהוא סוירוס, ורק שם זה לבד נשאר לו בתלמוד אשר בהר לו לבאר לפי דעתו. ואת היותר בענין זה החרים וזרה הלאה מבלי להשגיח על הסיפורים, ורק בעבור כי עומדים לשמן לו על אם הדרך. עתה בהתרוועע היסוד ההוא, יפול כמעט כל בנינו.

(ד) כתב עוד: „בעל האגרת (כ"ה ח"ד צד 216) יסמך דבריו לאמר, הן אמנם שני המלכים קאראקאללא והיליגבני קראו עצמם אנטונינוס. אכן לא נקראו בן מעולם [אחד מותם] לא מהמן העם ולא מן הסופרים. והוא מחזיק לתשובה ברורה ומוכיחה (ענטשיידענע ווידערלענונג) נגד דעתי אשר אחד משני אלה יוכל להיות אנטונינוס הנזכר בתלמוד. והראיות אשר הבאתי כי שני המלכים ההם נקראו בן בפי העם והסופרים (!) וגם בכתובות (אינשריפטן) לא יסכים בקיומן, ויתן כנגדן (שם ח"ז צד 190) ראיות לדבריו מן הסופרים דיאו קאססיוס ולאספרידיאוס ואחרים עוד. וגם הכתובות שלח הלאה עכ"ל.

ואני כבר עמדתי (שם צד 194) נגד לשונו זו אשר הניח תחת עמי, באשר לא אמרתי כי זו תשובה ברורה ומוכיחה רק זו תשובה גדולה נגד דעתו. והבאתי ראיות אחרות אשר ראויות להקרא באמת ברורות ומוכיחות. אולם גם תשובה זו היא גדולה באמת, וכן אהשכנה גם עתה נגד מה שניסח מחדש לבטל אותה. ועל דבר הסופרים

הכתובות, הנה לא סופרים הביא מתהלה ולא כתובות,
 כי אם כתובת אחת והיא על מצבת קאראקאללא, אשר בה
 נקרא בשם אנטונינוס והראיה אשר הביא ממנה ביטלתי
 מטעם נכון בעיני, כי המצבה ההיא עם השם הזה הוצבה
 תיכף אחרי הומת קאראקאללא, רק מפני הפחד מאנשי
 הצבא, ובכל זה לא נקרא אח"כ בשם אנטונינוס לא מן העם
 לא מן הסופרים ולחיווק הטעם הזה הבאתי דברים
 זבוארים מן דיאו קאססיוס (9, 78) אשר יאמר כי מפני
 הפחד מן המת אנשי הצבא הוכרחו היועצים לתת אפרו בקבר
 האנטוניניים וגם רק מפני הפצרתם ואלמותם הוכרחו עוד
 להשבתו בין אלקי הארץ [כמו כמה מלכים אשר לפניו
 לפי מנהג הרומיים], ולתת על זה פקודה מיוחדת, אך בכל זה
 היה לבזיון בפי כל ההמון ואיש לא קרא עוד את שמו
 אנטונינוס ע"כ. ואין ספק כי בעת הושב אפרו
 בקברי האנטוניניים או הוצבה עליו המצבה ג"כ עם שם
 אנטונינוס—ועפ"י נסתרה ג"כ מראש ראיות הכותב מחדש
 זמה שנמצא עוד מטבע שהוטבעה אחרי מות קאראקאללא
 עליה נמצא השם DIVUS ANT., כי נעשה ג"כ בלי ספק
 רק תיכף אחרי הומת בעת נתנו אפרו אצל האנטוניניים
 וסותו בין אלקי הארץ ורק מפחד מאנשי הצבא עשו הכל
 לפי המנהג אצל המלכים שקדמוהו ומוה יבואר גם כן שם
 התאר DIVUS והוא מוסיף וכותב :

(ה) .אודה כי תשובותיו נראות כאמת, אך רק נראות
 כן כי עם כל הרון אפם של הסופרים נגד קריאת שם
 אנטונינוס לשני המלכים ההם, נתקיים להם בכל זאת השם
 זה עד דורות מאוחרים הרבה והיינו בספרי ערכאות המזנהים

לעיני כל קורא, רצוני בפקודות והקים אשר יצאו מאתם
 וגם בלוחות הקאנסולען המסודרים עד זמנו של יוסטיניאן ובלי
 ספק (?) היו מתפשטים בכל מקום, כי על פיהם הוגבל כל מעשה
 בקורות עולם וגם הרכה משפטים בין אדם להבירו החקים בקובין
 שלהם נושאים שם נותניהם ונכתבו בן עמהם ומספר רב מהם
 נרשמו למארקוס אנטונינוס, לסיווירוס, לסיווירוס ואנטונינוס.
 עד אשר לא יוכל להיות ספק כלל בהתפשטותם גם בזמן
 שי שנים אחריו בן וברשימות האלה לא נמצא שום הבדל
 בין שמות האנטוניניים נגד אשר יהשוב הכותב בכרם המל
 כי הוראת השם הסתמי אנטונינוס הוא רק על מארקוס
 אוירעליוס או פיאוס ובאמת ההבדל מונה בקריאת שמות
 הקאנסולין אשר בזמן כל אחד מהם ניתן איזה חוק ובערכאות
 נרשמו רק השמות של הקסרים בסתם כי הרושמים הי
 יודעים מראש אשר כל קורא יכיר אל איזה אנטונינוס
 יכוונו ואם יראה עד"ם שם אנטונינוס אצל סעווערוס ידע
 כי הוא קאראקאללא ואחריו כי הרשימות ההן תניענה על
 המאה הששית למספרם נקל להבין כי יגיעות הסופרים
 לשלול שם אנטונינוס מהקסרים המאוהרים היו לאפס ולריק
 ע"ב.

הארכתני פה בהעתקת דברי הכותב בפרט זה לא
 לכד למען לא יאמר כי דלנתי על איזה מהשנותיו אך ביותר
 עוד מפני כי הצי תשובתם בתוכם ברשימות לא נמצא
 הבדל מבואר בשמות האנטוניניים, כי ההבדל מונה בקריאת
 שמות הקאנסולען אשר בזמנם ניתן איזה חוק, וכן בספר
 ערכאות רשמו שמות אנטונינוס בסתם, כי ידעו מראש
 ואשר נקל יהיה להבין עד"ם אנטונינוס שאצל סעווערוס הוא

קאראקאללא" אך כל זה לא היה יכול להסב בשום אופן אל המספרים או הכותבים המאוהרים כי יצינו גם הם על איזה קיסר מאוהר את שם אנטונינוס בסתם ויספרו ממנו ביחוד את אשר דיבר, ואשר פעל ועשה מבלי הסמך אליו בבל עת לסימן איזה קיסר הקודם לו או הבא אחריו.—זאת לא זאת, כבר ראינו כי סופרי הקורות בכתבם קורות כל קיסר והיו בטאמר נפרד, קראוהו אז בתהלה בשם אשר קרא לעצמו בהיו אף אם לא בצדק נתן לעצמו שם ממשפחה אשר לא ממנה יצא, אכן בסיפורים אחרים אשר כתבו והביאם הענין לדבר מקיסר כזה אשר לא יוסב נושא כל הסיפור עליו, לא יקראוהו מעולם בכנוי השקר אשר נתן לעצמו בהיו, כי אם בשם אשר יוכל להיות ניכר לקורא, אם זה של משפחתו או הרגיל בפי העם גם אם הוא כנוי של גנאי—ונקל להבין עתה מנהג כותבי הערכאות והחקים כי הם הוצרכו להעתיק מלה במלה כל פקודה אשר יצאה מראשונה בהיי המלך עם שמו אשר כתב לעצמו בראשה. ובזה היה נראה ג"כ נאמנות הסעתיקים כי לא הוסיפו ולא גרעו והעמידו גם שמות הקאנסולין על סדר הזמנים וכפי אשר נרשמו ג"כ בעת כתיבת כל פקודה, והוצרכו לבטוח על הקורא המבין כי מן הסדר והסמיכות של הנרשמים זה אצל זה, יכיר בנקל את הזמן ואת האיש המכוון באמת, ואילו היו לוקחים להם דעות מעצמם לתת איזה תוספות ביאור לכל שם, אז אפשר היו גורמים ספק להקורא בביאוריהם ונאמנותם, ורק העתקות לבלתי משונות ונאמנות ככתבן ובלשונן מראש, היו נאותות לקורא אשר יבין מעצמו את הכל, אך איך נוכל להביא כל זה לראיה אל דרך הסופרים אשר כתבו לרוב רעיוני עצמם

וכמדברים בעדם אשר גם הם יקראו את הקיסר המדובר בהם
 בשם כינוי שקר אשר לא היה נודע, לקורא פשוט, ויסבו לו עוד
 ספק עצום אם לא היתה הכוונה לאנטונינוס אשר שמו
 העצמי היה כן על נכון כי מטשפתו היה? וכל זה מכבוד
 כ"כ עד אשר יש להתפלא על המשיג איך לא ראה כל זה
 מעצמו. — ואשר ידבר מהתפשטות הרשימות ההן של החקים
 והפקודות לעיני כל, עד שעל ידם היו יכולים איזה מספרים
 או כותבים להציג כנוי השקר של אנטונינוס על קאראקאללא
 הגה כבר ראינו אשר לא כן הוא כי כל הסופרים הרומיים
 הנודעים לנו מזמנים של התלמודים וגם המאוחרים להם לא
 הוסבו ע"י מאספי הפקודות לכנות את הקיסר בשם אשר קרא
 לו בעצמו על שקר בעת יצאה הפקודה ממנו. ומב"ש שלא נזכר
 להשוב כזאת על התלמודיים השוכנים בא"י ובבבל, אשר רובם
 ככלם לא ידעו מספרי ערכאות של הרומיים, ורק מקרי
 החמון שמעו וידעו את שם אנטונינוס המפואר ונודע בפ'
 כל, כי יתנו השם הזה בפשיטות ובלי שום סימן למלך
 מאוחר ממנו הנודע לחמון העם בשם אחר ומשונה הרבה
 לגנאי הראוי לו לפי דרכו, ויתפארו ויתכבדו באהבתו
 לרבינו הקדוש אשר היה להם למופת בטוב לב ובכל מדת
 ישרה ונעימה — אהשוב כי החכם הכותב או עכ"פ כל קורא
 ישר דעת לא יאמר עוד על תשובתי כי רק מראה אמר
 יש בה, וגם יהיזק אותה לנהלה ורבה באיכותה.

(7) מהקיסר קאראקאללא יש עוד מטבע אשר בה יקרא
 אחרי מותו דיווס אנטוני' מאננוס (ראה עקהעל על
 המטבעות). ועל זה אעיר רק בלאחר יד מפני שהכותב
 בחרם המד (ה"ד צד 217) יביא לו את המטבעות לראיה.

ומענה רק בזה כי במקום מטבעות הנמצאות באמת, יניה
הוא אחרות אשר מציאותם בלתי נודעה" עכ"ל.

על החלק הראשון ממאמר זה כבר השיבוננו למעלה
(סוף סי' ד') על נכון כפי דעתנו ועל החלק השני אשר
כבר דבר בו בציון שלו והוא רק מכפיל עתה את דבריו
על ראיותי מטבעות, והוא משלש אותם עוד להלאה
ויתב, והנכנה בזה על אפשרות כתובת המטבעות אשר
אולי היו נמצאות ואפשרות הטעות בקריאתם, נראה לעין
גל כי הוא נבנה על הול" עכ"ל. הנני מוכרח לשנות פה
בקצרה את אשר הראתי בחרם המד ה"ז (צד 7—206)
כי לא הבאתי כלל לראיה את המטבעות האפשריות ולא
נתי עליהן יסוד מעולם, רק בדרך השערה בעלמא
גדתי בתחלה כי אפשר הרחוקים בכבל אשר הכירו שם
הקיסר מטבעות ראו איזה מטבע שהיה כתוב עליה שם
גניוס וירוס בקיצור כזה אסזירוס אכן אח"ז עזבתי השערה
ז' מכל וכל ואמרתי בביאור, ומי שלא ירצה לקבל השערה
" מקיצור השם במטבעות עוד לא סתר ביאורו על שם
אסזירוס הנמצא בתלמוד כי הוא רק קיצור מן אנניוס וירוס
כל זה יעשה הכותב כמתעלם מכל זה, וישוב אל דברי
צמו מכבר רק להעמיד לו ריחים הסובבים ברזח ולחשבם
ענקים וללחום נגדם פעם ופעמים וכנגד זה יהפך היא
יתה להביא ראיות מטבעות ועוד נראה מה טיבן.

(ז) הכותב ב"ה העמיד לפנינו השערות רבות לבאר
שם אסזירוס שהוא אנניוס וירוס והוא סובב והולך תמיד
צדיב מארקוס אוירעליוס אנטונינוס אשר עמו ועם משפתתו
שר כל השמות הנמצאים בתלמוד אצל אנטונינוס, ועי"ז

הוסבו עוד כמה השערות אחרות. ויטאן בקריאתי סיוורוס
בעבור כי לא תכון אז אות א' בתחלת השם [וגם תחסר
אות יו"ד שאחר הסמ"ך] (כ"ח ה"ז צד 208) עכ"ל.

והנה איננו משיב על תשובתי זאת האחרון נה
אכן לא זאת עיקר תשובתי רק כי לפי דעתו ימצא
רק לבאר השם אנטונינוס בן אסוירוס שהוא סעפטימיוס
סעווערוס או קאראקאללא ולא השם אסוירוס בן אנטונינוס
ואותו ביאר מתחלה על אלכסנדר סעווערוס בן היליונבל
הרהוק בזמן מאד מאסוירוס הראשון אבי אנטונינוס ועתה
מחדש ישיט גם הוא את היליונבל ממשפחת אנטונינוס
ולא נשאר לו איפא ביאור כלל על השם אסוירוס
אנטונינוס הנמצא בבריתא (נדה מ"ה א') ולו בת הנקרא
יוסטינא [והיא פוסטינא לדעתנו] כאשר העירותי למעלה
(סימן ג') אמנם לא הרבתי בהשערות רק אחת העמדת
לעקרית כי אנטונינוס בן אסוירוס הוא מארקוס אורעליוס
אנטונינוס בן אנניוס ווערוס ואסוירוס בן אנטונינוס הו
או קומודוס הנקרא ג"כ אנניוס וירוס או לוציוס וירוס אש
היה התן ונלקח לבן מאת אנטונינוס הפילוסוף והבאתי כמ
ראיות על מנהג קיצורים כאלה אצל הסופרים כמו ש
כותבים באותיות יוניות ירושלים יים וישראל יי ל ואמר
עוד שם (צד 205) בהערה שאולי שם נסקלגוס בתלמו
הוא קיצור מן שם קיסר רומי קאיוס קאליגולאס והעמדתי ש
הדבר בספק וכעת נתהפך לי הספק ההוא לודאי ואוכל לוס
שישו ילדי מחשבותי כי על בקשת האמת גודלתם ויבא דס
זה ביתר ביאור אייה בערך נסקלגוס ופה אדבר עליו בקיצור
בעבור שנוגע לענין וגם למען לא יהיה הויכוח ריק ככ

חידוש. מאמר בת קול ששמע שמעון הצדיק [ולדעתי הוא
 שמעון בן קמחית או זולתו מהכהנים ששמו שמעון] הוא,
 במילת עבדתא דאמר סנאה לאיתאה על היכלא ונהרג
 גסקלגם ובטלו גזירותיו (סוטה ל"ג א' ועוד בכמה מקומות)
 ורש"י ז"ל נדהק ועבדתא היא אמנם עבודת צלמו ששלה
 קאליגולא לביהמ"ק ולע"ע יעויין מגלת תענית (פ"א) מה
 שמדבר שם מצלמים ששלה גסקלגם לירושלים והשליח
 הנזכר שם אשר אליו התחננו היהודים הוא הפקיד פעטרוניוס
 יעויין קדמוניות ליוסף (ס"ה פ"ח) ומלהמות (ס"ב פ"י) ואין
 ספק בדבר זה, ומעתה יראה הקורא כי הקיצור מן קאיוס
 קאליגולא אשר נעשה ממנו גסקלגם שזה ממש אל הקיצור
 מן אנניוס וירוס אשר נעשה ממנו אסוירוס היינו שני
 שמות נעשו לאחד ובתוכם נשמטו איזה אותיות רק ששם
 נשמטו גם בשם הראשון קאיוס ונעשה גם [וגימל וק'] אחת
 הוא גם בלשון רומי בזה השם בעצמו שקוראים לקאיוס
 גאיוס, ויש נוסהאות קסלגם] גם בשם השני קאליגולאם
 שנעשה קלגם ופה נשמטו אותיות רק משם הראשון אנניוס
 ונעשה אם ומשם השני וירוס לא נשמט כלום כי קטן הוא
 בהברות ובכלל יש לראות כי בני ארצות קדם לא אבו
 להאריך בהברות רבות וביהוד אותן הנשמעות ע"י שני
 שמות ולכן נמצא אצלם מבל קסרי רומי תמיד רק שם אחד
 העיקרי ורק פה אצל גסקלגם נמצא החידוש פעם אחת
 בירושלמי (סוטה פ"ט ה"ב) שנקרא גיים גליקום אשר גם
 הוא לראיה על פירושו אם צריך עוד לראיה ופה נשאר
 השם הראשון בעינו והשני נתקצר מעט ובכל זה יש לו עוד
 דמיון גדול לקיצורו של אסוירוס, כי בזה ובזה קצרו רק השם

שיש לו יותר חברות והשאירו בעינו השם הקצר בהברות ולכן קצרו קאליגולאם והשאירו השם הקטן קאיוס וכן קצרו השם אנניוס והשאירו השם הקטן בהברות וירוס.

(ח) .ואנהגו נהשוב כי רק מהמטבעות הנמצאות עוד לפנינו נוכל לראות כי על נכון קראנו סיוורוס תחת אסוירוס וכי התלמוד מדבר מן אנטונינוס סעפטימיוס סעווערוס וגם מן אנטונינוס קאראקאללא" עב"ל. וע"ש שביא מטבעות עם רשימות סביבן, מן אנטונינוס פיאוס, מארקוס אוירעליוס אנטונינוס, סעפטימיוס סעווערוס שכותב על עצמו בן אנטונינוס אע"פ שלא היה בנו, ובנו של סעפטימיוס שהוא באססיאנוס קאראקאללא שכותב ג"כ על עצמו אנטונינוס הוא מוסיף וז"ל "ראיות יותר סבורות על קריאתנו א"א להביא עוד רק זאת נעיר עוד כי את היליוגבל נוכל להשמיט באמת" ע"כ.

ונשאל עתה איפא מונה הברור בראיות האלה? ואם הן על קריאת השם סיוורוס תחת אסוירוס, הנה לא ימצא שם סוירוס בכל המטבעות שהעמיד בהנה א"כ כי רק זה רוצה לברר אשר סיוורוס גם קאראקאללא כינו עצמם בהייהם על המטבעות בשם אנטונינוס והנה זאת לא כהשנו גם אנהנו אך הראינו ברור כי אין אחד מהסופרים הרומיים או גם מהמון העם אשר כינא לשני הקסרים ההם אה"כ מותם בשם אנטונינוס ונהשוב ג"כ לאין ספק כי המטבעות לא היה בבחן להעמיס על העם או על הסופרים אשר היו אה"כ כינוי שקר על איזה קיסר אשר לא היה נודע לקוראים על המלך ההוא ואנהנו נסינו לשער מתחלה [ולא אה"כ] אשר אם היה כתוב על איזה מטבע אצל אנטונינוס האמתי גם

קיצור השם א"ס וירוס, אז היו יכולים בני דורו בסבת הרשימה
 להיות לכנות את הראשון גם בשם השני עם הוספת בן
 בנהוג, אחרי כי נודע מכבר עם הכינוי הזה של משפחתו
 עוד מימי נעוריו, וגם אח"כ אצל איזה סופרים וכבר עזבנו
 ההשערה ההיא אך רחוק רחוק הוא מאד בעינינו לאמר כי
 המטבעות הסבו להתפשטות כינוי שקר של המלכים המאוחרים
 לאנטונינוס האמתי הבלתי נהוג עוד גם אצל הסופרים אשר
 היו אחריהם גם אצל ההמון.

(2) עד כה ניסה הכותב באריענט רק לסתור איזה
 מתשובותי נגד אפשרות ההנחה, כי בשם אנטונינוס בן
 אסירוס או להפך הנמצא בדברי רז"ל כיונו אל סעפטימיוס
 סעווערוס או קאראקאללה ועתה נבא אל ענין גדול בדבריו
 אשר לו הלק רב בבירור ענין הנדרש מאתנו. זה הכותב
 רוצה לקחת ראיה ברורה אל דעתו ממאמר אחד במדרש
 אשר אנכי הצעתיו בראשונה לראיה מוכרחת אל דעתי
 ומאמר אחר עוד במדרש ילמדנו אשר כמציאה יקרה נחשב
 לי כי לא נזכר עוד משום חוקר קדמוניות וששתי על
 אמרותיו כמוצא שלל רב וע"י הארת דבריו הראתי אח"כ
 ראיה המבררת לאין ספק ביטול דעתו, ינסה לעשותו מסופק
 ובלתי בטוח או גם לדחפהו ולפנות הרחוק ממנו כאשר
 ידחוף איש את הנפגש ממנו במסלה קצרה ויאמר לו לך
 הלאה כי צר לי הדרך ונשמע עתה דבריו: זה בהיר יותר
 מאוד השמש, כי אנטונינוס זעיר: בר בריה דאנטונינוס
 רבה, איננו יכול להיות אחר כ"א קאראקאללה הצעיר אז
 מאד בן סיוורוס הנחשב לבן אל מארקוס אוירעליוס
 אנטונינוס—האמנם אם אפשר להסכים עם סדר הזמנים

בי היה יכול רבי לדבר עם המלך הצעיר קאראקאללא משנת 195 עד 207 או גם עד 211 למספרם? זו היא שאלה אהרת יען אם מת רבי כבר בשנת 193 למספרם נהיה מוכרחים לאמר כי בעל המדרש הותעה בסיפור זה אכן הוא כ"כ מבואר מכל צד ומכריח עד כי יסב נטות לבנו להחזיק בו ולאמר על המאמר האחר המחבר מות שלשת האנשים ביהר, ארטבן, קוכודוס ורבי, ינוח על מקומו [מבלי שום לב אליו] כי גם נגד השערה זו יש תשובות גדולות.— והנה לא נחזיק עוד בסדר הזמנים כאשר הנבלנו אותם מלפנים וכו' עכ"ל.

התשובות הגדולות אשר יש אתו נגד השערה (?) האחרונה המובאה ממנו רק ברמז, לא יציג פה אף ברמז קל. ונפן אל תהלת דבריו פה אשר הם ג"כ רק ברמז. השם אנטונינוס זעירא וכו' הוא במדרש קהלת (פרשה י' פסוק ה') והבאתיו כבר במכתבי הראשון על זמן רבינו הקדוש (כ"ה ה"ד צד 218) לברר ממנו עת היינו. ושם במדרש יסופר כי שאל אנטונינוס זה לרבי מי טשנינו ימות ראשונה וישיבהו רבי, אנכי וכו' וכן היה [כי רבי מת ראשונה] והיה זה כשגנה שיצא מלפני השליט ע"כ. וכרנע ישפוק לנו כי מצא הכותב עכ"פ סיפור אחד בדבריו רז"ל אשר נראה לו מבואר היטב ומכריח. ועד מהרה יתראה לקורא כי הסיפור השני במדרש אשר כפי הוראת עצמו של הכותב הוא סותר את הסיפור הראשון לפי פירושו. הוא מבואר ומכריח יותר עוד והוא המכרר הדבר לאין ספק. אך נפן מעט מהסיפור השני ונעמוד אצל הראשון, כי פירשתיו אנכי היטב על קאמאדוס בן אנטונינוס הפילוסוף, אשר היה התן וגם נלקח

לבן מן אנטונינוס פיאוס. והבאתי כמה מקומות מן התלמוד
 שנקרא הראשון במשפחה בשם עצם פרטי בכינוי רבה
 בבחינת נכדו אשר לו שם עצם כזה המכונה זעירא.
 ועל הוראות שני הבנויים האלה הבאתי מאמרים שונים מן
 התלמוד ומדרשים, ורבי בעצמו ששמו ר' יהודה היה מכונה
 רבה נגד נכדו ר' יהודה המכונה זעירא (ע' ביהוד כ"ח
 ח"ד צד 206 וה"ז צד 4—201 וצד 63—261). והראתי
 עוד שם כי לא לכד גם בלשונות החדשות ימצאון בנויים
 כאלה, היינו (גרָאָספֶּאטֶער) או grand pere וכן petit fils אך
 גם בל' יונית קרא בן מתתיהו להירודוס הראשון בשם
 מינאלו, והוא רבה, נגד נכדו הנקרא ג'הירודוס, ולא כאשר
 חשבו עד הנה שנתכנה הראשון בתאר „גדול“ בעבור גדולות
 אשר פעל, והוא לא פעל גדולות מאומה, רק החניף כל ימיו
 לאדונוי והמה שרי הצבא ופקידי הרומיים והיה רק עבד
 לעבדים. וכן רק מטעם זה כפי דעתי נתנו לאנטיוכוס
 השלישי את הכינוי „גדול“ מינאלו בלשון יוני, והוא רק העתקה
 מן שם רבה שכינהו הסוריים אשר עליהם משל אנטיוכוס וזה
 רק בעבור שהיה לו גין הנקרא ג'כ אנטיוכוס (עפיפאנעס).
 ועוד בן גין זה אנטיוכוס (אייפאטאר), והחוקרים לא ידעו
 עד כה למה כינו הסופרים לאנטיוכוס הזקן בתאר גדול
 והוא גם הוא לא הראה גדולות כ"כ במפעליו עד כי החכם
 המפואר העערן בספרו (האנדבוך דער געשיכטע דעם
 אלטערטהומס צד 228) הוכרה להעיר על זה ולאמר „בסדר
 מושלים כאלה של משפחתו נקל היה להקנות לעצמו כנוי
 הגדול“ ובאמת לא הקנה לעצמו מאומה רק אחרים
 כינהו כן להבדילו מנינו ובן נינו השוים בשם העצמי אל

שמו העצמי—ואוסף פה עוד לבאר כנוי כזה על אדם אחד מעמינו למען ימצא בוֹיכּוּה הזו עוד דבר הידוּשׁ, כי הנה חכם עמינו החוקר הגדול סאלוואדארע בספרו היקר מאד קורות ממשלת הרומיים ביהודה¹⁾ מתייגע לדעת למה נתבנה אנריפס הראשון מלך יהודה בתאר גדול אשר לא יאות לו ג"כ לפי קורות חייו ומפעליו? אכן באמת גם לו ניתן תאר זה רק להבדילו מבנו הנקרא ג"כ אנריפס, כי אף אם בן מתתיהו יבנהו במקום אחד (קדמוניות ס"ה פ"ה) בשם מינאלו בסתם מבלי דבר שם מבנו כלל הוא סבאר הדבר היטב במקום אחד (ס"כ פ"ה) וז"ל: הירודוס אחיו של אנריפס הגדול מת וממשלתו ניתנה מיד הקיסר קלודיוס אל אנריפס הצעיר עכ"ל. ואנו מוצאים גם פה רק כנויים מועתקים מלשון סורית המתהלכת אז בא"י ושם נקרא האב רבה ובנו זעירא.

י) אולם הבוחן כל אלה הכנויים של רבה אצל אנשים שונים ימצא כי רובם ככלם ניתנו רק לראשון במשפחה אשר שמו העצמי שוה לשם העצמי של יוצאי הלציו או של הבאים אחריו כן הוא בכמה מקומות אשר הבאתי מן התלמוד ומהם ר' יהודה הנשיא או רבי בעצמו וכן הירודוס ואנריפס ורק אנטיוכוס לבד יוצא מן הכלל הזה והיינו שנמצאו עוד במשפחתו אבות קדמונים הנקראים גם הם אנטיוכוס ואעפ"כ נקרא הוא רבה אכן הפסק זמן רב של מלכים היה בינו ובין הקדמונים הנקראים כשמו ורק זמן קצר מאד הפסיק בינו ובין ניגו הנקראים כן ולכן יכלו הסופרים לכנות את

1) Histoire de la Domination de Romains en Juda
Tome 2 Cap. 6

הזקן בשם רב ה להבדילו בזמן מן המאוחרים לו והיה
 יכול הקורא לטעות אם לא היה מכונה בתאר כזה, להחליף את
 הזקן בנינו ובן נינו—ומפני הטעות האחרת שיהשבו כי הוא
 אחד מהקודמים עוד הרבה בזמן לא הוצרכו להשמר כי במשך
 זמן רב לא עבידי אינשי דטעו לפי הענינים המסופרים עליו.
 וגם היה זה הזקן בעיני הסופר כאילו התחילה בו
 משפחה חדשה של אנטונינוס אחרי הפסק זמן רב שלא נשמע
 שם זה.—אמנם לא מצאנו עוד יותר בשום מקום וגם לא
 יתכן להמצא, כי יותן כינוי רב ה לאיש אשר שמו העצמי
 שוה במש לשם העצם של אביו או של הקודם לו בלי הפסק.
 וזה מטעם פשוט כי הכנוי ההוא לא ישיג עוד את התכלית
 אשר בשבילה נרשם מן הסופרים, והוא עשוי רק להגביל
 עיני יותר את הזמן, לסמן את האיש היטב ולהבדילו מן
 השוים לו בזמן קצר. ועתה אם אבי המצויין שוה ג"כ בשמו
 העצמי, הנה תחת העמדת הסימן כדי להשמר מן הטעות,
 תגדל עוד הטעות מאד, כי לא ידע הקורא אם לא כוונת
 הסופר על אביו שנקרא גם הוא בשמו זה, וביחוד אם אביו
 זה הוא הראשון בשם זה אל כל משפחתו, וכן תצמח
 טעות זה בכנוי זעירא, כי יחשוב הקורא אשר ניתן רק
 לבנו או לבן בנו של הראשון ולא לבן בן בנו של הראשון
 כפי אשר השב הסופר.—ועתה נראה במבחן הזה את
 ההבדל בין פירושי על השם אנטונינוס זעירא בר בריה
 דאנטונינוס רב ה ובין פירוש החולק עלי. לדעתי היו רק
 שלשה מלכי רומי אשר נקראו מהסופרים והעם בשם
 אנטונינוס, והיינו הראשון בשם זה של המשפחה, אנטונינוס
 פיאוק, וחתנו אשר לקח לו לבן ומלך אחריו והוא אנטונינוס

הפילוסוף, ובנו של זה האחרון קומודוס אנטונינוס. ושאר
 המלכים הבאים אחריהם אף אם קראו עצמם בשם זה
 בהייהם ועל שקר, כי לא ממשפחתם יצאו לא נקראו בן עוד
 בשום מקום אחרי מותם, לא מן זכופים ולא מן העם. ולפי
 פירושי על הכנויים רבה זו עירא אצל אנטוניניים האמיתיים
 עולה יפה מאד לפי המנהג אשר הראינו, ומובנים מעצמם.
 אנטונינוס זעירא [קומודוס הוא] בר [אנטונינוס הפילוסוף
 שהוא] בריה דאנטונינוס רבה [אנטונינוס פיאוס] אשר
 היה הראשון בשם זה של המשפחה. ולא אביו ולא כל
 הקודמים לו נקראו בן. ואיך למעות פה כלל לא בכנוי רבת
 ולא בכנוי זעירא להשוב איש אחר מאשר כוון המכנה.
 אותם בן אבן לפי פירוש החולק יהיה מנהג כנויים האלה
 בודד ונפרד בלי דמיון ועלול מאד למעות תחת אשר רצה
 הסופר לציין ולסמן את האנשים היטב—כפי דעתו
 אנטונינוס הפילוסוף נתכנה רבה, והנה גם אביו היה שמו
 אנטונינוס והוא הראשון במשפחה זו אשר לה שם זה, ואל
 כזה יותר לרוב הכנוי רבה. וכן הכנוי זעירא מי יוכל
 לדעת בכל זה אל איזה אנטונינוס יכוון הסופר? ואם לא
 יכון לקורא יותר להשוב כי כוון אל קומודוס נינו של
 אנטונינוס פיאוס? או עוד כפי דעת זה המשיג יהשוב
 הקורא כי כוון לסעפטימיוס סעווערוס הנקרא לפי דעתו גם
 הוא אנטונינוס, והוא בעצמו [אך רק בעצמו ולא איש
 זולתו] השב עצמו לבן אנטונינוס הפילוסוף אשר הוא בן
 אנטונינוס פיאוס? הלא נאמר כי סימנים כאלה יבלבלו
 יותר את הקורא מאשר יגבילו היטב את האנשים
 והזמנים כפי רצון המציין. ומה תגדל עוד לפי התימה על

החולק כאשר אמר. בי אנטונינוס זעירא וכו' אי אפשר להיות אהר ב"א קאראקאללא" ועל זה ישאל כל איש למה זה ועל מה זה? למה לא יוכל להיות קומודוס כאשר היא דעתי באמה, או גם סעפטימיוס סעווערוס כפי דעת החולק? וגם היה יכול להיות אלכסנדר סעווערוס כפי דעתו הקודמת? והוא פירש בן בעצמו: (ציון לשנת תר"א צר 44) אך עתה כי השמיטהו אותו ואת היליונבל מציוני אנטונינוס, וזה לו פתאום אור בהיר "בי א"א להיות אהר כ"א קאראקאללא".— וכל זה לבד ישפוק כבר לפי דעתי לכסות בענן את האור הבהיר בעיניו יותר מאור השמש.

יא) נשים לב עוד אל גוף הסיפור הזה בסדרש, מבלי פנות עוד גם הפעם ל הסיפור השני, ונראה אם יסבול פירושו. ואם על ידו יתראה כסבואר היטב ומכריח כאשר אמר בעצמו. הנה כבר הודה כי רבי דבר נ"כ עם אנטונינוס הפילוסוף. ולדעתנו כבר הודה, אם גם רק בשתיקה בתודאה, אף על זה אשר הראתי כי רבי נולד בעת חרבן ביתר בערך ג"ה שנה אהר החרבן ג"א תתפ"ג ליצירה, ולפ"ז היה בעת דיבר עם קאראקאללא יותר משמונים שנה וקאראקאללא היה אז נער קטן מאד. וכל אשר תוסיף שנים לזה תצטרך להוסיף לשנות רבי עד אשר תהיה זקנתו יתירה מאד. ומלבד אשר כבר נגד זקנה. היתרה של רבי יתנגדו כמה מקומות בתלמוד, כן בשתיקתם כן בספוריהם ביחוד מה שספרו מעת מותו כי השבו ההכמים והעם אשר יהיה עוד ויתרפא מטהלתו; אשאל לכל קורא עוד הפעם את אשר כבר שאלתי, היתכן כי נער קטן מאד ישאל לזקן

גדול בשנים אשר רבו מנבורות „מי משנינו ימות ראשונה“?
 הלא כצחוק תחשב שאלה זואת? יותר מזה, נניה שהשאלה
 היתה רק דרך צחוק, ורבי השיבו כפי מנהג טבע ההכרחית
 „אנכי אמות ראשונה“ איך תמחו עליו אחרי כן התלמידים
 ואמרו לו „כל העם מתפללים בעד חיך ואתה אמרת כי
 אתה תמות ראשונה“? ואיך היה יכול רבי להכחיש את הכרה
 הטבע הנראה לעין? יותר מזה, מן סיום המדרש „וכן היה
 באחרית כי רבי מת ראשון והיה זה כשגנה שיצא מלפני
 השליט“ נראה כי תלו מות רבי קודם אנטונינוס, רק באשר
 פתח רבי פיו לשמן ואמר על עצמו כן, ולא תלו באשר
 ראוי להיות לפי דרך כל הארץ, כי זקן גדול בשנים יעזוב
 את האדמה לפני הצעיר ממנו הרבה מאד בשנים? הלזה
 יקרא „סיפור מבואר היטב ומכריח“ כאשר קרא אותו בעצמו?
 אמנם לפי פירושי והשבנוני היה רבי בערך נ"א שנה וקומודוס
 בערך ט"ז שנה בדברים יחד, וכבר היה לזה האחרון אז הלך
 רב בממשלת המדינה אשר נתן אביו בידו עוד בחייו, ורבינו
 היה עוד בכל כחותיו, כי רק כמו י"ג שנה לפני מותו התל
 להיות הולה כפי המסופר בירושלי ומדרשים, ואז היה שואל
 קומודוס מי משנינו ימות ראשונה, ר"ל אתה הושב בשלוח
 ומנוחה מכל צד או אנכי הטרוד ונבהל בעסקי הממשלה
 ונכון בידי יום אידי כי עתה ארד במלחמה ואספה, או עיי
 מרידה בבית, ורבי השיבו „אנכי אמות בראשונה“ והתלמידים
 התפלאו עליו כי פתח פיו למענה כזה, ואולי באמר
 גגור על הנסיך הצעיר לפול בימי נעוריו במלחמה או
 במרידה, ורבינו ראוי להשלים עוד שנותיו כשנות גבר בדרך
 כל הארץ וכימי דור אחר שבעים שנה ואם מנבורות

שמיים שנה ויותר. — אכן עכ"פ סיוס המדרש עולה לפי דעתי על נכון יותר הרבה, כי באחרית היה כן והיה כשגנה שיצאה מלפני השליט, והחכמים תלו מות רבינו קודם אנטונינוס דק בפתיחת פיו לרעה, כי לא לבד אשר לא השלים גם העת הנועדה לרוב ב"א שכעים שנה, כי נפטר בן ס"ז שנה לפי השבוננו המדוקדק, אך עוד דבר פלא בעיניהם העירם לקשר הזה במחשבותיהם, והיינו לקשור זמן מות רבי רק בתשובתו זאת מקודם לאנטונינוס, כי אמנם לפי הסיפור השני של מדרש ילמדנו אשר נעתיק לשונו להלאה (סי' שאה"ז) מת רבינו וקומדוס בירח אחד ממש, ורבינו מת קודם לקומדוס רק בזמן מעט ימים, וקומדוס נהרג בהיותו בן ל"ב שנה, וזכרו החכמים בתשובת רבינו לפני ט"ז שנה על שאלת קומדוס, אשר כבר אז תמהו עליה ופחדו פן תגרום היא מות רבי לפני זמנו, ואמרו פחד פחדנו ויאתינו, כי אילו לא היה נגזר ממרום על קומדוס ליהרג בזמן זה אפשר היה רבינו עוד חי כמה שנים, ורק מפני שנגזר משמים על זה הריגה בעת הזאת, הוכרה רבינו כפי אשר גזר על עצמו בפתיחת פיו למות ג"כ בזמן זה מבלי השלים שנותיו ורק במעט ימים מקודם לקומדוס, וקיצור הזמן שבין מות זה למות זה היה מראה להם כי רק ע"י השגנה שיצאה מלפני רבינו נועד למות בזמן התוא. יראה נא כל קורא ישר דעת איזה משני הפירושים קרוב יותר בסיפורי המדרש של קהלת, אם פירוש זה החולק אשר על פיו לא יתישבו כל דברי הסיפור בינם לבין עצמם, הו"ן מאשר יתנגדו מאד אל הסיפור האחר במדרש ילמדנו כפי אשר יודה הוא בעצמו ואם פירושנו אשר על פיו לא לבד כי לא יתנגדו

שני הסיפורים אך גם יפרשו זה את זה, וכל אחד מהם יתישבו דבריו בינם לבין עצמם ג"כ על נכון. — וכל זה יאמר ג"כ מאד אור הבהיר בעיני החולק יותר מאור השמש.

יב) האמנם הוא בעצמו מתראה בתוהא על דברי ונכון בהם, כי יאמר. אמנם אם אפשר להסכים עם סדר הזמנים כי היה יכול רבי לדבר עם המלך הצעיר קאראקאללא וכו'! זו היא שאלה אחרת. יען אם מת רבי כבר בשנת 193 למספרם נהיה מוכרחים לאמר כי בעל הסדרש הותעה במיפור זה". ואעיר פה על הסתירה של דברי עצמו אשר נפל בה. למעלה כתב (ע' סו' ב' כי רק על שם עצם פרטי הנמצא בתלמוד ראוי לעורר את העיון בו' ושם אנטונינוס בתלמוד נחשב למרכז קבוע למשך מסגו קיים אל סדר הזמנים בתולדות ישראל (אינגערע קראנאלאניש) ע"כ. ועתה יאמר על דברי ביאורו בעצמו אל השם הזה. אם אפשר להסכים זה עם סדר הזמנים הוא שאלה אחרת" ואם זו היא שאלה אחרת בעיניו, מה תהיה איפא נוף השאלה? והוא אמר בעצמו כי תועלת אחרת לא יוכל למשך מסיפורי התלמוד רק זאת אשר יוציא מידיעת הזמן של שם עצם פרטי הנמצא בו, ואם גם הזמן של הסיפור הנמצא על השם התואר נראה כרגע בהיר בעיניו מאד, ועד ארניעה כמסופק ומותעה הנה אך לשוא כל חקר בזה, והשוקד עליו רק כתועלת בשימון לא דרך. — אולם עד מהרה הוא מתנחם עוד הפעם ויאמר: „אכן הוא כ"כ מבואר מכל צד ומכרית, עד כי יש נטות לבנו להחזיק בו, ולאמר על המאמר האחר המחבר סדר שלשת האנשים ביחד בו, ינוה על מקומו כי גם נגד השערה זו יש תשובות גדולות". והרואה יראה כי הכותב מרחק פה

בין שני סיפורים הנראים גם בעינינו למבוררים ומבריתים בענין הגדרש אך הם מבלבלים את דעתו בביאור חשם אנטונינוס ומבטלים כל השבונר בסדר הזמנים, והוא מתיגע פעם לבאר את הסיפור הראשון בהסכמה עם השבונג. אך אז יתנגד מאד אל הסיפור השני. ומנסה כבר להשליך את הסיפור הראשון אהרי ניוו, וגם זה לא יועיל לו כי עוד יעמוד השני על ימינו לשטנו. ולכן ישב באחרונה אל הראשון ויאמר כי הוא הסברר ומכריה יותר כפי פירושו, ויאמר אל השני ינער מחקרי כך השטן וברה לך אל מקומך, כי תדלח את מי בארי אשר בריתי לי במחוקק במשענת.

ועתה נראה אם נכונים גם דבריו אלה, היינו אם הסיפור הראשון אשר הודה עליו כי הוא מכריח מאד, הוא מכריח ומברר יותר מן השני, אשר כבר אמרתי עליו כי היה בעיני כמציאה יקרה מאד בענין הגדרש. ואכפיל פה לשון המדרש (המובא בילקוט על זכריה י"א) אשר הצגתי אותו עוד מכבר, וז"ל: דבר אחר ואכהיד את שלשת הרועים בירה אחד זה רבינו ואנטונינוס וקרנן מלך פרסי שמתו בירה אחד וקראו עליהם ואכהיד את שלשת הרועים ונ"ע"ב. ואהרי הנתה הפשוטה ומוכרחת שבמקום קרבן צ"ל ארטבן הראתי מן החוקרים הגדולים העערן וריכטער, אשר כפי השבונג נתאמת היטב החצי השני סמאמר זה היינו גם ההליטו רק ע"י הקרי לבם וחשבונותם כי ארטבן וקוסודוס מתו בשנה אחת 193 למספרם, מבלי דעת מאמר זה של המדרש אשר הוא משען חזק להם, כי הוא מוסיף עוד בבירור לאמר שמתו גם בירה אחד, ועתה מי גבר מבין יוכל להסתפק עוד ולאמר החצי הראשון של מאמר זה איננו ברור ואמת

כמו החצי השני? ובעינינו היה כל המאמר כלו ברור
 ומכריה גם אילו לא היינו מוצאים אמתת הציו בדברי
 החוקרים הנזכרים, ואילו לא הוציאו הם את מות שני המלכים
 בשנה אהת מחקירתם היו יכולים ללמוד זאת על נכון רק
 ממאמר שלנו יען גם קדימותו בזמן נראה לעין בוחן כי
 ההשתמשות הנפלאה במליצה של זכריה להניח אותה על
 מות שלשת אלה האנשים לא היתה יכולה להתחדש רק
 בזמן ההוא בעצמו אשר מהו. כי בזמן המאוחר להם, לא
 היו יודעים עוד היטב חבמי ישראל ומכ"ש המון העם בהם
 זמן הפרטי של השנה אשר בו מת איזה מלך של האומות.
 ומעולם לא שקדו על הקרי קורות העמים ומלכיהם ביחוד.
 וגם לא השתדלו לדעת ואף כי להניד זמן כזה של מות
 מלכים אשר עברו, ואף כי לדעת ולהניד עוד על מלכי
 פלוני ופלוני שמתו בירה אחר. ומה להם ולזמן הפרטי של
 מלכי האומות? אין זאת רק כי בזמן ההוא בעצמו שמתו
 שני המלכים, היה מתראה הדבר כנפלא מאד בעיני כל
 הדור ההוא, כי שני מושלים מפורסמים משני קצוי ארץ
 רחוקים זה מזה, פרס ורומי, אשר נהלקה כמעט כל הארץ
 המיושבת ביניהם, הלפו מני תבל בירה אחד. ובעיני
 היהודים של הדור ההוא היה זה מפליא יותר עוד, כי
 ההוא בעצמו מת גם נשיאם היקר להם מכל מלך והשוב
 עוד בעיניהם כמו מלך, כי היתה לו הנשיאות בירושה
 מאבותיו מדורות הרבה יותר מאשר היתה מעולם ירושת
 איזה מלך רומי מאבותיו, כי רבינו הקדוש היה השביעי
 בדור הנשיאים אל הלל אבי המשפחה המפוארה הזאת.
 ואולי זה אשר אמר רבי על עצמו מראש, כי ימות לפני

קומודוס (כפי הסיפור הראשון ממדרש קהלת) עורר יותר עוד את לב כל השומעים עתה מות רבי וקומודוס בחדש אחד ומות הראשון לפני השני רק במעט ימים. והמליצה הנפלאה של ואכחיד את שלשת הרועים בירה אחת, היתה בעיניהם כמו אמורה מראש על הדבר הנפלא הזה, ובאה בלי ספק ברנע בלב כל שומע ומבין עד שהיתה שגורה בפי כל איש. נראה מלשון וקר או עליהם וגוי ונשארה כן לדורות המאוחרים. — ועתה מה יגדל עוד בירור כל זה, אם נדע מסופרים אחרים אמתת הצי השני של המאמר לאין ספק. — ומה זה אשר יאמר החולק, כי גם נגד השערה זו יש תשובות גדולות והנה התשובות, לא גילה על פני הויך וישנן רק אתו עמו כלומר אליו ולא לזולתו. אך איזה השערה יש פה? והדברים מבוארים כ"כ במדרש עד שאין מקום להשערה כלל. אולי יחשוב את זאת להשערה, כי הנהתי במקום קרבן מלך פריסי צ"ל ארטבן. והשבנו כי כבר הודה על זה. וכן יודה כל קורא מבין היודע כי לא היה מלך ששמו קרבן בפרס ולא בכל האומות. אך שם ארטבן מצוי במעט לכל מלכי פרס החדשה. ומאשר ידוע עוד מסופרים כי ארטבן וקומודוס מתו בשנה אחת, בלי ספק אין ראוי לקרוא לבזאת השערה, רק הנהה פשוטה של ט"ס. — וחי האמת, עוד לא בא לנגד עיני בדרישת קדמוניות דבר נוטה וקרוב כיפ אל האמת כזה אשר למרנו ממדרש זה אשר מצאתי והוא המבריע ומבריה יותר מכל הראיות כל פירושי האמתי בזמן ובשם אנטונינוס שהיה מודע וידיד לרבינו הקדוש בפי התלמוד ומדרשים — ונשאל כעת אם מצא החולק את הספור הראשון במדרש קהלת למבואר ומבריה

איך היה יכול לדהות את המאמר הזה השני מפניו, והוא
 מכואר ומכריח יותר הרבה מן הראשון? אכן אצלו לא היו
 יכולים שניהם לעמוד ביהוד וגם השני בפני עצמו נצב נגדו
 בצד רק אצלנו עומדים בריוח ומתאימים זה עם זה ומקבלין
 דין מן דין ברורא דמילתא— והנה זה המאמר השני נראה
 מחשיך מאד את אור הבהיר אשר ראה הכותב, אמנם לא
 מחשיך הנהו, כי אם סברר אשר אחד מאלה אורים מתעים
 במחשבי המכוכות ודמיונות הלף ויעבור לנגד עיניו ומטבעם
 להתראות כקרובים מפני ההשך והם רחוקים באמת מאד,
 ובאיוב (י"ז י"ב) נקראו ג"כ דמיונות ורעיונות כאלה
 המבלבלים את ההשך בהם, אור קרוב מפני השך.
 ודברי רז"ל יאירו ויזהירו ככוכבים לעולם ועד.

ג) אהרי כי השיבנו דברים מספיקים לענ"ד נגד
 החולק בענין זה, ננסה עוד כל אשר צמח בו בזמנים מאוחרים
 למאמרינו בכרם חמד ה"ז והנה יצאו לאור שני ספרים כ"י
 אשר בהם באו דברים הנראים כמו מתנגדים אל
 השבוננו ודעתנו האחד נקרא הופש מטמונים נדפס בברלין
 שנת תר"ה ושם יש תשובת רב שרירא גאון הנודעה מספר
 יוחסין והיא מנוסחא אחרת כ"י ומשונה בכמה דברים מזו
 הנדפסת ביוחסין ובכל זה היא שוה בזה לנוסחת בעל
 היוחסין בשנת תק"ל (ולא ת"ק כאשר הנהתי) לשטרות ביומי
 דרבי נחת רב לבבל, ועוד היא נפרדת מזו שביוחסין במה
 שחסר בה המאמר על ר' יוחנן. שהיה ראש ישיבה פ' שנים
 והוא היה המוכיח אצלנו נוסחת ת"ק שנה וגם קדימות זמן
 מיתת רבי (ע' למעלה ס"י א')— והשני ספר המפתח לר'
 נסים בר' יעקב נדפס בוויין שנת תר"ז ושם בהקדמה נשנה

גיב מנין זה של שנת תק"ל לשמחות על ירידת רב לבבל
 בימי רבי ולא כאשר כתב חכם אחד אשר ראה עוד הספר
 הזה בכ"י במדע נדפס ואמר כי מצא בו מספר ת"ק, וזה
 איננו נכון וכפי הנראה רק בחפזון עבר על פני ההקדמה
 ההיא כי אמנם במקום אחד שם ימצא כן למראה עין וז"ל
 והיתה ירידתו (של רב) לבבל בשנת ת"ק שנה כו' אך
 הוכחה השיבוש של הסופר בצדו כי כתוב שם בסמוך ובבר
 הלך מישוב בית שני ש"פ שנה וק"ג שנה אחר החרבן הכל
 תקל וכן כתב למעלה שם ולא סרה האומה מזה המנהג
 מימות משה ועד אחר החרבן בית שני בק"ג שנה בימי
 ר' יהודה הנשיא אשר נקרא רבי רבינו הקדוש ע"כ ועוד
 להלאה שם בסוף ימי האמוראים, וימת רבינא בשנת ת"ת
 וי"א לשמחות כו' ונמצא בין סתימת המשנה לסתימת התלמוד
 ד"פ שנה ע"כ — אולם אודות הנוסחא החדשה מתשובת רש"ג
 כבר בררתי בהקדמתי לספר תשובות הגאונים מנוסחת
 כ"י של ר' יוסף טוב עלם הנדפס ג"כ מחדש בברלין שנת
 תר"ה כי חסרון המאמר של אורך פ' שנים לישיבת ר'
 יוחנן הוא רק טעות סופר פשוטה שדילג הסעתיק על כל
 הנמצא בין תיבות הכפולות ר' יוחנן ב"א י ושגיאות
 כאלה תקרינה לסופרים לרוב זאילו לא היה נמצא בנוסחא
 העקרית כל המאמר ההוא לא היה ענין ומקום ושום סבה
 לאיזה סופר להוסיף מעצמו דברים כאלה בלשון ארמית של
 האגרת ההיא ולזיף אותה עי"ז בלי שום תכלית אף מדומה
 וגם רק מרש"ג למד הראב"ד הלוי לכתוב כן ולא נמצא
 סקוד אחר לזה ועוד מראה הלשון. בתר ר' הנינא דהוה
 בתר ר' אפסי כו' בביאור על ההשמטה יעו"ש. — ועתה אם

נקבל הסיפור של זמן פ' שנה לישיבת ר' יוחנן לדבר ההות
 באמת, מוכרח כבר זמן מות רבי זמן קצר אחר שנת ת"ק
 וגם אם לא נקבלהו רק לאמירה בלבד והיינו כפי הלשון של
 רש"ג ואמרין כו' הנה גם התחלת האמירה תוכיח
 כי הניחו כבר ליסוד מות רבי זמן קצר אחר שנת ת"ק כי רק
 עפ"י השבון זה למדו אורך פ' שנים של ישיבת ר' יוחנן
 וכלשון הגאון "דהוה בתר ר' חנינא דהוה בתר ר' אפס"
 וכו' ר"ל מזמן של שני אלה שהי' רק בערך ט' שנים ומשנת
 ת"ק של רבי מוכח זמן פ' שנים של ר' יוחנן שנפטר שנת
 תק"צ וזהו שהוסיף "בדמפרש בפ' הנושא" ר"ל שמפורש שם
 הזמן ב' שנים ומחצה אצל ר' אפס וכפי פי' התוס' (עירוובין
 ס"ה ב') ההכרח של נוסחת ת"ק לשטרות מבורר איפא
 באגרת רש"ג ואע"פ שנמצא לפנינו בשתי הנוסחאות תק"ל
 כבר הראתי איזה פעמים הכרח שיבושים גם בשתיהן (עי'
 לדוגמא ערך איזדגר ב' סימן ב')—ואודות דברי רב נסים
 הנה לא יהיד הוא בהעמדת מספר זה, וכבר כתב הרב בעל
 היוחסין שראה בן בדברי הגאון רב שמואל בן חפני
 אכן הוסיף שם וז"ל ואנחנו מצאנו בכל הספרים הרשעים
 גם ישנים שהי' שנת ג"א תתקמ"ט שהם ת"ק לשטרות
 ק"ב שנה להרבן בית שני ע"כ ואנחנו מהזיקים וגם אננו
 מוכרחים להזיק כפי ראיותנו הברורות, כמו בעל היוחסין
 בספרים הישנים ההם ובנוסחא שלהם ת"ק לשטרות וכפי
 דעתנו אל ספרים הישנים ההם השב בעל היוחסין גם
 אגרת רב שרירא כי אמנם אף אם לא הוא כי אם ר'
 שמואל שולם צירף אל ספרי את אגרת רש"ג מ"מ ביאר
 בעל היוחסין פעם אהת כי ראה אותה ומביא דברים ממנה

וזל (דף ק"ז ע"א אצל רב טכומי בר רב אשי) ואמר
 אברהם שראיתי בתשובת רש"ג כי בימיו גזר מלך פרס
 שמדות על ישראל ובעא מר בר רב אשי רחמי ובלעו תנין
 בבית משכבו ונתבטל השמד עכ"ל, וכן הוא באמת לפנינו
 באגרת רש"ג ומעתה אילו היתה גם לפני בעל היוחסין
 נוסחת תק"ל באגרת רש"ג הלא יותר היה מביא את רב
 שרירא גאון לענין זה מאשר יביא את ר"ש בן הפני המאוחר
 ממנו ועכ"פ לא היה משמיט את שמו וזה ג"כ לראיה עוד
 שלא היה טועה בעל היוחסין ליחס את אגרת רש"ג לרב
 שמואל בן הפני כאשר נראה כי טעה בכמו זה המעתיק
 פי' המשניות לרמב"ם על סדר נשים בהקדמתו יעו"ש היטב
 כי קצרנו שהרי מביא בעל היוחסין אה"כ בביאור בשם
 אגרת רש"ג את הנמצא באמת לפנינו באגרת ההיא כאשר
 הזכרנו.

יד) והנה אנהנו עורבים את לבבינו לתת פה השערה
 חדשה לפני הקורא והיא לא נפלאה ולא רהוקה בעינינו
 ונשאיר לו העיון היטב אם יסכים אליה כי אמנם כפי
 הנראה מהלוקת ישנה היא זו במספר ת"ק או תק"ל
 לשטרות על זמן ירדת רב לבבל, וכבר הבאנו (כ"ח ח"ד
 צד 210) כל הסופרים המהזיקים במספר תק"ל ואליהם יחזיר
 עתה עוד רב נסים וכונוסחא העקרית של אגרת רש"ג
 הכרהנו כי הוא היה כותב ת"ק לשטרות ובכל זה בשתי
 הנוסחאות שלפנינו העתיקו הסופרים מספר תק"ל ואחרי
 כל זה כתב בעל היוחסין כי הוא מצא בכל הספרים
 חדשים וגם ישנים שראה הוא מספר ת"ק נראה שהוא הית
 מהזיק עוד נוסחת רב ושמואל בן הפני של תק"ל ליהודה.

וככה הראינו שכבר בנוסחאות של בעל סדר תנאים ואמוראים
 יש שינויים במתוקנת יותר וקודמת נמצא מספר תקיף, וגם
 אות וא"ז זו האחרונה בשיבוש לעניד וצ"ל ת"ק ובמאזהרת
 ומשובשת יותר נמצא תקיל ומאין באו כל השינויים האלה
 בדיעות וגם בנוסחאות קדמוניות כבר? ולמען דעת סבתם
 צריכים אנו להקדים כל ציוני הזמנים שאנו מוצאים על
 האמוראים והנאונים בכבל נראה כי נשמרו בידי הקדמונים
 רק מאשר רשמו מני אז זמן התמנות כל אחד לריש
 מתיבתא וגם זמן פטירתו ולפעמים היה נקל להם להוציא
 זמן הראשון מזמן השני או להפך היינו זמן התמנות איזה
 מהם מזמן הפטירה של הקודם לו או זמן הפטירה של הקודם
 לזמן ההתמנות של הבא אחריו וזה כי לחב בא תיכף אחר
 הנפטר זה הסמלא מקומו וככה תמצא לרוב באגרת רשיג
 גנפטר פלוני בשנת פלונית ומלך פלוני וכו'. אולם אם לפעמים
 היה הפסק גדול בין זה לזה וקם עלמא בלא מלכא (כפי
 לשון בעל ס"ע זוטא), או שהיה אחד יורד ממשמרתו ואח"כ
 שב אליה, אז נשארו ג"ב הזמנים סתומים קצת. וכן תמצא
 אצל גאוני סורא בזמן מאה אחת של שנים שנתבלבלו
 הרשימות, וכתב על זה רשיג וז"ל, ובאילן כולהון גאונים
 דהו במתא מחסיא עד שנת אלפא לא נהירנא להון שפיר
 על הסדר והוה אית בהון נפכאתא וטריאתא ונשיאים דמעברין
 ומהזירין כו' אבל מן שנת אלפא קים לנא בהון ע"כ. וכן אצל
 רבנן סבוראי, אעפ"י שהם בעצמם כתבו ספרי זכרונות פ"ם
 על הזמן הארוך של דורותם הנמשך כמו ק"ג שנה, לא העמיד
 רשיג רק איזה שורות ולא עשה בו הבדל וריזה רק מעט
 מוער, וזה רק מפני שע"י הנזירות והמצוקות במלו הישיבות

ולא הי' בו ענין לרשום איזה זמן היה חי זה או זה, וגם לא היו יודעים זה היטב אח"כ.

טו) והנה רב היה הראשון אשר יסד ישיבה בבבל. והזמן אשר בא מנהרדעא לסורא והחל להיות ראש ישיבה שם נרשם בלי ספק היטב. — אולם גם ביאת רב לבבל מא"י נחשבה בעיני אנשי בבל לדבר מצויין מאד. הוא היה תלמיד מובהק לרבינו הקדוש מסדר המשניות והביא עמו את הסדר החוה הנמסר לו בע"פ וכן כל שאר לימודי תורה שב"ע ועל ידו החלה תורה המסורה להתפשט בבבל יותר ויותר עוד בטרם נפקד לראש הישיבה. ואין ספק א"כ כי גם הזמן ההוא ידעו הכל בזכרונם אכן יש לדעת כי זמן גדול חלף בין ביאתו מא"י לבבל ובין ביאתו מנהרדעא לסורא והיותו שם לראש הישיבה. ודל רב שרירא באנתו: וכיומי דרבי נחת רב לבבל, והוה הכא רב שילא רישא דרבנן והוי מקרי ריש סדרא בבבל רישא דרבנן ואמרינן (יומא דף כ' ע"ב) רב איקלע לאתריה דרב שילא קם עליה באמורא. וכד נה נפשיה דר' שילא הוה רב ושמואל הכא ואדבריה רב לשמואל (ר"ל רב חלק כבוד לשמואל להיות דבר ומנהיג) ולא אצטבי לאותובי לשמואל קמיה ולמהוי רישא עליה, ואף שמואל לא אצטבי למהוי רישא עליה דרב ולאותוביה לרב קמיה, דהוה קשיש רב משמואל שנים רבות, כי ההוא דאמרינן בפ' סרובה (ב"ק דף פ') רב ושמואל ורב אסי איקלעו לבי ישוע הבן רב לא עייל מקמי דשמואל שמואל לא עייל מקמי דרב אסי רב לא עייל מקמי דרב, כו' שמואל רב הוא דאדבריה. (ויש פה שינויי נוסחא לפנינו בש"ס). משום הכי שבקיה רב לשמואל בנהרדעא

דהיא דוכתיה ומקום תורה, ואיתרהיק לדוכתא דלא הוי
 אית בה תורה והיא סורא דמתקרי מתא מהסיא, דהו
 גפישוי ישראל התם נמי כו' ואיקרא ריש סדרא כו' וכנף
 תלמידי זריבין תורה התם וקבע בי"ד, והו ב' בתי דינים
 גדולים חד בנהרדעא בכבל דהוה כבר וחד בסורא דקבעיה
 רב, ולפרקים הו חזו רב ושמואל אהרדי, ושכיב רב בשנת
 תקנ"ה. ונהג בתריה שמואל לחודיה ז' שנין כו' ושכיב
 שמואל בשנת תקס"ה, עכ"ל המתוקן כפי השוואת שתי
 הנוסחאות של ספר יוחסין וחופש טמאונים. ומבואר מזה כי
 הלך זמן גדול בין ביאת רב טא"י לבבל, ובין היותו לריש
 סדרא או ראש הישיבה בסורא. כי בתחלה נמשך איזה
 זמן עד דנה גפשיה דרב. שילא שהיה ריש סדרא. וגם אה"כ
 גשאר. עוד רב בנהרדעא מקומו של שמואל איזה זמן, ושם
 היה שמואל גדול ממנו, עד דאיתרהיק לסורא והוי התם
 ראש ישיבה עד יום מותו. וכל זה מבורר ג"כ בתלמוד בבבא
 מקומות חו"ן כמה שהביא הנאון על נכון, והיינו שעיקר
 התמנות רב היה בסורא ולא קודם לכן ולא במקום אחר
 עוד. ומעתה יש לתמוה מאד על מ"ש בסדר תנאים
 ואמוראים, וניהג רב שררות בנהרדעא כ"ה (או כ"ח) שנים
 ונפטר בשנת תקנ"ה (או תקנ"ה) ע"כ. והרי כל השררות
 שניהג רב היתה רק בסורא ושם נפטר! ואיך לא יזכיר
 בסת"ז כלום מהשררות בסורא, נגד כמה מקומות בתלמוד?
 וכן כתב על נכון הראב"ד בס' הקבלה: ולא רצה להיות
 ראש ישיבה כל ימי ר' שילא עד שנפטר, ועוד לא רצה
 להיות לראש בנהרדעא במקומו של שמואל, והלך לסורא
 היא מתא מהסיא, והיה שם לראש עד שנפטר ע"כ. וכ"כ

רש"י ז"ל באיזה מקומות (ע' הולין דף מ"ה ע"ב גימין
 דף ה' ע"ב). ועוד יש להתפלא בדברי סת"ו שנראים כסותרים
 את עצמם תכ"ד וז"ל: בשנת תק"ל (תק"ו) בימי רבינו
 הקדוש ירד רב לבבל והורה איסור והיתר (והלכות) בנהרדעא
 ומצא את ר' אבא מנהג שררות בבבל, וכל זמן שהיה קיים לא
 ניהג רב שררות עד שמת ר' אבא. רב שמואל ורב הונא קמא היו
 מנהיגים בנהרדעא, וניהג רב שררות. בנהרדעא כ"ה שנים (או
 ב"ה) ונפטר בשנת תקנ"ה (או תקנ"ח) עכ"ל. ובהשקפה
 ראשונה יתראה כי רצה להשלים חשבון שנות רב בבבל,
 כי בשנת תק"ל ירד לבבל וכ"ה (או כ"ח) שנים ניהג שררות,
 ולכן עולה שנת פטירתו תקנ"ה (או תקנ"ח). וכפי מה
 שהגהנו ת"ק לשטרות ירד לבבל, הוצרכנו ג"כ להגיה במקום
 כ"ה שנים של הנהגת שררות נ"ה או נ"ח שנים, להשלים
 ג"כ החשבון עד תקנ"ה או תקנ"ה שנפטר. (ע' כ"ה ח"ד צד
 215). והנה כתב בעצמו שכל זמן שהיה ר' אבא קיים לא
 ניהג רב שררות עד שמת ר' אבא, ולשון זה מורה כי הלפו
 איזה שנים עכ"פ עד מות ר' אבא ואנה נניה אותן השנים?
 בין ת"ק (או תק"ל) ובין תקנ"ה יש בהכרח רק נ"ה (או כ"ה)
 שנים בצמצום והשנים עזחלפו לרב עד מות ר' אבא פורחים
 באויר ואין להם על מה שיסמיכו אף מקום צר? ומלבד כל זה
 גראה דוחק גדול בלשון עד שמת ר' אבא לא ניהג רב
 שררות כלל בנהרדעא ואח"ז היה שם ביהד מנהיג עם
 שמואל ורב הונא קמא ובמקום ורב שמואל בלי ספק שצ"ל ורב
 ושמואל וכן הוא בס' כריתות רק שיש שם עוד שינויים
 ואיך יאמר כרגע וניהג רב שררות בנהרדעא כ"ה (או כ"ח)
 שנים, כאילו הוא לבדו היה שם המנהיג? ובעבור כל אלה

הקושיות הגדולות תכריחנו הסברא הישרה לעשות הנהגה
 בסוף דבריו ולהעמיד במקום בנהרדעא בסורא ומלת
 בנהרדעא נכנסה פה בטעות רק מפני שנכפלה כבר שתי
 פעמים ולא ידעו המעתיקים איך באה פתאום מלת בסורא
 אך באמת לפי הנהגה זו יעלה הכל על גבול ואם נקבל
 הנהגה זו הנראה מוכרחת תמשך מטנה ג"כ הכרח הנהגתנו
 ת"ק במקום תק"ל לימי ירדת רב לבבל להשלים החשבון
 ונרויח עוד בזה שלא נצטרך עתה להנהגה אחרת שהוצרכנו
 אליה בתחלה לפי נוסחת ת"ק להעמיד במקום כ"ה של
 הנהגת השררות ג"ה שלפי הנהגתנו עתה במקום נהרדעא
 שצ"ל בסורא נשארות כ"ה שנים על סכונם—ועתה נפרש
 עוד הפעם כל לשון סת"ז בענין זה. שנת ת"ק בימי רבינו
 הקדוש ירד רב לבבל והורה איסור והיתר (והלכות) בנהרדעא
 ר"ל שהיה בתחלה רק מורה הוראה בפסקים על מעשים
 שאירעו בעניני או"ה ושאלותיו על זה לפרקים ועדיין לא
 ניהג שררא ולא היה עוד ריש סדרא וראש הישיבה להתלמידים
 והנה רבי הרשהו רק להוראות ולדינים כמו שאמרו שעל
 בקשת ר' חייא בן אחותי (רב) יורד לבבל השיב רבי יורה
 יורה ידין ידין, וכל לשון הוראה בתלמוד ר"ל פסקים באיסור
 והיתר וידין ר"ל בדיני סמונות (ע' ערך אביד) ומלת והלכות
 שלא נמצאה בנוסחת מחזור ויטרי יהי' פירושה ג"כ שהורח
 לעם על שאלות בדברים ידועים איך היו נוהגים בא"י ואיך
 קבל ההלכה בהם, וכן כל הלכה בש"ס ענינה ג"כ כענין
 מנהג מאי עמה דבר—ומצא את ר' אבא מנהיג שררות
 בבבל וכל זמן שהיה קיים לא ניהג רב שררות עד שמת
 ר' אבא' מי זה רב אבא הנזכר ב' פעמים? חשבת

בתהלה כי הוא אבוב דשמואל ששמו כן. אך יפלא שלא
 נזכר בשום מקום בתלמוד שאבוב דשמואל היה לראש עוד
 איזה זמן בעת היה רב בנהרדעא, ותיכף בעת בואו לבבל
 נזכר רק שמואל שהלך לקדם פניו (עיבת ק"ה א') וגם לא
 נזכר בשום מקום בכנוי ר' אבא רק אבא בר אבא כי לא
 נסמך בלי ספק וכנודע זה מכל המקומות בתלמוד. ולכן
 תברר אצלי אה"כ שיש גם פה ט"ס וצ"ל ר' שילא והוא
 הנזכר כן בתלמוד ובביאור באגרת רב שרירא, דר' שילא הית
 י"ש דרבנן, ורב איקלע לאתריה וקם עליה באמורא וכד
 ה' נפשיה דר' שילא הוו רב ושמואל וכו', וכעין זה דברי
 ג' על סת"ו ונראה כי שניהם מסקור אחד שאבו היינו מספרי
 זרונות של רבנן סבוראי. — ורב ושמואל ורב הונא קמא
 בכביתות ורב ושמואל ורב הונא אמוראי קמאי דבבל ונהנו
 שרות בנהרדעא) היו מנהיגים בנהרדעא ר"ל ביהד ולא אחר
 ידול מהבירו, וניהג רב שרות בסורא כ"ה (או כ"ה) שנים"
 צוננו לומר לבדו. "ונפטר בשנת תקנ"ה (או תקנ"ה)" נוסחת
 "ה ותקנ"ה היא העקרית בעיני מפני שמסכמת עם דברי
 ש"ג בשתי הנוסחאות.

טו) והנה הנאון רב שרירא לא דיבר כלל מעסק
 של רב בחוראות עת היותו בנהרדעא. ויש משמעות
 לתלמוד ששאלוהו פעמים שאלות אך לא תמיד ערב את
 לבו להשיב הוראה פסוקה והשאיר התשובה לשמואל. ע'
 ח"ק (ניג ב') ההיא שדקפא (קן של עופות) דספק דרוסות
 דאתא לקמיה דרב שדרינהו לקמיה דשמואל כו' ואי ס"ד
 לא הדר ביה (רב) לישרינהו, אלא מאי הדר ביה לישרינהו.

לא אתריה דשמואל הוה. וברש"י, לאו אורח ארעא לאורחוי
 בדבר שהן שוים בו, אבל אי הוו פליגי לא היה משדר להו
 קמיה כו' ולי נראה דה"ג אלא אתריה דשמואל הוה ומחבא לא
 תפשוט דהדר ביה רב, דלאו אורח ארעא למישרי באתריה
 מילתא דאיהו אמר והבין אמרין בעירובין (כ"ד א') ע"כ
 ושם בעירובין, רב ושמואל הוו יתבי בהחוא הצר (בשבת)
 גפל גורא דביני בניי אמר שמואל שקולו גלימא ונגודו (ופרסו)
 בה, אהדרניהו רב לאפיה. אמר להו שמואל אי קפיד אבא
 שקולו המייניה וקטרו בה (קחו אבנטו וקטרו בו את הטלית
 למחיצה, רש"י) ורב אי סבירא ליה דאסיר לימא ליה
 אתריה דשמואל הוה. אי הכי אמאי אהדרניהו לאפיה דלי
 גימרו כשמואל סבירא ליה ע"כ. ומה נראה עכ"פ שאין
 ראוי לאמר ניהג רב שדרות בנהרדעא. אכן ממקום אחר
 נראה שהיה מחשיב עצמו וגם נחשב בעיני שמואל לבעל
 הוראה במדרגה אחת עם שמואל. (יבמות קכ"א א') ההוא גברא
 דטבע באגמא דסמקי אנסב רב שילא לדביתחו א"ל רב
 לשמואל תא נשמתיא א"ל נשלה ליה ברישא. שלחו לו
 מים שאין להן סוף אשתו אסורה או מותרת שלה להו אשתו
 אסורה, ואגמא דסמקי מים שיש להם סוף או משאל"ם שלה
 להו משאל"ם הוא, ומר מ"ט עביד הכי, מיטעא טעינא כו'
 קרי שמואל עליה דרב לא יאונה לצדיק כל און קרי רב
 עליה דשמואל ותשועה ברוב יועין ע"כ.

(יז) ויש עוד איזה מקומות אשר נראה מהם שהיה
 רב שב פעמים מנהרדעא לא"י ומשם חזר והלך לבבל, ואה"ז
 הי' לראש ישיבה בסורא. האמנם מהא דפסחים (דף ד' רע"א)
 רב בר אחוה דר' הייא ובר אחתיה כו' סליק לחתם א"ל אייבו

קיים כו' אין לברר, כי י"ל שהי' זה בפעם ראשונה כשהלך בימי ילדותו מבבל לא"י, כי אבותיו של רב היו בכפרי (מקום בבבל) שהיה אביו אה ואמו אהות לר' הייא שבא מכפרי לא"י (ע' סנהדרין ה' סע"א) ונוכל לומר כי כשהלך ר' הייא לא"י היה לוקה עמו את רב בן אחיו אחרי שמתו אבות רב הלך בעצמו לא"י ואין ראיה א"כ שהור' לא"י אחרי לבתו משם לבבל. אכן יש בירושלמי (פ"ו דפיאה) רב כד נהיה לתמן (לבבל) אמר אנא הוא בן עזאי דהבא אתא חד סב שאיל ליה שני הרונים זה על גב זה מהו, סבר רב שהן עורפין א"ל אין עורפין א"ל למה א"ל התחתון משום טמון והעליון משום צף כד סליק להבא (לא"י) אתא לגבו רבי א"ל יאות אמר לך כי ימצא ולא כי ימצאו ע"כ ומזה היינו יכולים להביא ראיה כי שב רב עוד בימי רבי מבבל לא"י אחרי לבתו מא"י לבבל. אמנם זה הסיפור בעצמו נמצא שם במקום אחר ובנוסחא משונה (והוא פ"ט דסוטה ה"ב) והיינו כי חסרה מלת רב אחרי מלת סבר וא"כ י"ל כי הזקן השב שהן עורפין ורב השיב לו אין עורפין והזקן עלה אה"כ לא"י ואליו אמר רבי יאות אמר לך ר"ל רב וכן פי' בקרבן עדה שם וא"כ אין עוד ראיה גם משם על חזרת רב לא"י בימי רבי אע"פ שלענ"ד נראה הנוסחא במסכת פיאה יותר קרובה כי רחוק לאמר על הזקן שעלה לא"י ולא נודע שבו אולם במקום אחר שם נראה עוד כי רב חזר מבבל לא"י אחרי מות רבי (ירושלמי ספ"י דנדרים) רב מניתיה רבי להתיר נדרים ולראות כתמים מן דדמך בעא גבי בריה מומי כבורות אטר ליה איני מוסיף לך על מה שנתן לך אבא אמר ר' יוסי בר בון כולהו יהיב ליה לדין יהידי ולהתיר

נדרים ולראות כתמים ולראות מומין שבטלוי מן הדמך בעא גביה בריה מומין שבסתר אמר ליה איני מוסיף לך על מה שנתן לך אבא עכ"ל ולשון אמר ליה אצל בנו של רבי אחרי מות אביו מודה שדיבר אז עם רב פא"פ. ולאשר ספרו בתלמוד בבלי (סנהדרין ה' א') רב כי הוה נהית לכבל אמר עליו רבי יורה יורה ידין ידין וכו' בהכרה ששב רב מבבל לא"י אחרי מות רבי לבקש מר' גמליאל בנו שיוסיף לו בנתינת רשות לענין מומי בבורות—זולת אם נאמר שלא הלך רב תיכף לבבל בעת נתינת רשות של רבי רק נשאר שם עוד איזה שנים ואחרי מות רבי רצה מבנו הוספת רשות ועוד נדבר מזה להלאה (סימן כ"ב).

י"ח) נבא לנוסחאות השונות ת"ק ותק"ל לשטרות שלפי מה שראינו עד כה יוכל להמצא מקור לשתיהן היינו בספרי זכרונות של רבנן דנהרדעא היתה נרשמת ביאת רב בפעם ראשונה לשם מא"י, בימי רבי בשנת ת"ק לשטרות והיה שם זמן גדול מבלי לפסוק עוד שום הוראה וזה כל ימי ר' שילא ואח"כ הרשה לעצמו לפסוק ולהשיב על שארות אך עוד נסוג אהור איזה פעמים גם מזה מפני כבודו של שמואל שהי' חכם בנהרדעא כאשר ראינו (סי' ט"ז) ואפשר חזר עוד באמצע פעם ופעמים לא"י (ע' סי' הקודם) עד שתתרחק לסורא ויסד שם ישיבה וגם בית דין והיה לראש, ובספרי זכרונות של ישיבת סורא נרשם רק זמן ביאתו לשם וזה היה בשנת תק"ל וניהג שם שררות כ"ה שנה ונפטר בשנת תקנ"ה ולכן אותם הסופרים שראו מקור הראשון של רבנן דנהרדעא כתבו ג"כ ת"ק לשטרות והם כותבי הספרים הישינים שראה בעל היוחסין ומהם ג"כ רב שרירא לענ"ד

זמן בעל סת"ו שבהכרה לא כתב תק"ל שלא יעלה השבוענו
 בהשלמת כ"ח שנים שניהג רב שררות בסורא ויהסר הזמן
 הגדול באמצע בין ביאתו לנהרדעא ובין ביאתו לסורא
 ואותן הסופרים שראו מקור השני של ספרי הזכרונות בישיבת
 סורא כתבו תק"ל ומהם ר' שמואל בן הפני והוא הראשון
 הנודע לנו מכותבי תק"ל אכן הוא היה ראש ישיבת סורא
 ונא לשם מאפריקא ונראה שלא ראה מקור אחר לפניו
 רק ספרי זכרונות של רבנן דסורא ומלות „ביומי דרבי" קרוב
 שלא היו נמצאות עוד אצל ר"ש בן הפני כי בעל היוחסין
 סביא ממנו רק שירד רב לבבל בשנת תק"ל לשטרות. אכן
 בדברי המאוחרים ממנו והם רב נסים ורב שמואל הנגיד
 נמצאה נוסחת תק"ל עם התיבות „ביומי דרבי" וזה קרה
 להם לענ"ד מפני שהם לקחו כבר נוסחת תק"ל למוחלטת
 עפי' פירסום הרשימות של ישיבות סורא כפי שהעתיקו
 אותן הסופרים אח"כ ורשימות אחרות לא ראו עוד אלה
 המאוחרים והשבו ג"כ כי אז בא רב מא"י לבבל, ומן התלמוד
 (סנהדרין ה' א') ידעו כי רב הלך מא"י לבבל אחרי נטילת
 רשות מרבי לכן הוסיפו להם התיבות „ביומי דרבי" אע"פ
 שאין מקום להם בהכרה עם נוסחת תק"ל--ואין א"כ מן
 התימה עוד כי קצת סופרים מאוחרים שלחו ידם לשנות
 מעצמם גם במקומות שהיתה לפניהם נוסחת ת"ק והעמידו
 תק"ל לפי מה שמצאו בדברי הקדמונים על זמן ביאת רב
 לסורא.

יט) ואולי יפלא עוד בעיני הקורא הלשון ירד רב לבבל
 אצל נוסחת תק"ל שהיה צ"ל בא לסורא, ומה לבבל כאן
 שהי' שם מכבר? גם מלת ירד הונחה בראשונה רק על מי

שהלך מא"י לבבל. ולכן אמרנו להושיב גם התיבות האלה
 על סבונן. ונעמיד בעת אצל מלת בבל. הנה נמצא שבוא
 בתלמוד, כי לא לבד למלכות פרס החדשה בכלל קראו
 התלמודיים בשם בבל, אך גם בפרט למחוז קטן - שהיה
 בו עיר סורא, ונהרדעא הייתה חוץ מהמחוז ההוא ולא נחשבה
 עוד אליו, אע"פ שנהשבה למלכות פרס בכלל—(כתובות נ"ד
 א') בבל וכל פרורהא נהוג כרב, נהרדעא וכל פרורהא
 נהוג כשמואל ההיא בת מחוזא דהות נסיבא לנהרדעא א"ת
 לקמיה דרב נהמן שמעא לקלה דבת מחוזא היא אמר לה
 בבל וכל פרורהא נהוג כרב, אמרו ליה והא לנהרדעא נסיבא
 אמר להו א"ה נהרדעא וכל פרורהא נהוג כשמואל. ועל
 היבא נהרדעא, עד היבא דסני קבא דנהרדעא ע"ב. והנה
 רב היה בסורא ופרור שלו קראו בבל, ולא בן עיר נהרדעא
 מקומו של שמואל, שהיא וכל פרורהא נהוג כשמואל. נראה
 כי השבו רק סורא ולא נהרדעא למחוז בבל וגם מחוזא. וד
 עפ"ז נבין ג"כ דברי הנמרא (שבת קנ"ד א') רב [או רב אשי
 מנייה לרב מרי בר רחל בפורסי' דבבל] [במנהיגי' ע"ש רש"י
 ותוספ'] כי לא היתה מטשלת רב או רב אשי בכל מלכות
 בבל, רק על המחוז הקטן של בבל שהיתה שם סורא וגם
 רב אשי היה שם ריש מתיבתא. יותר מזה, נראה במקום
 אחר כי עיר סורא בעצמה היתה נקראת אצלם לפעמים
 בשם בבל; והיינו על שם המחוז ורק לענין מקום הישיבה
 של רב, ובעבור שכל המחוז ההוא היה סר למשמעתו. לכן
 קראו למקום ישיבתו בשם כל המחוז. (ע' מגילה כ"ט א'
 ואהי להם למקדש טעט זה בית רבינו שבבבל. ור"ל בית
 הישיבה או בית התפלה של רב והוא בסורא. ורב הסורא

שהיה ראש ישיבה בסורא בנה ותיקן את הבית ההוא (אגרת רש"ג דף קט"ז סע"א) ובית רבינו שבבבל נזכר כמה פעמים בתשובות הגאונים והיינו כשרוצים להביא ראיה לאיזה מנהג בעניני תפלה כותבים וכן נוהגים בבית רבינו שבבבל (ע' לדוגמא שו"ת מהר"ם בר ברוך ד' פראג סי' תר"ג. והתשובה שם היא מרב שר שלום והוא היה גאון בסורא. ובהג"ה מ"י פ"ג מה' מגילה אות ז' תשובה מרב צמח גאון ויתכן שהוא בר היים, והוא ג"כ גאון בסורא).

(ב) ועפ"י זה נוכל להבין על נכון דברי התלמוד במקום אחד הנראים תמוהים מאד. (עירובין כ"ה א') אמר רב יהודה משמיה דרב שמואל בר שילת אמר רב מערבין בפעפועין כו' אבל לא בהזיו (שהת של תבואה כשהוא ירק וגוזזין ואוכלין אותו רש"י). ובהזיו לא והאמר רב יהודה אמר רב כשות והזיו מערבין בהן ומברכין עליהן בפח"א. לא קשיא הא מקמי דאתא רב לבבל הא לבתר דאתא רב לבבל (פירש"י בבבל אוכלין הזיו וכי אתא רב לבבל והוא דאוכלין להוא אמר מערבין ומעיקרא אמר דאין מערבין) ובבל הו"רובא דעלמא והתניא הפול והשעורה כו' שורען לירק (לאכול בירקן) במלה דעתו אצל כל אדם כי קאמר רב (דמערבין בהן) בדגנונייתא (בהזיו שגדל בנינה דכ"ע אבלי לחו) ע"כ. ובתוס' ובבל הו"רובא דעלמא תימא אמאי לא משני כדמשני בפרק הבית (שבת דף קמ"ד ב') מי דמי ערביא אתרא הכא במלה דעתו וי"ל דהתם ודאי שייך להלק דכ"ע גמי אם היה להם נמלים הרבה כמו בערביא היו מקיימים קוצים בשדותיהן ולכך יש השיבות באתרא כו' אבל הכא שבבל העולם יש הזיו ולא אבלי אין להלק בין אתרי לגברי ע"כ. ויש פה

תמיהות גדולות בדברי הגמרא ועוד תימה גדולה על
 המפרשים ובהם גם רש"י ז"ל שלא עמדו עליהן. א) רב
 יהודה שאמר משמיה דרב מערבין בחזיו היה חי תמיד
 בבבל ולא היה מעולם בא"י והוא אפר בעצמו כל העולה
 מבבל לא"י עובר בעשה זמיתה גם בתלמידיו שרצו ללכת
 שמה (סוף כתובות) וא"כ לא היה לו מקום בהכרח לשמוע
 מאמר זה מן רב רק בבבל ולא בא"י. וכן רב שמואל בר
 שילת היה משכנו בסורא מקום רב והיה שם מלמד תינוקות
 עכ"פ במשך י"ג שנה ויותר (ע' סה"ד). ולא נשמע שמו
 בא"י ולא נמצא בכל תלמוד ירושלמי. וגם רב בעצמו לא
 לימד עוד לשום אדם בא"י ואיך נבין א"כ תירוצם הא מקמי
 דאתא רב לבבל הא לבתר כו'! ב) נפלאה מאד קושיות
 הגמרא ובבל הוי רובא דעלמא כו' ואם למלכות בבל הגדולה
 כוון אשר קראו כן אז ברוב המקומות בתלמוד לכל מלכות
 פרס כפי משמעות פשוטה הנה היו שמה יהודים הרבה
 ואולי יותר הרבה במספר מן היהודים אשר בא"י וגם בכלל
 היתה ארץ פרס לאורך ורחוב גדולה הרבה יותר מא"י.
 ומה מקשה א"כ ובבל הוי רובא דעלמא, והתשובה גלויה.
 כן אמנם, כי רב לא היה מימי רב בא"י או בבבל. בא"י
 ראה שאין אוכלין הויה, ובמלכות בבל המרובה ממנה הרבה
 באוכלסין ראה שאוכלין אותה ולכן התיר לערב כו' ותמוהים
 מאד גם דברי התוס' שכתבו אבל הכא שבבל העולם יש
 חזיו ולא אכלי כו', אל מה יקראו כל העולם, אם בכל מלכות
 המזרח אוכלים אותה, ורק מא"י לבד ידע רב שאין אוכלים
 אותה? ולא יטעה המעיין במה ששאלו בעין זה לקמן (כ"ט
 ב') ופרסאי הוי רובא דעלמא כו' ויובא גם זה בתוס'

שלפנינו, דהתם אמר רב יוסף על מתי מספר מהפרסיים הנוהגים לאכול דבר שהוא נגד מנהג כל אדם אז, והיינו בשר צלי בלא להם וכמבואר מלשוננו כגון הני פרסאי, שיכוון לאנשים מעמים מפרסיים שנודע מהם מנהג כזה ועל זה מקשה היטב, ופרסאי הוו רובא דעלמא וכו' משא"כ הבא שאמר לבתר דאתא רב לבבל מצא שאוכלים היוזי נראה מנהג מתפשט ואיך ישאל על זה ובבל הוי רובא דעלמא? ואין מקום ואין ענין לתרץ אלה התמיהות רק אם נפרש הלשון דאתא רב לבבל עפ"י דברי הגמרא דכתובות (נ"ד א') שהבאנו (פו"י י"ט), שר"ל מכי אתא רב מנהרדעא למהוז הקמן הנקרא בבל, והיינו מעת בא לסורא ויסד שם ישיבה והנה רב שמואל בר שילת ורב יהודה היו שניהם תלמידי רב, אכן הראשון היה עמו עוד ביחד בנהרדעא ושמע ממנו המאמר אין מערבין בהויה, וזה בעבור שידע רב עוד מא"י דין זה בשביל שאין אוכלין אותו שמה וכן מצא עוד בפואו לנהרדעא. אכן רב יהודה למד מרב רק בעת היותו ריש מתיבתא בסורא. והתחברה לומר כן עוד מצד אחר, כי רב יהודה נפטר שנת תר"י לשטרות (אגרת רש"ג) ואילו ה"י לומר מרב עוד לפני בואו לסורא וזה עכ"פ קודם שנת תק"ל, ונניה שהיה עכ"פ בן עשרים, יעלו ימי חייו יותר מן מאה שנים, ואורך ימים רב כזה לא היה נשכה להיות נרשם גם בתלמוד גם בספרי הזכרונות אשר שאב מהם רב שרירא, אעפ"י שנמצא פעם בתלמוד שהיה זקן אך לא זקן בהפלגה כ"כ, אלא ודאי שרב יהודה היה מכיר את רב רק כמה שנים אחרי שנת תק"ל ואז היה רב כבר בסורא, ושכה במהוז ההוא אשר היו בו עניים הדבה

מצא רב שאוכלין גם הזיוה והתיר לערב בו ועל זה מקשה היטב ובבל היו רובא דעלמא ר"ל בעבור שבמקום המצומצם הזה אוכלין הזיוה יתיר רב העירוב בו שצריך סעודה ראויה לכל אדם. — ועוד יש כאלה לשונות בתלמוד כי אתא רבי לבבל ומבוארות לענ"ד על הדרך הנזכר היינו למחוז בבל ולסורא, ואין פה המקום להאריך עוד, והיתר שמור למועד אי"ה — ועכ"פ מצאנו עתה על נכון לפרש מלת בבל שהיתה נרשמת בספרי הזכרונות אשר שם ירד רב בשנת תק"ל, שהכוונה מחוז בבל שיסד בו רב ישיבתו והיינו בסורא ובא לשם מנהרדעא, אחרי היותו שם זמן רב מעת בואו מארץ ישראל לשם.

כא) ועלינו לפרש עוד מלת ירד לבבל, המורגלת בתלמוד רק על ההולך מא"י לבבל, כאשר יאמרו בהפך על מי שהולך מבבל לא"י בלשון עולה או סליקי, הן אמנם כבר ראינו (ס' כ') כי בתלמוד אהזו אצל מחוז בבל הלשון כי אתא רב לבבל ולא כי נהית. אמנם גם לשון ירד או נהית היה נכון לענ"ד אצל הרושמים, וזה עפ"י מה שאמרו (תענית דף י' ע"א) רב אמר יום ס' כלאחר ס' (לענין שאלת נשמים) ושמואל אמר יום ס' כלפני ס' ארנבי וסימנך עילאי בעו מיא תתאי לא בעו מיא, ע"כ. פי' בערוך (ערך על, ופירושו הוא הנכון נגד פירש"י שם, ע' יוחסין ערך רב דימי) שמואל בנהרדעא ורב בסורא ותרויהו על פרת ונהרדעא לעיל מן סורא טפי מן כ' פרסי, שמואל ונהרדעי בעו מיא ורב וסוראי תתאי לא בעו מיא, דכיון שהן תהתיים נקוין המים אליהם ע"כ. ואין ספק עתה אצלי שמאיוזה גאון של בבל העתיק בעל הערוך זה

הפירוש הישר כאשר הם רוב פירושי הסתמיים על עניני
 ומנהגי ארצות קדם, עד שנעשה אצלי עתה ספק גדול מה
 שמעמיד בעל היוחסין (ערך רב דימי) כמו דבר מוחלט
 אצלו שהלך ר' נתן בעל הערוך בעצמו לבבל, וכפי הנראה
 הוכיח לו זה רק מדברים האלה והדומים להם בערוך המראים
 בחשקה ראשונה שהיה בעצמו בארצות קדם, וכן השבתי
 גם אנכי מלפנים וכתבתי בן בתולדתו, אך אה"כ ראיתי כי
 כל מה שכתב ממנהגי ארצות קדם לקח ממאונני בבל, וכן
 בלי ספק גם דברים אלה על מצבי נהרדעא וסורא, וכן יתראה
 למעיין במפות העולם, כי עיר סורא קרובה יותר הרבה
 לאשדות נהר פרת מעיר נהרדעא, ומורגל לקרוא למקומות
 שאצל הנהר, הקרובים למקור בשם עליונים והקרובים לאשד
 בשם תחתונים, כי הנהר יורד תמיד ממקום גבוה לנמוך. —
 מעתה יתכן ג"כ היטב לאמר על רב שהיה הולך מנהרדעא
 אל סורא כי הוה נחית או ירד, וכבר פירש בן היטב הרב
 בעל היוחסין ז"ל עפ"י דברי הערוך הנ"ל, לשון כי סליק
 לנהרדעא הנמצא בתלמוד ב' פעמים. וז"ל (שם) כי סליק רב
 דימי לנהרדעא (שבת ס"ג ב') וקשה לי כי נהרדעא בבבל
 ואמר לשון עליה בוי, אבל בערוך ערך על אמר בוי, ובפרק
 א"ט (הולין נ"ז א') כי סליק זעירי לנהרדעא פירש"י ז"ל כי
 סליק זעירי מבבל לנהרדעא. [וזה] כמו פירוש בעל הערוך
 עב"ל. ושם בשבת כי אתא רב דימי בוי א"ל אבוי בוי כי סליק
 רב דימי לנהרדעא בוי, והנה סתם כי אתא אצל רב דימי
 מורה על הליכתו מא"י לבבל כפי הנודע ממנו (ע' אגרת
 רש"י) שעזב א"י בעת הנזירות, ובא למקומות של הישיבות
 ולא לנהרדעא, שלא היתה עוד שם ישיבה אחרי נהרבת

כבר בימי רב נחמן, ודיבר עמו אב"י והוא בפומבדיתא, ואה"כ סליק מהתם לנהרדעא, לאות כי נהרדעא היתה למעלה גם מפומבדיתא במהלך הנהר. וגם פירש"י כהולין שם יתן חיזוק גדול לדבריננו, שכתב כי סליק זעירי שבבל לנהרדעא אין ספק שכונן למחוז כבל הפרטי, אשר נהרדעא לא נכלל בו וזה עפ"י גמרא דכתובות (נ"ד א') שהבאנו (סי' י"ט) ובבבבן זה נקט לשון סליק. ומה יתכן ג"כ מאד לשון הרושמים על ההליכה בהפך היינו אם הלך רב מנהרדעא לסורא שהיא במחוז כבל הפרטי, נחית או ירד רב לכבל.

כב) נשאר עלינו עוד לבאר מלת "ביומי רבינו הקדוש" הנמצאות אצל הליכת רב גם בנוסחאות של תק"ל לשטרות אכן כבר כתבנו למעלה (סי' י"ח) כי אלו התבות לא היו נמצאות בלי ספק ברשימת ספרי הזכרונות מראש רק המעתיקים מהן הוסיפו זה מאשר ידעו מגמרא דסנהדרין (ה' א') כי הוי נחית רב לכבל אמר רבי הייא לרבי בן אחותי יורד לכבל א"ל יורה יורה ידן ידן יתיר בכורות אל יתיר וכנגד זה מבואר בירושלמי (ספ"י דנדרים) כי אחרי נטילת רשות מרבי דבר עוד רב עם ר' גמליאל בנו אחרי מות אביו על אודות הוספה בנתינת רשות לו גם בהיתר בכורות (ע' סי' י"ז) ואם לא נאמר כי שב עוד לא"י אחרי מות רבי והור משם עוד לכבל נחיה סוכרחים לאמר כי נשאר עוד בא"י איזה שנים אחרי נטילת רשות מרבי עד אחרי מותו ומה שאמרו בבבלי כי הוה נחית רב לכבל בו"ל שהיה כבר בדעתו לירד שמה ואמר ר' הייא לרבי בן אחותי יורד לכבל ר"ל ג"כ בדעתו לירד שמה וזה היה גבון ג"כ כפי נימוס ישר של רב שלא עזב את רבו כל ימי

חיו וקצת היה נראה כן גם מהא דיומא (דף כ' ע"ב) דר' תנינא היה נכסף שירד רב לבבל עפ"י הלום שהראו לו על רב שיהיה לראש והיה ירא שלא יצטרך בעצמו לרדת ממשמרתו כי היה בעצמו ראש הישיבה וזה רק אחרי מות רבי אולם אם נקבל זה יהי נפסק הקשר בין זמן הליכת רב מא"י לבבל ובין זמן מות רבי ולא תהיה עוד עלינו אחריות שינוי הנוסחאות של שנת ת"ק ותק"ל בהליכת רב מא"י לבבל לענין זמן מות רבי המבורר אצלנו שהיה שנת תק"ג לשטרות אמנם גם לענין זמן הליכות רב בעצמו עוד יכריחו אותנו נוסחאות הספרים שראה בעל היוחסין וכתוב בהם ת"ק לשטרות וגם אותן המוכרחות בפת"ו ואגרת רש"ג כפי שבררנו ויש כנגדן עוד רק נוסחת תק"ו שנמצא לפנינו היום בפת"ו של מחזור ויטרי והיא יכולה להתקיים עוד ולכן נחזיק עוד אחרי כל אלה באשר קרוב בעינינו כפי שבררנו עד כה כי רב ירד מא"י לבבל הכללית ובא לנהרדעא בשנת ת"ק או תק"ו לשטרות ומשם ירד למהו בבל הפרטי והיה לראש מתיבתא בסורא בשנת תק"ל ורבינו הקדוש נפטר בתהלת שנת תק"ג לשטרות.

כג) ואמרנו עוד לברר פה טעות החכמים בעל היוחסין וסה"ד במה שהעמידו ר' אנטונינוס (או ר' אנטונינוס) בין חכמי ישראל ובאמת לא היה נמצא שם ר' אנטונינוס מעולם אצלנו ומה שדימו למצוא כן הוא באמת אנטונינוס הקיסר מודעו של רבי ובעין זה אצל שם אלכסי (ע"ש). ונהלף להם ורבי באנטונינוס ממש כעין הסיפור החלצי המאוחר ומובא בתוס' (ע"ז דף ו' ע"א) שנהלפו שני אלה לאבותם מעט ימים אחרי הולדתם. וז"ל

היוחסין (באות א' של האמוראים) : ר' אנטונינוס במכילתא
 דר' ישמעאל תנא דבריתא ע"כ. ובסה"ד מוסיף במעות
 ובתב ר' אנטונינוס ומעמיד הרשימה במכילתא בשני מקומות.
 בשלה דף י' ע"ב ודף י"א א' ע"כ. והמעין שם במכילתא
 שלפנינו דפוס וויניציא ימצא כזה : ומה ת"ל זה' הולך
 לפניו יומם אמר ר' אנטונינוס למלך שהוא דן על הבימה
 ומהשיך והיו בניו מהשיכון אצלו ואחר שנפטר מן הבימה
 היה נוטל את הפנס ומאיר לבניו כו' ע"כ. וכבר יש תימה
 בנוסחא זו, שאם רק למשל יביא מלך שהיה מאיר בעצמו
 לבניו דרך מוסר כדי להראות לגדולי המלכות חשיבותם
 בעיניו, אך למתור הוא החוספה שהיה דן על הבימה ומהשיך
 ונפטר מן הבימה כו' ואין זה מענין תועלת המשל כלל, ולא
 נקט בפשיטות למלך שהיה נוטל את הפנס ומאיר בעצמו
 לבניו וכו'? ועוד שם : ושלישים על כלו רבן שמעון בן גמליאל
 אומר זה השלישי שעל המרכבה : לשעבר לא היו אלא שני
 שהיו מריצים את המרכבה, ופרעה הוסיף עליהם אחד
 בשביל לסחר לרדוף את ישראל. ר' אנטונינוס אומר ג' היו
 הוסיף עליהם עוד אחד והיו ד', ע"כ. וגם זו תימה שאם
 פרעה הוסיף אחד ונעשו ד' מה זה שלישים והיה צ"ל רביעים?
 ותחת אשר רצה רשב"ג להקל הבנת המקרא יבא זה החכם
 אחריו ויכבידנה? ובשני המקומות יפלא השם ר' אנטונינוס
 שלא נמצא גם אצל הרומיים כי אם אל הקסרים לבדם אשר
 היו ממשפחה זו. וגם בעל היוחסין לא ידע מתהלה מן שם
 חכם יהודי בזה שכן לא העמידהו בא"ב של תנאים אשר
 שם היה מקומו רק בא"ב של אמוראים אהרי שבאה לפניו
 המכילתא ומצא בה נוסחאות המוטעות מיהר ורשם אותן

גם אם שלא במקומו כאשר קרה לו בעין זה כמה פעמים עם כל חכמתו ובקיאותו הנפלאה אולם הנוסחאות הנכונות והאמתיות הן לפנינו בילקוט שם ושם. ומה ת"ל וה' הולך לפניו יוטם רבי אומר אנטונינוס פעמים שהיה דן על הבימה ומה שיד וכו' והרואה יראה כי רבי מספר פה מה שראה מידידו הקיסר ומוסיף מלת פעמים ומדברי מסרו והכמתו ששמע ממנו אז מביא ראיה וביאור אל המקרא שככה יעשה ה' לבניו שמאיר להם בעצמו ובשביל הטעם ההוא בעצמו שאמר אנטונינוס ומסיפור זה וכפי נוסחא הישרה הזו הבאתי ג"כ ראיה על אנטונינוס זה שהוא מרקום אוירעליוס עפ"י מה שנודע ממנו שהיה מאריך לישב בדין מיום עד אישון לילה (ע' כ"ה ה"ד) צד 22—221). ועוד במאמר השני בילקוט. ושלישים על בלו רשב"ג אומר כו' לשעבר לא היו אלא שנים שהיו מריצים את המרכבה ופרעה הוסיף כו' רבי אומר אנטונינוס הוסיף עליהם עוד א', ע"כ וא"כ שוה רבי לאביו רשב"ג בפי' המקרא ושלישים, כי בימי פרעה וגם אח"כ לא היו אלא ג' מריצי המרכבה, רק הוא מספר כי אנטונינוס הקיסר הוסיף עוד עליהם להיות ד', וזה ג"כ כפי מה שידע ממנהגי ידיו זה. ולפי"ז אין כאן עוד לא ר' אנטונינוס ומכ"ש ר' אנטונינוס.

(כד) " אל הנבלת זמן היי רבי פנית לי דרך, עפ"י שני מאמרים קדמונים ומבוארים בלי שום ספק וסתירה וגוזמא,

(²) מכאן עד סוף המאמר הזה, הוא מהוספות שבסוף מסרו ערך מליו.

ופמעט מכריחים את הקורא לקבל אותם, האחד הוא על
 זמן לידתו, כי נמצא בתלמוד בבלי (קידושין ע"ב רע"ב)
 ובמדרש רבה (ריש פ' חיי, וקהלת פ' וזרה השמש) יו"ט
 ר' עקיבא נולד רבי, ור"ע הומת כפי הנודע בזמן...
 ביתר, אשר כפי העלתי בבירור היה בשנת ג"ה להרבן. והשני
 הוא על זמן מות רבי, כי מצאתי בילקוט (זכריה י"א) בשם
 מדרש ילמדנו, ואכחיד את שלשת הרועים בירה אחד, זה
 רבינו ואנטונינוס וארטבן מלך פרסי שמתו בירה אחד,
 וקראו עליהם ואכחיד כו' ע"כ. ואחרי בררתי מסופרים והוקרי,
 העמים כי ארטבן מלך פרס ואנטונינוס קומודוס מלך רומי
 מתו שניהם בשנה אחת, והיינו בשנת קצ"ב לנוצרים ע"הוא
 קכ"ב להרבן, השבתי לנכון כיון שהשנה מסכמת, יסכים
 גם החדש כפי דברי המדרש, וזוה נדע ג"כ שנת מות רבי
 והחדש, ומהנבלה זו של ימי חיי רבי בררתי ג"כ כי א"א
 להיות אוהבו של רבי הנקרא אנטונינוס איש אחר, רק
 מרקוס אוירעליוס אנטונינוס, והוא מת זמן הרבה קודם רבי,
 רק בנו קומודוס אנטונינוס מת בשנה אחת ובהדש אחד
 עם רבי. והמותר היינו לבאר עפ"י בירור זה כמה מאמרים
 ושיחות של רבי ואנטונינוס, גם השמות אסוירוס שנתנו
 לאביו ולבנו של מרקוס אנטונינוס, ימהול הקורא לעיין
 בברם המד (ה"ד מכתב כ"ד וה"ז מכתב ה' ומ') ובפנים
 ספר זה בערך זה. — ופניתי אני לראות מה ישיב זה החכם
 הכותב בעניןקלופידיא נגד שתי הראיות הברורות האלה.
 והנה כלאחר יד ובמלות מעטות ישליך אותן גם שתיהן
 ממנו והלאה ולא ידבר מהן עוד, וז"ל (צד 20): "אם
 באמת מת (געשטארבען?) [צ"ל נולד] רבי בשנת כבישת

ביתר ביום מות רבי עקיבא, הנה היה חי רק יותר מתשעים
 שנה. אכן מהתחלפותו בעת לידתו באנטונינוס נמשך כי
 היתה בהכרח בזמן מאוחר כי בעת סער מלחמה
 שבת מבצר א"א התחלפות כזו. אולם כמו שאין להוכיח
 על השנה שמת רבי, מהסיפור שנולדו (געבארען?) [צ"ל
 שמתו] ארטבן, אנטונינוס ורבי בירה אחד, כן אין להוכיח על
 זמן לידת רבי מיום שמת ר' עקיבא. וגם הרומיים שמו עין על
 סקרים כאלה במספרים השונים של הימים והחדשים [היינו
 אם נולד אחד ביום כך וכך לחדש פלוני, אשר ביום כזה
 לחדש כזה נולד איש אחר לפני כמה שנים, ומביא ראיות על
 זה] ע"כ, ובהערה (27) על בירה אחד" מרשים ילקוט זכריה
 ר"א ומוסיף וז"ל, מן המוקדם שם מבואר כי אין הכוונה על שנה
 אחת עב"ל.

כה) שמעו חוקרים והתמחו תמחו! במה ידחה
 וידחוף זה הכותב שני מאמרים מבוארים ונאמנים? באמרי
 זה ודברי אפס ואין. אודות המאמר הראשון הנכפל בשלשה
 מקומות ונודע להכמי א"י ולחכמי בבל, היינו "ביום שמת
 ר"ע נולד רבי" כבר בררתי לאין ספק בראיות ברורות שאין
 להשיב עליהן, כי הכוונה בדברי רז"ל באמרם יום שמת זה
 נולד זה, היינו ממש בזמן ההוא, ועכ"פ היתה לידת זה ומות
 זה שלפניו במשך זמן קצר פחות משנה (ע' כ"ה ה"ז צד
 49—148). ולא היתה כוונתם כלל פה להניח איזה השיבות
 על מספר השנה של יום ידוע לחדש ידוע, אף אם השנים
 החוקות, רק על הזמן הקרוב אשר נולד זה במות זה, וכמבואר
 ממה שהסבירו בכל המקומות ההם את המאמר עד שלא שקעה
 שמשו של זה זרחה שמשו של זה, ורצו להראות כי ההשגחה

הפרטית על עם ישראל לא תניהם בשום זמן בלי איזה אדם גדול ומצויין. ובמדרש הוסיפו המלות "וקראו עליהם וזרה השמש ובא השמש" [משש הלשון כמו אצל סות שלשת הרועים בירה אהרן]. והיינו אנשי הדור אשר ידעו זה קראו את המקרא הזה לא שבא סיפור כזה אחרי זמן רב מסיתת זה ולידת זה. וא"כ אין ענין כלל לכאן מה שהביא מהרומיים אשר איזה מהם פקחו עין אם נולדו שני אנשים בזמנים רחוקים זה מזה, אך שוים במספר הימים והחדש. ולא יתייחס זה כלל לענין הנדרש, לא לזמן מצומצם של לידת רבי ביום שמת ר"ע, ולא למות שלשת הרועים בידח אהרן. — ועוד ידחה מאמר אהרן שנהלף רבי בעת מילתו באנטונינוס, והילוף כזה א"א להוות בעת סער מלחמה. וביטל א"כ מאמר קדמוני ועיקרי בעבור סיפור מאוחר מאד. ולהלאה שם במסוך כתב בעצמו, "התחלפות זו של רבי באנטונינוס היא רק אנדה בעלמא (לענענדע), אך נלמד ממנה כי קיימו אז מצות מילה נגד הנזירה". ופה הוא מהליט להוציא משפט חרוץ נגד מאמר נכון ומקורו עוד בדור ההוא אשר עליו סופר, רק מפני שסותר התחלפות החי, כאילו היא בעצמה מוחלטת וברורה לאין ספק. ובאמת לא נמצאה אצלנו בשום ספר מתקבל של התלמודים או גם של המדרשים המאוחרים, רק נרשמה בזמן מאוחר מאד בב"ר דבתי של ר' משה הדרשן, ומשם לקחה בעלי התוספות ז"ל. — וגם במה תתנגד האנדה החי למאמר יום שמת ר"ע נולד רבי, "מפני כי בעת סער מלחמה א"א התחלפות כזו". ולדעתנו הוא בהפך, אם אפשר התחלפות כזו היא יותר אפשר בעת מהומה ומבוכה מאשר היא בעת מנוחה ושקט.

נגיח כי כבוד הוא החילוף לעת כזאת, הלא נגלה עוד יותר
 התפשטות אנדה כזאת הבאה מאיזה מספרים מאוחרים
 בזמן רב אחרי המהומה ואני אחרי אמרתי בביאור שאין
 אני מחזיק ספור זה לעיקר, הוצאתי ממנו רק זה שעב"פ
 לא היה הבדל רב בשנים בין אנטונינוס זה ובין רבינו
 הקדוש, שאל"כ לא היה מקום בשום אופן להתחלת אנדה
 זו. ובפי השבוני היה הבדל הזמן בין לידת רבי ובין לידת
 אנטונינוס הפילוסוף רק כארבע שנים, ואחרי אורך הזמן
 עת גדלו בשנים יכלו המספרים להחליפם בעת הלידה (עי'
 ב"ה ה"ד צד 212 ה"ז צד 184).

(כ) ועל אודות המאמר השני, ממות רבי בירח אחד
 עם ארמבן ואנטונינוס, אשר ירשים זה הכותב ילקוט זכריה
 ז"א ומוסיף: "מן המוקדם שם מבואר (איזם דייטהליך?)
 כי אין הכוונה על שנה אחת יש להשתומם עוד יותר, כי
 שם מוקדם מביא בעל הילקוט המאמר של רז"ל (תענית
 ט' א'): ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד, וכי בירח
 אחד מתו והלא מרים מתה בניסן ואחרן באב ומשה באדר,
 אלא שבטלו מתנות טובות שניתנו לישראל על ידם, מן
 בזכות משה, באר בזכות מרים, ועמוד ענן בזכות אהרן
 ונלקחה כל אחת במות האחד ושוב ניתנה בזכות הנשארים
 זבלן נפסקו בירח שמת משה, ע"ש. והנה מבואר ממש להפך
 מ"ש הוא, שמבואר כי אלה שלשה מתו באמת בשנה אחת
 רק לא בירח אחד, ולכן מקשה על זה וכי בירח אחד מתו
 ומתריץ שהמתנות שניתנו בזכות כל אחד מהם נפסקו בירח
 אחד ונחשב זה כאילו נכחדו שלשתם בירח אחד. ועל זה
 מוסיף בילקוט בשם ילמדנו, דבר אחר ואכחיד כו' זה רבינו

ואנטונינו יארטבן מלך פרסי שמתו בירח אחד וקראו עליהם ואכהיד וגוי ובוה מבורר עוד כי לפי דבר אחרי-באה המליצה על מכונה, ממש בירח אחד ובשנת אחת כלומר לא כדרוש הקודם שמתו רק בשנה אחת כאילו מתו בירח אחד רק ממש מתו בשנה אחת ובירח אחד וכמו שנראה בעליל מלשון וקראו עליהם ר"ל השומעים סהדור ההוא השתמשו במקרא זה על הדבר הנפלא ההוא אשר קרה בימיהם כי מתו שלשת הרועים בירח אחד ממש. וכאשר העירותי ועוררתי על הדבר הזה כבר. — ואיך יעלה עוד על דעת שום מבין מה שרוצה זה הכותב להביננו בלאחר יד, כי הכוונה לשלשת מלכים שמתו בזמנים שונים ובשנים רחוקות זו מזו רק בירח שוה. והמשתמשים במקרא ההוא היו יודעים בצמצום באיזה חדש מת ארטבן, ובחדש כזה רק אחר או קודם איזה שנים מת אנטונינוס או להפך כאילו רשמו להם בלוחות את החדשים שמתו מלכי עמים רחוקים זה מזה במקומות ובזמנים שונים, כמו במגלת תענית שנחשב מה שנעשה אצל ישראל בכל חדש? ומה להם לישראל באיזה ירח מת איזה מלך מוזר להם במרחקי ארץ? ומנין היו יודעים ירחי המות של אלה אחר זמן רב? ובל התמיהות האלה תהליפנה רק כפי הפירוש הברור והאמתי, שמתו שלשת הרועים בירח אחד ממש, ותיכף בזמן ההוא נתכוונו בנקל לדבר אחד כל השומעים את הפלא הזה, והוא להשתמש במליצת הנביא, וקראו עליהם ואכהיד את שלשת הרועים בירח אחד. — ומה מאד יתאמת עוד סיפור זה ופירוש זה, ע"י מה שנדע ברור מסופרים אחרים כי ארטבן מלך פרס ואנטונינוס קומדוס מלך רומי מתו באמת

בשנה אחת ורק אצלם באה האפשרות כי מתו ג"כ בירח אחד ממש, מה שלא נוכל למצוא עוד אצל שני מלכים אחרים כאלה מפרם ורומי והוכחה כזו יחשוב זה הכותב על נקלה לרוש בעקביו ולדהותה ממדרך רגליו כקש נדף ולדבר מדהית שוא כזו כאילו היא ברורה באין ספק עד שממשל בה משלים ואומר, כמו שאין להוכיח על השנת שמת רבי וכו' ? ובאמת יש להוכיח הדבר במשפט ובצדק וכל אדם חזו בו ואהריו ימשכו כל ישרי לב.

(כז) אהשוב כי ישפוק כבר לקורא לחביר מכל זה, דרך העיון של הכותב בנושא דרוש זה ועל מה במחלבי הקירתו ואיך היה נחפז ברעיוניו ובכתיבתו עד כי רצה ג"כ להטוף את משפטו פתאום ומבלי ראות מאת קורא תם ובלתי פוקה עין עליו. ואהרי כי באמת הראיות האלה נצבות נגדו הזקות בחומות בצורות לא יועילו לו עוד כל שאר דבריו אשר יחשוב לפתות בהם את הקורא אל דעתו המתנגדת מקצה לקצה אל המבואר במאמרים החם של רזיל וכאשר נראה עוד להלאה. האמנם כתב (צד 18) "פי בבחינת ההשתמשות בסיפורי התלמוד ראוי שלא נפול לצד אחד של המלעיגים וגם לא לצד השני של המאמינים את הכל. ואז נמצא תמיד איזה דבר אמת אך לא בתאר, הנהוג לנו היום" ע"כ. אולם הוא בעצמו נוהג החפך מדבריו אלה המושכלים כי האמין באמונה יתירה אל שמועה מאוחרת בהתחלפות רבי עם אנטונינוס ודהה בעבורה סיפורים קדמונים מבוררים אשר אין בהם מה להלעיג וגם אין צריך אצלם לאמונה יתירה כי אין בהם איזה דבר גם ומזפת היוצא הוין לטבע רק מקרים זמנים אשר אם

כי יקרים הם במציאות בכל זה אפשר מאד היותם, ועל
 הלק מסיפור השני ידענו ברור כי היה כן היינו מות שני
 המלכים מפרס ורומי בשנה אחת והסר אצלם רק הבירור
 של ירה אחד ומי לא יאמין לסיפור פשוט כזה עם אות
 מבואר מבני הדור כי קראו עליהם המקרא ואכחיד וגו' ?—
 אולם עלינו לברר עוד את אשר אמרנו כי א"א בשום אופן
 להשוות שני המאמרים ההם עם דעתו על אנטונינוס של
 רז"ל. הן אמנם מדבריו בעצמו נוכל לראות זה, כי דחק מאד
 בפירושי המאמרים ודהה אותם בכל זה ובלי ספק רק
 בעבור שלא היה יכול למצוא הסכמה ביניהם ובין דעתו.
 אכן על זאת נחקור עתה כמה הצרו לו המאמרים ההם.
 והנה המאמר השני על זמן מות רבי הוא באמת כמו אכן
 נגף לדעתו אשר יאמר כי אנטונינוס בדברי רז"ל הוא גם
 היליונבל וגם עמו דבר רבי, וזה היה עכ"פ בשנת קמ"ת
 להרבן, וזה מן הנמנע אם מת רבי כפי מדרש ילמדנו בשנת
 וירח שמת קוטודום והיא קכ"ב להרבן.—אכן המאמר
 הראשון היה נראה בעיניו רק כמו צור מבשול לדעתו, כי
 עי"ז תבא זקנה יתירה לרבינו הקדוש והיא היתה כבדת
 עליו מנשוא וגם כבדה מהסיר אותה כפי הנראה מלשונו
 ולכן כותב בתהלה כמסתפק, אם באמת נולד רבי בשנת
 כבישת ביתר היה חי רק יותר מתשעים שנה. [רק יותר ?]
 כאלו מעט שנים הן לפני איש] ועד מהרה מהפש לנוס
 ומוסיף, אכן מהתהלפותו בו ועודנו לא ישוב מן הזקנת
 כי תיכף בסמוך כתב, אפשר כי זה אנטונינוס הנחלק
 ברבי בעת לידתו, הוא ווערום הנולד בשנת 128 לנוצרים,
 ע"כ. וזה ג"כ כמו נ"ח להרבן ושוב יהיה רבי בעת דבר עם

היליונבל בן תשעים שנה. ועוד כתב למעלה (צד 19 בהערה 20) כי מלשון השיחה (במדרש קהלת) שבין רבי לאנטונינוס זעירא, יהשוב לשמוע איש זקן מדבר עם נער. ועוד ננסה זה אם היטב השב לשמוע.

(כח) ועתה נעמוד על המבוכות והתמיהות המתנגדות לשיקול הדעת, אשר יולדו אם נחשוב עם זה הכותב כי רבי דיבר עם היליונבל, בעת היה זה עכ"פ בן י"ד שנה, כי אז הלך לרומי למלוך ועוד לא שב לא"י ולא היה יכול לדבר עוד עם רבי, וזה היה קמ"ה להרבנן, ונקבל עוד את המאמר הנשנה בדברי רז"ל על אמתתו, שנולד רבי יום שמת ר"ע והיא שנת ג"ה להרבנן בעת כבישת ביתר, ואז היה רבי בן צ"ג שנה. א) לא נמצא בשום מקום אצל רז"ל בספרי התלמודים ומדרשים איזה סימן וזכרון על זקנה יתירה כזאת של רבי אעפ"י שהיתה עת הייו יקרה מאד לישראל. ולהפך סיפרו בשני התלמודים שמת מתוך הליום כבדים ונאמנים, וממוך למיתתו יהלו עוד הרבה כי יהיה מהליו. האמנם מביא זה הכותב (צד 183 בהערה) בשם הראב"ד הלוי כי רבי האריך ימים. אולם הראב"ד כתב כן מעצמו בלי שום מקור, והיינו לא בשביל כי איהר זמן רבי עד היליונבל, רק להפך בעבור כי הקדים זמנו מן אנטונינוס פיאות ואילך עד זמנו של קומודוס, ועי"ז העלה לו השבוננו אורך ימים של רבי. ב) הסיפור במדרש קהלת (פרשה ו' פסוק ה') אודות השיחה של אנטונינוס זעירא עם רבי, אשר יודה זה הכותב ג"כ כי הוא השוב בעיניו לראוי ומתקבל, יתהפך לתמוה מראש ועד סוף וכמעט לנמנע יחשב, כי סדר השבוננו של זה הכותב הכריחו לאמר על

אנטונינוס זעירא זה כי הוא היליונבל והוא בן י"ד שנה
ורבי בן צ"ג שנה, והתחלת השיחה כבר נפלאה שישאל
הנער הזה לרבי הזקן בהפלגה מי ימות ראשונה אני או
אתה? ועוד תרבינה התמיהות על כל יתר השיחה, כאשר
הראתי זה בפנים הספר בערך זה (סימן י"א), וכל הקושיות
אשר העמדתי שם לפי הסברא המבוטלת ג"כ שדיבר רבי
עם קאראקאללא, והיה אז בן שמונים שנה, תגדלנה עתה
בלן, לפי הסברא של זה הכותב שהיה אז בן צ"ג שנה. —
והנפלא כי העיר עוד זה הכותב (צר י"ט בהערה), כי
ממהלך שיחה זו נחשוב כאלו אנו שומעים זקן מדבר אל
נער! ! והוא מכריח אותנו לאמר, כבודו אזנים שכך
שומעות! ואם ירצה הקורא לדעת מאיזה מענה שמע כן?
הלא זה הוא. רבי השיב לתלמידיו ששאלוהו למה אמר שהוא
בעצמו ימות תהלה, אן אתת ענתה מה אית בה.
ומעתיק זה הכותב, ווען דיא צייט געקאממען איזט וואס
איזט צו טהון? ונראה שמפרשו כאילו הרגיש רבי שכבר
הגיע עתו למות, וזה אמנם ההפך מהכוונה האמתית שהיא
רק זאת, אם תגיע העת [של מות] מה יש בתשובתי,
ר"ל אם תגיע עת מות הנועדה לי או לו, מה יועיל או
יזיק דיבורי, והעתקה הנכונה, ווען דיא צייט קאממט וואס
ליענט דארין? וכן מוסיף עוד שם ואן אתא מלאך המות
דיסביניה מה הוא מיטר ליה? לא אתת לגבי לית אנא
אתי, ולא עוד אלא אילו הוה בן [ר"ל שאמות אני תהלה
כפי דברי] יהון אינון אמרין בריך אלהון דיהודאי ע"כ,
וסוף תשובה זו של רבי מתנגדת ג"כ מאד לדעת הכותב,
בי איך היה יכול לבטוח מתהלה אשר יברכו הרומיים את

אלקי ישראל בעבור כי ידע רבי מראש את מותו לפני הנעה, ולא יתלו זה בסבה פשוטה ונודעה מדרך כל הארץ, כי זקן קרוב למאה ימות לפני נער קטן? וכן יאמרו כי גם רבי ידע זה רק מדרך כל הארץ.

(כמ) ובמדרש ההוא של קהלת אודות השיחה הנזכרת יש עוד התננדות גדולה לדעת זה הכותב, בשני הכנויים, אנטונינוס ועירא בר בריה דאנטונינוס רבה, אשר כבר בררנו כי דרך כנויים כאלה בספרינו הקדמונים הוא רק אם נתברר על ידיהם שמדבר מראש המשפחה או מאהרון אשר בה, לא כשיש עוד קודמים בשם זה בעצמו לאות הנקרא רבה או כשיש עוד מאוחרים במשפחה זו ובשם זה בעצמו, לזה הנקרא ועירא. (ע' בפנים בערך זה סימן ט' י'). ולדעת זה הכותב אנטונינוס ועירא הוא הליוגבל ואנטונינוס רבה הוא סעפטימיוס סעווערוס, כאילו פיאוס ומרקוס אוירעלי, הנקראים בצדק אנטונינוס, לאין יחשבו? וזה סעפטי סעווערוס המאוחר להם אשר איננו ממשפחתם ורק פעם אחת מסופר אחד (ע' לקמן סי' ל"ז) נמצא עליו כי נקרא או קרא בעצמו גם הוא אנטונינוס, נעשה פתאום אנטונינוס רבה! וזה אנטונינוס רבה יקרא עוד כפי דעת זה הכותב במקומות לרז"ל, אסוירוס בשמו העצמי, וכל זה היה פשוט בעיניו רק למען הקים את דעתו ההדשה.

(ל) אכן לא זה העירבוב בלבד נמצא לו, אך עוד יש עירבובים וסבסוכים בשמות אשר נסבך בהם מבלי יכולת לצאת מתוכם. אסוירוס בן אנטונינוס הוא סעפטימיוס סעווערוס, ואמר כי ההכרח להיות בן יען רבי דבר עמו

(צד 19) ומרשים על זה בהערה (גדה מ"ה א'), האמנם לא נמצא שם כי רבי דיבר עם אסוירוס רק עם בתו. עכ"פ הוא מכריח עצמו לאמר כי הכוונה שם על סעפי סעווערוס, יען אין לו אסוירוס אחר כפי שטתו, ואת אלכסנדר סעווערוס הוא דוחה בעצמו מבין ידידיו של רבי, אכן נמצא כי אנטונינוס ביקש שתהיה המלוכה לבנו אסוירוס, (ע"ז י"א). זה אנטונינוס הוא נ"כ סעפי סעווערוס ובנו אסוירוס מי הוא? קאראקאללא. והנה רק קאראקאללא קרא עצמו בתמידות עכ"פ אנטונינוס, ולא כן סעווערוס אביו, ובכל זה יקרא לבן קאראקאללא בשם האב אסוירוס, ולאב בשם הבן אנטונינוס! אכן נמצא עוד על אנטונינוס בן אסוירוס שנתגלה לו מטמון במצרים (פסחים ק"ט א'), הוא נ"כ סעפי סעווערוס, וכן הוא בעצמו אנטונינוס רבה, ועוד נמצא כי אנטונינוס אוהבו של רבי נתנייר, ועל היליונבל אמרו הסופרים כי מל עצמו, א"כ היליונבל הוא אנטונינוס, ומי הוא הנותן הירוית לעם ישראל, וקרא עצמו בתמידות אנטונינוס? קאראקאללא, והוא נ"כ אוהבו של רבי והוא הנקרא נ"כ בתלמוד אנטונינוס בן אסוירוס. ובקיצור אנטונינוס אוהבו של רבי בא כפי שטתו כמו אליל ההודיים בשלש תמונות, בתמונת סעפי סעווערוס ובתמונת בנו קאראקאללא, ובתמונת נכד אחות אשתו היליונבל, ופעם נקרא אב ופעם בן, ופעם על שם השלישי, ומה יסבול עוד רבינו הקדוש כי כל אלה השלשה סובבים אותו כתרועה מנוחה הדריכוהו ויהבקוהו באהבתם והכל שריר וקיים אצל זה הכותב ובאמת גם לפי שיטתו נכנס בכל אלה הדוחקים להנם כי מאלה המקומות המובאים

בתלמוד ומדרש יש אשר הם רק סיפורים מאוהרים אשר
 נוספו שם ושם והטבין יכיר היטב מן הלשון איזה מאמר
 קדמון ואיזה מאוהר רק בלישנא קלילא שמועה בעלמא
 כמו זה שביקש אנטונינוס שתהי' המלוכה לבנו אסוירוס,
 או שנתנייר אנטונינוס ומה שסיפר אז עם רבי וכאשר
 נראה עוד, ויש אשר היה יכול ליפול שבוש בספור או בשם
 ולא היה מחויב לבאר את הכל, אך הוא אהז את הטפל והנית
 את העיקר ולא היה חושש כלל למאמרים העקרים והקדמונים
 אשר העמדנו למעלה היינו על זמן לידת רבי ועל זמן מותו
 ועל שיחתו עם אנטונינוס זעירא אשר על השני מהם הודה
 כבר החכם המחבר קורות יהודים ועל השלישי הודה גם
 זה הכותב כי ראוי לעורר עליהם ולהבינם ואותם עיקם
 מאד בפירושו והלך בעקלקלות שלו הלאה-הלאה כ"ב עד
 כי נתערבו כל השמות של המלכים והסיפורים עליהם והוא
 לא יהוש לכל אלה הסכסוכים הנעשים רק על ידו ומודה בעצמו
 ואומר בזה"ל: „אנטונינוס נקרא פעם אב ופעם בן” ובהערת
 (17) כתב „על החילוף הזה בין אב לבן אין להתפלא כלל
 כי נעשה בזמן מאוהר אשר בו נתחבר המדרש כפי דעתנו
 [הכל נקרא אצל זה החכם מדרש גם שני התלמודים עם
 הבריתות הקדמוניות אשר בהם] השקידה היתירה אשר
 הולידה את המדרש (!) לא תקפיד להפוך לפעמים אנטונינוס
 וסעווערוס” ע"ב. ועוד כתב בפנים „והחילוף הזה אנו
 מוכרחים לקבל יען בלעדו א"א להתיר הקשרים כפי הנראה”
 ע"ב. וזה רק כפי הנראה לו וכפי הקשרים--או בהפוך אות
 שנית לשלישית--אשר עשה הוא בעצמו. ועל מהלך כזה
 ברעיוני רוה, יאמר עוד כי יאות כפי דרכי ההיים והמהשבות

בימים ההם והוא משניה רק על ביאור כל סיפור בפני עצמו כפי שימצאו לו איזה דמיון מתעה ועל הנבלת הזמנים זהרשימות המבוארות יעצים עין והאנשים עם שמותם יתן בדוד ויניעם הנה והנה ומשליכם אה"כ ומפרידם במרחקי כמה שנים, לשעשוע הרואים.

לא) נשמע עוד דבריו על מה א"א להתיר הקשרים בלתי החלופים ההם כפי דעתו? שם למעלה (צד 18) כתב ז"ל: „אנטונינוס פיאוס א"א להיות זה [שדיבר עם רבי] „בי לא היה מעולם בא"י ולא עזב עיר רומי והחברה יוליכנו „אל מרקוס אוירעליוס אנטונינוס אולם לא לבד כי קשרו „היהודים עם אווידוס קאססיוס נגדו אשר עי"ו יצא מפיו „מאמר ללא אהבה נגדם אך גם כפי אשר יספר יוסטין „באפאלאניע אשר ערך אליו, לא הטה הסדו ליהודים „ויותר על כל אלה יתנגד לזה כי תכונת נפשו ונימוסיו „היו כפי דרכי המהשבות ונימוסם של עם יון ולא נמצא „בהנהגת הממשלה של איש הזה ובכל היין איזה נקודה „אשר בה יכול להסמך סיפור היהודים (מאחבתו אל רבי) „והסיפור צריך לנקודה כזאת למען נוכל להבינהו, האמנם „אך להגם נבקש כי יהשבו המאמרים בתלמוד על ענין זה „לסיפורי דברי הימים ממש כאילו היה כן הכל בלי שום „שנוי, אך הרעיון הראשי בהם הוא אמת והוא יורה מראה „בהיר של הזמן ההוא סעווערוס ובנו אנטונינוס הסבו במפעלם „לפקוח עין עליהם כי הם היו היותר מטיבים לישראל מעת „נבנעו באחרונה" ע"כ.

והנה כל הדברים האלה מתחלתם ועד סופם הם רק למראה עין ולמשמע אוזן ותוכם נהר ולא יצליחו להוציא

סתם משפט צדקתן אמנם אף אם היו כלם מיופדים בעצמם
 לא הי' בבחם להשיב לאחור טאוטה מההוה באמת, והיינו כי
 רק אנטוני הפילוסוף הוא אוהבו של רבי. כפי ההכרה העשויה
 לבלי נוע, מהנכלה האמתית של זמן היי רבי, אכן באמת
 גם דבריו מצד עצמם לא יעמדו לפני המתבונן בהם. —
 "היהודים קשרו קשר עם אוויד' קאאססיוס נגד מרק'
 אוירעלי' אנטוני' ועיי' יצא מפיו מאמר ללא אהבה נגדם".
 הגה שונה עוד הפעם השקר הברוי בדבר המאמר של אנטוני'
 הנמצא רק אצל הסופר אמטיאני' מרקיליני' והוא שונא
 ישראל וגם הוא לא ידבר מזה בתחלט רק יאמר כי בן
 הוגד אשר אנטוני' אמר כזה וכזה ומי יאמין לשמועה בעלמא
 בזאת הבאה בזמן מאוחר מאיש שונא! (עי' כ"ה הי'
 צד 187) וגם רוב האהבה של אנטוני' הפילוסוף לכל איש
 ולכל עם ומדת הסבלנות שלו אשר נראה עוד להלאה יעשה
 הדבר כמעט לנמנע אשר יוציא דברי בעס ובזיון על כל
 האומה בכללה אמנם זה הכותב קישר שמועה זו בשקר
 אחר ונותן לה סבה והיינו כי אמר בן בעבור כי קשרו
 היהודים נגדו עם קאססיוס וכן כתב למעלה (צד 16 הערה
 86) וז"ל "ואין להסתפק בדבר הזה (של מאמר אנטוני'
 הפילוסוף) ובפרט אחרי כי היהודים התקשרו נגדו עם
 קאססיוס" ע"כ נראה שלולא הסבה הזאת היה מסתפק בו
 בבל זה והוא רק שונה בזה דברי החכם המהבר קורות
 היהודים בזמן סבביים ואילך (היד צד 55) וז"ל: "אם אמת
 כי לקחו היהודים הלק במרידת קאססיוס כאשר הוא אמנם
 קרוב לאמת, אף אם להנם נבקש למצוא
 כזה בסיפורים ישנים קל לנו יותר להבין השנאה אשר הראתה

נגדם (אנטוני הפילוסוף) מדי עברו עוד הפעם דרך א"י במצאו את היהודים יותר רעים מן "המארקאטאננען והקוואדען" ע"כ אולם גם שניהם נותנים סבה בדויה למסוכב בדוי הרה עמל וילדו שקר, כי זה הקשר עם קאססיוס נתחדש מאיזה אחרון ונתקבל מן באסניינע ובאשר הודה החכם בעל קורות היהודים בעצמו כי לא נמצא מזה מאומה בסיפורים ישנים ובכל זה כתב כי הוא קרוב לאמת! אתמהא! ולמה הוא קרוב לאמת! אולי בעבור שאמר אנטונינעם דברי כעס על היהודים! ויגלגל עצמו ככה במשפטים הסוכבים במעגל אשר הראש מהם נססך על הזנב והזנב על הראש ושוא הוא הראש ומורה שקר הוא הזנב ואנו אין לנו רק לפתוח ספורינו הקדמונים שני התלמודים ומדרשים ולראות כי אחרי מלחמת ביתר אשר עליה דברו הרבה מאד, לא נמצא שום רמז עוד גם מאיזה מרידה קטנה של היהודים ולהפך כינו את הזמן שאחרי מות אדריינוס וביטול גזרותיו שלפי השמד ומאו והלאה זמן שלום והשקט עד קומודוס, ומי היו המורדים! ואיך היה ביכלתם למרוד אחרי כי הומתו אלפי רבבות במלחמת ביתר וכמעט לא נשאר עוד איש חיל בא"י. ורק כמה שנים אחרי מות אדריינוס יכלו לקבור מתיהם ולאסוף שרידיהם ולהחדש בתי הלימודים והישיבות.

יוספיין—המתנגד לדת היהודים ומתוכה נגדם—"יאמר כי אנטי הפילוסוף לא הטח הסדו ליהודים" זה רק למען יפות את האיש אשר הפין להצדיקהו בעיני בעלי דתו השונאים ליהודים, ואחרי היה נודע כי מצבם טוב ומאושר בזמנו, וגם כי היתה ידידות בינו ובין נשיאם, ביקש תואנה

ואמר כי בכל זה לא הטה חסדו ליהודים, ובמה מצא זאת? באשר „השאיר את הנזירה בקיומה בל יתקרבו לירושלים“ הנזירה ההיא הבאה מאדריינוס נשארה כן זמן רב אחיכ ואולי כמה מאות שנים, וביטול פקודה כזאת היה נגד כל דרכי הנהגת הממשלה של הרומיים, ואילו עשה כן המושל היה מסב לו שהוק ושנאה מכל עמו, כי העיר ההיא קרית מלך מלפנים לשונאי הרומיים, אשר אצלה נאבדו ונהרגו כמה רבבות מהרומיים בזמנים שונים, היתה כמו אבן נגף בעיניהם והיו משימים לב תמיד להשמר מאסיפת היהודים בתוכה.

ל(ב). תכונת נפשו ונימוסיו היו כפי דרכי המהשבות ונימוסים של עם יוון. כן אמנם! אך כפי דרך ההכמים ישרי לב אשר היו אצל היוונים. וביחוד מעת החלה להתפשט הפילוסופיא החדשה הנקראה האפלטונית (דיא ניי פלאטאנישע פהילאזאפהיע) אשר על דרכה כתבו כבר ספרים, גם הכמים בלתי יונים, כמו סענעקא וזכס עמינו פהילא, והם אשר התקרבו בדרכי מהשבותיהם לכת השטאיקי שאצל היוונים הקדמונים, וכן קרבו אליהם דרכי המהשבות של כת הפרושים והחסידים בישראל, כאשר העיר כבר על זה הסופר יוסף בן מתתיהו, ומי אשר יקרא ספרים של אנטוני הפילוסוף, אשר היה תלמידו של אלכסנדר האפלטוני, הוא מוכרח להודות כי קרובות דעותיו בענינים רבים לדעות הכמי ישראל. וכבר העירותי על זה מכמה מקומות בספריו (ע' כ"ה ה"ז צד 226 עד 236). ונימוסיו לא היו דומים בשום ענין אל נימוסי היוונים שבסיריא אשר היו אכזרים בטבעם ושונאים לכל זולתם, וגם לא לנימוסי המושלים הרומיים, אשר רובם

ככולם היו בעלי תאוה לזמה ולדם אדם.

לא נמצא בהנהגת הממשלה של האיש הזה ולא בכל

חיו, איזה נקודה אשר בה יוכל להסמך סיפור היהודים

באהבתו אל רבינו^ז וכו' הנה לא נקודה בלבד נמצאה רק

אותות ומופתים הותכים בכתב ובמעשה, נפנה עוד הפעם

אל ספריו והנם מלאים אהבה וחסד לכל אדם ולכל עם,

ומוסר השכל על מדה זו ועל שאר מדות טובות, גם נראה

מהם אמונתו החזקה באהדות האל הנעלה על כל אלקים,

ובהשגחה בכלל ובפרט ובשכר אחר המות, ולמי יאות איפוא

יותר כי יתקשר בדידות עם נשיא של עם מזור לו בדת,

אך יסודי אמונתו קרובים לאלה על המלך, ואשר הוא נ"ב

איש חכם ובעל מוסר השכל? איש אשר כתב—^מעקסטוס

למדני להלוך עם כל אדם בשלום ובמישור (ספר א' ס"ו מ')—

קרובי פעווערום הראני דרך הנהגת המדינה, אשר תשוה

לכל איש ולא יהי בה תושב יקר מהבירו,

הוא הפיה בי רוח נדיבה וחסד (שם ס"ו י"ד);—יתברך

שם עליון כי הכין לי אבות ישרים, מורים ישרים, מיודעים

קרובים ידידים ישרים סביבותי, וגם כי לא הסיתני לבי

לחטוא נגדם מעודי (שם י"ז); וכאלה רבות אין מספר, רק

איש כזה הוא נכון להכיר את האדם הטוב ולאחבהו, יהיה

באיזה ארץ ומאיזה עם שיהיה. ולימודים כאלה לא נמצאו

אצל אחד מהמושלים המאוחרים. ובמעשה, היינו

בהנהגת ממשלתו, נמצא ממנו פקודה לא לבד על הדינות

ליהודים לקיים כל דתם, אך גם כי יוכלו להתקרב אל כל

התמנות ושרה בעניני המדינה (שטאאטטאמטער). ונתן

על סמונים כאלה הוויים בהנהגתם אך באפן שלא יתנגדו

אל חיובי דת ישראל (עי' קורות היהודים מן המבנים ואילך צד 55). ומה לנו יותר אות על נטות לבו אל עם ישראל בכלל? וזה הכותב הוא כמעלים עין מכל זה, ומחפש רק תואנות בדויות אשר נאמרו עליו ללא אמת, להבזות עם ישראל בעיניו. ונוסיף עוד מ"ש קאפיטולינוס בתולדות זה המלך (26) בכל הארצות המזרחיות היה אהוב מאד, וגם השאיר בהרבה מהן זכר ואות מהכמתו, ע"כ. וכן נראה מדברי רז"ל בכמה מקומות, כי אהבו אותו כל היהודים בא"י מלב תמים, וקראוהו כהן לאל עליון והסיד וצדיק. — ע"ה על רגע כי לא היה כותב מאמרים יקרים באלה, וגם לא היו נמצאות ממנו פקודות טובות באלה, עוד לא יוכלנו להכחיש כי היו ישראל במצב טוב ומוצלח נפשו, ושלוה והשקט לכל איש, גם מלבד ההשיבות של הנשיא אצלו. ולמען דעת זה נצטרך עוד הפעם רק לשום עין בספרינו הקדמונים והם יורונו כי ממות אדריינוס עד קומודוס היו התלמידים מתרבים בישיבה, והחכמים שקרו על התורה ועל החכמה באין מפריע, וגם סהרים ועשירים היו אז, ובהנים היו ששים ושמהים לעשות רצון קונם ברוח צה ובלב שוקט ובוטה. ואם לא היה נמצא אצל סופרי הרומיים דבר משוב לב המלך על יהודים, מה לנו ולהם? מרביתם היו שונאים בניאותם לכל עם זולתם. — ולדוגמא ידענו כי שבור מלכא היה מלך טוב לישראל וביותר אפרא הורמיו אמיה, כנראה בכמה מקומות בתלמוד בבלי. הנצטרך עוד להפש אצל סופרי הפרסיים, אם ידברו מזה או לא? כל עם וסופריהם היו מנבלים בימים ההם רק לדעת מצבי עצמם, ולא התפשטה

עוד אז החקירה בקורות עולם כ"ב, לחשוב עד כל פרט ופרט מדרכי הנהגת הממשלה, איך היה מנהגה לעם ועם ביחוד.

ג) "לחנם נבקש כי יחשבו המאמרים בתלמוד על ענין זה לסיפורי דברי הימים ממש, כאילו היה בן הכל, בלי שום שינוי. אך הרעיון הראשי בהם הוא אמת, והוא יורה מראה בהיר של הזמן ההוא" ע"כ. בן אמנם! אך זה הכותב עזב את הרעיון הראשי וגם המאמרים הראשיים והעקריים, ורדף רק מאמרים בלתי עקריים ושמועות מאוחרות, ורק על אלה ראה כי יאותו כפי האפשר לדעתו, וגם בהם יגע לריק, כי לא עלה בידו רק סבוכות ופכסוכים, ומראהו מן הזמנים לא בהיר הוא.

סעווערוס ובנו אנטונינוס (קאראקאללא) הסבו במפעלם לפקוח עין עליהם, כי הם היותר מטיבים לישראל מעת נבנעו באהרונה" ועתה מה מצא מהם אשר יורה על הידידות בינם ובין הנשיא? כפי דעתי אין כל באומה ע"ש (צד 19) כתב כי על שם יש פקודה אודות היהודים כי יש להם משפטי אזרחי הארץ ע"כ. וזה כתב כבר למעלה (צד 17). ומדי יאריך שם בהתקרבותם אל עם ישראל לא מצא בכל זה רק פקודה זו. אולם בשני המקומות איננו מרשים מקור לפקודה כזאת. ונניח שנמצאה באיזה מקום הנה כוללת בהכרח רק קיום פקודה קדמונית, שכבר שמענו אשר אנטי הפילוסוף פעל עוד יותר מזה לטובת ישראל, באשר הרשה אותם להיות פקידים וממונים בעניני המדינה (שטאאטסבעאטמע). וזה כולל בעצמו כבר משפט שוה ליהודי עם כל אזרחי הארץ. — אולם הוא בעצמו הביא

למעלה (צד 16) כי בעת גלהם סעווערום נגד המורד
 שר הצבא ניגעה, היו היהודים לעזר ניגעה, [האמנם זה
 כי רק מדברי יוסטין המתנגד לנו] ויושבי נעאפולים
 נענשו ממנו כי לוקה מהם משפט אזרחי הארץ. [אכן
 נראה כי רק השמרונים היו הנענשים כפי הנודע נעאפולים
 הוא שם, ושם מושבם] ואח"כ השיב להם המשפט החוא.
 הסענאט ברומי פקד כי יהוג סעווערום נצחונו על היהודים,
 לעיני העם (טריאוכס) ושרשים על זה שפארטיאנוס (16).
 [אף אם באמת לא נדע באיזה מלהמה נצה] גם נתן
 פקודה בל יקבל איש רומי דת של היהודים או של הנוצרים
 ושרשים שפארטיאנוס (17). [ע"ש פקודה זו בעונש הומר.
 יש אצלי ספק אם אין הכוונה שם, בל יהיו היהודים
 שופטים וכן הנוצרים, שכן כתב שם מקודם בסמוך,
 נסעו דרך פאלאסטינא יסד כמה בתי דינין וכו' יעו"ש
 היטב]. ועכ"פ אין אנו רואים מכל זה נטות לב אל
 היהודים. — ואין למצוא א"כ הסיבה המספקת למה בחר
 זה הכותב את סעווערום יותר לידידו של רבי מאנטי
 זפילוסוף. אולם צא ולמד מה יעשה עוד לחזק דבריו:
 דד בזמן עוד למטה ויביא גם אלכסנדר סעווערום
 זנה (צד 17), אעפ"י שכתב להלאה בעצמו (צד 19) כי
 איא לחשב בשום אופן על אלכסנדר סעווערום שיהיה גם
 הוא ממודעיו של רבי, ורק היליונבל הוא היותר אהרון
 באנטוניניים של התלמוד, ובכל זה יביא לפנינו את
 אלכסנדר זה, ושונה עליו כל דברי החכם המחבר קירות
 היהודים (ה"ד צד 94) והיינו כי ידע מאברהם, וממאמרים
 ספורסמים של היהודים, ומרשים לאמפרידיוס 51. [וע"ש

שהמאמר שהיה רגיל אלכסנדר לשנותו, הוא "מאי
 דעלך סני לחברך לא תעביד" והוא נובע מהלל הזקן
 (שבת ל"א א') והוא היה הראשון במאמר היקר הזה לא
 מי שמאוחר לו ורצה לקחת אותו לעצמו]. וגם הוא אלכסנדר
 המקיים משפטי הזכויות אשר ליהודים. [אמנם הוא רק
 מקיים את המוקדם, לא מחדש] ע"כ. ומה לנו בכל אלה
 אם זה אלכסנדר סעווערוס איננו מתיחס עוד אל נושא
 הדרוש כלל? אכן יאמר עוד זה הכותב כי א"א שלא
 נודעו בישראל דרכי המחשבות של אלכסנדר ושלא
 ידברו ממנו, ונראה שר"ל אעפ"י שהיה מאוחר
 לזמנו של רבי, יחסו בכל זה השומעים המאוחרים את
 דרכי מחשבותיו ומפעליו אל המלכים הקודמים
 שהיו בני דורו של רבי וידידיו כפי שמתו. אכן זהו
 בעצמו אשר נאמר אנהנו על המלכים הקודמים החס
 שהיו באמת גם הם מאוחרים לדורו של רבי, ומה
 שנודע מהם דבר מה בהתיחסות אל ישראל, הלא היה
 ג"כ בזמן מאוחר, אך השומעים המאוחרים הרכיבו את
 כל אלה על אנמוני הפילוסוף. ומה בא ג"כ שאמר
 בזמן מאוחר על אנמוני הפילוסוף שחתניר ומל עצמו
 בסתר, בעבור ששמעו על קיסר אחד רומי [מזמן מאוחר-
 היליונבל] שמל עצמו ונראה ממנו איזה דברים ומעשים
 במעשי היהודים. ואנשי דור הקודם לא דברו מזה דבר על
 אנמוני הפילוסוף. וכאשר יבא עוד להלאה (סימן ל"ו).
 ונעיר עוד לענין אלכסנדר סעווערוס והקודמים לו, כי
 ידיעת עניני היהודים וקצת מקורותם, איננה עוד אל מי
 שיש לו ממנה, סימן על נשות לבו אליהם. ולרוב הוא

בהפך, כי הקנאה בעבור הזק היסודות בדת ישראל וטוהר ציוריהם המובנים ונכנסים ללב יותר מדמויני עובדי פסל וכל חומר אשר בארץ, תתהפך אצלם לשנאה. או בי ידיעה מועטת מן הדבר, תציג אותה בתואר לא הדר, ותתן מקום ללעוג ולשנוא יותר. והצי ידיעה גרועה תמיד מהעלם כל ידיעה או מידיעה ברורה. וידענו מאדריינום ומורנוסרופוס שידעו כמה דברים מיהודים ודברו הרבה עם הכמיתה, ובכל זאת, היו הם היותר אכזרים ומריעים לישראל. וכל זה ראינו עוד בכמה מלכים מאוחרים עד הזמנים החדשים, ואין להאריך עוד בזה.

(ד) אמנם זה הכותב עומד הזק בדעתו על היליוגבל להשבהו בעצמו מבני דורו של רבי ומידידיו. ולמען לא זפלא איך התפארו רבותינו ז"ל על איש כזה הנתעב ונבזה מכל אנשי דורו ודורות שאהריו, כי הוקיר ואהב את רבינו, יחפש לכבסו מן הכתמים הרבים אשר שמו עליו. ואמר כי הפריזו על המדה בננותו וכו'. אולם אם יכבסו בנתר וירבה לו בורית נבתמו עונותיו הרבים המהרידים כל לב. ודי לנו לדעת כי נער נעור היה בן ארבע עשרה שנה בעת הורם על כסא הממלכה הגדולה של רומי, ולא היה מלפנים ברומי, ולא עלה על רעיונו כי יהי פעם למנהיג עם גדול ורב, וכל ימי מלכותו נמשכו ארבע שנים בזימה ובאכזריות אין חקר, ונהרג בן שמנה עשרה שנה. ולוא היה גם הזק ביסוד מוסרו מרם עלה למלוכה, את אשר לא היה, ואת הנמנע להיות לצעיר בזה מבלי שום הינוך לטוב, היה מוכרח להיות נאחו מן השבין, אחרי נתנשא פתאום מדי היותו בארץ נכריה אל

גובה רב כזה, ולנפול משם במוסר עד תהום רבה. ובאמת
 לא היתה תועבה ורשעה אשר הדל ממנת. הרבה זמה לא
 לבד עם נשים, ורצה את כל הנפגש ממנו במרוצתו
 לרע. וישפוק לנו משפט החכם הנדול העערן עליו במעט
 מלים, איש שוקל כל דבריו בפלם, ולא נסחר מעולם
 במשפטו. וז"ל: (האנדבוך דער געשיכטע דער שטאאטען
 דעם אלטערטהומס צד 125) היליוגבל הביא עמו
 אמונת הבל וזמה של הסיריים ומדי הנהיג ברומי עבודת
 אלילו היליוגבל, גלגל עצמו לעיני כל בתועבות בהמיות.
 כל כך, עד כי קורות הזמנים במעט לא יוכלו להעמיד
 דוגמא על עזות פניו לבלי הכלם בשקוצים. ועד כמה
 חורד מוסר הדור ההוא, אשר בו נער כזה נתגדל אל
 מצב פרא טורף כזה. הורדת כבוד הסענאט וכבוד כל
 משרה והתמנות, באשר נתן משמרות הפקודה ביד נערים.
 רקים ופוחזים כמהו, נעשה ממנו בשאט בנפש עב"ל. ואת
 הנער הפוחז המתועב הלזה, היבר זה הכותב בידידות עם
 רבינו הנשיא, ואת אנטוני הפילוסוף דתה מחברתו במעט
 תפל ולא מוסר, ובקשיות לב נגד רשומות הזמנים.
 המבוארות.—והנה נסה [ולא עלה בידו] לרחוץ מעט את
 כתמי היליוגבל אך להדיח את דמי קאראקאללא אשר
 שפך כמים, לא נסה כלל איש אשר הרג אנניש כהרג
 זכוב נחשב לו, והוא אמנף לפי שטתו ג"כ אנטונינוס.
 העיקרי אשר דבר עם רבינו הרבה! והחכם המחבר "קורות
 היהודים" הודה ואמר בחיבורו הקצר (כרך ה' צד 130).
 "בי הידידות לרבינו עם קאראקאללא או היליוגבל לא
 לכבוד יחשב לו".

(לה) האמנם אצל הליוגבל לא היה צריך זה
 הכותב לכסות הרפתה, כי גם לפי שמתה, מעט אשר נדבר
 ממנו בהכרתו עם רבינו, ורק פעם אחת בעת זקנתו
 הגדולה של רבינו, אז נקרא הליוגבל [לפי דעתו]
 אנטונינוס זעירא. אכן אשר היוזק את דמיונו כי הליוגבל
 נקרא ג"כ אנטונינוס בסתם, והוא הי' ג"כ מידידיו של
 רבי, הוא בעבור שנמצא בספרינו על אנטונינוס של רבי
 שהתנייר ומל עצמו ודיבר עם רבי אודות המילה.
 ונמצא ג"כ אצל קצת סופרי רומי על הליוגבל כי מל
 עצמו, ואיזה ממעשיו היו בעין מעשי היהודים אכן גם
 זה הי' יכול זה הכותב להרין בנקל אף לפי שמתה,
 עפ"י מה שהראתי כבר (כ"ה ח"ד צד 37—236) כי זה
 הסיפור בספרינו מהתניירות ומילת אנטונינוס, נראה
 בעליל כי מאוחר הוא הרבה אל הסיפור המפורסם
 מאהבת אנטונינוס ורבי, והמאוחרים נסתפקו כבר
 בעצמם על זה, (ירושלמי מגלה פ"א ה"ג) אית מלין
 אמרין דאתנייר ואית אמרין דלא אתנייר אנטונינוס ע"כ.
 ובהכרה לפי האומרים שלא התנייר, הסיפור שם מקודם
 מה שדיבר עם רבי אודות מילתו, הוא רק דברים בעלמא
 מבלי יסוד קיים, וכבר הראינו איך בא הסיפור המאוחר
 שהרכיבו השמועה על הליוגבל, עם הסיפור על אנטונינוס.
 הפילוסוף. - ואוסף פה להראות איך הקדמונים הקרובים
 יותר לדורו של רבי לא דברו כלל מהתניירות זו, וגם לא
 עלה כזאת על רעיונם, ורק איזה מאוחרים החלו להעלות
 כזאת על ספר כי הנה במדרש קהלת (פסוק מתוקה שנת
 העובר) נמצא כזה כשישראל עושים רצונו של מקום.

רואה איזה צדיק באו"ה כגון יתרו ורחב כגון אנטונינוס
 מביאו ומדבקו בישראל ע"כ. כפל מלת כגון לפני
 אנטונינוס מורה כי שתי המלות נוספו בזמן מאוחר,
 אהרי נתפשטה השמועה על אנטונינוס של רבי שהתגייר
 ולאות הזק על זה. הנה יש מאמר זה בלשונו בירושלמי
 (פ"ב דברכות) ולא נמצאו שתי מלות האלה "כגון אנטונינוס"
 וכן עוד במדרש בעצמו (שה"ש פ' דודי ירד לגנו) בלי
 הוספה זה, ומזה ראייה ברורה ג"כ שמתחלה לא עלה כלל
 גם על דעת מאספי הגדות שאנטונינוס אוהבו של רבי
 גתגייר אכן הבבליים לא ידעו מזה גם בזמן מאוחר, שהרי
 במקום שספרו באורך שאנטונינוס ורבי כמה נפלאות לא
 נמצא מזה דבר וכנגד זה באה השמועה לבבליים על גירון
 קיסר שנתגייר (גיטין ג"ו א'), ומזה לא ידעו בא"י כלל, ולא
 נמצא בירושלמי ומדרשים דבר מזה.

ל"ג נראה עוד במה תסך את שיטתו והסיר את
 הקושיות, כי סעווערום לא נקרא מעולם בשם אנטונינוס גם
 בחייו, וקאראקאללא והיליוגבל אעפ"י שהם קראו עצמם
 בן בהייהם, מ"מ לא נקראו בן בפי ההמון והסופרים אחר,
 מותם, וכאשר כתבו הסופרים בעצמם כמו שהראתי כל זה
 בכרם המד (ה"ז צד 189 עד 192) ובפנים ספר זה וערך
 זה (ס"י ד') ועל זה יאמר כי השם אנטונינוס נעשה לכינוי
 הכבוד כמו שמות העצמיים של אויגוסט וקיסר ומביא על
 זה ראיות מן הסופרים, ולכן נתנו רוזיל ג"כ כינוי כבוד זה
 למלכים המאוחרים עד היליוגבל וזה לבד אשר הידש בכל
 מהלך הקירה זו עם כל אורך דבריו וכמעט יש להשוב, כי
 ע"י הידוש זה אשר דמה למצוא נפתה לכל הזרות והמעקשים

אשר הסתבך בהן אולם גם זה החידוש לא יועיל ולא יציל מאומה, ולא נוכל לפרש על ידו דברי רז"ל, כי הם אם רצו לדבר על מלך רוטי בפתם בלי שמו העצמי, קראוהו תמיד קיסר וזה במקומות רבים, ויותר לא השתמשו בשם עצם לעשות ממנו שם הכבוד ומ"ש זה הכותב כי לפעמים ברו דבריהם לאיזה מלך יכוונו בשם הכבוד זה של אנטונינוס ולכן הוסיפו בן אסוירוס, הנה לדעתי משם ראייה להיפך כי לא נמצא עד"ז בשום מקום שיגבילו את האיש המדובר מהם בשם סתמי ע"י השם של אביו ולדוגמא לא נמצא בשום מקום קיסר בן פלוני, אמנם מה יעשה עוד בשם אסוירוס בן אנטונינוס? ואיך יבארו שם עצמו ע"י שם אחר סתמי שאיננו מבואר כלל, ובאמרם אסוירוס בן מלך או בן קיסר עוד לא נדע בן איזה מלך הוא? ויותר יהיה תמוה במקום המיוחד אשר כפי הנראה רצו לבאר בסימנים מובהקים אל איזה איש כווננו והיינו באמרם אנטונינוס זעירא בר בריה דאנטונינוס רבה. ולפי חידוש שטתו יהיה זה כמו קיסר זעירא בר בריה דקיסר רבה ועתה מי ידע עי"ז מאיזה קיסר דברו?—אכן גם המון עם מהרומים וגם סופריהם לא כינו מעולם אחד מהמלכים אשר לא מטשפתת אנטונינוס בשם הכבוד אנטונינוס בפתם כי אם הם בעצמם נתנו לעצמם שם הכבוד הזה או לבניהם, אך אחרי מותם נלקח מהם תיכף, ונשאר להם רק שם העצמי או איזה כינוי של גנאי אשר ניתן להם מהעם והסופרים. וכאשר הראתי כל זאת בכרם המד שם, ואוסיף פה דבר קטן מה שהבאתי שם (צד 191) בשם לאמפרידיוס (היליונבל סי' י"ה) שכתב "הוא [היליונבל] הזה האחרון לאנטונינוס" ג"ל כוונתו אל דברי

הצופיה אצל קרטנא בימי אנטוני' פיאוס, אשר נודע ממנה כי השבה שמנה פעמים שם אנטונינוס ופתרו הסופרים אח"כ כי כוונתה לשמנה מלכים אשר יקראו בשם זה ונרשמו בלש. מן קאפיטולינוס (מאקרין 3) והשמיני והוא האחרון שבהם הוא היליונבל. — אך דברי הצופיה לא נתקיימה רק בפי המושלים: שקראו עצמם כן בהייהם ולא בפי העם והסופרים כלל.

19) אולם זה הכותב מתיגע לתמוך עוד את דבריו (צד 19, 18 הערה 15), במה ששונה דברי המחבר קורות היהודים, (ע' ערך זה בפנים הספר סי' ה') והיינו שנמצא שם אנטונינוס אצל קאראקאללא בספרי הערכאות והפקודות. שעל הרבה פקודות בראשן נרשם שם אנטונינוס והן באמת מן קאראקאללא. וחשב זה הכותב להוסיף על הראשון, במה שהראשון כתב בסתם שנמצאו הרבה פקודות כאלה וסמך על המעיין, וזה האחרון כי רוכלא מונה והולך בפרטות כל הפקודות עם המספרים בראשיהם, שנרשם עליהן ג"כ שם אנטונינוס. אכן אני השיבותי כבר על זה (שם), כי הרשימות שעל הפקודות ההן הן ג"כ מהמלכים בעצמם שקראו עצמם בהייהם אנטונינוס וכתבו כן בראש כל פקודה אשר יצאה מאתם, והמאספים הוכרחו להעתיק כל הרשימות האלה בעינין, למען לא יהיו נחשבים כנורעים או מוסיפים (ע"ש היטב). אמנם זה הכותב היפש עוד רשימה כזו על פקודות שיצאו מאת סעפ' סעווערוס, ולא מצא אף אחת. וזה יהיה לנו לאות שגם הוא בעצמו לא נתן לעצמו השם אנטונינוס. ובזה נדהה מה שהביא זה הכותב (צד 19 הערה 17) בשם קאפיטולינוס (מאקרין 3) כי גם סעפ' סעווערוס הי' לו שם הכבוד אנטונינוס בהייו. והנה שם כתב רק כי הוא קרא

לעצמו כן, אך בהכרח כוונתו שקרא לעצמו כן פעם או פעמיים דרך עראי, לא שהורגל בזה, וראיה גדולה מן הפקודות כנו'. ועוד ראוי כי לא נמצא מזה דבר בתולדתו אצל שפארטיאנוס, וגם קאפיטולינוס בעצמו לא יהשבהו שם בין שמנה הנקראים אנטוני, ונאמרים מלפנים מהאשה הצופיה, אעפ"י שהושב שם קאראקאללא והיליוגבל, מפני שעכ"פ הם בעצמם קראו להם כן תמיד בהייהם, ולא כן בעפ"י סעווערוס, שלא נקראו כן מעולם משום אדם, וגם לא קרא לעצמו כן רק אפשר לפעמים, ואותו ירצה זה הכותב למצוא בדברי רז"ל שקראו לו אנטונינוס, ועוד יותר שקראוהו אנטונינוס רבה!!

ל"ח) נעיר עוד על מ"ש שם (הערה 15) כי מה שנמצא בראש הפקודות מן קאראקאללא שם אנטונינוס בסתם הוא מן הסעתיקים אשר נתנו לו זה השם לתפארת, ובאמת הם לא עשו מאומה, רק הוא בעצמו עשה זאת והיא רק התפארות שוא ממנו. ובאשר נראה עוד עדות על זה מהמלך אלכסנדר סעווערוס (לקמן סי' מ'). ועוד העיר שם זה הכותב כי זה רק דבר בלתי ראוי טאתנו אשר נקראהו בשם קאראקאללא ע"כ, והיינו כי היה ראוי לנו לקראו אנטונינוס בשם אשר נתן לו אביו עפ"י הלום וקרא אה"כ לעצמו אכן לא על ידינו גלקה ממנו שם הכבוד הזה, אך מכל הסופרים אשר היו אחריו, ונתייה מוכרחים לאמר כי קנוניא עשו ביניהם, והם יבארו עוד כי גם איש מהמון העם לא קראהו עוד אחרי מותו בשם אנטונינוס.

ל"ט) עוד הוא רוצה להכניס לנו כלאחר יד (צד 18) ולהביננו, כי קומודוס בן אנטוני הפילוסוף לא קרא עצמו

מעולם אנטונינוס, וגם לא נשתמש אצלו זה השם הרבה
 (הייפוג) ע"כ, וזה כעין הוכחה נגד דעתי שרז"ל קראו אל
 קומודוס פעם אחת בשם אנטונינוס סתם ופעם אחת עם
 ס' אנטונינוס זעירא וכו' והנה כבר שניתי ושלשתי הדבר,
 כי לא על קריאת עצמו רק על הקריאה כפי העם והסופרים
 אחרי מות המלך המדובר יש לנו להקור, שכן דברו
 דז"ל מאנטונינוס אשר קדם להם בזמן. וזה הוא ההבדל
 בין סעפטי' סעווערוס וקאראקאללא והליוגבל, ובין קומודוס,
 הראשון לא קרא עצמו בשם אנטוני' רק אפשר לפעמים
 ולא נודע כלל גם בחייו בשם זה ואף כי אחרי מותו,
 ושנים הבאים אחריו קראו עצמם כן בהייהם, אך לא נשאר
 להם אצל העם והסופרים אחרי מותם. אולם קומודוס,
 כבר הראתי (כ"ה ה"ז צד 200) כי שלשה סופרים יקראוהו
 בשם אנטונינוס, והם לאמפירידיוס [ושם בכ"ה שפארטיאנוס
 מ"ם] ואייטרופיוס ואוירעליוס וויקטאר. ואוסיף עתה כי
 כן יחשבוהו קאפיטוליוס (מאקרין 8) בין השמנה שנקראו
 אנטונינוס האין די לנו עדיות כל הסופרים האלה? וכמה
 הוא מספר הסופרים מזמן ההוא המדברים אודותיו? ולמה
 אמר זה הכותב כי לא נשתמשו בו הרבה? והשלישי
 והוא אוירעלי וויקטאר כתב בזה"ל: אוירעליוס קומודוס
 בן מרקוס אנטונינוס אשר נקרא בעצמו ג"כ
 אנטונינוס ע"כ, היש ביאור גדול מזה? והוספתי שם עוד
 בכ"ה, כי השם אנטונינוס קומודוס מוכן הוא עוד
 מעצמו, שכן כל גבר מצויין ממשפחות הגדולות היה
 נקרא בשמו ובשם אביו כו' יעו"ש, ועוד שם אצל קאפיטו-
 לינוס מאמר, יש לי בו דברים נגד זה הכותב, כי הוציא

ממש ממשמעו וכוונתו האמיתית, והוליכהו אל כוונתו.
 רהוקה רק כפי הפין לבו וכדי להסכים אל שפתו. וז"ל: גם
 מהאנטוניניים אשר היו יורשים האמיתיים של אנטונינוס,
 נשאר אחריהם זה השם [אנטונינוס] יותר משם העצמי
 שלהם עכ"ל. והכוונה כי רק פיאוס היה שם העצמי שלו
 גם אנטונינוס, אכן אל מרקוס אוירעליוס
 בן אנניוס ווערוס הבא אחריה, ניתן זה השם.
 בזמן מאוחר אחר לוקה לבן מאנטונינוס פיאוס ועל שמו
 היה נקרא בן וכן אל לוציוס ווערוס וכן היה זה השם אל
 קומודוס על שם אביו אנטונינוס מרקוס. ונשאר לכל אלה
 השלשה אחרי מותם זה השם אנטונינוס יותר משם העצמי.
 מרקוס אוירעליוס, לוציוס ווערוס, וקומודוס, כה אבין זה
 המאמר, וכן יבינו לפי דעתי כל מעיין ישר ונלמוד מזה שני
 דברים: האחד, כי גם קומודוס נקרא אחרי מותו יותר בשם
 אנטונינוס על שם אביו, מאשר נקרא בשמו העצמי קומודוס.
 והשני כי אותם שלא היו באמת יורשי אנטונינוס פיאוס ולא
 ממשפחתו כלל, לא נשאר להם אחרי מותם השם אנטונינוס.
 ומבואר בזה כל אשר כתבתי למעלה. אכן זה הבותב רוצה
 להבינו (צד 18 הערה 13) כי יש להניח שם עיקר הכוונה
 על מלת Nomen שנמצאה שם. וירמוז על קאראקאללא
 וזה ממש החיפך במחשבת הסופר קאפיטולינוס. ואבקש
 לכל קורא מבין כי יעיין שם היטב וימצא את הנכון. ומה
 שהעיר שם עוד, כי אל פיאוס ומרקוס היה השם אנטונינוס
 עצמי לא כינוי (טימעל) לא אבין מה ירצה בזה, אך זאת
 נדע כי רק פיאוס לבד היה שמו העצמי מתהלה גם אנטונינוס.
 אך לא בן מרקוס, כי ניתן לו אח"כ עת לוקה לבן מן אנטונינוס

פיאום כנזכר, וכן היה אצל לוציוס ווערוס, אכן אצל קומודוס יתכן יותר כי גם מעת לידתו, אף ששמו העצמי היה קומודוס מ"ם נקרא אצל הכל ג"כ אנמונינוס על שם אביו, כפי הנהוג במשפחות הגדולות וכאשר יקראוהו לאמפרידיוס ואייטרופיוס בפשיטות ובלי שום נתינת טעם.

(מ) אולם יותר מזה מצאנו עוד מפורש במקום אחר

כל דברינו עד כה, וגם כי קומודוס קרא ג"כ לעצמו בהיות אנמונינוס, לכד מאשר נקרא בן מרוב הסופרים. ולא כדברי זה הכותב כי לא קרא לעצמו בן מעולם. וכל הראיות שהביא ממה שקרא קומודוס עיר רוסי רק על שמו העצמי, וכן זמן דורו וכו', אינן מוכיחות רק על גאותו וסבלותו של קומודוס כי רצה להראות אשר שמו העצמי גדול בעיניו משם הנכבד של אבותיו המפוארים. אכן בכל זה לא עזב את השם הנכבד ההוא, וקרא אותו בו לעצמו. וזה נמצא בערכאות כתובות רק זמן קצר אחרי מות קומודוס, מפי הקיסר אלכסנדר סעווערוס המולך אחרי היליוגבל. (עי' צייטשריפט פֿיר געשיכטסוויסענשאַפֿט ע"צ ברלין 1.844 באנד 4 les העפט אפריל צד 337 ולהלאה) ונעתק מספר זכרון של המדינה (שטאאטסצייטונג) משנת 975 לבנין עיר רוטה: — ביום הששי לחדש מארץ, התאספו אנשי הסענאט במספר רב, ובקשו את אוירעליוס אלכסנדר קיסר כי יבא גם הוא אליהם ובבואו קראו כלם אליו „אויגוסטוס הצדיק“, וכאשר רצה הוא לתת להם תודה בעבור זה צעקו כלם „אנמונינוס אלכסנדר האלקים יקיימוך“ וכפלו עוד דבר זה „אנמונינוס פיאום!“ וכו'. „קבל נא את השם אנמונינוס וכו'. היליוגבל ילכדו היה יותר רע עוד מן קומודוס כו' יהי אלכסנדר הדומה

לאנטוניניים וכו'. ואל המטבעות ישוב השם אנטונינוס".
 ואלכסנדר השיב, עוד יהי בזכרונכם מה גדול שם אנטונינוס
 ואם ביראת הדת מי קדוש יותר מפיאוס? ואם בהכמה
 עמוקה, מי חכם יותר מן מרקוס? אם ביושר ותום לב מי
 תמים יותר מן וערוס? את קומודוס לא ארצה להזכיר עתה,
 כי זה היה הטאו היותר גדול, אשר עם מדותיו הרעות עוד
 ההזיק בשם אנטונינוס. — וכו'. עוד הזכרו בזמן
 לא רחוק, עת כי השד המזיק ההוא [היליוגבל] העיז פניו
 לקרוא עצמו אנטונינוס, איך געו כל העם בבכיה, על כי
 לקח לו שם זה לא בצדק, ועל כי נתחלל השם הנכבד הזה
 ע"י מתועב הלזה. כו' ועוד אמר השם אנטונינוס נתן
 פיאוס במשפט אל מרקוס ואל ווערוס אחרי לקח אותם
 לבנים. אל קומודוס נפל השם הזה בירושה.
 אצל דיאדומענעס, היה כמו מקרה אצל באסיאנוס
 (קאראקאללא) היה זה השם התפארות שוא.
 ואצל אוירעליוס אלכסנדר יהיה לצחוק אל השומעים" ע"כ.
 וכמה יש ללמוד מדברי המלך הלזה אלכסנדר סעווערוס
 ומדברי היועצים אליו. וממה שאמרו אל המטבעות ישוב
 השם אנטונינוס". נראה כי במטבעות הקודמות ועכ"פ במטבעות
 של היליוגבל המולך קודם אלכסנדר, לא היה הרוח עוד
 שם אנטונינוס או כי נמחה מהן אחרי מות המלכים אשר
 קראו עצמם כן לא בצדק. ועכ"פ אלכסנדר אמר כי החזיק
 עוד קומודוס בשם הנכבד של אבותיו, אנטונינוס, וגם כי
 נפל לו בירושה, ר"ל שגם העם היו קוראים לו כן מפני
 ירושת אבותיו. וזהו מה שרצינו להראות, אם היה צריך
 דאיה עוד. אולם כמה הם המקומות אשר בהם היה נקרא

קומודום לדעתנו, אצל רז"ל בשם אנטונינוס? רק שנים, ובמקום אחד הוא מסומן היטב נגד הקודמים לו בשם זה. אנטונינוס זעירא בר בריה דאנטונינים רבה. וזה בעבור שנמצא שם ממנו שיחה עם רבינו, ובעבור שבבל השיחות אשר באו אצל רז"ל בין רבי ואנטונינוס, הכוונה תמיד לאנטוני' הפילוסוף, היינו יכולים לטעות שגם בשיחה זו הכוונה אליו, לכן ציינו אותו במסן מובהק, להבירו היטב וכאשר כבר כתבתי בברם חמד, שבימי בהורותיו היה נקרא אנטוני' זעירא.—ועוד במקום אחד אשר אין שיחה בינו ובין רבי, רק סיפור מזמן מותו בירח אחד עם ארטבן זגם עם רבינו ורחוק הוא לטעות פה, כי מסומן הוא ע"י זמן מיתת שנים האחרים אשר נודע אז בעת קראו עליהם המקרא ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד, העמידו על קומודום שם אנטונינוס בסתם, ואין ספק שכן היה נקרא אז בעת מותו בשם אנטונינוס בסתם, בעבור שהיה האחרון ממשפחה זו הנקראה בן בצרק.

(מ) ועוד ישוב זה הכותב אל ענין זה במקום אחד אחרי כמה דפים (צד 183) אצל זמן הליכת רב לבבל, הנקשר ג"כ עם נושא דרושנו, ושם עלה בזכרונו עוד הפעם כל אשר דימה לברר לנו פה (צד 19, 18), ואומר: "גם הנמצא אצל סופרי קדם יסכים עם דעתנו. כה ידע הסופר הנמצא האיטפאהאני בסדר קסרי רומי אשר כתב, אחריו סעווערוס, מן אנטונינוס זקן ואנטוני' זעיר, ואחרי בן אלכסנדר.—אבולפראנ בספרו על משפחות המלכים, ידע את מרקוס אוירעליוס רק בשמו זה ולא בשם אנטונינוס. אכן על קראקאללא והיליונבל יש אצלו רק השם אנטונינוס

קיסר, ורק אל שם האחרון נוסף עוד אליוני ע"כ והנה
 בא בראיות אלה רק להקל מעליו אהת מהקושיות אשר
 העמדנו על דעה זו, באשר לא נמצא אצל סופרי הרומיים
 השם אנטונינוס אל קאראקאללא והיליוגבל אחר מותם
 ולא הסיר בהן שאר הקושיות החמורות יותר, וגם ראיותיו
 אלה אינן מוכיחות מאומה נגד דעתנו הנכונה. אולם מה
 נאמר עוד לראיות כאלה מסופרים ערביאים אשר היו
 כאלף שנה ויותר אחרי כל אלה מסופרים ערביאים אשר היו
 מקורות הייהם וזמנם דבר קטן או גדול, בלתי אשר
 יחשבו סדר שמותם בזאת, ומי מהם רדף את הנוצרים
 ומי לא. ובסדר זה, כמה עוד מן הטעיות המוכיחות יש
 בו, ונראה מבואר כי לא קראו ג"כ דבר משום סופר
 רומי, רק איזה רשימה משובשת של שמות שבאה לפניהם.
 ואולי הועתקה להם כפי סדר הרשימות שעל הפקודות,
 ומשם יש לטעות מאד, אם לא יתבונן הקורא בשמות של
 הקאנסולען הבאים שם אצל כל מלך. (ע' בערך זה
 בס"ה') וספרו של המצא איננו לפני רק זה של
 אבול-פראג, ודי לנו למצוא בו כי ישלול מן מרקום
 אירעליוס את השם אנטונינוס, למען דעת הסרון ידיעתו
 וערבובו, ויתן למרקום שני בנים אנטוניוס [כה יכתוב
 תמיד במקום אנטונינוס] ולוציוס, אשר לקה לו לריעים
 במלוכה" (?) ויאמר עוד בקצרה "אהריו בא בנו קומודוס
 אשר נהרג" מבלי העמד גם זמן מלוכת קומודוס אשר
 העמיד אצל שאר המלכים, אהריו ירשום, "סערטינאקס
 אשר מלך ששה חדשים" והוא לא מלך גם ג' חדשים, אך
 דלג על דידיוס יוליאנוס אשר מלך ב' חדשים, "אהריו
 סעווערינוס" והוא סעפט' סעווערוס, ויספר ממלחמה

שהיתה. אז בין היהודים לשומרונים, ואין שמין דבר מזה
 אמת, "אחריו קיסר אנטוניוס" והוא קאראקאללא, "אחריו
 קיסר מאקאדיוס", והוא מאקרינוס, "אחריו קיסר אנטוניוס,
 והוא הנקרא הליוגבל" ע"כ, ומסופר כזה, אשר כתב
 כהולם מה שנעשה לפני אלק' שנה יביא זה הכותב ראייה
 על קריאת שמות הקסרים נגד הסופרים אשר היו רק
 בערך מאה שנים ויותר אחרי המלכים החם. ומזמן איזה
 שנים קידם אבולפראג יש לנו עוד סדר שמות של
 הקסרים מסופר עמינו חכם גדול הראב"ד הלוי ז"ל, אך
 גם הוא כפי הנראה העתיק דבריו מאיזה סופר ערבי
 אשר ספרו היה משובש כזה של אבולפראג. — אצל רבינו
 הקדוש כתב: ובימינו מת אנטונינוס ומלך אנטיופוס ואחריו
 קומודוס ע"כ. ומתחלה תקנתי במקום אנטיופוס אנטונינוס
 אך אח"ז ראיתי בזכרון דברי רוטי שהבר שם ז"ל: "וימלוך
 אנטונינוס בן אסוריש, והוא גידל את רבינו הקדוש כו'
 וימת וימלוך תחתיו אנטונינוס הקטן י"ה שנה וימת
 וימלוך תחתיו קומודוס כו' הוא הכה את כל בית אנטונינוס
 ואנטיופוס" (?) ע"כ. מי זה אנטיופוס? ועוד שם, "וימלוך
 אלג'ניש תחתיו" הוא דידיוס רוליאנוס, ודילג על
 פערטינאקס, ואבולפראג עשה להפך, ע' למעלה, "וימלוך
 תחתיו ספארוס קיסר" הוא סעווערוס, "וימלך תחתיו
 אנתוניאן" הוא קאראקאללא אשר קרא עצמו אנטונינוס, וימלוך
 תחתיו מקרין, וימלוך תחתיו אורליאוס" הוא הליוגבל אשר
 קרא עצמו ג"כ מרקוס אוריליוס אנטונינוס. — נסן
 סדרי שמות כאלה בזמן ההוא, נלמוד דרכי הקריאה
 של מלכי רומה בזמן מוקדם לפני ה' מאות שנה ויותר?.

(מב) ואחרי כי באנו אל המקום ההוא (צד 183) אשר שם ידבר זה הכותב על זמן הליכת רב לבבל הנקשר עם נושא מחקרנו נתבונן אחרי דבריו שם נ"ב. ויהיה לנו כמו חלק שני לדבריו האמורים פה (צד 18,19). ועתה יראה הקירא, כי שם היה עוד יותר נחפו בעיונו ובכתיבתו מאשר היה בהלק ראשון, אשר בררתי גם שם כבר מהירות עיונו, ושמה בהלק ב' עבר על ראיותי ועל המקורות אשר ציינתי, בחפזן גדול, וכן היה כותב דבריו במרוצה רבה ובלי בהינה הראויה, והנהו מתוכה נגד הנהתי בתשובת רש"ג במקום תק"ל, שצ"ל ת"ק לשטרות, וז"ל: הוא יעמול לבטל רשימת הזמן הנמצאה לפנינו על ר' יהודה הנשיא [הוא רבין] אשר ממנה נוכל ללמוד, בהשערה קרובה כי מת קודם (פאר?) היליוגבל, ע"ב, ועל זה מרשים בהערה (85) "יעויין מאמרו בכרם המד ה"ד צד 204 ולהלאה" ע"ב. והוא כמו מעלים עין מן כרם המד חלק ז' אשר שם הוספתי לדבר מזה יותר הרבה. ובאמת ראה גם את זה כאשר יבין כל קורא דבריו בעיון. והנה כל מעיין יראה כי לא עמלתי לבטל רק בהפך לקיים הדבר כי רבי מת קודם להיליוגבל זמן הרבה, ויותר עוד כי מת קודם לידתו של זה. אך רצונו של זה הכותב לומר "כי מת קודם היליוגבל" היינו בזמן קצר ולא בזמן ארוך קודם לו. ורק מפני מהירות הכתיבה באו דבריו שלא בדקדוק כלל "כי בתשובת רב שרירא גאון שכתוב לפנינו וכיומי דרבי נחת רב לבבל בשנת תק"ל שנה למלכות יון, דעתו לקרוא במקום תק"ל ת"ק, הוא קפ"ט לנוצרים" ע"ב. ובהערה (86) מרשים (הופש

מטמונים צד ל"ד) ע"כ. ומחריש פה ממקור מוקדם
והיינו מספר יוהסין ששם נדפסה מקודם התשובה ההיא.
אולם למעלה בחלק ראשון (צד 20) מדבר ג"כ על דבר
הנהה זו בתשובת רש"ג וכתב וז"ל: "ולא נוכל לשנות
הנוסחא בתשובת רב שרירא הנמצאה ג"כ ב"י של
תשובה זה הנדפסה מהדש, ובה מבואר כי בשנת תק"ל
היה עוד רבי חי" ע"כ. ובהערה (26) שם מרשים ג"כ
(הופש מטמונים צד ל"ד) והנה ביאר בזה כי מקודם ראת
כבר תשובת רב שרירא שביוחסין, ואח"כ זו שבחופש
מטמונים, וככל זה בחלק השני הוא כמתעלם מתשובת
שביוחסין כאשר נראה עד מהרה. כי הנה בעת כתבתי
המאמר על ענין זה בכ"ה ה"ד (הנדפס שנת תקצ"ט) הית
כמו שש שנים, וכעת כתבתי עוד על ענין זה המאמר
בכ"ה ה"ז (שנת תר"ג) היה שתי שנים לפני צאת ס'
הופש מטמונים לאור, ובשני המאמרים בררתי בראית
מוכחת מדברי רב שרירא בעצמו שם, שא"א בשום אופן
שהיה הוא כותב תק"ל ביומי דרבי שכתב שם אח"כ
ואמרינן דתמנין שנין מלך ר' יוחנן בא"י כו' ובשנת
תק"ן אפטר ר' יוחנן ע"כ. ואם רבי היה חי עוד בשנת
תק"ל א"א שיהיה ר' יוחנן ראש ישיבה פ' שנים עד
תק"צ שכל ימי רבי לא היה ראש ישיבה רק הוא לבדו.
ור' יוחנן היה צעיר בלמדו לפני רבי בסוף ימיו, ועוד
חלפו עשר שנים אחרי מות רבי עד שנעשה ר' יוחנן
ראש ישיבה, (יעו"ש ושם הימב). ועתה נראה איך ינהוג
זה הכותב נגד כל זה. זה לשונו (צד 183) בהערה הנדולה
(87) "האמנם בעל ס' היוחסין אומר כי זה נמשך לדברי

ר' שמואל בן הפני שכתב שנת תק"ל לשטרות, ואנחנו
 מצאנו בכל הספרים החדשים גם ישנים שהיה שנת ג"א
 ותקמ"ט שהם ת"ק לשטרות ק"כ שנה להרבן בית שני,
 ע"כ. ועד"ז תוכל להיות התחלת ישיבת ר' יוחנן בשנת
 ת"ק (צ"ל תק"י) שמת תק"ן ומלך פ' שנה. אמנם צירפו
 במעות מות רבי (?) וחיבור המשנה וירידת רב לבבל
 בשנה אהת (?) רב שרירא לא כתב שר' יוחנן
 מלך פ' שנה, וגם לא שבשנת תק"ל מת רבי, או
 שחיבר אז המשנה, רק שרב הלך לבבל בשנת תק"ל,
 וזה היה אחר חיבור המשנה, וכו' וברשימת בעל היוחסין
 ג"א תתקמ"ט אינו מבואר על מה מוסב זמן זה. ואם
 ר' אברהם [הלוי] נותן לר' יוחנן פ' שנים לזמן משמרת
 ישיבתו, הוא עושה כן רק עפ"י השבון הזמנים, כי
 גמניח חיבור המשנה ומות רבי (?) בשנה אחת, וחשב כי
 ר' יוחנן שבא מורע יוסף מלך פ' שנה כמו יוסף שהיה
 חי פ' שנה במצרים, ע"כ, ומרשים ע"ז (יוחסין וסה"ד
 אצל ר' יוחנן).—כמה מן הטעויות ומן השיבושים במעט
 שורות האלה, והנה הוא עושה ההלמ, ממליצה בעלמא
 שכתב בעל היוחסין דרך אנב וז"ל: ר' יוחנן היה ראש
 ישיבה פ' שנה כיוסף במצרים והיה מורעו כו'. וזה
 הכותב עושה מגזרה שזה זו דיוסף ודרכי יוחנן, מעם
 ממש לסיפור משך הישיבה של ר' יוחנן פ' שנים,
 שהוא נמצא באמת בגוף התשובה של רב
 שרירא ולא ר' אברהם הלוי הוא הראשון בדבר זה,
 דק הוא לקח אותו מתשובת רש"י, וזה מחליט ואומר, רב
 שרירא לא כתב שר"י מלך פ' שנה וכו' ואם ר' אברהם

נותן לר"י פ' שנים כו'! ואעפ"י שראה עכ"פ כ"ה ה"ד
 ושם (צד 212) נמצא בביאור בראיה החמישית שלפי
 גירסת תק"ל באגרת רש"ג יהיה כסותר עצמו כמעט
 תוך כדי דבור ששם כתב אה"כ "ואמרין דתמנין שנין
 מלך ר' יוחנן כו". וכן הבאתי עוד דברי רב שרירא
 אלה לענין זה בעצמו (כ"ה ח"ז צד 69—168). וא"כ
 התעלם הכותב גם מדברי כרם המד אשר ראת, גם
 מדברי רב שרירא שביוחסין, אשר ראה ג"כ כאשר הראתי
 למעלה. אכן ראה ושכה ונחפו וכתב, אך באיזה מקום
 ראה בעת כתבו? בנוסחא שבחופש מטמונים, ששם
 הסירות באמת התיבוק, "ואמרין דתמנין שנין מלך
 ר' יוחנן. בא"י" וכפי נוסחא זו כתב עתה לפי תוסו
 ,רב שרירא לא כתב שר"י מלך פ' שנה" ואת אשר ראה
 כבר בנוסחת רש"ג שביוחסין, וכדברינו בשני מקומות,
 מניה עתה מן הצד לבלי יעלו על זכרונו. אך יותר יראת
 עוד קורא מבין כי אני כבר בררתי באגרת להחכם
 המפורא החוקר הנכבד אחיו של זה החכם הכותב,
 הנדפסת בראש תשובות גאונים קדמונים (ברלין תר"ח)
 שהשיבוש הוא רק בנוסחת חופש מטמונים, שהשמיטו
 הסופרים בטעות כל המאמר הזה, ע"י התיבות הכפולות
 ר' יוחנן בא"י (ע"ש דף י"א ע"א). ותמכתי עוד
 את הדבר הזה בפנים החבור בערך הזה (סי' י"ג). ואין
 ספק אצלי עוד, שגם מכתבי זה אל אחיו ראה זה הכותב,
 אכן מפני מהירת העיון והכתיבה שכה גם זה. — ועכ"פ
 כיון שהראיה על נוסחת ת"ק נשארת הזקה מדברי רב
 שרירא בעצמו, לא תועיל ולא תציל תשובת זה הכותב

במ"ש שנמצא תק"ל בשתי הנוסחאות. כי דברי הגאון בעצמו
 מכריחים יותר מכמה נוסחאות והראיתי כבר איזה פעמים עוד
 שיבושים מוכרחים בשתי הנוסחאות ועוד הראיתי
 בפנים בערך זה (ס"ס י"ג) כי עכ"פ הרב בעל היוחסין
 קרא בהכרח בתשובת רש"ג ת"ק ולא תק"ל. — ועוד
 אני אומר אילו גם לא היתה מוכרחת ההגהה מדברי רב
 שרירא בעצמו היא מוכרחת מצד אחר, והיינו מצד הגבלת
 מות רבי המבוארת במאמר קדמון הרבה לרב שרירא,
 (ע"י למעלה ס"י כ"ד). וגם אילו היינו יודעים בבירור מה
 שאינו שרב שרירא כתב תק"ל, היו נדחים דבריו מפני
 המאמר הקדמון ההוא. וחזן מכל אלה, הלא כתב הרב
 בעל היוחסין בבאור שמצא בכל הספרים חדשים וגם
 ישנים "שנת ג"א ותקמ"ט שהם ת"ק לשטרות כו".
 האמנם השיב זה הכותב "כי אינו מבואר ביוחסין על מה
 מוסב זמן זה האחרון" ע"כ. והנה זה עוד הפעם ממהירות
 העיון והכתיב, כי ז"ל היוחסין: כתב החסיד בעל דורות
 עולם (והוא ראב"ד הלוי) ירד רב לבבל שנת ג"א תתקע"ט.
 אמר אברהם (והוא בעל היוחסין) זה נמשך לדברי ר'
 שמואל בן הפני שכתב שנת תק"ל לשטרות, ואנחנו
 מצאנו כו' שהיה שנת ג"א ותתקמ"ט ע"כ. והקורא יראה
 דברים גלויים כי רשימת הזמן של בעל היוחסין מוסבה
 על ירדת רב לבבל שכתב בעל דורות עולם, ועם הליכה
 זו של רב לבבל נקשר ג"כ זמן היי רבי שבן הוסיף רב
 שרירא, ובזמנו דרבי נחת רב וכו', וגם מן התלמוד מבואר
 שהלך רב ברשיון רבי עפ"י בקשת ר' הייא (סנהדרין ה'
 א'). ואינו מובן עוד מה שהשיב עוד זה הכותב כי
 צירפו בטעות מות רבי והיבור המשנה והליכת רב לבבל
 בשנה אחת ע"כ, מה ענין צירוף זה לכאן? ולא אמר

אדם מעולם כי אלה השלשה דברים היו בשנה אחת, ובהפך לפי הנהתי שנת ת"ק ירד רב לבבל ביומוי דרבי, מת רבי בשנים ושלוש שנים אחר זה, וכן לפי דעת זה הכותב שגורם תק"ל ואמר ג"כ שמת אחר שנת תק"ל, אך עכ"פ לפי גוסהאיתו היה רבי חי בהכרה בשנת תק"ל עודה, ויהיה מותר זה משך פי שנים של ישיבת ר' יוחנן עד תק"ן. ועוד מה זו תשובה למה שמצא בעל היוחסין בכל הספרים החדשים גם ישנים גוסהת ת"ק לשטרות אצל הליכת רב לבבל?—וזמן חבור המשנה צרפתי אנכי עם זמן הליכת רב לבבל רק לענין זה, שהסופרים המעמידים זמן חבור המשנה שנת ת"ק, כתבו כן לדעתי רק מאשר ראו זמן הליכת רב לבבל בשנה ההיא, והוא היה בהי רבי, כי לא גבתה המשנה בספר ואף כי זמן סיומה. ומי יודע כמה פעמים החל רבי וגמר המשנה, ובאיזה סדר פסק אחרי נפל בחליו אשר מת בו? (עיין מזה כ"ה ה"ד מכתב מ' אות ג'). ולכל זה אין ענין כלל ליישב עי"ז הסתירה בדברי דש"ג או מציאת בעל היוחסין בספרים ישנים, ובלבול גדול יש פה בדברי הכותב.

(מג) ולקין המחקר נראה עוד מהירת עיון של זה הכותב גדולה הרבה מכל אשר ראינו עד כה. שם (צד 183) מתחיל הערתו הארוכה והנדולה (87) בזה"ל: "מכתב רב שרירא יעמיד הליכת רב לבבל בשנת תק"ל וזותו שנת תקנ"ה לשטרות, שבע שנים לפני מות שמואל שהיה בשנת תקס"ה, והרבן עיר נהרדעא בשנת תק"ע, ורב הונא מלך ארבעים שנה אחר שמואל ומת, וביומי דרב הונא שביב ר' יוחנן בשנת תק"ן. ואם בדברי בעל

ביום המד, שירד רב לבבל בשנת ת"ק, ומת בשנת תקכ"ח (??)
 תהיה מיתת שמואל שנת תקל"ה (?) ומיתת רב
 הונא שנת תקע"ה, ואיך יוכל א"כ הנאון לאמר על ר'
 יוחנן שמת בימי רב הונא, והוא חי אחריו ט"ו שנה כפי
 השבון זה שמת רב הונא תקע"ה ור' יוחנן תקצ"ז ע"כ.
 ומאריך עוד בדרך זה ומביא עוד ראיה כזו מחורבן
 גהרדעא שהיה מעט שנים אחרי מות שמאל וכו', ומתייגע
 יגיעת הנם להוכיח בקצה ההערה שרשימת שנת תקנ"ז
 או תקנ"ה אצל מות שמואל הוא מוסכמת, ומזה שפט
 עוד הפעם על שנת מות רב שבע שנים לפניו, שא"א
 לחיות בשנת תקנ"ה, או תקנ"ה כפי שרוצה (?) הקורא
 גוססת ת"ק אצל הליכת רב לבבל. ועוד ימצא במדרש (?)
 כי ארטבן הפרתי היה חי בזמן אחד עם רב, וארטבן
 זה הוא בלי ספק הרביעי אשר כלה חייו ומלכותו במלחמתו
 נגד ארדשיר בשנת תקל"ז לשטרות, א"כ לא מת רב
 בשנת תקכ"ה.

הוא בונה היין על בלימה וטה אותו תפל. מאריך
 בדבר שפתים אך למותר, ומרבה ראיות לדבר הנודע
 ומבורר, ולא נסתפק בו עוד שום מעיין. ועל לב מי עלה
 עוד לאמר או להשוב כי רב מת קודם הזמן המבואר
 באגרת רש"ג ובדברי כל הבאים אחריו, והיינו בשנת
 תקנ"ה או תקנ"ה? ותינק דלא חכים ולא טיפש ידע כי
 ע"י העמדת מיתת רב לזמן קדום מזה ישתבשו כל
 החשבונות ורשימות הזמנים הבאות להלאה באגרת רש"ג
 וגם אצל כל מוני הדורות. אך איך תתהבר אמתת זמן
 זה של מות רב עם העמדת הנוסחא ת"ק או תק"ל? ואיך

יאמר, אם כדברי בעל כ"ה שירד רב לבבל בשנת ת"ק, וזת בשנת תקכ"ה? וכן להלאה, תהיה מיתת שמואל שנת תקל"ה? וכו' וכו' מה זה ועל מה זה? ואיך ייחס לי דברים ורצון לא אמרתי ולא רציתי וזא השבתי מעולם? ואיך יצורר בכנפי נגד רצוני שני דברים נפרדים והיינו זמן מות רב ושמואל וזמן הליכת רב לבבל? ובהפך מכל זה, אני הבאתי עוד כעין ראיה מוזמן מות רב בשנת תקנ"ה על זמן הליכתו לבבל בשנת ת"ק, כי יחסו הקדמונים חיים ארוכים מאד לרב, ונראה התחלת סיפור זה, כפי מה שמצאו לו רוב תלמידים מוזמן ארוך, וכפי אורך ימי ישיבתו נ"ה שנים (ע' כ"ה ה"ד צד 215) ועוד כתבתי בכיאוור (כ"ה ה"ד צד 155) כי ברח רב כהנא מבבל בעצת רב איזה שנים אהרי קנ"ו להרבן [והוא תקל"ו לשטרות] שאז החלו הפרסיים ההרשיים למשול. ומשם הבאתי ראוי ג"כ על מות רבי זמן הרבה קודם תק"ל (ע"ש) ודבר זה רחף ג"כ נגד עיני זה הכותב בעת כתבו ראוי האחרונה מארטבן ורב וכאשר יבא עוד, אך מה ראה עוד זה הכותב רק בהרף עין ושכה מה ראה? שם בכ"ה ה"ד במקום אשר יציין בעצמו לראות שם, כתבתי (צד 215) "ולפי נוסחת ת"ק, היה צ"ל בזמן ישיבת רב נ"ה במקום כ"ה. [ר"ל בסדר הנאים ואמיראים לא באגרת רש"ג]. ונוסחת ג"ה נראה קרובה יותר כו', וקרו לא מעט שיבושים במנינים ע"י הילוף אות כ' באות גון" ע"כ. והנה הוצע שם הדבר להנחה פשוטה ומובנת כי רב מת בשנת תקנ"ה, והחילוף נפל רק בסת"ו בענין אורך ימי הישיבה שצ"ל ג"ה במקום כ"ה. והוא הפך הדבר בדמיונו שצ"ל באגרת רש"ג אצל מות

רב במקום תקנ"ה תקב"ה. והרי זה כותב רק כחולם
 ומערב דברים הפוכים. לא כאיש שוקל דבריו בעת היקיצה
 והעיון, ולא נוכל להניח לו ג"כ מ"ש בסוף דבריו ראייה
 מארטבן ורבי, כי הנה אמת אשר רב היה חי בעת נצח
 ארדשיד הפרסי את ארטבן מלך האחרון של הפרתים
 והוא בשנת תקל"ז לשטרות, אך באיזה מדרש מצא כי רב
 וארטבן היו חיים בזמן אחד? והוא לא ציין מקור לזה,
 אך רהף נגד עיניו מה שכתבתי בכ"ה ה"ד צד 155 כנזכר,
 ואת דברי עשה למדרש. אכן עיין עוד ערך ארדבאן (סי'
 ב') בהיבורי זה, ושם תראה כי איזה ארדבן או ארטבאן
 מלך פרתיים, [לא האחרון] מת קודם רב. — ואוסיף פה
 כי בערך זה אנטונינוס (סי' ט"ו) נשיתי להחזיק גם
 נוסחת ת"ק לזמן הליכת רב לבבל גם נוסחת
 כ"ה שנה לאורך ימי הישיבה, ובכל זה תשאר
 נוסחא הנכונה על עמדה תקנ"ה אצל מות רב, ועיד
 הראיתי (מסי' י"ד עד ס"ס י"ה) איך יש להשוות שתי
 הנוסחאות ת"ק ותק"ל, וכי מנוסחת תק"ל עוד לא נוכל
 להוכיח חיי רבי בזמן ההוא, יעויין היטב במקומות ההם.
 ואחתום דברי עם בקשה ראויה אל החכם הכותב
 בענציקלאפעדיא. את שמעו הטוב שמעתי כי הוא לא
 לבד חכם לב אך גם ישר לב. ולכן כשר הדבר לפניו לפי
 דעתי, לדבר בענין הזה עוד הפעם במכתב גלוי לעמים
 חיינו או להשיב על כל דברינו פה למען הצדק את דעתו,
 אך על סדר נכון סבלי דלג על דבר והתעלם מאומה, או
 להודות על הכל או על איזה דברים כפי אשר יראה
 בעיניו, ובלבדו יבין. כי נושא הדרוש הוא ענין גדול
 בקורות אומתנו, בבחינת הזמן של שלשים שנה ויותר

שיש הבדל, ובבהינת תולדות רבינו הקדוש איש תפארתנו וסעונו היי האומה. וביהוד מבקש אני לשמוע מה יענה על בירור שני המאמרים המבוארים אשר על ידם הנבלתי זמן היי רבי, ואשר לדעתי דחה אתם בקש ופירשם ללא גבון, והיבר עמהם מאמרים קודמים המורים ההפך מאשר בקש למצוא בהם. וגם על השיחה של רבי עם אנטונינוס זעירא בר בריה דאנטונינוס רבה. ועוד בהלק השני בדבר הליכת רב לבבל, שאמר בהערותו, רב שרירא לא כתב כו', ורב שרירא כתב כן באמת, גם על הראיות בלתי מתיחסות שהביא שם, ולדעתי הן מתעות רק לבלתי מעיין. את הכל ישקול עתה בפלס שכלו ויענה אם כה ואם כה. אך אין ראוי ונכון כלל לפניו אשר ישפוק לעצמו בדומיה. — הוא כתב לעמים, ועליהם ידבר עוד הפעם את אשר יביא ילו עתה עיון יותר מעמיק מן הראשון. —

מד) ועוד יש לו להעיר על אשר כתבתי
 (סי' י"ז וכ"ב) כי אפשר אשר רב חזר מבבל לא"י אחרי הלך ששם בשנת ת"ק, ונשאר בא"י עוד איזה זמן אחרי מות רבי, או שלא חזר מבבל, ונשאר בא"י עוד לפני לכתו לבבל עד שנת תק"ו והוא בשלש וארבע שנים אחרי מות רבי, ואח"כ הלך לבבל. וראיתי עתה כי עכ"פ כשנתיים ושלוש אחרי מות רבי, בהברה היה רב כבר בבבל, וזה מסה שספרו (שבת נ"ט ב') אמרו לו לרב אתא גברא רבה אריבא לנהרדעא ומיטלע, אמר מאן גברא רבה אריבא דאיטלע, לוי שי"ט נה נפשיה דרב אפס וייתב ר' חנינא ברישא ולא הוה ליה אינש ללוי למיתב גביה וקאתי להבא ע"כ, והנה ר' אפס היה ראש ישיבה אחרי רבי רק שתי

שנים ומחצה (ע' ב"ח ה"ז צד 100) ואז בזמן קצר אחר
מות ר' אפס היה כבר רב בבבל.

מה) עוד זאת. בספר העיבור לר' אברהם בר חייא
הנשיא, הנדפס מחדש (לונדון שנת תרי"א) בסוף שער
החמישי ממאמר ג' מובאים דברי רבינו סעדיא ז"ל. בספר
אשר הבר להשיב על המינים, וז"ל: אחד מן המינים טען
עלינו בהלכה זו, והיא (סנהדרין י"ג א') ת"ר אין מעברין
את השנה א"כ היתה התקופה חסרה רובו של חדש.
ובמה רובו של חדש ט"ז יום, ר' יהודה אומר שתי ידות
בחדש, ר' יוסי אומר מהשבין ט"ז לפני החג מעברין, אחרים
אומרים מיעוטו ובמה מיעוטו י"ד, ואמר המין הוה
אתה מוצא א"כ מן ההלכה הזאת ארבעה שיעורים,
י"ד ט"ז ב' כ"א, ומה המהלוקת הוה? כו'. השיבו ר"ס ז"ל
ואמר אין זה מהלוקת ביניהם אבל כל [אחד מן] השיעורים,
האלה היה לו זמן ידוע שהיו חושבים עליו בראשונה,
כשיצאו ממצרים היתה תקופת תשרי בי"ד בתשרי, והוא
השיעור הראשון ועליו היו חושבין עד בנין בית ראשון.
שעשה המותר משעה ותפ"ה בכל מחזור עד שני ימים.
חזרו למנות מבית ראשון למ"ז מן החדש והוא השיעור
השני, ועליו היו סומכין עד שנכתבה המשנה
בבדי ק"ל שנה לפני הרבן בית שני והגיע
מותר שעה ותפ"ה עד עשרים בחדש והוא השיעור השלישי
ע"כ והנה השיבוש במלות לפני הרבן שצ"ל אחר הרבן,
אין ספק אצלי, שמעולם לא אמר אדם שנכתבה המשנה
בזמן מוקדם לרבינו הקדוש, אע"פ שגם בזמנו לא נכתבה
כפי דעתנו, רק נסדרה מרבי. ואפשר שינוי של "נכתבה

במקום „נתחברה“ באה רק ע"י המעתיק מערבית לעברית
 ובכל זה לא נוכל לדהוק ולומר שהכוונה למשניות שהיו
 עוד בימי שמאי והלל, (כפי אנרת רש"ג) ולהשאיר עי"ז
 הנוסחה „ק"ל שנה לפני הרבן“ שהרי גם החשבון לא יעלה
 יפה לפי"ה, כי מן בנין בית ראשון עד ק"ל שנה לאחר
 הרבן בית שני עולה כפי החשבון התלמוד אלף ולי שנה,
 ובהוספת שעה ותפ"ה הלכים לכל מחזור של י"ט שנה,
 עולים השעות יותר מן ע"ה, והם שלשה ימים ורביעי,
 ולכן הוצרכו להוסיף אצל התקופה יותר מן שלשה ימים
 והוסיפו ד', ולא כן אם נחשוב מן בנין בית ראשון עד
 ק"ל שנה לפני הרבן בית ב' אז יעלו ההוספות רק לששים
 שעות ויותר, והם רק שני ימים וחצי, והיה להם להוסיף על
 התקופה רק שלשה ימים ולא ארבעה. — בהכרח א"כ
 התיקון הזה שצ"ל במקום „לפני הרבן“ אחר הרבן. אכן
 גם במלת ק"ל יש לדעתי שיבוש, אך בספק הוא התיקון.
 שהחילוק בין המהשבים ת"ק או תק"ל לשטרות ביומי דרבי
 הוא בעצמו החילוק בין ק"ב או ק"ג לחרבן בית שני, ואחת
 מנוסחאות אלה של ק"ב או ק"ג צ"ל ג"כ פה. ומן החשבון
 של ר' סעדיה לא נוכל לברר זה, כי משך שלשים שנה
 יתנו בהוספת המחזור רק הבדל בערך שתי שעות. ויש
 לעיין עוד בנוסחאות השונות של ס' העיבור כ"י בפארז
 ובאקספורד. והמעין כל ישכח עוד כי רב סעדיה היה
 גאון בסורא כמו ר' שמואל בן הפני שמלך אחריו שם.
 (עי' בערך זה ס' י"ה).

[ה ע ר ה: מאמר ע"ד הנושא הנז' נחפרס גם מאת ד"ר א. ציפרונוביטש
 בשם „אנטינוס ורבי“. בהשלה כרך כ"ג.]

אספסינוס (Vespasianus)

מאת הנאון שי"ר ז"ל.

(בערך סלין צד 158)

רו"ל השמיטו אות v כי לא היה נשמע היטב גם
אצל הרומיים, וזה הקיסר נודע כי הוא אבי טיטוס, הוא
ובנו היו צרים על ירושלים. ור' יוחנן בן זכאי היה כסתנבא
לו שיהיה מלך (גיטין נ"ו, מדרש איכה פ' היו צדיה לראש,
ואדר"ג ספ"ד) וכן היה באמת שאנשי צבאו המליכוהו
בא"י, ואח"כ נקרא לרומא להתקשר שמה וטיטוס בנו גמר
כבישת ירושלים. וכן התפאר בן מתתיהו (ס"ג ספ"ח
סמלחמות היהודים) שהוא התנבא לו ג"כ שימלוך והסופר
הרומי סוויטוניוס (וועספאסיאנוס פ"ד) יספר, כי היה
סתפשט בימים ההם לפני מלוך אספסינוס בכל ארצות
קדם מאמר קדמוני, כי נגזר מטרם אשר מארץ יהודה יצא
מושל על כל הארץ. המאמר החוא אשר כפי ראינו בעינינו
היה תעודתו אל קיסר רומי, פתרו היהודים על עצמם,
וע"כ מרדו ברומיים והכו את שר צבאם מתהלה עם הילו
עד נשלה נגדם אספסינוס, ע"כ דבריו. כפי הנראה שמע
זה הסופר מאומה משיחת היהודים עם אספסינוס כמו בן
מתתיהו אשר יביא בעצמו להלאה נבואתו עליו, וריב"ז
שקרא אותו מלך, ועל שאלתו למה, השיב לו מן המקרא
והלכנון באדיר יפול, ואין אדיר אלא מלך, שנאמר והיה
אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא (גיטין שם), והצי האחרון
מהתשובה החיא נתפשט בין הרומיים, שיהיה האדיר
מיהודה והמושל משם יצא, והם פתרוהו על אספסינוס.

ושם (פ"ה) יביא סוויטון עוד נבואת יוסף בן מתתיהו
 על אספסיינוס כי יהיה לקיסר ויוציאהו להפשי כמאסרו.
 וגם כי בהר הכרמל אשר בארץ יהודה, שמע אספסיינוס,
 כמו היוון (אראקעל) כי בכל אשר יעשה דבר קטן או
 גדול יצליח ויגדל.— ומאצימוס בקורות וויטעליוס (ס"ב סי'
 כ') יאמר כי הר הכרמל אשר הוא בין ארץ יהודה לסוריא,
 שמו בשם אלקיו (?) " אשר שם יעבדוהו אך בלי היכל
 ובלי שום תמונה, רק בכבוד והדר, ושם שמע אספסיינוס
 מכהן אחד מכהניו כי ראה בכבוד של הקרבן, איך יצליח
 בכל אשר יפנה אם לבנות בית או ארמון או ממשלה.
 ושם יאמר עוד כי אספסיינוס היה אוהב לשמוע דמיונות
 והלומות כאלה, ע"כ. וזה מנהג כל קטן במצב או משפחה
 כאשר יעלה פתאם יחזיק כוכבו למיוחד ומצויין. ומשפחת
 אספסיינוס היתה שפלה ובלתי נודעה מלפנים, ועוד יספר
 מאצימוס (שם ס"ד) איך בהיות אספסיינוס באלכסנדריה
 לפני מלכו, נפתה להאמין לאיש נדם ביד וכן לעור, שהם
 יודעים שניהם עפ"י אליל סעראפיוס, אשר אם הוא ינע
 לגדם בכף רגלו וירטיב ברוקו את עיני העור, ירפאו

הערה מההשממות שבסוף הערך מלין.

(1) עשיתי סימן השאלה אחר מלת "אלקיו" מפני חסרון ידיעת
 הכוונה, וכעת ראיתי כי בהכרח או שחזרות איזה תיבות בדברי מאצימוס
 או כי שכת בעצמו מה ששמע מלפנים, והיינו: שהיו נאמרים על הר
 הכרמל לפעמים כמה יחידים וכיבדו את המקום וכברו את ה' אשר עשה
 גם במקום הזה, כי שם נענה אליה אשר שמו בשם אלקיו, כי
 הוא רק מורכב משני שמות של הקב"ה, ועוד גם היום ילכו אחכ"י
 למקומות כאלה שנעשו בהם גסים מלפנים, ויברכו שם את ה'.

מוטיהם, וימלא שאלתם. נעזוב הנופת טאציטוס כאשר
 יאמר כי הצליח לרפאותם באמת. — אה"ז התבודד בהיכל
 סעראפיוס ויספר לעבדיו המהווה הזרה הנראה לו שם, כי
 עמד לפניו איש אחד אשר היה בשעה זו הרחק מאלכסנדריא
 כחמשה פרסאות. — ומה שספרו בתלמוד ובמדרש שם
 ושם שהיה נבוכ ע"ד מנעליו שלא היה יכל ללבשם או
 לחלצם היטב, הנה סיפר פליניוס בעין זה על הקיסר
 אויגוסטוס, שבעת איזה מרידה של אנשי צבאו חשב לאות
 רעה כי לבש מנעליו שלא כראוי. ומה שספרו עוד שם ושם
 ממלכות אספסיינוס תיכף אחרי מות נירון קיסר, אעפ"י
 שהיו ביניהם ג' מלכים, זה בעבור שלא נמשכה מלכות
 כלם רק זמן שנה וחצי אשר לא נחשב אצלם כלל בא"י
 ומכש"כ בבבל. — עי' ערך אדריינוס ותמצא כי באיזה מקומות
 כמו בניטין (נ"ז ב') אספסיינוס הרג בכרך ביתר וכו', ובמדרש
 איכה (פ' פרשה ציון) צ"ל במקום אספסיינוס אדריינוס.
 (ב) ועוד נזכר שם אספסיינוס לסימן זמנים בסוף
 סד"ע, מפולימוס של אסוירוס עד פולימוס (רומיים) של
 אספסיינוס שמנים שנה, מפולימוס של אספסיינוס עד
 פולימוס של טיטוס ג"כ שנה, וכבר פירשנו הלך ראשון
 ממאמר זה בערך אסוירוס (ע"ש). והראינו שהכונה לשם
 צבא סקוירוס. אך החלק האחרון נשאר תמוה מאד איך
 יאמר כי הלפו ג"כ שנה מן אספסיינוס עד טיטוס, והם היו
 ביהד אב ובנו במלחמה על ירושלים, רק אספסיינוס הלך
 לרומי להתקמר — והשאיר את בנו במצור על ירושלים,
 והוא כבשה כשנתיים ימים אח"כ? וכבר נסינו לתקן

שבמקום טיטוס צ"ל טרכינוס (עיין ערך אדריינוס) אך זה כפי הנוסחה המשובשת לפנינו בדפוס, כ"ד שנה; אכן בשלשת הנוסחאות האחרות, היינו בילקוט שלפנינו סוף דניאל, ובשתיים של הרב בעל מאור עינים (רפ"ט) נמצא ג"ב שנה (ע' מזה היטב ערך אסוירוס). ועתה תימה אחרת יש בענין זה, כי ממש כעין דברי בעל סד"ע נמצא במשנה (סוף סוטה) אך בלי השבון שנים. בפולמוס של אכפסיינוס גזרו על עטרות התנים ועל האירוס, בפולמוס של טיטוס גזרו על עטרות כלות ושלא ילמד אדם את בנו הכמת יוגית, בפולמוס האחרון גזרו שלא תצא כלה באפיריון בתוך העיר ורכותינו התירו כו'. פירש"י על פולמוס של טיטוס שהביא הורקנוס על ארסתובלוס אחיו ובין זה לזה היה המשים ושתיים שנה בדאמר בסד"ע. בפולמוס האחרון הוא של הרבן הבית ושל טיטוס נמי הוי ע"כ. ובמהילה מכבודו כל דבריו תמוהים מאד ליודע אך מעט במהלך הזמנים ושמות האנשים הפועלים בימים ההם. הורקנוס וארוסתובלוס אחים שמונאים והם קדמו לטיטוס כמו ק"ג שנה? וכבר עמדו בעלי התוספות (ספ"ו דב"ק) על עירוב הזמנים ההם אע"פ שאינם מביאים דברי רש"י אלה להתפלא עליהם עוד יותר. ואיך כתב עוד באחרונה, פולמוס האחרון הוא של הרבן הבית ושל טיטוס נמי הוי, כאלו הוא טיטוס המביא את הורקנוס על ארסתובלוס והוא המחריב את הבית? אתמהא! אך נשאר לנו ללמוד מדבריו כי גם לפניו היתה הנוסחה בסד"ע, עד טיטוס ג"ב שנה, כמו שלשת הנוסחאות שזכרנו ולא בניסחה הנדפסת לפנינו ויהידיאה היא ומשובשת בלי ספק.

זעפ"ז יש לתקן עוד ט"ס פשוט שנפל בדברי רש"י
 (סנהדרין צ"ז ב') שכתב שם מפולימוס של 'אספסיינוס עד
 טיטוס י"ב שנה וצ"ל נ"ב שנה. אכן נפל בזה עוד יותר
 ההגהה שרצינו לעשות בסד"ע במקום טיטוס מרכיננוס
 ועי"ז נ"ב מן כ"ד שנה ל"ד שנה, שבפי הנוסחה המוסכמת
 עפ"י ארבעה ערים נ"ב שנה, לא יעלה החשבון כלל. וגם
 דברי המשנה סוף סוטה יתנגדו להגהתנו, שהיא שזה מסש
 למאמר סד"ע רק בלי השבון שנים כנזכר. והנה גם היא
 תמוה מאד אף מבלי פירש"י, וככל אשר עמדנו על
 דברי בעל סד"ע, ואיך יחשוב פה פולימוס של אספסיינוס
 בפ"ע ושל טיטוס בפ"ע כאלו היו נפרדים? ועליה קשה
 עוד יותר, איך יכלו החכמים לגזור איזה גזרה בדת במשך
 הזמן הקצר ההוא של מצור ומצוק וחרבן? —

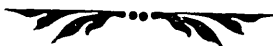
ועתה נראה מה נשאר לנו ברור בדברי המשנה
 ובסד"ע. בפולמוס האחרון, אין ספק אצלנו שהכוונה
 למלחמת ביתר, ועל זה אמר ורבותינו התירו כו' והיינו
 רבותיו של רבי שהיו אחרי מלחמת ביתר ובזמן הגזרות
 שנמשכו עוד מאדריינוס וגם בזמן שפסקו. — גם החשבון
 של נ"ב שנה עד טיטוס, ברור עוד ממאמרו של ר' נתן
 (סנהדרין צ"ז ב') כפי מה שהראינו כוונתו בערך אסוירוס.
 נשאר רק לפרש היטב מלות "פולימוס של אספסיינוס"
 הנמצאות בסד"ע ובמשנה. ולהבין זה נצטרך להפש מתחלה
 איזה דבר מצוין נעשה בא"י בזמן נ"ב או נ"ד שנה לפני
 החרבן. ואמרנו או נ"ד שנה כי פולימוס של טיטוס
 בעצמו נמשך כשנתיים עד החרבן. ומצאנו כי אז בערך
 הזמן ההוא מת הקיסר אקטפיינוס אויגוסטוס, ומלך אחריו

האכזר טיבעריוס. האמנם כבר העביר הקיסר אקטפיינוס את
 הממלכה מן ארכילוס בן הורדוס וישם את ארץ יהודה תחת
 ממשלת הרומים בעצמם מבלי אמצעי וישלה שמה פקיד
 עליה אך עוד לא הרגישו היהודים עול ברזל של הרומיים.
 כ"כ עד אחר איזה זמן. טיבעריוס המולך אחריו שלח את
 פילאטוס לפקיד, אשר פעם אחת סבב את היהודים בירושלם:
 לפתע פתאם עם חילו ויהרוג בהם עם רב ורק בעבור
 הפצירו בו מאד כל יפור אוצר המדיני כפי רעיון רוח אשר
 עלה בקרבו וכפי שרירות לבו הרע. ואחרי טיבעריוס קאיוס.
 קאליגולא אשר נזר מתחלה לעבוד את תמונתו. וככה רבו
 הגזירות והמצוקות עד כי מרוב הלהץ נעשו היהודים.
 כפעם בפעם כנואשים והחלו המרידות מאיזה מקנאים בעם.
 ונברה המלחמה האחרונה אשר בה נצח אספסיינוס.
 זהכניע אותם, והשאיר את טיטוס בנו לכבוש את עיר
 ירושלם, אשר עמדה לבדה עוד כמצוד מכל הערים אשר
 נכבשו מכבר. ושמות כל הקסרים אשר מלכו מן אקטיפיינוס
 עד טיטוס לא נודע היטב בא"י במשך מצוקות כאלה.
 והיה מספרם שבעה ולא נשאר בספרינו לזכרון רק שנים.
 וגם הם רק כלאחר יד, והם גסקלגס [והוא קאיוס קאליגולא]
 ונירון ועיי למעלה (סימן א') שהשבו מלכות אספסיינוס.
 תיכף אחרי נירון, וגם משם נירון לא היו יודעים לולא
 התפשטה השמועה עליו בארצות קדם כי נתנייר. וכן שם
 גסקלגס זכרו רק בעבור הנם הגדול הנעשה להם ונאמר
 להם מראש ע"י בת קול כי נהרג פתאם ובמלו גזרותי
 והופרו מהשבותיו הרעות אשר השב על היהודים, ורק שם
 אספסיינוס ידעו היטב כי היה בעצמו בשתי שנים בא"י

זעריך המצור על ירושלים ודיבר שם עם המצויינים בישראל
 וכן טיטוס בנו אשר נמר את החרבן, וע"י שניהם נעשה
 קץ וסוף לכל המהומות והצרות אשר החלו מזמן אקטפיינוס
 ידומית קבר באה במקומן. הזמן הגדול ההוא של ג"ד שנה
 עד החרבן או ג"ב עד פולימוס של טיטוס נחשב בבירור
 מר' נתן לענין מלכות בית הורדוס כי תמה אז ממשלתם
 על ארץ ישראל אשר עברה מהם להרומיים בעצמם בלי
 אמצעי עוד והוא הזמן הנרשם ג"כ בסד"ע ובסוף משנה
 דסוטה. ומה שנקרה פולימוס של אספסיינוס נפרש כפי זה
 על שני דרכים ולא רחוקים גם שניהם האחד בעבור כי
 אספסיינוס היה האחרון הנודע לישראל אשר הצר להם
 ביותר מעת החלו המצוקות לפני ג"ב שנה, לכן היה נקרא
 על שמו כל הזמן ההוא כאלו הוא היה המתחיל והנומר
 אותן רק כי לא היה בתחלה בעצמו ושלה פקידים אבורים
 ואה"ב בא בעצמו לא"י ובצע את אשר החלו הפקידים
 אשר לפניו. ופולימוס של אספסיינוס ר"ל מלחמה נמשכת
 כמו ג"ב שנה אשר הנומר אותה היה אספסיינוס וע' למעלה
 (סי' א') מלשון סוויטינוס שהבאנו, על כן מרדו ברומיים
 וזכו את שר צבאם מתחלה עם חילו עד נשלה נגדם
 אספסיינוס ע"כ. והדרך השני, שנתערב פה להסופרים
 זמעתיקים הראשונים שם אקטפיינוס בשם אספסיינוס
 והפולימוס היה נקרא ביהוד על שם הראשון, בעבור שבימיו
 כבר וביותר אחרי מותו, החלו המרידות ותמלחמות. וכבר
 ראינו כי עירבו עוד והעמידו שם אספסיינוס במקום קסרים
 אחרים וזה רק בעבור כי הוא הנודע ביותר לכובש את
 כל א"י ומכ"ש שהיה יכול להתחלף להסופרים באקטפיינוס

אשר קרוב לו יותר במקצת אותיות. — ויפורש עוד ע"י שני הדרכים האלה הוספת מלה אחת נפלאה לכאורה בשלשת הנוסחהות הנזכרות והיינו כי בכל אלה כתיב עד פולימוס רומיים של אספסיינוס. מה זה פולמוס רומיים? והלא רומיים גודעו כבר בא"י בזמן הורקנוס וארסתובולוס ולהמר שמה כמה פעמים, אך כפי פירושונו יתכן ג"כ לאמר שהכוונה בזמן שהחלו הרומיים למשול בעצמם על א"י בלי אמצעי. — ועוד יש מספר אחר של ג"כ שנה והיינו מן הרבן ירושלם עד מצור ביתר. וגם אלה שני הזמנים נחלפו לפעמים אך בעיון מעט יתראה כי שוים במספר השנים אך שונים זה מזה הרבה ביהם הקדימה והאיתור.

אנטונינוס

הערה למאמר אנטונינוס של הנאון שי"ר ז"ל

(מאת יה"ש בהחלוץ מחברת ב')

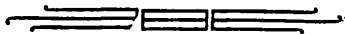
כמה דיו נשפך וכמה קולמוסין נשתברו לברר מי הוא אנטונינוס אשר נאמר עליו באגדות שהיה ידידו של רבי. כמה דברי רוגז וכעש, נאצות וגדופים נאמרו ונשנו מהרב שי"ר להחולקים על דעתו שהוא הוא הנקרא מרק' אורעל' ובנו, ועוד לא עלתה בידו להשתיק כל טוען ומערר וכבר עלה השקלא ומריא בענין זה לספר גדול בפני עצמו ועדין לא נתברר על אמתתו. ואתה ידידי הקורא! אל תירא פן אשים גם אנכי דברי בדבר הזה—רק להעירך באתי על דבר אחד שראוי והגון לעורר עליו. רבו כמו רבו האגדות בענין הזה כבשאר ענינים המתנגדות אישה להברתה מן הקצה אל הקצה ואי אפשר לאחדן בשום אופן כי אמנם האגדות נאמרו מאנשים שונים במקומות שונים בזמנים שונים ולתכליות שונות, יש בעל אגדה עהיה אותה נזמא ורודף אחר הפלגה (כר' יוחנן ור' אבא בר כהנא) ויש רחוקים ממקום שנתהווה המעשה ויספרו רק מפי השמועה (בעלי אגדה בבבל המספרים מעשה מא"י ולהיפך) ויש אחרונים בזמן, המנידים לנו מה שלא ראו בעיניהם כפי העולה על רוחם, ויש ששמו מפורתם לאיזה תכלית נרצה להם אם לעשית סימן וזכר לדבר שאירע והוא על דרך מספר או על דרך אחר והשכל מחייב שלא שמרו כל פרטי הדברים כהיותם. וע"כ מההכרח להשמר שמירה מעולה

לכשנרצה להוציא מאגדות כאלו איזה תולדה בדברי הימים
ובקורות האומה ובתולדות גדוליה ובפרט במה שמתיהם
גם לתולדות עם אחר. —

והחכמים המבקרים אשר הטיפו אמריהם על הענין
שאנו בו כל אהר ואהר ברר וילקט לעצמו מאמרי האגדה
התומכים דעתו והמסיעים לו וכי תשאלהו השמת לבך לכל
אלה התנאים האמורים? יענה ויאמר כן האגדות
המסיעות לדעתי הן המבוררות והאמתיות, והמתנגדות לה
הן מופרכות ואין להן על מה שתסמוכנה! כדברים האלה
שגורים גם בפיו הרב שי"ר, נבחנה איפא מאמרי האגדה שהביא
לאמת דעתו! הרי לפנינו המאמר שהביא להגבלת זמן
לידתו של רבי, והוא: יום שמת רבי עקיבא נולד רבינו
(קדושין ע"ב ב"ר פנ"ה) ור"ע הוסיף בזמן הרבן ביתר והרבן
ביתר היה בשנת ג"ה לחרבן (!) (נוספות צד 263). מי
הוא בעל המאמר הזה? ר' אבא בר כהנא בעל אגדה
מאוחר חברו של ר' לוי (ירושלמי סוף הוריות מדרש
קהלת פ' עשיתי לי ננות ואיכה פ' טומאתה בשוליה)
והוא אומר בהפלגה (ב"ר שם): יום שמת רבינו נולד ר' אבא
בר אהבה. יום שמת ר' אדא בר אהבה נולד ר' אבין
כו', כו' ע"ש. ונשתנה הנוסחה במדרש קהלת (פ' זרח
השמש) כזה: יום שמת ר' אדא ב"א נולד רב המנונא
ע"ש, ונשתנה עוד יותר בבבלי (קדושין שם) כשמת רבי
נולד ר' יהודה. וכן א' רבי בעצמו בשעת פטירתו שנולד
ר' יהודה, ועל ר' אדא בר אהבה אמר רבי בעצמו שיושב
היום בחיקו של אברהם, היינו שנמול (עיון רש"י שם)
וא"כ לא נולד כיום ההוא! הלא נראית מטרתו לדרוש

הכתוב וזרה השמש ובא השמש?—

והמאמר שהביא להגבלת מות רבי מה הוא? רבינו ואנטונינוס וקרנן מלך פרס מתו בירה אחר, ע"כ. כי הוא קרנן מלך פרס? ארטבן! ואנה נמצא המאמר הזה? בילקוט זכריה בשם מדרש ילמדנו, מדרש מאוחר שאין המבקרים לאמתת הדברים אחראין לו, וניכר מתוכו כי האומרו הרכיב מאמרו אחרי רכשי, היינו על האמור (ע"ז ו') על רבי שאמר: נתפרדה החבילה כשמת אנטונינוס ועל רבי כשמת אדרבן, ושני אלה היו לאחדים בידו. ונראית בונתו לדרש הכתוב ואכחיד שלשת הרועים בירה אחר, ואין ספק שאם היה כתוב: ואכחיד את שלשת הרועים ביום אחד או ברגע אחד, לא היה נמנע הדרשן לדרוש שמתו גם שלשתם ביום אחד או ברגע אחד. והמאמר השלישי להזק דעתו אודות אנטונינוס הוא במדרש קהלת (פ' יש רעה) אנטונינוס זעירא בריה דאנטונינוס רבה הוה שאיל לרבינו הקדוש סאן מאית קדמאי כו' ומסים שמת רבי קודם לו. האגדה הזאת לא נמצאת במקום אחר והוא כעין סתירה לאגדה הקודמת שמתו אנטונינוס ורבי בירה אחר. ישפוט נא הקורא המבין אם יש לסמוך ראשו ורובו על אגדות כאלו! ודי בזה.

בר ככבא

ממכתב הנאון ש"ר להרהז"ם

(בראש ס' תולדות השמים ווארשא תקצ"ה)

האיש ששמו, בר ככבא" אשר כמעט השיב לנו את גבולינו ועוד הרחיבו ברב עוזו וגבורתו נגד הרומיים, האיש הזה נקרא בתלמודים ומדרשים "בר כוזיבא", ובמדרש איכה (פסוק בלע ה') "אמר ר' יוחנן ר' (עקיבא) דריש דרך ככב אל תקרי ככב אלא כזב, וכירושי' (פ"ד דתענית) ארשב"י ר"ע היה דורש דרך ככב מיעקב דרך כוזב מיעקב, אולם כל ראשי דתם המדברים ממנו והם יוסטינוס, אייזיביוס, הירונימוס הורוזיוס סינקילוס ואבואלפרג יקראוהו בר ככבא ואין ספק שלא היו יודעים זה השם לולא שמעוהו מישראל ומרומיים, ולכן נאמר בהכרח שמתהלה היו דורשים עליו דרך ככב מיעקב כמשמעו על שמו רק אח"כ כשלא הצליח באחריתו הפכו שמו וגם דרשת המקרא מככב לכוזב. והנה רבות נכתב על האיש הזה מסופרי עמינו ומהוקרי העמים. החכם באילע יחד לו מאמר בפני עצמו בלעקסיקאן הגדול שלו, ובימינו החכם מונטר כתב הבור מיוחד עליו, ואתי יש ת"ל דברים חדשים ומושכלים על אדותיו ומלחמותיו את אשר לא ידעו ולא ראו כל אלה הכותבים, אך פה אנע רק במה שנתיחס לעינינו, ואומר כי באמת בר ככבא הזה רק שם הכנוי שלו וכפי שהראה מונטר בהבורו הנזכר ממטבעות הנשארים עוד בדינו הנקראים בירושלמי (ריש מעשר שני)

מעות כוזביות והם של קיסר מריונוס אך אח"ז הוטבעו
 עוד הפעם מבר ככבא, היה שמו העצמי "שמעון" שכן
 נמצא שמו על המטבעות ההם, ואני מצאתי ראייה נפלאה
 לדבריו במדרש הנזכר, שני אחים היו בכפר הרובה ולא
 חזון שבקין רומאי עבר תמן דלא הוו קמלי יתיה אמרו כל
 סמא דמלא ניתי כלילא דאדריאנוס וניתיב בראשו של
 שמעון ע"כ, כן היה הנוסחא המתוקנת במ"ב, ובירושלמי שם
 משובש הספור הזה ואין ספק שהכוונה על שמעון זה
 בר ככבא אשר רק ממנו ומחרבן עיר מצור שלו בותר נדבר
 למעלה במדרש שם. איך הוחל איפא כנוי שלו בר ככבא?
 קרוב אצלי מאד שעל שם ככבא דשביט ההוא נקרא כן,
 לאמר שעליו יורה מה שיעשה רעות לרומיים ואולי נולד או
 החל להראות גבורותיו בעת שנראה הככב בפעם הראשונה
 לאנשי דורו וקראו לו כן אבותיו ובני משפחתו ועפ"ז יסכים
 מאד דרש המקרא שדרשו עליו הכמים, דרך ככב מיעקב
 וקם שבט מישראל" המדבר ג"כ מככבא דשביט, כפי שהראינו
 למעלה, והשבו כי זה בר ככבא הוא ככב מיעקב ושבט
 מישראל וככבא דשביט הנראה אז הניד על גבורתו ומפלת
 שונאים, ומובן בזה ג"כ דרש ר"ע אשר קוה לגואל קרוב
 כי יבא, את המקרא (הני ב' ו') עוד אהת מעט היא ואני
 מרעיש את השמים ואת הארץ (סנהדרין צ"ז ב') והכוונה
 שע"י הככב הגדול הנראה בימיו וכסה גם חלק גדול מן
 הרקיע כאלו רעשו גם השמים, וכתוב שם בסמוך (ז)
 הרעשתי את כל הגוים כלומר שגם בין כל האומות היה
 אז רעש גדול על ידו, וכל זה רצה להסב על בר ככבא
 אעפ"י שלא נזכר שם כלל, וכבר שיערו איזה מחכמי העמים

שבר ככבא זה הוא הנקרא בפי דיאו קאסטיאום, אנדריאם
 ובפי אייזיביוס, לוקואם, אשר יספרו מטנו שהעיר מתהילה
 מלחמה גדולה נגד הרומיים במחוז קיריני באפריקא, ואח"ז
 בעטיאפיא ומצרים, ולא ראיתי ספרי המשערים ההם,
 אך בן מביא על שמם בקצרה ההכנס מונטר (צד 49),
 ואצלי הדבר קרוב מאד מפני שגם אלה השמות הם אך
 כנויים קרובים בהוראתם לשם בר ככבא, רק אנדריאם
 בלשון יון איש, ומורה גם על גבורה כמו בלשון עברית
 כי כאיש גבורתו, ולוקואם ר"ל ככב המאיר מן לוקם
 שהוראתו בל' רומי וגם ביוני, אור וגם ככב, והנה אבואלפראג
 קרא את המעיר מלחמות בקיריני, לומיגוס, ויאמר שברת
 משם לא"י ושם אחרי עשה איזה מלחמות קטנות נהרג
 (מונטר צד 18, 16) נראה לי כי הוא הוא ג"כ, שגם
 לומיגוס הוראתו אור בלשון רומי, ועי"ז כל מלחמות בן
 ככבא וקורותיו יראו לעינינו באופן אחר מאשר נראו
 עד כה, מתהלה נלחם בקיריני ועטיאפיא, ואח"ז בא עם
 מתי מספר לא"י, ואסף אליו שם עוד הפעם עם רב וכבש
 ירושלים, ועשה לו ביתר עיר בצורה, אולם נקל להיות
 ג"כ כי רק אביו נלחם בקיריני, אך בנו הנקרא כבר על שם
 אביו בא בא"י ונלחם שם, ועכ"פ נוכל להבין עתה מדוע
 לא הודיעו רז"ל מענינים אחרים של בר ככבא מאומה
 ולא הגידו מה שמו ומה שם עירו ומשפחתו? אך מכל
 ספוריהם ניכר כי כמו זר נחשב להם היינו שבא
 מארץ אחרת פתאם לא"י עם גוד קמן אשר הציל
 במלחמתו במצרים ושם בארץ הצבי נאספו אליו עוד גדודים
 מישראל. — ואבדן רב לפנינו הוא, ספר השמרונים אשר קרא

בשם ספר יהושע ושם נמצא הרבה ממלחמות היהודים במצרים ואה"ו בא"י בימי אנדריאנוס אשר היה בן דורו של מחבר הספר כפי דברי החכמים פאבריציוס וסקאליגר אשר הי' לו הספר ההוא בכ"י והנהילו לאוצר הספרים של עיר ליידן (מונטר צד 12 וצד 21 בהערות) אמנם מבני עמנו היה לעיניהם ספר זה כפי הנראה או העתקה ממנו בערבית אשר ראה גם אבואלפראג, והראשון מהם הוא הראב"ד בעל ספר הקבלה שכתב, (ד"א ל"ה א') בר כוזיבא שלה יד בדומיטיאן ומת במלכותו, ומלך בנו ושמו רופוס ומת גם הוא ומלך בנו ושמו רומלוש, וכו', מאין לקח כל זה? אין ספק שראה בן בס' השמרונים או בהעתקה ממנו, ומעט זמן אחריו הרמב"ם ז"ל, קורא בסוף ספרו הי"ד, לבר כוזיבא בשם מלך, ובפ"ה מהל' תענית, מלך גדול, ובלי ספק לא כתב זאת בלי מקור, ומי יודע אם לא נמצא שם ג"כ מה שכתב עוד בסוף ספרו הי"ד שר' עקיבא היה נושא כליו של בן כוזיבא, מה שאין לו שום מקור בתלמודים ומדרשים שלנו? ובדורות המאוחרים ר' שמואל שלום המדפיס ומניה את ס' היוחסין בקושטנטינא שכתב בסוף הספר, אמר ש"ש מצאתי ראיתי בס' זכרונני הכותים וזכרו שראו אותו במדרש אחד של היהודים" וכו' ע"ש ספור חדש ממלחמת יהושע, והנפלא כי ר"ש שלום זה כתב בסיפורי התאריכים, (ד' קראקא קמ"ב ב') וז"ל "וימלך טראנאנוס י"ח שנים והצי... וכן כוזיבא מרד ברומיים ויקם וילך סיריני (צ"ל קיריני) אשר באפריקא, ויקומו היהודים אשר שם ויהרגו את כל הרומיים אשר שם עם גדול כחול הים, ומשם הלך

למצרים ויעש בן... ובשמוע טראגאנס את הדבר הזה
 וישלה את אדריאנוס עליהם ויכניעם ע"כ, ודבריו אלה
 הם הרוש גדול ולא העירו עליהם הסיפורים עד הנה לא
 מונטר ולא הסופרים שלפניו, והנה קורא בפירוש למעיד
 מלחמות בקיריני ומצרים בשם בר כוזיבא וקרוב מאד שראה
 בן בס' זכרוני הכותים שלו וזה בהשערתינו, אך עדיין נשאר
 הספק אם הוא בעצמו נמלט אח"כ לא"י ואסף אליו שם
 גדודים מחדש או בנו הנקרא על שם אביו, כפי הנראה
 מלשון הראב"ד הלוי?—ואחרי כי החלו לפרוה בימינו ת"ל
 בין בני עמנו דורשי לשונות קדם והוקרי קדמוניות הלא
 יאות לפניהם להכין להם נוסחא אחת כ"י, מכ"י של ס'
 השמרונים הנמצא באוצר הספרים שר עיר ליידיען, ולהוציאהו
 לאור עם העתקה אשכנזית או רוטית בצדו, ולא טעט תגל
 מזה התועלת לידיעת קורות ישראל, וכפרט שכפי ראינו
 למעלה מרש"ש, השמרונים בעצמם יזכירו בספוריהם
 ממדרשים של היהודים אשר נאבדו מאתנו, וביחוד אני
 קורא לחכם עמנו, דאקטאר דערנבערג באמשטרדם, אשר
 ידעתי כי גפתה לפניו האוצר הנחמד בעיר ההיא, ובידו
 לגלות לנו מצפון היקר הזה אשר יברכהו בעבורו כל
 שוחר תושיה.

וראיתי לסיים לכבוד חכמתך בענין זה בעצמו בדבר
 גפלא ויקר אצלי כי הנה סינקעללוס כתב בלשון ובכתב
 יוני אשר שר צבא היהודים היה נקרא בשם בר ככבאס גם
 מונונינים והוראתו בלשון יון הוא, ככב" עכ"ל, (מונמר צד
 49) לא ידע לפרש מה זה מונינינוס, אשר הוראתו באמת
 בלשון יון נולד יחיד, ואמר שאולי בעבור שחשבוהו לנואל

המקווה מאז נקרא כן, אולם התימה עליו איך לא ראה
 סתירת פירושו תוך כדי דבור של סינקילוס, שמפרש בעצמו
 ההוראה בלשון יוני ככב? ונפתחו עיני ומצאתי שיש כאן
 שבוש קטן הנובע או בטעות השמועה בין חברת מ"ם לנו"ן
 או מחילוף הכתיבה באותיות רומיות הקרובות זו לזו במכתב
 היינו בין אות III לאות III, וראה סינקילוס שם זה
 באיזה ספר רומי כי באותיות יונית החוקית זו מזו, ועיקר
 השם היה מונימסום והוראתו בלשון ערבי ממש, ככבי
 (געשטערענמע) נגם בלשון ערבי ככב, וגם בפרט על ככב
 דשביט, מנגם הככבי (יעוין כל זה בשינדלר) ויפה סיים
 סינקילוס שהוראת שם זה בלשון יוני ככב, אך אנחנו ידענו
 עוד יותר שנקרא כן לא לבד על שם ככב בכלל אך גם
 על שם ככבא דשביט בפרט אשר הוא נקרא נגם וממנו
 מנגם, והנה שם זה הערבי בא לו בלי ספק מהיהודים הערביים
 מאת באה להם השמועה ממלהמותיו בעטיאפיא וגם כפי
 הנראה הלך מטצרים לא"י דרך מקומות הערביאים, מה מאד
 מועיל איפא הודעת שם זה מסינקילוס וכיאורו, כפי דעתנו,
 להאיר עוד תולדות בר ככבא.

ענינים שונים.

(להגאון שיר ז"ל)

א. יושבי צריפין.

(הסגור לשנת תרל"ד גזיון י"ו)

בימי האמוראים היו גיב בישראל אנשי מקנה הנוסעים
ממקום למקום כמו הברווים, ואמרו יושבי צריפין והולכי
מדברות הייהן אינן חיים ונשיהם ובניהם אינן שלהם.
(עירובין ג"ה) ואמרו שם לענין עירוב שאין מודדים להם.
אלא מפתח אהליהם, ונזכרים עם אהלי ערבים בסוף אהלות.

ב. שוק של פטמים.

(שם גזיון י"ג)

שוק של פטמים בסוף עירובין, ופי' הערוך מוכרי
עופות, וליג שהוא שוק של מוכרי בשמים ופטמים הם
מבשמים מלשון המפטם את הקטורת שהביא הערוך.
ובפי"א מתרומות מ"ב, לא מנו הכמים ז' משקין כמוני
פיטמים, ר"ל כרוכלים מוכרי בשמים המחשבים את
מיני מרקחות בפרטות, והוא כעין ל' הנמרא בכמה
מקומות אטו כי רובלי ליהשב ולזל: ובירושלמי סוף פ"ד
דיומא הפטמים שבירושלים היו אומרים אלו היה נותן
לתוכה מעט דבש לא היה כל העולם יוכל לעמיד מפני
ריחה, ושם רפ"ז דשקלים ונותנין שמן על נכיהון... כדרך
שהפטמין עושין, הנה כבואר מכל זה מי המה הפטמין.
ובנהמיה ג' ל"ב: ובין עלית הפנה לשער הצאן החזיקו
הצרפים והרכלים, ואין ספק א"כ שהרחוב שם היה נקרא
שוק של רובלים וכלי משנה של פטמים* ונ"ל שגם מזה
פטומי מילי ר"ל רק להטעים ולבשם את המלים.

* עד היום ישנם בעיר קרשנו בקרבת רובע היהודים שני
שוקים סמוכים ול"ו, האחד נקרא בשם שוק הבשמים (שוק אל עטארין).
והשני בשם שוק הצורפים, ושניהם נזכרים עוד במכתבי הרע"ב. העורך.

ג. בית שקיא.

(שם גליון כ"א)

תרומות פ"י מ"א. וכלה משקה ת"י בית שקיא. נראה שאינה צריכה למשיבת מעיינות ולא לגשמים רק מעצמת שותה מנהרות רבים, והוא נגד בית הבעל ששותה מן הגשמים ונגד בית השלהים ששותה רק ממעיינות הנמשכים.

ד. בית השלחין.

(שם שנה י"ג. גליון י"ו)

יש להשוות כל שרש של ה שאינו משליחות, רק מענין הפשטת לבוש לעשות האיש או הדבר ערום ועריה, (ע"ע שלח ב') שלח ערמלאי, ומזה נקרא מפשיט העורות שלחא, וכ"ז גם בערבי וסורי גם בית השלחים ארץ עיפה (ערוך ע' שלח ג') ונקרא כן מפני שערומה תמיד מצמח ומטים, וגם מל' שלחך פרדם רמונים. ונ"ל פירושו נ"כ שהוראתה על הפירות וכל מיני צמחים אחר הפשטת עלי הפרחים מעליהם, ונשארים ערומים בלי לבוש, ומזה: שליחותיה נטשו עברו ים, ר"ל ענפים ערומים מפירות, וכל בעלי גוים הלמו שריקיה, או שהפירוש ג"כ על גפן בכורה שנפלו כבר הפרחים המעטיפים אותה ונקרא כאן שלוחתיה בל' נקבה בעבור הגפן, והרב שלופה מתערה נקרא ג"כ שלח, ונ"ל להבין ער"ז תרגום ירחון שלוח כי בהוראת ג"ח יש ג"כ ל' המשכה, אנציהען, יבטיח כי יגיה ירדן, וגיהו מרחם ר"ל ווענציהען מפרק הבטן ומזה שלוח שהוא מים שמושכין אותו ממקורו, ואמרו בעירוכין - ע"כ: שילוח היה מקלח מים בבאיסר צוה המלך וההריבותו.

ונראה בעליל שותפות מהוראה להמשך והפשטה בקריאת העור מ ש כ א והמפשיטו של ח א, וגם העור עצמו נקרא שילחא (ע"ע שלח ג'). ולפי"ז תחלת הוראת שלח הוא ציהען. אויס שמרעקען כמו תשלח יד, תשלח פאות, ובמעט הזוק אבציהען אוסציהען והוראה זו יש בערבית, ושליחות הוא מענין הראשון שמושך כחו למרחק ע"י אמצעי מתחילה ע"י ידו הארוכה ואחי"כ ע"י אדם אחר, ועפ"ז נבין המקרא: בפאסאה בשלהה תריבנה (ישעי' כ"ז ח') סאסאה הוראתה כמו שאמרו בקהלת רבה פ' שבת, ועזאל קל ברנליו שהיה רין על סאסי שבוליא ואינן משתברין, ושלהה ר"ל ראקען שפיטצע הערוסה ממעטיף העלים, ואמר שיישראל לא הוכו אז רק בקצה ראשו, והגה ברוחו ר"ל רק ברוחו ולא בכח גדול נגדם, ונ"ל מזה ג"כ ושלהה הצי אמה בפ"ב דמדות (ע' שלח ו') ר"ל המשך מקומה, אויסדעהנונג פלעכע, ובערבית יש עיקר גם להוראה זאת ור"ל המשך כל מדה עד קצה האחרון וכן פי' רשיי ביומא ט"ז משך רוחב המעלה ולא כפי' הערוך, וגם בים השלחים נוכל לפרש כן ר"ל שמגדלת זרעים רק ממשיכת מעיינות ולא מגשמים ותרגום שלח פ ש ט, ואומרים פשוטו של מקרא ר"ל שנפשט סכל הוספה וכן בערבית על כל הוראות עיקר במלה שלח. ופשיטי כלי עין ר"ל שאין לו עוד שום צורת כלי.

ה. בית אבן.

(שם שנה י"ז גליון ד"ט)

ע"ע סוף אבן מסמא, ובית אבן היתה נקראת בפ"ג דפרה, ופי' בריש יומא למה נקראת לשבת בית אבן שכל

מעשיה בכלי גללים עכ"ל, והנה בפ"ג דפרה איתא לפנינו:
 זמפרישין את הבהן ללשכה שעל פני הבה צפונה
 מזרחה ובית אבן היתה נקראת ע"כ, אך בריש יומא נשתנה
 הלשון ולשכת בית אבן היתה נקראת והוסיף שם בטעם
 למה נקרא וכי, ונראה בעליל ששם הוא כולו מלשון
 ברייתא מאוחרת ופליגי שם עוד ר"י ור"ל, ר"י אמר מקום
 היה בהר הבית ובירה שמו, ור"ל אמר כל המקדש נקרא
 בירה, ומדברי יוסיפון בקדמוניות ידענו שדברי ר"י אמת, כי
 המקום בהר הבית שהיה שוכן בו פקיד רומי היה נקרא
 בירה (בארים) ושם היו לו טרקלין מרוצף באבני מאזאיק.
 ומעתה נובל לפרש דברי המשנה ובית אבן היתה נקראת
 על הבירה מפני שהיתה מרצפת באבנים קטנים, ואף
 גוססאות הברייתא ביומא יש לישיבה שמה שאמרה ולשכת
 בית אבן וכי ר"ל שהיתה לשכה לפני הבירה שהיתה בית
 אבן והטעם שאמרה ולמה נקרא שמה בית אבן הוא הוספה
 והטעם הנ"ל מסתבר יותר, וכבר התיר לנו הערוך פה לפרש
 טעם אחר מדברי הברייתא כמש"כ וי"א כמו משם רועה אבן
 ישראל—ויש להעיר על מה שאמר ר"י שם דף ט"ו, בירה
 תוכיה ובדף ב' אמר ר"י בעצמו: מקום יש ושמו בירה
 אולם לפי גרסת ע"י אמר ר"י בן רק לאיכא דאמרי.

ה. קי"ף.

(שם שנה י"ח גליון י"ז)

אליעזרי בן הקי"ף, כהן גדול במשנה פרה פ"ג, כ"ג הערוך
 ולפנינו הגי' הקף, אולי היה מבקעת אלמאקאף במהווצר
 מות בערב (קוראן ריש שורה מ"ז) ויורה קצת על זה שם

אליועני כי התהלת אל היא מלי ערבי, והורדוס בקש לו כהנים ממדינות אחרות, וכן חננאל המצרי הסמוך שם, והוא המוזכר בקדמוניות סט"ו פ"ב ס"ד אשר שמוהו לכ"ג ואח"כ הורידוהו מכהונתו (שם ריש פ"ג) וכתב שם שהיה מנבל וישראל היה והיו הושבין לגנאי שבי"ג יהיה מארץ אחרת, ומה שנקרא במשנה המצרי, זה מפני ששונאים את הבבלים כמו שאמרו ביומא ס"ג וכנהו לגנאי בשם מצרי. (וכבר כתבתי במקום אחר כי לדעתי אליועני בן הקף הוא ממשפחת בית קופאי הנזכר ביבמות ט"ז אשר מהם כהנים גדולים).

ז. קלדהי.

(שם שנה י"ח גליון י"ז)

בב"ר ל"ז אדמה וצבויים ולשע—קלדהי. המוסף זרמ"ל לא תקנו שצ"ל קלרהי ברי"ש כמו שתקן בוקסדארף, וכן מתוקן בירושלמי פ"ק דמגילה והוא Kalirhoe בל"ה, והכוונת על מעיינות המים שנמצאו במזרחית דרוסית לים המלך והוא התרגום של מעיינות יפים בל"י (קדמוניות לר"ם כרך ב' ח"א רי"ח). ובסנהדרין ק"ה א"ר יוחנן ג' נשתירן מהם, טמים ורחתין של טבול, בלועה בנדה, והמי מבריא ועינא רבתי דבירם והוא בבל. וחדוש הוא שלא השב גם קלרהי, ומה שהשיג במחקרי ארץ שאין ראוי לתרגם בן השם לשע מפני שהוא רחוק מגבול צפונית מזרחית של כנען שם, אינו טענה שכן הוא ג"כ אדמה וצבויים שם ואדרבה מהם ראיה שהמה על ים המלח וקליריהי סמוך להם.

ח. קלקי.

(שם שנה י"ח גליון י"ז)

ע' המוסף שכל המובא בערוך הוא ע"ש קילקיא
 זהארין מפוארה בתבואה פירות ונפנים (העררען ח"א קמ"ז)
 ובתוספתא שביעית פ"ה אמר רשב"ג אני ראיתי שמעון בן
 כהנא שותה יין של תרומה בעכו ואמר זה בידי מקלקיא.
 בת"י בשתי הנוסחאות והיו תוצאות הנבול צדדה (במדבר
 ל"ד ה') תחומא דאולא דקלקאי, ואריסטו כתב מעזים הנגזזים
 שם כמו כבשים וכזה פי' הערוך קלקי דשבת ס"ד
 בגר העשוי משער של עזים.

ט. קנדיא.

(שם שם גליון י"ז)

ביומא י', מנוג זו קנדיא. ובב"ר פל"ז לא נדרש מאומה
 על מלת מנוג, והנה קנדיא הוא אי בים אמצעי ונקראת
 לפנים קרעטע וצ"ע איך בא שם זה בפי התלמודים אשר
 נקרא בן רק בזמן מאוחר לאחר כבישת האי קרעטע ע"י
 הערבים ובנו שם העיר קנדיא בשנת 960 למספר הנוצרים
 ואם צדקו המפרשים מנוג על אי ציילאן אפשר שכוונו רז"ל
 על המחוז קאנדעא שם (ע' הבור הנזכר מנייבויער צד 422).

י. מכות פרושים.

(השחר שנה ה' צד 234)

משנה סופה כ', ורש"י כתב שם דגמרא מפרש וכו'
 ואינו כך רק בגמרא שם בא מפרש הברייתא ד' מיני
 פרושים ולא מכות פרושים של המשנה וגם אינו נכון הפי'

לזה ע"ש בפ"י הרמב"ם שהעתיק לשונו ותראה דוחקו, ולי נראה שלקחו מלה המורגלת אז בל"י לגנאי פלפולי קצת מתחכמים, ולוחמים בטענות ותהבולות כמו רמאי דפומבדיתא, והנה make בל"י מלחמה ונצוח ומכות פרושים יתורגם דיאלקטיק דער פארזועער, ר"ל מלחמתם ונצוחם בפלפולם שאינו אמת, ולכן יפז אמרו ביה"שלמי סוטה: ומכות פרושים זה הנותן עצה ליתומים להבריה המזונות מן האלמנה כהדא ארמלתא—וקריבת לנבי ר' אלעזר אמר זו מכת פרושים, ועוד שם חד תלמיד דרבין, אמר רב זה מכות פרושים, מכ"ז מפורש לא בפ"י רש"י ורמב"ם רק בדברינו, ועוד ראיה שבבבלי שם כ"ב על המשנה דתני מכות פרושים הרי אל מכלי עולם מביא הבריייתא: תני התנאים מכלי עולם, ומקשה מכלי עולם ס"ד אמר רבינא שמורים הלכה מתוך משנתן, ונקט לשון זה של המשנה אצל מכות פרושים והכוונה שמורים הלכה ויוציאו דין מן המשנה לא אליבא דאמת, שבאמת היה הדרך אז לחזור המשנה כאשר היא ואם היה בא דין חדש אמר ר"א הגדול לא שמעתי (כמו שאפרש עוד בע" תלמוד) ונמצא בפסחים ע' שאמר רב אשי על יהודה בן דורתאי דרך גנאי אנו מטעמא דפרושים ניקום ונסמוך (1)

(1) בתלמוד לא כתב בן כי אם "ואנן טעמא דפרושים ניקים ונפרש" ועל בן למר מהמאמר הזה שלא כענינו, וכשנגה הואת שנג גם התקור הגדול מהורג'ק בספרו מורה נבוכי הומן, שער י', כי גם הוא הכיבא הסאמר שא כצורתו וילמוד מסנו שלא כענינו, כי שם יאמר על הנפרשים מן הצבור כי יהודא בן דורתאי הלך ופירש מן החכמים, ואולי נמשך זה הגאון שיר אחרי מהרג'ק מכלי לעיין היטב וכבר העירותי על זאת ספרי, עם עולם" צד 74. פרי' בן משה סמאלענסקיין.

ועד"ז יהי שם פרוש בימים הקדמונים על כי פרשו דברי הקדמונים כפי דרכם ודעתם, ופרוש משקל סורא כמו קטולא על הרוצח, ואמרו והתירו כל דבר באות נפשם והעם קבלו דבריהם אף אם קצת רגנו באהליהם כנראה במאמר הזה בסנהדרין פ"ב אצל פנחס, אמרו התירו פרושים את הדבר כאלו זה מאמר נודע בפי העם.

יא. תלמי.

(ע"ז צד 695)

תלמי מלך מצרים הנזכר בתלמוד הוא פטאלמעאום, ותסיר הפ"א במשפט הנכון שבלשון מצרים הפ"א בהתחלת השמות הוא רק אות ההוראה כמו אל בערבית והיא הידיעה בעברית, ולכן נמצא הרבה שמות בל' מצרית שתהלתן פ"א כמו פי החירות והירות בל' מצרית מקום צמח קנה וסוף, ומצינו בלא מלת פי במדבר ל"ג ה' (ואולי גם שם צ"ל ויסעו מפי החירות ולא מפני וכן הוא בהרבה כ"י קעניקאטט). פיתום תום בל' מצרית מסוגרת ואולי ע"ש מבצר הזק, פי בסת (יחזקאל ל' י"ז) בסת הוראתו גילוי פנים ורומז על הידוש הלבנה ששם בעיר ההיא היה היכל לעבודת הלבנה; פוטיפרע אויטיפערא בל"ם כהן לשמש, פתרום תרום שם רוח דרוסית והיא באמת לדרום מצרים (ר"ם בקדמוניות כ"ג 259) ובסקרא מצינו תלמי מלך גשור, ותלמי מלך מצרים הוא פטאלמעאום פהילאדעלפום המלך השני אחרי אלכסנדר והשם הראשון היה פ' לאנוס ועל פ' פהילאדעלפום כיונו נ"ב בכ"ר סוף פ"י: תלמי שאל את הזקנים שכן הוא נשא ונתן עם הזקנים המעתיקים, ומלת ברומי שם היא הוספת

מוטעת, מה שאמרו ביומא י' תלמי בנה תלביש קרוב
 שכונו לעיר עכו Palmeis אשר בנה תלמי לאמירום מחדש
 אחר שכבשה מאת אלכסנדר ינאי וקראה על שמו, וקצרו
 הפא הראשנה כמו בשם תלמי, והמס נהקף בבית ונעשה תלביש
 דבתוספתא פ"ד דמקוואות מוכאה לר"ש שם רפ"ה מעיין
 היוצא לתלמי, ור"י מסיפונט מוחק המלה תלמי וגם
 מעיין היוצא לבלים וזה מפני שלא ידע כונתה ול"ג שהוא
 כלי זכובית מעיר הנ"ל, ולהצהונים היה שם מסתר רב בכלי
 זכובית (ע' פונקע ע' פטאלמעאום ובמשביר החדש כתוב
 שהוא ל"י Talmei זוספק, ופירושו לא יתכן שנראה שהוא
 שם כלי כמו שפי' הר"ש ממה שנשנית שם: כיצד היה
 עושה נקבו בזקנו—או בשפתו לבטלו מתורה כלי).

יב. העי.

(הסניד שנה י"ז גליון 1, 2.)

א) (כיהושע ה') מצאנו בסופור לכידת עי כפולי
 ופסוקים וכמה שנויים ביניהם, והמצוינים שבהם הם כי
 מתחלת הפרשה ספר לנו כי בחר יהושע שלשים אלה
 איש וישלחם לידה וילן יהושע בלילה החוא בתוך
 העם, ומפסוק י"ב ואילך חוזר אל המעשה מחדש ומספר כי
 לקח חמשת אלפים לאורב וילך יהושע בלילה החוא
 בתוך העם ק. ופסוק י"ד: ויהי כראות מלך העי וימהרו
 וישכימו, התקשר היטב עם הפסוק י"א לפני הפסוקים
 הנוספים, שבאשר ראה מלך עי יהושע וחילו משכימים
 בבקר ויבאו נגד העיר, השכים גם הוא ויושבי העיר ויצאו
 לקראת ישראל, אולם עם פסוק י"ג שהלך יהושע בלילה

ההוא בתוך העמק לא יתכן להבר כלל : ויהי כראות סלך
 העי ונו' כי איך ראה בלילה שיצא לקראתו? נניה בעת
 מלחקור בטעם השנויים האלה אשר כמותם נמצאו כמה
 וכמה בפרשיות כפולים בתנ"ך, כמו ב' הדברות, במעשה
 המשכן, ואותם שנהשבו במס' סופרים בשירת דוד על הצלתו
 מאויביו, ובסיפור מפלת סנהריב ומהבלתי נרשמים במ"ס,
 נבואה על מואב (בישעיה ט"ו וירמיה מ"ה, כ"ט—ל"ו) וכמה
 מזמורי תהלים הכפולים ומובדלים במלות ומליצות שונות
 (י"ד ונ"ג) ומזמור ק"ה מורכב מן פרשה נ"ז ה' י"ב, ומן
 פרשה ס' ה' י"ד, וכאלה עוד רבים, ונעמוד עתה על מה
 שדרשו רז"ל על מקרא אחד מן המשונים ביהושע.

אמרו במגילה ג' כתיב ויהי בהיות יהושע ביריחו
 ויאמר לא כי אני שר צבא ד' עתה באתי אמר לו אמש
 בימלתם תמיד של בין הערבים ועכשיו בימלתם ת"ת
 אמר לו על איזה מהן באת אמר לו עתה באתי, מיד
 וילן יהושע—בתוך העמק, אמר ר' יוחנן מלמד שלן
 בעומקה של הלכה. והנה רש"י ז"ל ראה התמיה בטה
 דאמר מיד וילן יהושע והלא ראיות המלאך נכתבה
 קודם כבישת יריחו והמקרא וילן אחרי כבישת יריחו
 ואחרי המכה שהוכו ישראל אצל עי? ולכן פי' מיד חזר יהושע
 מדבריו וכשבא לילה אחר במצור עסק בתורה, וכן פי' תוס'
 בעירובין ס"ג, ופירושם אינו מתישב כלל בלשון הגמרא
 עוד מקודם זה פי' על לשון הגמרא ועכשיו בימלתם
 ת"ת, ועכשיו שהוא לילה היה לכם לעסוק בתורה שהרי
 אינכם נלחמים בלילה וכ"כ בפירושו לעירובין ד"ה
 ונמירי, ואותו הלילה שהוכיחם המלאך היו פבטלים ת"ת

בשביל שהיו אירבין על העיר" וזה נפלא, היכן כתוב
 במקרא שנראה המלאך בלילה ולא ביום, וגם מה זה כשהיו
 אורבין על העיר" והלא על ידיהו לא ארבו כלל?
 נשים עין על דברי התוס' במנילה ד"ה וילן שכתבו
 לא כתיב בהאי קרא בן אלא כשצר על יריחו
 כתיב וילן בתוך העמק ע"ש. והנאון רי"ם ז"ל רש"ם שם:
 ע' תוס' עירובין דגרס וילך, ולא ראה כי כל הדבור זה
 בתוס' נכתב בהכרח מאיזה תלמיד טועה כי לעינינו שני
 המקראות וילן וילך כתובים סמוכים זה לזה כשצר על עי
 וכשצר על יריחו לא כתיב לא וילן ולא וילך" והתוס'
 בעירובין ס"ג גרסו, מיד וילך יהושע—בתוך העמק אר"
 מלמד שהלך בעומקו של הלכה" ולפי גרסתן נדפס כמו
 כן שם בעירובין ולא כני" רש"י ד"ה ויהי, שכתוב: מדכתיב
 קרא אחרונא—וילן (כצ"ל) יהושע בתוך העמק מלמד שלן
 בעומקה של הלכה, כמו הנ"י במנילה ובסנהדרין ס"ד ובילקוט.
 וגוף הדרש לא יתכן כלל על הליכה בעומקה של הלכה רק על
 הלינה, ור"ל שהייטשהו עצמו בעומק הלכה כגודע הוראת הלכה.

(1) ובע"י אשר הביא כל דברי תוס' האגדה זו כסתתנו השמים
 דברי תוס' האלה או שלא היו לפניו כלל או השמיים כסתבין סמנים הנ"ל
 ושם נ"י חדשה: כתיב וילן בתוך העמק וכתוב בתוך העמק מדמד שלן
 בעש"ה ואין ספק שהוא תקון סביל ע"י בעצמו או מאיזה ספר שראה כתוב
 במקרא וילן רק אצל העם ולא אצל העמק כלל שני הפסוקים יחד ע"ד
 שכתבו התוס' שם, ועוד שבוש בע"י שם שהוא סתתק כל הנסרא
 בעירובין ונכנסו ג"כ הסדות, ונמירי שכל זמן שאין ושכינה שלא
 במקומן וכו', ואין לזה קיצור כלל עם הסוקדם ומאוחר חק
 בעירובין יבוא על נכון על מה דקאמר שם לא נענש יהושע אלא על
 שביטל את ישראל דילה אחת ספ"ר.

ובן ברש"י על המקרא ה' י"ג: וילך יהושע—בתוך העמק אמרו רבותינו מלמד שלן בעומקה של הלכה, ע"כ א"ס שאיזה סופר תיקן ג"כ רשימת רש"י עפ"י הכתוב וילך, וכל מעין ימצא שלא יתכן לרש"י לסינקוט דרש הלכה בעש"ה על קרא דוילך, אלא ודאי שהיה כתוב בתחלה וילן כמו בשלשה מקומות שבגמרא וכן ברד"ק שם, ויש בו דרש וכי מיד וילן בתוך העמק מלמד שלן בעש"ה וזה הדרש רהוק כי אין שעת המלחמה ת"ת, ועוד כי פסוק וילן הוא רהוק מזה הפרשה כי הוא במלחמת עי, ועוד כי כותב הדרש הזה טעה בפסוק וילן כי שני פסוקים הם וילך בתוך העם והפסוק האחר וילך בתוך העמק ונראה מבורר גם מדבריו שהני' בתלמוד וילן—מלמד שלן ולא כג' התוס' וילך—מלמד שהלך.

ועתה נשוב לנוף המקרא. הנה לפנינו בעל התלמוד בשלשה מקומות והילקוט ורש"י שהיו קוראים בכתוב וילן יהושע בתוך העמק, וכנגד זה נוסחא שלפני התוס' בעירובין ורד"ק במקרא, וכן נוסחאות שלפנינו וילך וגו'. אמנם נוסחא שלפנינו איננה בתקפה במקום הזה לדחות על ידה נוסחאת התלמוד כיון שאין המסרה מבררת אותה ורק במקום שהמסרה חולקת עם התלמוד נקטינן כמסרה. והוין מזה נמצאו כמה וכמה כ"י של תנ"ך אשר כתוב בהן וילן (קעניקאטט), וגם מדקדוק מהלך הלשון נראה נוסחאת וילן בתוך העמק מדויקת, לפי שלא מצינו בכל המקרא הפעל הלך מקושר עם המלה בתוך רק לרוב עם יחם שאליו או במלת בדרך, ועם בתוך מקושר היטב הפעל יצב או לון ולא הלך, שהחולך איננו בתוך רק

מחנודע מקצה אל קצה. ואפשר שמה הטעם בעצמו העיר
 אחד מהמניחים הקדמונים ורשם וילן קרי ואולי היה ציו
 להיפך וילן כתיב וילך קרי והיינו שכעבור הסתירה שהיה
 נראה תב"ד שכתוב פסוק י"א ו ה ג י—והוא העסק—בינו
 ז ב ין ה ע ס, וא"כ לא היה יהושע בתוך העסק, ותיכף
 בסוף פסוק י"ג וילך—בתוך העסק, ולכן הקרי וילך ולא
 ילן ור"ל שרק הלך לשם הליכת עראי ובקביעות היה עם
 מחנהו מצפון לעיר והני ביניהם. ואפשר עוד שמה
 שתרכב ג"כ הנוסחא שלפנינו וילך במקום וילן. ויש עוד
 קרי אחר נרשם בינו קרי, והכוונה לדעתי בינו היה
 מוסב על יהושע לכד והוא היה באמת בתוך העסק. אך
 בינו הוא יותר לשון רבים ואע"פ שהוא בסופו עדיין
 מורה על לי' יהיד, ויובל להתפרש על העם הנאמר מקודם
 בלי רבים: ויגשו, ויבאו. אם כן הוא היינו שהרשימות
 האלה של הקרי נעשו רק בשביל הסתירה הנראה, יש
 לנו דרך נכון לתרץ את הכתוב בשני המקומות כפי מה
 שהראינו בתהלה ששני הפסוקים י"ב י"ג הם מפרשה
 שבאו בה עוד שינויים שלשים אלף ועסק במקום
 עם ויהי גם שינוי זה כאחד מהם ששם לן יהושע בתוך
 העם והני בינו ובין העיר, וכה לן בעסק והני לא הבדיל
 ביניהם.

אולם יש עוד משען לנוסחא המתפשטת והם
 התרגומים יוני וערבי ארמי וסורי שכולם קראו וילך,
 והמשען הזה קל הוא על ים הבקורה כי היוני גודע
 בהרבה נוסחאות משונות נגר נוסחי המסרה ולפעמים דבר
 קטן שהיה נראה בעיניהם להסרון הניעם לשנות הנוסחא

ברצונם, ואולי גם פה הכתירה הנזכרת גרמה להם לקרא וילך במקום וילן להסיר השינויים כפי מה שאפשר והתרנום הערבי הלך לרוב בעקבות היוני או הארמי, והארמי לא למכריע יהשב אצלנו שמלבד ההנהות והשינויים הרבים שעלו בו כנודע מת"א עה"ת ע"פ דברי רש"י בכמה מקומות והסופרים העמידו בו הנוסחא כפי מה שהשבו הם לנהוג ומתפשט באומה, כאשר הראתי במקום אחר על תרגומו כי לקח אותו אלהים וכאלה, ומכ"ש בתרגום נביאים וכתובים שפרשו להם המעתיקים עוד יותר ואהרי השבו נוסח המתפשט הוא וילך העמידו ואל במקום בת וכן הסורי ההולך תמיד בעקביו ובעקבות היוני, ואם גם נאמר כי הנוסחא הראשונה בתרגום היה ואל עוד אין זה ראייה שכן היתה ג"כ נוסחת בעלי המסרה שכן נודע ג"כ פעמים הרבה המתרגם הארמי הולק על המסרה והולך בעקבות השבעים או של עקילס¹ אולם יש עוד ראייה חזקה שהמסרה מסכמת פה עם התלמוד, כי המסרה מרשים פה סימן קדמא וילן—בתוך העם תנינא וילך—בתוך העמק ואפ"ם (ר"ת וא' פסוק סימן) אל עם עמקי ביהוקאל ג' ה', והוא סימן מושכל לדעת כמו ששם עם קודם לעמק בן פה במקרא הראשון בתוך העם ובשני בתוך העמק. ועתה נראה ונשפוט

1) לרונמא דבר אחר בספר יהושע י"ב י"ז: מן ההר החלק העורה שצירה, השכעים לא תרגמו כלל מלת החלק והעמידוה בעינה באותיות יונית כאילו שם ההי בן. ועקילס תרגם מרשון חלק וכן בתרגום ארמי: מן טורא פלינא. רק תרגום של סוטכום מסכים לנוסחא שלנו מלשון ואנכי איש חלק.

אילו היה לפני בעל המסרה גם זה ההבדל בקדמאה זילן ובתנינא וילך לא החריש סמנו כלל והיה גותן סימן גם להבדל זה של ראשי פסוקים כמו שנתן ס"י לסופר הפסוקים והיה יכול לומר ואפ"ס זילן העם (בשלה) ר"ל שאצל העם כתיב זילן ומה היינו יודעים שאצל זילן לא כתיב העם רק העמק. ואע"פ שזילן הוא שם לשון תאונה וכאן לשון לינה. הנה לא איכפת ליה לבעל המסרה בכזה ורבים סימנים כמו שהם רק לעורך הזכרון. אלא ודאי שהיה לפניו הנוסחה גם במקרא השני זילן כמו לפני התלמוד ולכן העיר רק על שינוי זה של עם ועמק אשר לברו נמצא בשני המקראות כאלה ועכ"פ קושיא של התוס' ורד"ק במה שדרשו שלן בעש"ה על זילן לק"ט שבאמת היה לפניהם זילן ולא זילך.

גשאר לנו עוד לתרין קושיא השניה של רש"י זתוס' ורד"ק. במה שאמרו על תשובת המלאך עתה באתי מיד זילן יהושע והלנת יהושע בעמק רחוק הרבה במקרא מראית המלאך שבינתיים כל הפרשה מן כבישת יריחו אחר ז' ימים ומשפט עכן ונפילת ישראל לפני עי. אחרי העיון בזה נמצא ג"כ דברי רז"ל יתפרשו בפשוטם ועי"ז יצא לנו ג"כ דבר חדש בחבורי הספורים והמקראות. הנה כבר הקשו בתלמוד נדרים ג"ז: כתיב ויהי בהיות יהושע ביריחו אילימא יריחו ממש והא כתיב ויריחו סגרת ומסוגרת. אלא בעיבורה ולמדו משם דעיבור של עיר כעיר וכן שם בירושלמי פ"ז מ"ו ושם חוסיפו ר' אבא בשם ר' אחא אמר הוה יריחו ע"כ ר"ל עירוב פרשיות יש כאן ומעשה זה היה אחר כבישת יריחו שאין

מוקדם ומאוחר בתורה, וכ"פ ביפ"מ שם. והנה בתלמוד בבלי נאמר הלימוד דעבודה של עיר כעיר בשם ר' יוחנן אבל בירושלמי בשם ר' יודן (1). ועוד יותר שנראה שם להלאה ר' יוחנן כחולק על לימוד הזה ממקרא ביהושע וס"ל כר' אחא דהוה יריחו ואלויבא דידיה הטעם בנדרים הוא רק משום שהולכים בנדרים אחר לשון בני אדם, ודרך בן אדם כשרואה איש במבוא טבריה אמר בטבריה ראיתיו. ע"ש היטב נגד פי' הדחוק ל"ל בעל ק"ע (2) ומעתה מאמר שלנו מר' יוחנן מיד וילן יהושע יבא לנכון מאוד שפרשה התראת המלאך י מקומה באמת אחר כבישת יריחו וקודם באורה על עיני ונמצא בזה תועלת גדולה להבורי המקראות אשר רק ע"פ המאמר של ר' אחא מתישבות היטב, כי בהשקפה ראשונה לא יתכן שאלת יהושע הלנו אתה או לצרינו והלא לא ראה עוד צר ואויב עד כה ולא הוהדה עוד הרב מהילו ולא מחיל

(1) ובררתי במקום אחר שלרוב המובא בת' ירושלמי מתלמידים או

מתלמיד תלמידים של ר' יוחנן נאמר בתלמוד בבלי בשם ר' יוחנן.

(2) וחי האמת כי רק זה מיסים מעטים שמתי עיני ומצאתי כזה

בהגהה של יפה מראה והיא מהרב הג' מו"ה מיכאל זאקס אב"ד דק"ק בערלין.

מה שכתב הגאון שי"ר ז"ל למעלה כי במקרא וילך—בתוך העסק יש קרי וכתוב לא מצאתי כן בדפוסים ולא בכ"י מן נ"ד ושאלתי את אוהבי החכם בעער אשר בידו כמה דפוסים ישנים והוא אמר לי כי בתניך ד"ז 1518 נרשם באמת בשולי היריעה וילן אמנם איננו קרי וכתוב רק רשימת הדפוסים על נוסחא אשר מצא, כמו שרשם ג"כ במקרא אספרה אָל, אָל והוא מצא נוסחא וילן בתניך זאנוניא רמ"ז ואולי שם הוא רק טעות המעתיק כמו שנראה מרשימת המקרא על וילך בפ"י דר"ק שם. — ר"ק.

מלכי כנען? והתשובה עתה בתי לא תובן כלל ודרשת
רוזל לא תספיק ליישב פנימו. יעוד שאמר לו המלאך
של נעליך כי המקום קדוש, איהו קדושת המקום היתה
שם? ולא עמדו על זה המפיש שם כי חשבו שעמידת
המלאך בעצמו עשתה המקום קדוש ודימו זה לקריאת
המלאך מן הסנה למשה של נעליך וגו', ולפי דעתי לא
היתה הקדושה שם עמידת המלאך, רק מפני יעוד הר
חודב מאז ומקדם ליתן שם תורה כדכתיב בהוציאך את
העם ממצרים תעבדון אלהים על ההר הזה וכמו שתרנם
שם הירושלמי "אתר קדיש הוא ועלוי אנת עתיד לקבלא
אורייתא" והרמב"ן ז"ל אמר שם כי נתקדש כל ההר
בירידת השכינה מן ראש ההר ואסור בנעילת הסנדל
וכן ביהושע ע"כ. והנה השוכ גלוי המלאך לגלוי שכינה
כדרכו וא"כ יקשה בכל מקום שננלה המלאך בקרא למת
לא נאמר בו תיכף של נעליך כ"א אצל משה ויהושע?
אמנם לפי דברי ר' אהא הנ"ל שנוי ג' פסוקים
יש פה והכל יבא על נכוננו בלי דרש אם נקבע כל
הסיפור של התראות המלאך שהוא לפנינו בפ"ה מן והיה
בהיות יהושע ביריחו עד סופה בין פרשה ז' וה' אתר
סוף המקרא: עמק עכור עד היום הזה, ואלה המשך
הענינים והמקראות. בני ישראל עשו את הפסח בערבות
יריחו (ה' י' י"ב) ויריחו—אשר בערבותיה חנו בני ישראל
כגרת ומסגרת עד סוף פ"ז ומספר כבישת יריחו זה קדיש
אותה הרם לה' (ו' י"ז) וכל אשר בה נתנו לאונזר
בית ה' (ו' כ"ד) ומעילת עכן בהרם שהוא כמו הקדוש
(ז' א') ודברי השם ליהושע לא אומף להיות עכבם אם

לא תשמידו החרם מקרבכם (ז' י"ב) ומשפט עכן, ואז שב ה' מחרון אפו (ז' כ"ז) ופה מתחיל סיפור התראות המלאך. והנהלרוב נמצא במקרא, שנראה מלאך ה' רק בעת צרה ומצוקה לאמין לבב הנכשל ולהבטיחהו עזרה מקדש כמו בהנהגה באברהם בעת היה קרוב לשחוט בנו, לגדעון עת היה הובט הטיס בנת להניס מפני מדין, למנוח עת היה ישראל ביד פלשתים והבטיחהו על הנער כי יחל להושיע את ישראל וכאלה עוד וכן גם פה אחרי הוכו ישראל מאנשי עי על דבר המעל של עכן ואחרי נשפוט ושכ הרון אף ה' נראה המלאך ליהושע בהיותו עוד ביריחו בדמות שר צבא, וישאלהו יהושע הלנו אתה אם לצרינו, הם אנשי העי אשר כבר צרו לנו והפילו חללים מאתנו והמלאך השיבו לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי ר"ל עתה אחרי הסירכם החרם מקרבכם באתי ולא קודם כטאמר השם מתחלה לא אוסיף להיות עמכם אם לא תשמידו וגו'. ויאמר המלאך עוד אל יהושע שר נעלך כי המקום קדוש וזה בעבור כי הקדיש יהושע עיר יריחו חרם לה' והוא כמו קדש קדשים (ויקרא כ"ז כ"ח) ופה תתחבר היטב ויאמר ה' אל תירא ואל תחת וגו'. וכל הפירוש האמיתי הזה למדנו מדברי ר' אבא בירושלמי הנדירים שאמר והוה יריחו ודברי ר"י בבבלי שאמר מיד וילן.

יג. מילתא דכור ר'

(נדפס בהמאסף אור תורה להר"י כהן צדק תו"כ).

ירושלמי (רפ"ו דשביעית) בתחומי א"י. בורקהארד כתב, שכל סביבות נהל ירדן, ואף במקום שכלה כבר מרוצת

כן הוא בדפוס אמשטרדם שעפ"ו נדפס דפוס זיטומיר, אצל בהתוצאה הראשונה של הירושלמי, (וויניציא רפ"ב) הני' מילתא דכור כמו שהביא בעצמו להלן צד תקע"ו בשם ליגטפוט ובכתב יד של הר"ש סירוליו שהעיקר מהכרוטיש מוזעאום הני' מילתא דכור. העורך

הנהר הנקרא בלשון ערבי "עור", ר"ל בנעין ערבית, והוא
 אות העין שלהם עם נקודה בראשה, ועור כמו עסק: ומתחיל
 מן קצה הצפונית של ים טבריה והולך עד לשון ים סוף
 (598 וגם 771) והוא כולו בלתי זרוע רק באיזה מקומות
 יש בו מרעה טוב לבהמות. שהארץ דשנה ורעננה מנהר
 ירדן ובאיזה מקומות היא ארץ הררים. ולדרום "פתורה" הנקרא
 בל"ע "בצירה" ואילך הנחל עור הוא שם עוד יותר ומכוסה
 בחול רב בקיץ ונקרא ערבה והוא כמו מדבר ופתורה היא
 על הרי שיעור להלאה קצת ממזרחית דרומית של ים המלח.
 ונ"ל שמלת כור בירושלמי הוא עור של הערביים,
 זהלוף עיץ בכ"ף מצוי כי הברת נעין היא כמו נימ"ל
 לערביים, ונימ"ל בכ"ף מתחלק הרבה כמו כזיב ונזיב.
 זכן במדרש איכה: אית אתרא דצוחין לכיבא עיבא.
 א"כ כור כמו עור, והוא עסק בל"ע גם בכר ומערה,
 ומסכים ממש ללה"ק שיש נ"כ משרש ערה מערה, ונראה
 שמה ערו ערו עד היסוד, וכל הוראות האלו המה
 פ ע ר ט י ע פ ו נ ג, וערה כמו כרה. —

ואפשר עוד שיקרא עסק ערום מצמחים ודשא בשם
 ער ע"ד את מקורה הערה (ענטבלאזט) והנה בר מרחב
 הוא מישור גדול ומקום מרעה. יותר מזה אני אומר ש"ערות
 על יאור על פי יאור" (ישעיה י"ט, 7) ר"ל העסקים שעל
 שפתי היאור, שלפי הנראה יקראו כל העסקים סביב איזה נהר
 בשם ער כמו עור (בנעין) בלשון ערבי. —

ומערה יש לפרש פירוש חדש במלות ער הנמצא
 במקרא אצל מואב. והנה נעזענוים כתב שער היא עיר
 ונקרא בימים קדמונים ער, רק ברבים נשאר שם ער ערים

זלא עירים (ע' מדרש מלים וקורות לשון עברי) וזה זר מאוד למצא ער—שהוא כמו עיר—בנפרד בלי שום הוספת שם? ואין חזמתו בתנ"ך, שיאמר: אתה עובר היום את גבול מואב את ער להוראת עיר, ולא יקראנה בשם? גם בלא ספק לא היתה רבת. מואב על הגבול רק באמצע הארץ ככל קרית ממלכה. וכן נרשמה באמת במפה של בורקהארד, גם המקרא: ואשד הנחלים אשר גמה לשבת ער ונשען על גבול מואב (במדבר כ"א ט"ו) מורה על ער שהוא גבול מואב ואין בן עיר רבה. ומה הוא אשד הנחלים? הלא לא נמצא שום נהר גדול אצל רבת מואב? וראו ענמיללער נדהק לפרש על איזה אמת מים שהיה גמטך ממעינות אשר אצל רבה ולא נמצא עוד היום? גם לא נאמר על מעינות לשון אשד הנחלים? לכן ג"ל לנכון לסור מהשערות געזעניוס אל השערה היותר קרובה: שקרא המקרא ער מואב העמק הנזכר. התקרא עד היום בפי הערבים עור, והעמק הזה הוא בגבול מואב למערבית דרומית, כמו שיראה כל מעיין במפת בורקהארד. והנוסע הזה כתב (732) שבדרום עור יכלו הנהרות הבאות מהרים מזרחיים ויפסק מרוצתם בין החול שם, ואל זה ביון המשל הקדמוני: אשר הנחלים אשר גמה לשבת ער ר"ל למקומות המיושבים של עמק עור.—ויותר קרוב אצלי: שארץ הררים ואינה מצמחת תבואה ואילנות נקרא שבת, ומזה: ובליעל בקוץ מונד, שרף ישרפו בשבת (ש"ב כ"ג) ר"ל בבקעת גדולה וצמיחתם, כי לא ביד יקחו והוא מלשון שבת אדמה ובטול והפסד תבואתה, שאינה מגדלת צמח בראוי לאכילה, כמו כל ימי השמה תשבות (ויקרא

כ"ו). ומעתה יהיה שבת ער פירושו מקום השמש של עמק עור, והכונה על התחום הנקרא היום ערבה מפתורה ואילך, ושם יאבדו מרוצת הנהלים בהול. ונ"ל שמה שנמצא במארכוס (א' ה') ונפקי הוי לותה בלה כור דיהוד, הכונה לעמק עור הנ"ל שמתחלף בכ"ס, והמעתיקים תרגמו תחום וממלכת, ולא מצינו דמיון לזה בלשון סורי? אולם יוהנן היה גר בנחל ירדן, והאנשים באו אליו מסביבות העמק הנקרא עור—כור!

והנה נמצא בקדמוניות ליוסיפון (סי"ה פ"ו סי' ב') שאנריפס נמלט מפני נונשיו למבצר של אדום הנקרא מעלאטא, ומקום זה נרשם בכל מפות קדמוניות בקצת דרום ים המלה ובעבור ששם מתחיל יותר השם עור להיות מצוי בפי כל האנשים (בורקהארד) לכן קראו מקום זה מילתא דכור, ומילתא הוא תרגום של מלוא (ש"ב ה' ט"ו) וסוללת (ע' ערוך מילתא). וליגטפוט גרם בירושלמי מילתא דכיר, וגם זה נכון לפירושו שכיר הוא מקום לא זרע, כמו שת"א נחל איתן, והכונה ג"כ על עמק עור הנ"ל.

עוד ראיתי בבורקהארד (632) שהתחום לדרום מן ער ואילך עד נחל ארנון יקרא כרה ושם זה מצוי בפי הסורים לכל מישור. ומעתה יהיה הפעל כרה בלה"ק הפועל פעולה באדמה שתהיה עמוקה מאשר היא עתה, מסכים לפועל עור בערבית וכור בסורית שהוא מנביל להר.

הערות למאמריו של הנאון שי"ר ז"ל

(נתפרסמו בהללון)

אדום נ). אומר הרב שמפני היראה החליפו הסופרים מלת אדום במלה אחרת, ומביא שבוש נפלא בס"ע זוטא ע"י ט"ס והוא: בשנת ק"ג למלכות הנגרים כו' בא אספסינוס והחריב את הבית ע"ב, וצ"ל מלכות אדומיים היינו מלכות בית הורדוס שהיה מן האדומיים כנודע ע"ש. אולם המעיין גם בס"ע רבה, גם בזוטא ימצא כי טובא עוד איזה פעמים גם שם אדום גם שם רומא ומדוע איפוא לא חש הסופר להחליף רק במקום הזה? ולדעתי טעה הרב שי"ר בקריאת והברת המלה, כי אין לקרותה הַגְרִים כי אם הַגְרִים, כי ההורדיים היו אדומיים, והאדומים לא מכני ישראל היו רק נתניירו ע"י יוחנן הזורקנוס ונספחו אל בית יהודה וישראל כידוע, וע"כ קרא בעל ס"ע זוטא למלכות ההורדיים מלכות הנגרים.—גם הכפיל הרב לכתוב שירבעם חזק את אדורים למבצרה, וזה טעות דמוכה כי לא ירבעם רק רחבעם חזק את העיר הזאת כמבואר (ד"ה ב' י"א ט').

איילון 2). אומר כי מצאנו כבר במקרא שאילון בפת"ח תחת האלף ובקמ"ן תחת היו"ד היא אחד עם אילון בצירי תחת האלף והיו"ד נחה. ועיר שמש ואילון (יהושע י"ט מ"א ט"ב), ובשעלבים ובית שמש ואילון (מ"א ד' ט') וזה המקום נרשם ביהושע שם בגורל בני דן עכ"ל. לא שת לבו כי ביהושע (שם מ"ג) חושב בין הערים בגורל בני דן אילון ותמנתה וגו' ולפי"ז הוא אילון הנזכר במלכים, ואין אילון ואילון אחד. ועיר אילון במטה דן נתנה לעיר

(1) כרך א' צד קכו. — (2) שם צד קכד.

מקלט הרוצה (יהושע כ"א כ"ד ודהיא ו' ג"ד) אך בדברי הימים שם נשתבש הסדר, ע"ש.

אמאום¹. אלה דברי שייר בקצור. יש כמה מקומות שנקראים בפי הסופרים בשם זה. והנה יעויין מלחמות היהודים לבן מתתיהו (ס"ד פ"א סי' ג') אספסינוס עזב את עיר אמאום ויבוא את מהנהו עד קרוב לטבריה ע"כ. נראה שנסע איזה מרחק מזה לזה, והוא א"כ אמאום הסמוכה ללוד ויפו שנזכר בבן מתתיהו (שם ס"ב פ"ב סי' ד'). ומלבד זה נזכר בקדמוניות (סי"ה כ"ב סי' ג') אמאום מקום מרחין הם והוא סמוך לטבריה ע"ל שייר. ובסוף אות ג' כתב: וכפי דברי דאזענמיללער נמצאה עוד אמאום שלישית קרובה מאד לירושלים, ואני מסופק בזה אם איננה זו בעצמה הנקראה אח"כ ניקופוליס ע"כ. נמצאה תהלה כי שנה ברואה (מלחמות היהודים ס"ד פ"א סי' ג') בכתבו בשם מתתיהו: אספסינוס עזב את עיר אמאום ויבוא עם מהנהו עד קרוב לטבריה ע"כ, ומוכית מזה שע"כ היה איזה מרחק בין זל"ז וא"כ היא אמאום הנקראת ניקופוליס. הא לפניך דברי בן מתתיהו (שם כפי העתקת פריזע) *Vespasianus brach von Amaus aus, woselbst er vor Tiberias ein Lager errichtet hatte und langte vor Gemala an e. e. e. e.* מטבריה, וגמלא לא רחוק מטבריה, הרי בפירוש נראה שכיון בן מתתיהו לאמאום שהיא רחוקה מטבריה $1\frac{1}{2}$ 7 שטאדיען. ומלבד זה בוא וראה בספרו של ההוקר באכיענע (ח"ב סי' 297) שהוא הולך

(1) כ"א צד קנו.

ומונה שלש ערים הנקראות אמאום, ואלו הן: א) המזבאת במלחמות היהודים (ס"ז סי' כ"ו) ובאון גליון לוקאם (13—24) ובפירוש נגבל מקומה 60 שטאדיען מירושלים; ב) בשפלה. רחוקה מירושלים 176 שטאדיען וקרובה ללוד ויפו מוסבת שם ניקופולים, והיא נזכרת כ"פ בבן מתתיהו (שם ס"ב סי' כ"ה, וקדמוניות כ"ז סי' י"ב) ובמכבי (ס"א ג' מ' ג"ז ועוד); ג) אמאום הקרובה למבריה והיא נזכרת בבן מתתיהו (מלחמות ס"א פ"ד) עכ"ד בקצור. הרי לנו כי כבר קדמוהו אחרים להראות כי הרבה ערים נקראות בשם אמאום וכי טעות גדול טעה הרב שי"ד באמרו כי אמאום השלישית הקרובה מאד לירושלים הנזכרת בראזענמיללער היא הנקראת אח"כ ניקופולים. הלא אמאום זו היתה רחוקה מירושלם 176 שטאדיען, ויותר מסתבר כי כונתו להנזכרת בבן מתתיהו ולוקאם הרחוקה רק 60 שטאדיען מירושלם. ראה באביענע שם ס"ש בשם פליניוס ורעלאנד.

ארץ ישראל¹. (אות י"ג): וגם אחרי יסוד רב ישיבתו בבבל היו כמה עולים לישיבת ר' יוחנן ומהם איסי בר היני כו' ור' יהודה בר אידי (ירוש' פ"ה דב"ט ה"ב) עכ"ל. במ"ב רק בהעברה בעלמא ראה בירוש', כי בן הוא (שם) שנה האמורה בתורה ערי חומה הרי הן כמין רבית ואינה רבית, תניי הורן תני הרי זו רבית אלא שהתורה התירה. מאן דסר הרי זו כמין רבית ואינה רבית ר' מאיר, מאן דסר הרי זו רבית אלא שהתורה התירה ר' יהודה, (ואחר זה אומר) אמר ר' אידי בד סלקית מנלותא כו' ע"ש. והרב הרכיב את ר' יהודה על גבי ר' אידי ויצא לו: ר' יודה

(1) כ"א צד א.

בר אידי! עוד שם: ואע"פ שהחלו כבר קצת חבמי בבל
 להתרעם על התלמידים העולים לא"י כמו ר' יהודה (סוף
 כתובות) עיין עוד מדרש שה"ש (פ' אם חומה) ריש לקיש
 כד הוי חמי להון לבליא מצמתין א"ל בדרו גרמיכון כו'
 עב"ד. כבר ידענו כי מטרת שמואל היתה להסיר עול נשיאי
 א"י מבני בבל (כאשר הראה החכם הר"א קראכמאל
 בתולדותיו הוברת א' מהחלוין) וגם ידענו שר"י היה תלמידו
 של שמואל, וא"כ דבריו אלה למחות בידי העולים בדעת
 רבו נאמרו וברוחו. (ראה גם קדושין ע"א): אך המאמר
 ממדרש שה"ש שהביא, אין מקומו כאן, כי ממנו נראה החיפך
 שלא היתה רוח בני א"י נוהגת מעליית חבבליים להתם.
 וכן נראה באמת גם משאר הדברים המובאים במדרש
 (שם): ר' זעירא נפק לשוקא כו' א"ל לית את אזיל מן
 הבא בבליא די הרבון אבהתיה בית מקדשא (ראה גם
 ירוש' ברכות פ"ב) וכמו כן דרש ר"י (שם) ונתן ה' לך לב
 רגז כיון שעלה רוגזו ניתן ועלה עמהם כו' ר"י כד הוה חמי
 להון הוה מקנטר להון כו' ע"ש. ורק בעלית ר' הייא וכניז
 מוצא נהת רוח (כפי הנראה בבלי הולין פ"ו) והפלא שלא
 העיר הרב שי"ר על זה כלום. — גם אעיר פה על מ"ש
 (אות י"ח) כי חבמי א"י היו חשובים בעיני עצמם גדולים
 הרבה מחבמי בבל, ע"ש כי נראה מהירוש' (נדרים פ"ו ה"ח)
 שלא הסכימו כלם ע"ז, והוא מאמר שראוי לעורר עליו.
 כתיב ואל יתר זקני הנולה, א' הקב"ה ביותר הן הביבין
 עלי זקני הנולה, הביבה עלי כת קטנה שבא"י מסנהדרין
 גדולה שבהו"ל ומקשה ע"ז (שם): כתיב החרש והמסנר
 אלף (כפי דרשת הז"ל בבלי גיטין פ"ה) ואת אמרת הכן?

ע"כ, ולא השיבו על זה כלום, עיין פ"ט שם.—וכמו כן
 ממאמר ר' יוחנן: דילכון אמרי דלהון הוא (ב"ק ק"א) ע"ש.
 גם נפלאתי בראותי (אות י"ד) כי עודנו עומד בדעתו, כי
 רק כשנתים לפני מותו נתן רבי חלק בלמוד תושבע"פ
 גם ליושבי בבל ע"י רב, ובי קודם לזה לא ערב שום חכם
 את לבבו ליסוד שם ישיבה ויותר מזה כ' (שם אמורא
 אות ט') כי ארין בבל היתה ריקה מכל תורה ע"ש, והוא
 מבקש למצוא טעם למה שראה רבי לתת אז חלק לבני
 בבל בלמוד תושבע"פ ויאמר יען כבר השלים סדר משניות
 וכל תלמידיו ידעו על פה ההכרעה על כל דין שיבא
 לפניהם, כי נתאספו במשניות ההן כל שמות החכמים
 החולקים וגם ההלכה כדברי מי וחדל הפחד מהרבות
 מחלוקת אם תצמח ישיבה בארין אהרת עכ"ד בקצרה,
 דעתו בדבר התיסדות הישיבות בבל היא דעת היוחסין,
 אבל אמתתה צריכה עוד לפני ולפנים כי כפי הנראה כבר
 נמצאו שם חכמים קודם ירידת רב להתם אף שלא היו
 שכיחים ומצוים כל כך (כנראה ירושלמי רפ"א דניטין) גם
 חלל עלה מבבל, ולא עוד אלא רב בבואו לבבל. אוקמיה
 אמורא לר' שילא (יזמא כ') אבל דבריו האחרונים בדבר
 חמשה אינם מוחזרים בל"ס, הכי סדר משנתו
 של רבי הוא סדר נכון ויש להורות הלכת ממנה כדברי מי?
 הלא רבו המחלוקות במשניות גם ביומי דרבי, ורבי בעצמו
 חלק לפעמים על מה שסדר במשנה? גם נראה שהרבה
 קודם לשנתים ימים לפני מותו סדר רבי המשניות (ראה
 לדונמא ירוש' ב"מ ריש פ"ג) והדברים ארוכים, וכבר
 דמותי עליהם במאמרי בחוברת הא'—עוד שם (אות כ')

מקשה ר' יוחנן אר' יודן, כי ר"י אימר אל ישאל אדם צרכו בל' ארמית שאין מלאכי השרת מכירין בל"א (בבלי סוטה ל"ג) ור' יודן א' אם באת צרה על אדם לא יצווה לא למיכאל ולא לגבריאל אלא להקב"ה (ירושלמי ברכות פ"ט) ולפי דברי ר"י כי האדם מצווה להקב"ה בעצמו ולא למיכאל קשה מה למלאכים בשאלת צרכים? ומתרין בדרך מחקרי מושכל מאד, שלא רצה ר' יוחנן שישאל אדם צרכו בשיחת חולין הנדברת היינו ארמי או סורסי רק בלה"ק הקדומה ונדברת אז מפי הש"י והיא ידועה לכל פמליא של מעלה מאז נתנה התורה והמלאכים לא שמעו מעולם שום לשון שמדברים בו בני אדם רק לה"ק לבד בשעת סתן תורה וכו' כו', ומסים: לכן נתקנו כל התפלות בלה"ק ורק הקדיש נתקן בארמית (חרב שבה ביציב פתנם הקדוש!) וזה לדעתי כדי שיוכלו הצבור לענות אישר"ב. ואנכי עונה אחריו כדבר שבי' בעצמו (סוף אות כ"ג) אחרי שהארץ בדברים דומים לאלו: ודבר זה מושכל וראוי להתקבל אף אם נראה קצת דרך חדוד.

אשא, אושא. (1) מה שחדש (אות א') בכונת ר' יהודה בן בבא שהלך וישב בין שני עירות ובין ב' תחומי שבת, נמצא אות באות במהרש"א (סנהדרין י"ג).—עוד שם (אות ב') מביא הנמרא (בבלי רפ"ג דבי"ב) א"ר יוחנן שמעתי מהולכי אושא כו' מאן הולכי אושא ר' ישמעאל ע"כ. ויאמר: לדעתי אי אפשר לפרש הכנוי הזה הולכי אושא על דרך אחר רק שהם מזמן אסיפה זו הנזכרת במדרש שה"ש (פ' סמכוני) כו', ועכ"פ נראה מהנמרא כי ר' ישמעאל הוא הנדול בהולכי אושא, והמאמר מהם על שמו נקרא.

ואלו במדרש שם נהשכים כל החכמים המתכנסים שמה בשמותם ולא נמצא ר"י ביניהם כו' ע"ש שהאריך, ומסים: עדין הדבר צ"ע. והנה להלן (אות ג') סותר דעתו של בעל סה"ד שב' שרכן גמליאל דיבנה היה באושא ודעתו להחליט ולומר שמתהלה התאספו החכמים לאושא בלי הנשיא רשב"ג ואה"כ העתיק גם רשב"ג ישיבתו להתם ע"ש כי מאריך הרבה. אולם אחרי העיון והחקירה בזה גם דעתי מסכמת לדעת בעל סה"ד שר"ג דיבנה היה באושא, כי מהמאמר בירושלמי (פ"א דפאה) ר' ישבב הסופר (נוסחת סה"ד ר' ישבב סתם) הלק כל נכסיו לעניים שלח לו ר"ג הזקן והלא אמרו חומש מנכסיו מצוה ור"ג הזקן לא קודם לאושא הוה? כו' מוכח רק שר"ג הזקן לא היה באושא כדברי בעל סה"ד, ודברי שי"ד שם אדות ר' ישבב שנראה מכמה מקומות שהיה חבר לר' עקיבא, אינם סתירה כל כך לדעת הסה"ד, כי אף אם זה אמת לעצמו, הלא כמה ישבב נזכרו בתלמוד (עיין סה"ד), ולא תחוש למ"ש הרב שי"ד כי בעל זית רענן כי מעצמו בירושלמי (שם) רבן גמליאל הזקן, ושאתריו נמשך בעל סה"ד, ובאמת היתה הנירסא לפניו ר"ג סתם, כי בעל סה"ד אינו חשוד על דבר כזה, ובפרט אחרי שעניניו הרואות כי גם לפני בעל עיר בנימין היה כתוב ר"ג הזקן (סה"ד שם ר"ג). ואל תשיבני מכ"ש (כבלי כתובות ג') שר' ישבב רצה לכזבו כל נכסיו ולא הניחו ר' עקיבא ע"ש והיא היא המעשה שלפנינו בירושלמי (שם) ע"ש ר"ג הזקן, הלא כל מעיין יודה שכתבו בבבלי רק מפי השמועה ולא דקדקו היטב. הנה אמרו שם ג"כ כי ביבנה דרשו בשבת הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים,

וזה היה באושא. (שם מ"ט וירושלמי כתובות פ"ד ה"ח).
 ואולי כיבנה דרשו רק בשבחו ובאושא נזרו עליו להיזב ע"ש.
 ונראה שלאשר חשבו כי ר' ישבב זה שרצה להזב את
 זכסיו הוא בן דורו של ר"ע אמרו שר"ע מיהה בידו אף
 שבירושלמי נזכר בפירוש ר"ג אליבא דכולי גוסהאות. — ונוסף
 על זה מצאתי בפירוש בספרי (וזאת הברכה פ' אף
 חובב עמים). וכבר שלחה מלכות שני סרדיטאות כו' הלכו
 להם אצל ר"ג לאושא כו' ע"ש (ובמשנה פ"ד דב"ק מ"ג
 הסרה מלת לאושא). ולפ"ז ניהא מ"ש (ירושלמי ובבלי
 דפ"ג דב"ב) א"ר יוחנן שמעתי (או שמענו) מהולכי אושא
 כו' מאן הולכי אושא ר' ישמעאל ע"כ כי גם הוא היה
 באותה האסיפה בזמן ר"ג ואין אנו צריכים לדוחקים. ומזה
 לא מוכח כלל שר"י היה הגדול ושהאסיפה נקראת על שמו
 רק שהמאמר: מנין הזקה שלש שנים כו' ששמע ר'
 יוחנן על שם הולכי אושא הוא לר' ישמעאל. וע"כ אמרו:
 מאן הולכי אושא? ר' ישמעאל והרבה כדומה לזה בתלמוד
 בזמן ר"ג דיבנה היה המסע הראשון מיבנה לאושא ולא
 ארכו שם הימים והור ר"ג ליבנה. ואחר מותו גסע בנו
 ד"ש שנית לאושא. והוא הוא הנזכר במדרש (שה"ש שם)
 ולא יקשה בעינינו מדוע לא יחשב שמו של הנשיא, כי
 מסתבר שחשבו רק אותם החכמים שדרשו בכבוד האבסנאי
 זכבוד הרבנים הגדולים מהם, והנשיא בראשם כדעת
 הרב שי"ר. וכבר מצינו גם חכמים אחרים שהיו בהאסיפת
 ושמותם לא נזכרו במדרש שם. הרי לפנינו (ירושלמי
 סנהדרין פ"א ה"ב) כשקדשו את השנה באושא ביום ראשון
 עבר ר' ישמעאל בן ר"י בן ברוקא (בבבלי ר"ה ל"ב במעות

ר' יוחנן בן ברוקא) ואמר כדברי ר' יוחנן בן נורי, ארשביג לא היינו נוהגין כן ביבנה ביום השני עבר ר' הנינה בן ר' יוסי הגללי ואמר בר"ע, ארשב"ג כך היינו נוהגין ביבנה ע"כ (ובבלי ר"ה שם נשתנה הגירסא ע"ש). ור' ישמעאל בנו של ר"י ב"ב היה גם ביבנה (בבלי יבמות ס"ה וספרי תצא פ' לא יבא) וע"כ א' רשב"ג (ירושלמי שם) לא היינו נוהגין כן ביבנה כו' ולפי גירסא זו אזדא לה ראית הירושלמי יותר מהבבלי ואין להאריך. — עוד שם (אות ה') וז"ל: תקנה ד' שתקנו באושא שיהא אדם מתגלגל עם בניו עד י"ב שנה מכאן ואילך יורד עמו לחיו ע"כ, ומפרש הרב שי"ר כפירש"י שאם מסרב בנו ללמד משניות יגלגל עמו בנחת ובדברים רכים עד י"ב שנה מכאן ואילך ירדה אותו ברצועה והוסר להם ע"כ, ופירוש זה מיוסד על הגמרא (בבלי כתובות שם), אולם לדעתי לא ירדו בעלי התלמוד לכונת התקנה הזאת, כי תקנה זו לפרושי התקנה הראשונה שיהא אדם זן את בניו כשהן קטנים, קאתיא כלומר עד כמה מוטל החוב על האב לפרנס את בניו הקטנים ועד כמה נקראו קטנים, עד י"ב שנה, כי במרם יגיע הבן לשנים אלו אין ביבנתו לפרנס את עצמו ומכאן ואילך על הבן לבקש מרפ לנפשו ואין עוד החיוב על האב לפרנסו והרשות בידו לירד עמו להייו ולרדת אותו בחוסר להם. — גם מ"ש (שם): עוד נמצא הלכה מרבתינו באושא לא בלי התקינו רק בלי נמנו (ר"ה ט"ז) עכ"ל. כל התקנות שהשב שם טובאות בירוש' (כתובות שם) בלי נמנו ע"ש כי בודאי ירדו עליהן למנין. — (ראה גם תוספתא שביעית פ"ג).

תקונים.

- (א) עמוד קפ"ב בהערה, בתוספתא כתוב אבל וכו' צ"ל בתוספתא כ"י ערפורט הוצאת הרצי"ט כתוב אבל וכו'.
- (ב) המאמר מלח דורכאי, שנדפס בדרך ב' עמוד שביז מיותר, מפני שכבר נדפס בדרך א' עמוד קכ"ג.
- (ג) בעמוד תקל"ה בהערותנו לסוף המאמר אנטונינוס, גפל טעות, וצ"ל, מאמר וכו' נתפרסם מאת החכם ש. קרויז בהדו"ה של בימ"ד הרבנים בווינה לשנת 1910 שנה XVII ועליו בא מאמר בקורת מאת ד"ר א. ציפרונוביטש בשם "אנטונינוס ורבי" בהשלוה ברך כ"ג".

מפתחות

א. מפתח המאמרים

ע"פ סדר א"ב

		א.	
תעקה	אמאום	שמד	אב בית דין
קסג	אמון	שכט	אבידן
קסד	אנטוירוז	קכה	אביה
קסד	אנטוויכיא	קכה	אבל
	אנטיפטרם	קכה	אובלין
קסז	(או כפר סבא)	קכו	אונדוד
תלה	אנטונינוס רבה	קכו	אנניא דקדש
תלה	אנטונינוס	קכו	אדום
תקסז	אנטונינוס	תקעז	אדום
קסז	אנטרודנאי	תג	אדריינוס
קסז	אפטיא	קל	אהליא
תקלז	אספסיינוס	קל	אושא
קסח	אפקירוס	תקפב	אשא
קסט	אקרא	קמב	אזכרות שבבעל
קע	ארבל	קמב	אהא
קעב	ארקיס דליבנין	קמג	אטריבולים
קעג	ארתוסיה, אשמיא	קמד	אילון
א	ארך ישראל	תקעז	אילון
תקעט	ארין ישראל	קסה	אייליוטרופולים
	ב.	קנד	אילת
דמעון	בי כנשתא	תכה	אלכסנדר טיכרום
רצב	דאבי נוכר ועוד	קנז	אמאום

מפת הות

קבט	זרכאי	ז.	שיב	בית הרם
			שיה	בירה
רמו	חבריה	ח.	שכו	בירה
רמו	חומתא דלבנון		כי אבידן וכי נצרפי של	כי אבידן וכי נצרפי של
קה	חמת גדר		תקנ	בר ככבא
	חכס (עיין נשיא)		תקנו	בית שקיא
	ט.		תקנו	בית השלהין
רמו	טבריא		תקנה	בית אבן
רצח	טובלי שחרית		קעז	בעל כבי
	י.		קעז	בצרה בצרה
קבנ	יבקא	ג.		
ריו	יבנה		קפג	גדור
תקנו	יושבי צדיפין		קצא	גדר, מהתנא דגדר
קטו	יום בנרת, וחמי גדר		קצה	נוש הלב
נ	יום האדום וארץ אדום		רד	גירו
	כ.			
ריט	כבול		רד	דנייא
שוד	כנסת הגדולה		רד	דרי
רכ	כפר סננא		קבד	דרך הגדולה
רכא	כפר שלם		רה	דרום
	לוד	ה.		
רלא	מנדלא		שעט	היכן הוא הארון
רלה	מיישן		תקסד	העי
תקענ	מילתא דבור		רטו	הר המלך
			התראות ככבא דשביט שה	התראות ככבא דשביט שה

מפתחות

צ.

נג	צמחי ארץ ישראל
רנב	צוער
רנב	צפורי
רסא	צפת

ק.

	קברי הכהנים לבית הזיר רפ
	קורות בלי בית המקדש רעז
תקנט	קייף
תקס	קלדהי
תקסא	קלקי
תקסא	קנדיא
רסה	קסרי בית אדום
קבג	קצירה

ר.

	רבי מאיר בעל הנס רפה
	ראש גלותא (עיין נשיא

ש.

תקנו	שוק של פטמים
שכו	שליה ציון
רעג	שלמיא
רעד	שרון

ת.

שכה	תודום
	תולדות סחר ישרון
שנ	על הים
שעד-	תלמיד
תקסג	תלמי
שא	תעלת זועץ
רעד	תפת

רלו	מבור
רמ	מבמם
תקסא	מכות פרושים
שכב	ממל
שכא	מעוררין ונוקפין
	מקום משיחת שלמה שצה
	(השנה מאת העורך)

רמ	מרון
שלב	משמרות
שכד	מתיבתא

נ.

מה	נחל מצרים
שכה	נחש קלניתא
רמה	נטופה
רמו	נעור
	נשיא ראש גלותא
שלט	והכס

ס.

רמו	סוסיתא
רמח	סומינא

ע.

שמו	עבור
רמה	עטולין
רמת	עין עיטם
רנ	עין תאנה
רנ	עכבר
רנב	ענתור

פ.

קבג	פגה
רנב	פסלון

ב. מפתח לשמות המחברים

ע"פ סדר א"ב

עמוד

קה—קיד	ישראל באהמער
קפט	יהואל בריל (הערה)
קטו—קכו, קעז—קצה, רה—רטו,	דוב בער גאלדברג (ב"ג)
רלו—רט, רצב—רצה	
סח—ג, שא—שד	בנימין זאב וויללער
שיב—שיג	ח"ג ווידאווער הלוי
רסה—רעג	שניאור זק"ש
של—שלא	ליבוש לעף
(במקומות שונים)	א. מ. לונץ (השנות והערות)
ג—גב, שנ—שעג	יהושע לעווינזאהן
שצח—ת	ישראל איסר הלוי לגדוויא
רפ—רפד	יעקב הלוי ספיר
שו	חיים זעליג סלונימסקי (הערה)
תקמב.	פריץ בן משה סמולענסקין (הערה) שטו, שעו,
נג—קד	י. עדעלשטיין
רפ	ד"ר, קבק (הערה)
שיח—שכא	אברהם בער קוידערס
—קצח	שלמה יהודה ראפפאפורט (שי"ר) א—טו, קבג—קעז, קצה—
—רצה	רה, רטו—רלו, רט—רסה, רעג—רעו, רפה—רצא, רצה—
—שעד	שא, שח—שיב, שיד—שיח, שכא—של, שלב—שמט, שעד—
—תקעז	שעה, תג—תכד, תכה—תלג, תלה—תקמו, תקנ—תקעז
—רעט	יצחק שלמה ריניו (יש"ר)
—תלד	יהושע העשל שור (יה"ש) תכד—תכו, תלג—
—תקמט	תקמו—תקמט
—שעט	מאיר איש שלום

